

Amezketak

1936-1945

Zigorpean isilaraziei, merezitako aitortzea

Antton Amondarain Esnaola

PROIEKTUAREN SUSTATZAILEA: Amezketako Udala

IKERLARI ETA EDUKIAREN ZUZENTZAILEA: Karlos Almorza Arrieta

IKERLARI KOLABORATZAILEAK: Karlos Almorza Arrieta, Jose Mari Otermin Urtizberea, Mikel Errazkin Agirrezabala eta Mikel Aizpuru Murua

BERTSOAK: Bixente Gorostidi

IDAZLEA: Antton Amondarain Esnaola

EUSKARA ZUZENTZAILEA: Mikel Haranburu Oiharbide

ARGAZKIEN ETA BIDEOEN LANKETA: Antton Iztueta Maiz

AURRE MAKETAZIOA: Antton Iztueta Maiz eta Mikel Arteaga Zabala

AZALAREN ETA KONTRAZALAREN DISEINUA: Koldo Alijostes Bordagarai

DISEINU ETA BEHIN BETIKO MAKETAZIOA: Editorial MIC

INPRIMAKETA: Editorial MIC

ESKERTZAK: lan honetarako beren testigantza, argazkiak eta mota askotako laguntza eskaini didaten guztiei. Horien artean azpimarratzekoak, besteak beste: Jose Mari Otermin, Mikel Haranburu, Karlos Almorza, Mikel Errazkin, Mikel Aizpuru, Manu Olano, Antton Iztueta, Amezketako Udala, Koldo Alijostes, Jesus Iñurrita, Feli Etxeberria (Jauregi-txikikoa), Itziar Goñi, Bixente Gorostidi, Feli Etxeberria (Domingonekoa), Feli Insausti, Ixiar Goñi, Unambideko Asintxio Karrera, Sagastume saletxeko Pako Altuna, Alberto Etxeberria eta Mari Karmen Zubeldia, Nemesio Etxeberria eta Juani Etxeberria, Ugarteko Goikoetxea familia, Juanito Elizalde, Ugarteko Ximon, Ugarteko Maria eta Klarita, Berantetxeberriko Juanito eta Joxepa, Amezketako Aralar Paper Lantegia, Gerra Zibila Batzordea, Maria Jesus Aierbe, nire familia...

Depósito legal: DL LE 20-2023

Aurkibide orokorra

HITZAURREAK / Pág. 10

1. AMEZKETA BIGARREN ERREPUBLIKAN (1931 - 1936): GARAI BERRI BATEN HASIERA / Pág. 12

1.1. Aurrekariak: Primo de Riveraren diktaduratik Bigarren Errepublikarako bidea / Pág. 14

1.1.1. Alfonso XIII.aren erregetza eta kazikismoa / Pág. 14

1.1.2. Udalbatza hautatu orde, ezarri egiten zitzaion herriari / Pág. 16

1.2. Amezketak eta amezketarrak, garai horretan / Pág. 22

1.2.1. Populazioa / Pág. 22

1.2.2. Irakaskuntza / Pág. 23

1.2.3. Lanbideak / Pág. 23

1.2.4. Pentsaera / Pág. 31

1.2.5. Emakumeak / Pág. 31

1.2.6. Erlijioitasuna / Pág. 32

1.2.7. Euskara / Pág. 36

1.2.8. Mikeleteak, herri zaindariak / Pág. 37

1.3. Bigarren Errepublika (1931-1936): Karlistak eta Nazionalistak / Pág. 38

1.3.1. Lehen hurbilketa / Pág. 38

1.3.2. Amezketako karlistek eta nazionalistek elkarrekin egindako bidea / Pág. 41

1.3.3. EAJ/PNV eta karlistak elkarrengandik urruntzen hastetik arerio bihurtzerainoko bidea / Pág. 53

1.4. Amezketan ordezkaritza zuten alderdi politikoak / Pág. 74

1.4.1. Eusko Alderdi Jeltzalea (EAJ-PNV) / Pág. 74

1.4.2. Alderdi Karlista / Pág. 81

1.4.3. Sozialistak eta errepublikazaleak / Pág. 83

1.4.4. Falangistak / Pág. 84

1.5. Amezketako Udala, Autonomia Estatutuaren alde / Pág. 85

1.5.1. Udalek hartu zuten euren gain estatutuaren erronka / Pág. 85

1.5.2. Gobernuak udalak baztertu eta gestorei eman zien estatutua idazteko ardura / Pág. 88

1.6. Bigarren Errepublikak ekarritako aurrerapenak / Pág. 92

1.6.1. Nekazaritza eremuan hobekuntzak / Pág. 92

1.6.2. Hezkuntzari bultzada handia / Pág. 92

1.6.3. Bozkatze unibertsala eta emakumeen esku-hartzea onartu zituen / Pág. 94

1.6.4. Norbanakoen eskubideak ziurtatu zituen / Pág. 95

1.6.5. Estatua eta Eliza bakoitza bere lekuan jartzeko neurriak / Pág. 96

1.6.6. Bigarren Errepublika eta euskara / Pág. 99

2. GERRA ZIBILA (1936 - 1939): DEMOKRAZIAREN AURKAKO ERASOA / Pág. 102

2.1. Militarrek herriaren hitzari muzin egin eta armei eman zieten hitza / Pág. 104

2.1.1. Militarrek sator lanean hasiera-hasieratik / Pág. 106

2.1.2. Gerraren lehen pausoak / Pág. 107

2.1.3. Gerra Zibila: eskuinaren aldekoa eta anaien artekoa / Pág. 109

2.1.4. Gerlari taldeak eta Amezketako gazteak / Pág. 110

- 2.2.** Gerra Zibila eta amezketarrak / Pág. 131
 - 2.2.1.** Lehen tiro hotsak eta bonba eztrandak Amezketa inguruan / Pág. 131
 - 2.2.2.** Amezketar gazte gehienak Francoren aldeko armadan / Pág. 133
 - 2.2.3.** Amezketan Francoren aldeko hautua sustatu zuten eragileak / Pág. 141
 - 2.2.4.** Amezketako zenbait soldadu Francorentzat susmagarri / Pág. 145
- 2.3.** Gerra Zibila eta Amezketako Udala / Pág. 147
 - 2.3.1.** Udalbatza berria agintari kolpisten eskaeren mende / Pág. 147
 - 2.3.2.** Karlisten diru eskaerei, Udalak baietza / Pág. 149
 - 2.3.3.** Amezketako Udala bero-bero eta pozik matxinatuen alde / Pág. 151
 - 2.3.4.** Udalaren bidez, Francok errenditzeko eskaerak amezketarrei / Pág. 154
 - 2.3.5.** Udalaren babesean, frankisten (kolpisten) garaipenak ospatzeko, instrukzio saioak Amezketan / Pág. 156
- 2.4.** Gerra Zibilaren lehen ondorio larriak Amezketan eta inguruan / Pág. 160
 - 2.4.1.** Nazionalistak, izuak jota, falangisten eremura / Pág. 160
 - 2.4.2.** Gerraren ondorioz hildako amezketarren zerrenda beltza / Pág. 162
 - 2.4.3.** Gerran zauritutako amezketar batzuen aipamenak / Pág. 182
 - 2.4.4.** Espetxeak eta espetxeratuak / Pág. 185
 - 2.4.5.** Umeak, gerratik ihesi, erbestera / Pág. 190
- 2.5.** Francoren alde aritutako soldadu batzuei, oroimena eta aitormena / Pág. 193
 - 2.5.1.** Gerran zebiltzan soldaduen familiei diru-laguntza (Subsidio al Combatiente) / Pág. 193
 - 2.5.2.** Francoren alde gerran hildakoen gurasoentzat diru-ordaina / Pág. 196
 - 2.5.3.** Gerrako elbarrituei ordain ekonomikoak / Pág. 197
 - 2.5.4.** Domina eta diru-laguntza “Aberriaren aldeko sufrimenduengatik” / Pág. 199
- 2.6.** Gerran hildakoak, orokorrean, zenbakitan / Pág. 200
- 3. GERRA ONDORENA (1939-1945): ERREPRESIOA AMEZKETAREN ETA AMEZKETARREN AURKA** / Pág. 202
 - 3.1.** Nazionalistak eta ezkerrekoak isilarazteko premia / Pág. 204
 - 3.2.** Tiroak gutxitu, baina errepresioa eta krisi ekonomikoa indartu / Pág. 207
 - 3.2.1.** Manuel Iparragirre Goienetxe amezketarra, lan-batailoiean / Pág. 207
 - 3.2.2.** Amezketarrak kontzentrazio eremuetan / Pág. 210
 - 3.2.3.** “Erantzukizun Politikoen Legea” (Ley de Responsabilidades politicas): herritar asko auzipean / Pág. 216
 - 3.2.4.** Ondasunen desjabetzeak / Pág. 223
 - 3.2.5.** Ibilgailuen desjabetzeak / Pág. 231
 - 3.2.6.** Funtzionario eta udal-langile nazionalistak kargugabetuak / Pág. 233
 - 3.2.7.** Irakasleak zigorpean / Pág. 234
 - 3.2.8.** Hezkuntza, frankisten begiradapean / Pág. 236
 - 3.2.9.** “Euzko Nekazarien Bazkuna” (E.N.B) legez kanpo / Pág. 239
 - 3.2.10.** Mikeleteak, legez kanpo / Pág. 240
 - 3.2.11.** Amezketako apaiz batzuk, susmopean / Pág. 243
 - 3.2.12.** Emakumeak Bigarren Errepublikako askatasunetik, Diktaduraren mendekotasunera / Pág. 246

- 3.3.** Amezketan bortizkien zigortutako norbanakoak eta familiak / Pág. 247
 - 3.3.1.** Frantzisko Lobato, Amezketako sendagilea / Pág. 247
 - 3.3.2.** Jose Antonio Puldain, alkate ohia eta familia / Pág. 251
 - 3.3.3.** Ortuzarreneko (Estankoko) Bartolome Etxeberria eta familia / Pág. 253
 - 3.3.4.** Ugarteko arandiatarren familia / Pág. 255
 - 3.3.5.** Arantzasti errotakoen familia / Pág. 261
 - 3.3.6.** Urtxulategiko Sagastume familia / Pág. 266
- 3.4.** Errepresio ekonomikoa: gosea nagusi / Pág. 268
 - 3.4.1.** Janariei eta alkohol-dun edariei udalak ezarritako zergak / Pág. 268
 - 3.4.2.** Gerra garaian eta ostean, gosea eta errazionamendua / Pág. 269
 - 3.4.3.** Estraperloa, bizibide / Pág. 273
- 3.5.** Amezketako Udalaren esku-hartzeak / Pág. 275
 - 3.5.1.** Diktadurak ezarritako talde armatua Amezketan: Somatena / Pág. 275
 - 3.5.2.** Francoren garaipena ospatzeko sua Txindoki mendian / Pág. 277
 - 3.5.3.** Gazteen pentsaerak talka udalarenarekin / Pág. 278
 - 3.5.4.** Udal-lanpostu guztiak gerra irabazleentzat / Pág. 280
 - 3.5.5.** Udalaren eta Elizaren arteko harreman gozoaren ondorioak / Pág. 261
 - 3.5.6.** Udalak, Francori eskerrona eta eskaria / Pág. 284
 - 3.5.7.** Francoren "samina" eta "bihotz ona" Bigarren Munduko Gerra-umeekiko / Pág. 285
- 3.6.** Euskara baztertu eta desagerrarazi beharreko zerbait / Pág. 266
- 3.7.** Makiak, Amezketako mendietan / Pág. 290
- 3.8.** Aralar Paper Lantegia: amezketarrentzat arnasbide / Pág. 292
- 3.9.** Gerra Zibilaz gogoeta egiteko zenbait euskarri grafiko / Pág. 295
- 4.** HERRITARREN TESTIGANTZAK / Pág. 304
 - 4.1.** Fronteko testigantza zuzenak / Pág. 306
 - 4.2.** Herritarrek gerraz eskainitako zeharkako testigantzak / Pág. 315
- 5.** ERANSKINA: BERTSOTAN BI LUBAKITAN / Pág. 340
- ITURRIAK / Pág. 348

**Gerra garaiko emakumeei
agur eta ohore**

*Gerra madarikatua!
hondamendi eta samin.
elkar hiltzera behartuak
Ezin dute amets egin...
Sua piztu ohi duenak
ditu eskubide denak...
Ez du hilko penak!*

*Atzo da oraindik,
Zumaia bertatik,
andre eta haurrak
ihesi herritik...
Erbesteratuak...
Buru makurtuak...
Eta gu ixilik.*

*Zuri emakume,
haundi bezain xume,
nahi dizugu esan:
egina bizitzan,
ez dela egitan,
alferrikan izan.
Lan ona baizikan!*

Elizalde.

Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Hitzaurreak

- Alkatea: Historiatik ikasiz, herrigintza xede eta helburu
- Egilea: Egia eta erreparazioa aitortuz, Amezketara aurrera

Doinua: Kantuz sortu naiz eta (bi aldiz)

*Auzolanaren fruitu lanaren aldare,
herria da herritar guztien ondare,
eta ezin da sortu herritarrik gabe:
baserritar, harakin, dendari, abade,
maisu-maistra, alkate, jaun eta andere...
Norbera norbera da herrian halare,
sentimendu, iritzi, uste eta fede,
historian pausorik ttikienak ere,
atzo, gaur ta biharrak lotzen ditun bide
zergatik eman diren jakitea hobe.*

*Lehengo amezketarrak orain gure moldez
amezketarrak ziren, euskaldunak berez,
sentimendu ezberdinak, berdintsuak fedez...
Zalaparta sortu zen, zalantza, esames,
ta zergati garbirik nahiz inork jakin ez,
elkarren kontra gerra sutu zoritxarrez,
ta gerrak arrazoia hiltzen du indarrez,
gero batzuk garaile ta besteak ahuspez,
erreparazioa nahiz ta ez den errez,
egia jakitea zor zaie gutxinez.*

Bixente Gorostidi

Historiatik ikasiz, herrigintza xede eta helburu

Esku artean duzuen lanak Amezketako historiaren zati baten eta zenbait istorioren berri emango dizue. Atal hauek ditu nagusiki: Bigarren Errepublikak (1931-1936), Gerra Zibila (1936-1939), Gerra ondorena (1939-1945) eta herritarren Gerra Testigantzak. Irakurketa erraz baten bidez Amezketako historiaren zati esanguratsu hau ezagutaraztea da lan honen lehen helburua, *betiere giza eskubideen urraketak azpimarratu eta galtzaileekiko erreparazioa ahalbidetuz*. Ea guri ez zaigun gertatzen historiak maiz esaten dena: “*Historiak erakusten digu ez dugula historiatik ikasten*”.

Bestalde, irakurle, ikerketa lan honetara bi ikuspegitatik hurbil zintezke. Batetik, irakurtzen duzunak zure barruan irrist egin diezazuke eta zure oroitzapenaren labirintoan gera daiteke. Bestetik, zu ere gertatutakoaren partaide senti zaitezke, eta Amezketako eta amezketarren historia hori, *zeure historia* bilaka dezakezu. Bigarren ikuspegi horretara hurbiltzen bazara, pauso handi bat eman duzu herriarekiko lotura sendotzeko, hau da, herria gehiago maitatzeko.

Zer da, ordea, herria maitatzea? Beti pentsatu izan dut bizi garen herriaren historia ezagutzeak erraztu egiten duela herri horrekiko maitasuna edo lotura, eta bultzatzen gaituela *denok herri hori hobetzeko ahaleginetan murgiltzera*. Hau da, herri horren alde aktiboki lan egitera, hobekuntzak proposatzera eta aurrera egin dezan ahaleginak egitera. Beste era batera esanda, norbait aktiboa izatera, eta ez historiaren lekuko huts izatearekin konformatzera.

Denok ditugu gaitasunak, handiagoak edo txikiagoak. Denok eskaini diezaiokegu gure herriari aurrerapen aletxoak. Eta gutako bakoitzaren ahalmen mugatuak besteenekin batzea lortzen badugu, ziur egon herriaren etorkizuna zerbaitetan hobetuko dugula, hau da, herri hori garatzen, berritzen eta osatzen joango garela. Aldiz, gelditu egotea eta ikusle soil izatea hautatzen badugu, gutako bakoitzak bere gaitasuna, txikia zein handia, bere kolkoan gordetzen badu eta gertatzen denari begira geratzen bada, herri hori maite ez dugunez, atzeraka joango da, herritarren beharrei erantzuteko ez da gai izango, eta apurka-apurka herritasuna galtzen joango da. Izan ere, maitasuna eraginkorra da, eta ez lo-harrarazlea.

Eta bukatzeko, aldarri bat herritar guztioi, eta, batez ere, gazteoi: guztion esku dago Amezketa herri euskaldun, eleaniztun, aurreratu, eta denontzat bizitoki egoki eta solidario dena egitea. Azken finean, ez ahaztu: ***herriari herritarrok ematen diogun neurrian jasoko dugula herri horrengandik.***

Alkatea:
Iñaki Amundarain

Egia eta erreparazioa aitortuz, Amezketak aurrera

Badira diotenak iraganean emandako pauso faltsuak ez direla birgogoratu eta aireratu behar, horrek sufrimendua eta elkarrekiko ezinikusia bakarrik dakartzalakoan. Niretzat, ordea, egindako okerkeriak bes-

terik gabe onartzea eta historiatik ezer onik ez ikastea dakar portaera horrek. Horrela bada, Errepublika garaian, Gerra Zibilean eta Gerra Ondorenean gertaturikoa aztertzea jo dut, lehenik, historiatik ikasteko asmoz eta, bigarrenik, errepresioa jasotakoei zor zaien erreparazioa eskaini ahal izateko.

Bigarren Errepublikaren aurretik Primo de Riveraren (1923-1930) diktadura jasan zuten gure aurrekoek eta, diktadura orotan bezala, zapalkuntza izan zen han ere nagusi. Haren ondoren etorri zen edo lortu zen Bigarren Errepublikan (1931-1936), pauso aurrerakoi ugari eman ziren arren, tamalez, gertatu ziren portaera desegokiak Amezketan ere, eskuinak erabili baitzuen agintea ezker ikuspegitik emandako aurrerape-nak deuseztatzeko. Eta, batez ere, ezin ditugu albora utzi Bigarren Errepublikaren ondoren bortxa baliatuz piztu zen Gerra Zibila eta ha-ren ondorioz ezarritako diktaduraren nondik norakoak. Gertaera horiek guztiak ezagutzeak eraman gaitzake argiago ikustera zer ez dugun inoiz egin behar.

Beraz, lan honen helburu nagusia ez da, gaurko talaiatik begiratu eta Amezketako pertsonak gerra testuinguruan egindako aukerak kritika-tzea, ez, pertsona haiek euren garaiko semeak baitziren, gu gaurkoak garen gisara; baina, bai

hainbat gertaera desbideratu eta oker azpimarra-tzea, haietatik ikas dezagun zer egin behar dugun denok berriro harri berean tupust ez egiteko.

Garbi eduki behar dugu herritarren esku-har-tzeak ekarri zuela erregimen demokratikoa (Bi-garren Errepublika), eta horren aurka eskuinda-rrek hauspotutako matxinadatik etorri zela gerra eta diktadura tamalgarria. Gerra horretan, denok dakigunez, irabazleak eta galtzaileak izan ziren. Irabazleetako batzuek jaso zuten garai hartan Francorengandik aitormena (dominak, garaipe-nak, diru-laguntzak...), ez ordea galtzaileek, guk aztergai dugun garaian. Azken horiei ahotsa eman nahiak bultzatu gaitu Amezketako Udala eta ni neu gai hau aztertzea.

Egilea:

Antton Amondarain

*Batzokiak antolatutako mendi irtenaldia
Larraitzera. Iturria: Amezketako argazki zaharrak.*

1

Amezketak Bigarren Errepublikan: *garai berri baten hasiera* (1931-1936)

- 1.1.** Aurrekariak: Primo de Riveraren diktaduratik Bigarren Errepublikarako bidea
- 1.2.** Amezketak eta amezketarrak, garai horretan
- 1.3.** Bigarren Errepublika (1931-1936): Karlistak eta Nazionalistak
- 1.4.** Amezketan ordezkaritza zuten alderdi politikoak
- 1.5.** Amezketako Udala, Autonomia Estatutuaren alde
- 1.6.** Bigarren Errepublikak ekarritako aurrerapenak

Doinua: Bazkaltzean gogoa neukan

*Eta bigarren Errepublika
aldi berrirako zubi,
garai berria, burua nor zen?
Orain ezker, gero eskubi...
Eta eskubiko Errepublikak
udaletxea irauli,
ordura arte denak herritar
ordu ezker mundu bi,
Karlista eta Nazionalista
alde banatara mugi...
Nola jokatu sarri kanpotik
agindu digute guri.*

*Lurrikaretan dantzatzen dira
teilatu eta zutabe
baina herriari zutik eutsi nahi
nola edo hala halare...
Madril, Bilbo ta politikoak
gehiegi ulertu gabe,
abertzaleak batzokitik hasi
eta herrian goi ta behe,
Amezketa ere ikusi nahian
herri aurrerakoien pare
ahal zuten gehien saiatu ziren
Estatutuaren alde.*

Bixente Gorostidi

1.1. Aurrekariak: Primo de Riveraren diktaduratik Bigarren Errepublikarako bidea

Bigarren Errepublika aldarrikatu aurretik Alfonso XIII.a zen errege eta Espainiako estatu-buru. Bigarren Errepublikak, ordea, erbesterako bidea ireki zion hari.

1.1.1. ALFONSO XIII.AREN ERREGETZA ETA KAZIKISMOA

Bitxia bada ere, Alfonso XIII.a jaiotze une beretik izan zen errege (1886ko maiatzaren 17tik), bost hilabete lehenago hil baitzen Alfonso XII.a

(1885ean), hau da, bere aita. Horrela, hamasei urte bete arte eta 1876ko Konstituzioari zin egin bitartean, bere ama izan zen estatu-buru. Beraz, Alfonso XIII.aren erregetza 1902. urtean abiatu zen eta 1931ko apirilaren 14an amaitu, Bigarren Errepublika aldarrikatu zenean, hain zuzen.

1923an, Primo de Rivera militarren diktadura etorri zen (1923-1930), eta horrela amaitu zen politika liberalaren aroa. Diktadurak iraun zuen bitartean proposatzen eta egiten zen oro militarren galbahetik igarotzen zen. Herria eta herritarrak kate motzetik kontrolatu nahi horretan, lehen indarrean ziren indar militarrez gain, beste bat sortu zuen estatu osorako, *somaten*a deiturikoa¹.

Alfonso XIII.ak onartu egin zuen diktadura eta, horrek porrot egitean, haren erregealdia ere amaitu egin zen. Alfonso XIII.ak, 1930eko urtarrilean, Primo de Rivera jeneralaren dimisioaren ondoren, Damaso Berenguer jenerala hautatu zuen bere aginteari normaltasun demokratikoaren itxura eman ziezaion eta berak horrela agintean jarraitu ahal izan zezan. Damaso Berenguerrek kargua uztean, Aznar almiranteak hartu zuen presidentetza eta udal hauteskundeak deitu zituen. Aldaketa horiek guztiak egin arren, indar errepublikazaleek ez zioten barkatu erregeari, txintik atera gabe, bizilagun leial modura jokatu izana, bai 1923ko estatu-kolpean, bai ondorengo sei urte luzeetako diktadura garaian.

↑ Alfonso XIII.a eta Primo de Rivera diktadorea.

1 Somatena: Herria zaintzeko ardura zuen indar armatua, Primo de Rivera diktadoreak Espainia osora hedatu zuena.

Tolosako Somatena, udaletxe aurrean. Iturria: Gure Gipuzkoa. ↑

1907ko abuztuan onartu zen hauteskunde-legea. Haren helburua hauteskundeetan iruzurrik egon zedin ekiditea bazen ere, zenbait kasutan iruzur hori sustatzea eta areagotzea besterik ez zuen lortu. Adibidez, geroago Amezketa gertatutakoa ikustean, hobeto jabetuko gara honetaz: lurralde batean udal-hautagaitza bat aurkezten bazen, automatikoki onartua izaten zen, inongo bozketarik gabe. Lege hori indarrean egon zen 1931ko apirilaren 12ko udal hauteskundeak arte. Giro horretan garatu zen kazikismoa².

Kazikismoak, XIX. mendetik zetorrenak, oinarriz sendoa izan zuen bereziki nekazaritza inguru-

rietan. Kazikeak botere ekonomiko handia zuen, eta hari eusteko bitarteko guztiak erabiltzen zituen. Baliabide horien artean beretzat lan egiten zuen gizataldea ere erabiltzen zuen. Kazikeak eragina zuen herritarren eguneroko bizitzan, baita hauteskunde garaietan ere. Horietan herritarren botoa maneiatzen zuen eta praktika horrek agintean zegoenaren iraupena ziurtatzen zuen.

↓ Amezketa, 1896ko argazkia. Juanlopezenea etxe atarian amezketarrak eta garaiko zalgurdia (kotxea) kotxeroekin. Biltzailea: Jose Mari Otermin.

- 2** Kazikismoa: agintea herritarrengan ezartzen eta garatzen duen agintekeria.

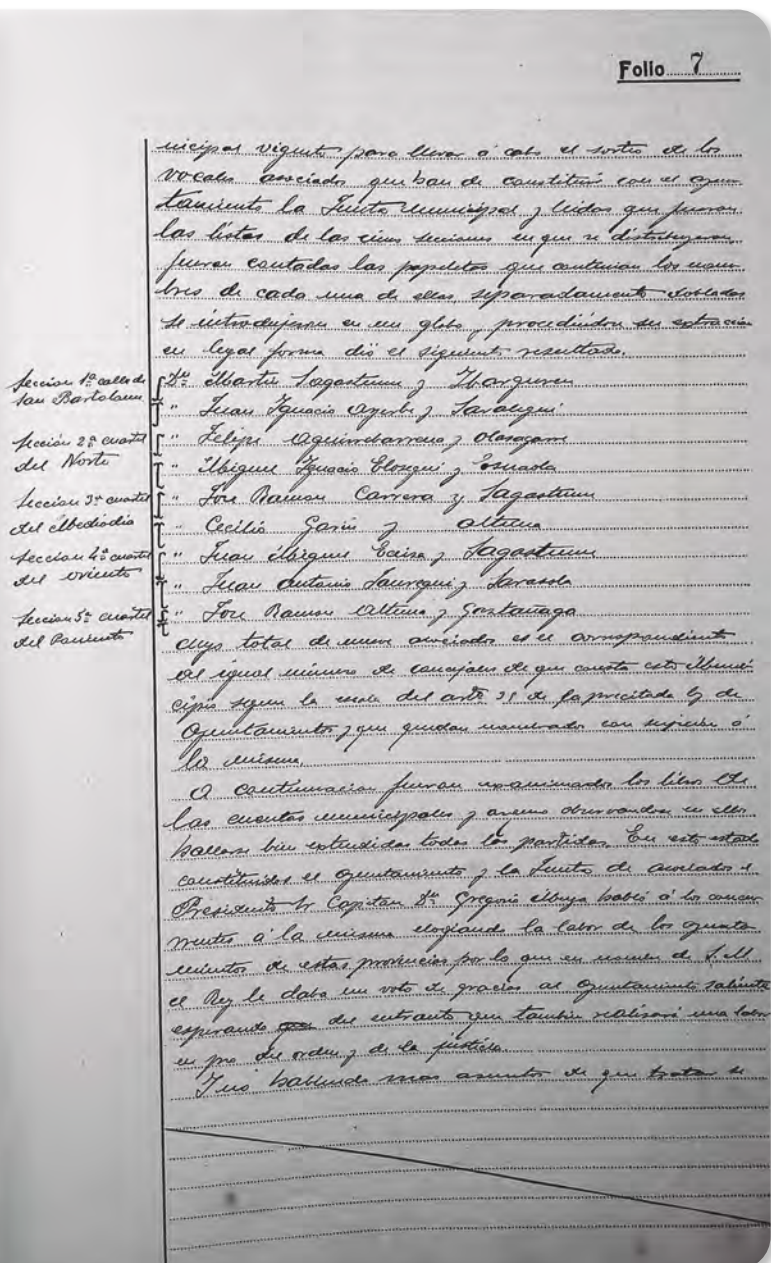

Folio 6

que resultó ser el siguiente:
D^e Bartolomé Schibornia, Ayte. vels voto.
D^e Juan Ignacio Tabala y Carrera. Vto voto.
Resolución de este escrutinio que D^e Don
Luis Toboconia y Ayte. es el que ha obtenido
mayoría absoluta de votos, quedando por lo
tanto elegido Alcalde Presidente, proclamando
se como tal por el capitán y el ayte.
Se sigue por el mismo orden y como por
este se procede a la elección de los Regidores.
Alcalde que regirá la precatada cabecera como
puede a este Ayuntamiento, resultando elige-
do y proclamado para primer Regente de al-
calde D^e Francisco Artana, Ayte. por ochos
votos y con un D^e Juan Tg^o Oriagabala y por
segundo Regente D^e Juan Ignacio Artana y Carrera
por vels voto y con un D^e Juan Ignacio Artana y
Ayte. se eligen después los de igual sueldo D^e
Joaquín Aguirre y Carrera, para Regidor
Secundario, y D^e Juan Ignacio Artana y Carrera
Regidor Interino, todos por unanimidad.
Queda este como los Regidores electos por su sueldo.
Este regente es su respectivo cargo por el Capitan
y el ayte. y el D^e Juan Ignacio Artana es el orden
numérico de los Regidores, para que cada cual
cumpla su respectivo punto y queda así el
suplen al que le precede en el desempeño de
Alcalde o teniente de procediéndose a verificar la
forma el certidumbre sustentada en la Real Orden
de 16 de Junio de 1897 de este resultado.
Juan Ignacio Oriagabala
Juan Ignacio Artana
Juan Ignacio Artana
Bartolomé Aguirre y Carrera
Por virtud de este designado el desempeño de
cada Regente y para de los unos de los otros
para la observación de los Regidores ordinarios en el
fin de este 17 de la ley municipal de la
constitución constituida el Ayuntamiento
continuación y de conformidad por la diputación
el 29 de P. B. procediéndose a designar los
Regidores ordinarios y los Regidores

1923KO UDALBATZA

Miguel Primo de Riverak diktadura ezarri zuen 1923 urtean. Horren harira, gobernadore zibilaren esku-hartze zuzenaz udalbatza berria hautatu zen. Ikus hori islatzen duen udal-akta:

↑ Tolosarrak Ugarten, 1896.
Iturria: Amezketako Argazki Zaharrak.

tadura ezarria zen. Horrek eragin zuen aurreko udalbatza kendu eta berria jartzea. Amezketako udaletxean izan zen Murga kapitaina, Tolosa-ko Guardia Zibilen burua, eta 1923ko irailaren 30eko Errege Dekretuan oinarrituta hautatu zuen udalbatza berria, inolako prozedura demokratikorik gabe. Bilerara deitu zituzten "La Junta de Asociados de esta Villa"³ osatzen zutenak (D. Francisco Altuna, D. Bartolome Etxeberria, D. Migel Ignazio Artola, D. Migel Ignazio Zabala, D. Ignazio Maria Ulazia, D. Juan Ignazio Odriozola, D. Joakin Agirrezabala, D. Ignazio Antonio Artano eta D. Juan Ignazio Zabala), eta automatikoki zinegotzi izateko izendatu zituzten.

Alkatearen izendapenean gertaturikoa, berriz, honela adierazten du 1923ko urriaren 2ko udal-aktak:

"Bajo la presidencia del Capitán de la Guardia Civil de Tolosa, Sr. Murga, se procedió a la elección del nuevo alcalde, depositando cada concejal su papeleta, que resultó ser el siguiente: D. Bartolome Etxeberria Aierbe (8 votos) y Juan Ignazio Zabala Karrera (1 voto)". Quedando, por lo tanto, elegido Alcalde Presidente, proclamándose como tal por el Capitán de la Guardia Civil, Sr. Murga".

1923ko udalbatza, gobernadore zibilaren izenean, Guardia Zibilen buruak hautatu zuen Amezketan. Ordurako, Primo de Riveraren dik-

³ Junta de Asociados de esta Villa: Primo de Rivera diktadoreak 1923an aurreko zinegotzi guztiak kargugabetu zituen eta horien ordean, udala gobernatzea helburutzat hartuta, izen horren barruan bildu zituen kategoria ekonomiko desberdinetako herritarak, zozketaz hautatuak.

Francisco Alfuma

Ignacio Quintana

Ignacio Uscia

Longman Ignorabala

Juan Ochoa Abala

Miguel Ygnacio Astol
Barraza

Felipe Aguilar Barrios

James Harrison

Bautista Chenerria

Jose Carrara

Miguel Eloregui

Nigel
 Bartolome Aguirreabala
 ... cis Zabala

Miguel Ignacio Zabala

Juan de Ruiz

↑ Cernuda Gobernadorea, Donostian. Iturria: Kutxateka.

1924KO UDALBATZA

1924an, gobernadore zibilak udalbatza birmoldatu egin zuen 1923ko prozedura bera jarraituz, hau da, bozketarik egin gabe.

Alkate: Felipe Agirrebarrena. Zinegotziak: Bautista Etxeberria, Jose Antonio Puldain, Jose Ramon Altuna, Jose Martin Arsuaga, Migel Ignazio Artola, Joakin Agirrezabala, Bartolome Etxeberria eta Jose Ignazio Etxeberria.

↑ Felipe Agirrebarrena, Amezketan urte askoan alkate izana. Iturria: familia.

1927KO UDALBATZA

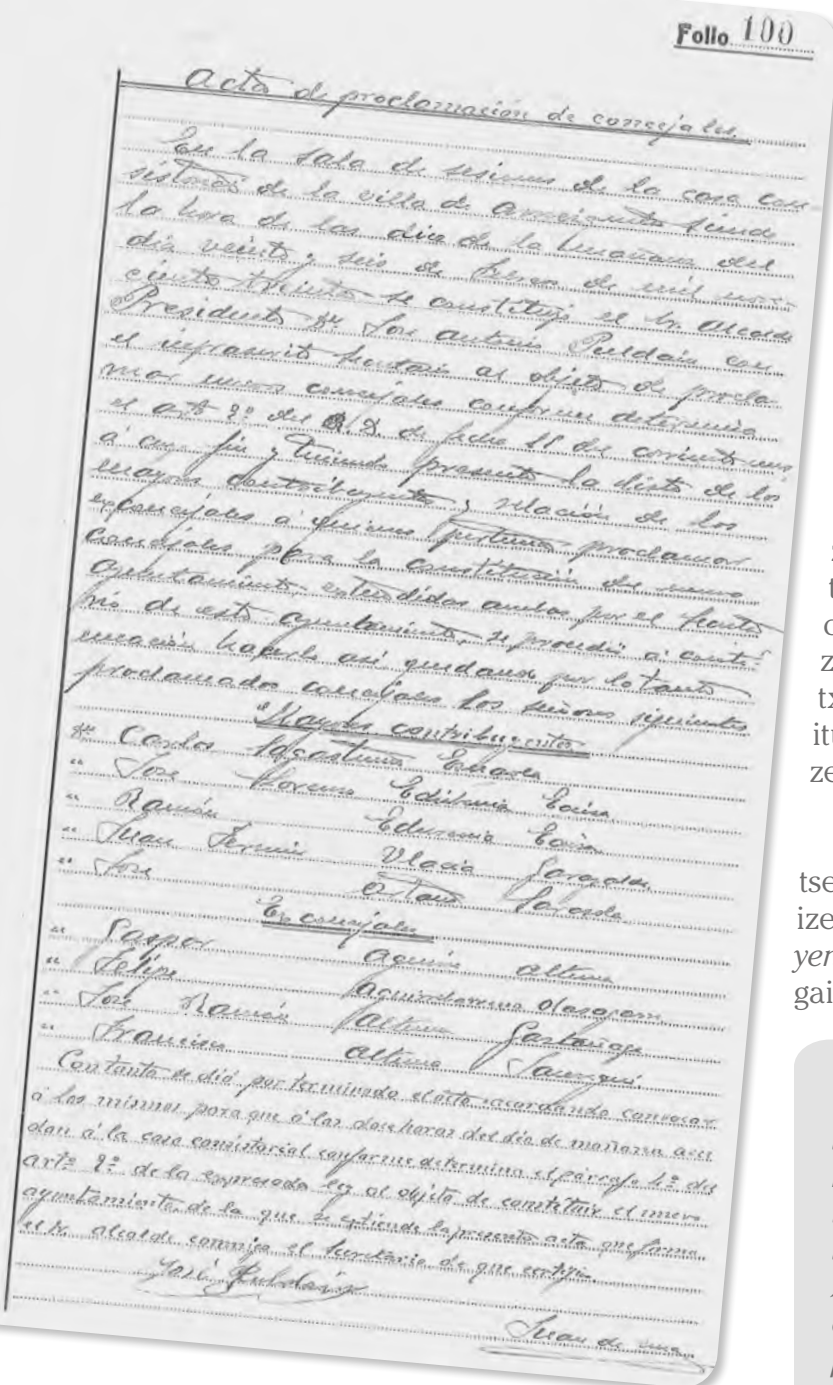
Ilido beretik jo zuten 1927an. Aurrez, alkateak eta hiru zinegotzik kargua utzi zuten. Alkateak eta bi zinegotzi horiek 24 urte zeramatzaten udalgintzan. Hauxe dio 1927ko abuztuaren 12ko udal-aktak horretaz:

“El objeto de la sesión extraordinaria es deliberar sobre la renuncia de cargos de dos concejales y del alcalde. Estas renunciaciones causan muchos sentimientos ya que durante más de veinticuatro años han estado rigiendo la vida municipal llevando casi todo el peso de la labor del municipio, venciendo con acierto todas las dificultades que han aparecido en ese lapso de tiempo”.

Beraz, udalak penaz eta egindako lana eskertuz onartu zuen horien kargu uztea eta horrela adierazi zion Gipuzkoako gobernadore zibilar. Horien ordeaz, gobernadore zibilak hauexek hautatu zituen: Joxe Ramon Karrera, Ignazio Antonio Artano eta Migel Jauregi. Eta denen artetik, Jose Antonio Puldain hautatu zuten, zinegotzien arteko bozketaz, alkatetzarako. Horrela geratu zen osatuta udalbatza:

← Damaso Berenguer.
Iturria: Internet.

Alkate: Jose Antonio Puldain. Zinegotziak:
Miguel Ignazio Artola, Joakin Agirrezabala,
Jose Ramon Karrera, Jose Ignazio Etxeberria,
Jose Martin Arsuaga, Bartolome Etxeberria,
Ignazio Antonio Artano eta Migel Jauregi.

1930EKO UDALBATZA

1930ean ere gobernadore zibilak eman zion bedeinkapena udalbatza berriari. Agintekeriaren beste aurpegi bat azaltzen da ondoren zehazten den hautaketa irizpide eta prozeduran: zerga ordaintzaile handien presentzia txertatzen da. Beraz, udalbatza hautatzeko bi iturri hauek erabili ziren: zinegotzi ohiak eta zerga ordaintzaile handiak

Zerga ordaintzaile handiak herriko aberatsenak (baserri jabe, dendari, etab.) ziren. Nola izendatzen zituzten herriko 'Mayores Contribuyentes'? Hauxe dio Mikel Aizpuru historialariak gai honetaz:

"Garai hartan ez zegoen NANik edo Nor-tasun Agiri Nazionalik, ezta Errenta Aitorpe-nik ere. Orduan, 'CEDULA' deitutako agiria besterik ez zegoen, kategoria desberdine-tako agiria hain zuen, eta bertan zehazten zen zergak ordainduta zituela eta zenbat ordaindu zuen. Egungo 'T-10' ezagunaren pareko agiria zen".

↑ 1930eko otsailaren 26ko udal-akta.
Iturria: AUA.

Beraz, agiri horretan oinarrituta hautatu zituzten. Horiekin eta zinegotzi ohiekin osatu zen taldea eta gobernadore zibilak, konfiantzazkoa zela ziurtatu ondoren, udalbatza berria onartu zuen. Beraz, herritarrek ez zuten parte hartu, ez zuten botorik eman⁴.

4 Bigarren Errepublikaren eraginez, 1931 eta 1933an, herri gehienetan, benetako hauteskundeak gauzatu ziren, demokrazia orori dagokion modura.

↑ Amezketako erdigunea. Iturria: Amezketako Argazki Zaharrak.

ZERGA-ORDAINTZAILE HANDIAK:

Karlos Sagastume Etxeberria, Juan Fermin Ula-
zia Garaialde, Jose Lorentzo Etxeberria Ezeiza,
Jose Artano Sarasola eta Ramon Etxeberria
Ezeiza.

ZINEGOTZI OHIAK:

Gaspar Agirre Altuna, Felipe Agirrebarrena
Olasagarre, Jose Ramon Altuna Gaztañaga eta
Frantzisko Altuna Jauregi.

Zinegotzi horien artetik, Felipe Agirrebarrena
Olasagarre hautatu zuten alkatetzarako. Bitxia
bada ere, 1927an utzi zuen alkatetza, 24 urtez
udaletxean lanean aritu ondoren, eta 1930ean
berriro itzuli zen alkatetzara, hiru urteko atsede-
naldia hartu eta gero.

Laburbilduz, agintekeria usaina zuen sistema
horrek ahalbidetzen zuen, herriaren partaidetza-
rik gabe noski, jende bertsua beti udalaren buel-
tan jira-biraka ibiltzea eta agintea beti pentsaera
berekoen artean banatzea. Honela, noski, eskubi-
de demokratikoak era gordinen urratzen ziren.

KARGUAK	IZEN-ABIZENAK*	JAIOTETXEA
ALKATEA	Agirrebarrena Olasagarre, Felipe	Agirre goena
1. ALKATEORDEA	Altuna Gaztañaga, Jose Ramon	Oteitza
2. ALKATEORDEA	Etxeberria Ezeiza, Ramon	Etxeberri haundi
ZINEGOTZIAK	Agirre Altuna, Gaspar	Iraregi
	Sagastume Altuna, Karlos	Elizalde
	Etxeberria Ezeiza, J. Lorentzo	Arantzasti errota
	Ulazia Garaialde, Juan Fermin	Loiola berri
	Artano Sarasola, Jose	Elorrain
	Altuna Jauregi, Frantzisko	Zurutuza

*Egilearen oharra: Gaztelaniaz jasotako hitz eta agirietan izan ezik, pertsonen izen abizenak euskal grafiaz idazten saiatu naiz. Hale-
re, batzuk bietara ikusiko dituzue, agirietan horrela jasota baitaude.

↑ Iturria: AUA.

1.2. Amezketak eta amezketarrak, garai horretan

↓ Iturria: Amezketako Argazki Zaharrak.

Bigarren Errepublikaren atarian zein ondorengo urteetan Amezketak bereziki nekazari herria zen, lan gogorrari emana. Herriak 20,58 km² zituen. Eta laborantzarako zituen lurak zatikatuak eta malakartsuak izaki, herritarrek nolabaiteko nekazaritza, abeltzaintza eta artzaintza zuten langai eta lanbide, meatzaritza ahaztu gabe, noski. Beste industriarik ezean, ez zuen erakarpen indar han-

dirik, eta, meatzaritza-
ra izan ezean, ez zen kanpotarrik bertaratzen. Elizak gidatzen zuen herritarren bizitza eta balio tradizionalen arabera antolatzen zuten elkarbizitza.

1.2.1. POPULAZIOA

Hona populazioaren datu zehatzak⁵:

URTEA	GIZONEZKOAK	EMAKUMEZKOAK	GUZTIRA
1920	632	612	1244
1930	548	519	1067
1931	541	522	1063
1935	634	581	1215

⁵ Iturria: AUA, 11. kaxa.

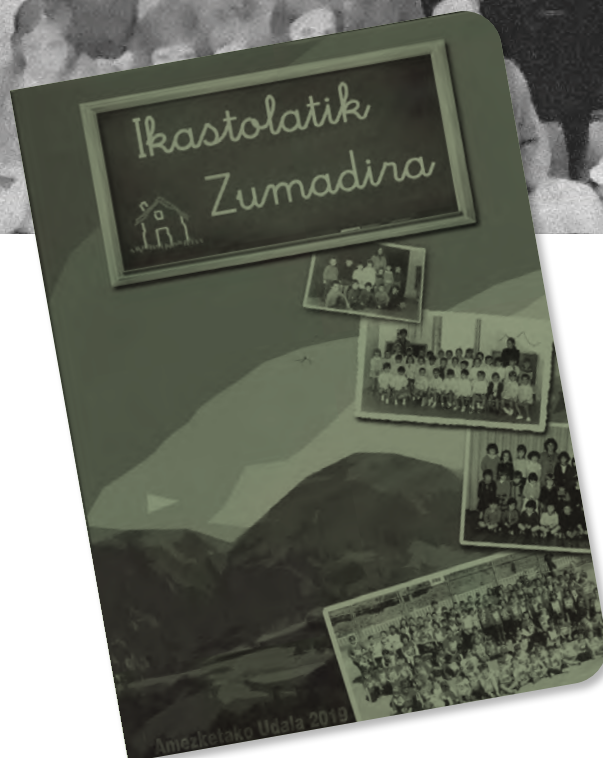
↑ 1933ko argazkia, ikasleak Lutxi Puldain amezketar irakaslearekin.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

1.2.2. IRAKASKUNTZA

Irakaskuntzak gabezia asko zituen, 'Ikastolatik Zumadira' liburuan luze eta zabal adierazi bezala. Ez zitzaion behar hainbateko garrantzirik ematen, tamalez. Nekazaritzak eta artzainitzak behar ez zituztenean soilik bideratzen ziren umeak eskolara⁶.

1.2.3. LANBIDEAK

Lanbide nagusiak, aurrez aipatu bezala, nekazaritza, abeltzaintza, artzaintza eta meatzaritza ziren, zerbitzu alorreko denda, taberna, jatetxe, aroztegi, errota, sagardotegi etab. gutxi batzuk ahaztu gabe. Horietan ziharduten amezketarrak eta horiei lotuta zuten bizitza antolatua. Nekazaritzako lurak, ordea, hain zatituak eta menditsuak izaki, errentagarritasun gutxikoak ziren. Esandakoari gaineratzen badiogu nekazari gehienak maizterrak zirela, egoera gehiago larritzen da.

'Ikastolatik Zumadira' liburua. ↑

Baserri kopuruaz eta ekoizpen motaz badira Udal-Artxibategian⁷ hainbat datu. Aztertzen ari garen garaian, hau da, 1930 inguruan, 128 baserri omen ziren herrian gutxi gorabehera, maizterrak gehienak, baina baserrien kopuru hori apurka-apurka murrizten joan zen. Arrazoiaren artean honako hau dago: nagusiak lur sailak saltzeak baserri unitatearen indargabetzea ekarri zuen; nagusiari, ekonomikoki, onuragarriago baitzitzaien lur sailak saltzea edota, diru ordain baten truke, ardiaren bazkarako artzainari alokatzea, nekazariari errentan uztea baino.

⁶ Iturria: Amezetako hezkuntza errealitatea zehatz-mehatz aztertu zen 'Ikastolatik Zumadira' izeneko liburuan.

⁷ Iturria: AUA, 11. kaxa.

↑ Ugarteko Etxeberri baserrikoak. Biltzailea: Jose Mari Otermin.

Bereziki artoa, babarrunak eta garia lantzen ziren, baba eta patatarekin batera. Testuinguru horretan, hona 1928. urtean agintariei bidalitako Amezketakoko datu batzuk:

GANADU KOPURUA

BEHIAK	541	ASTOAK	83
ZALDIAK	57	ARDIAK	4872
MANDOAK	15	AHUNTZAK	13
TXERRIAK	176		

↑ Iturria: AUA, 11. kaxa.

Zergen ordainketa arautzeko asmoz, bazen ohitura Udal Administrazioan, 3 edota 4 behi zituen baserriaren egoera ekonomikoa nolabait zehazteko. Hona, Bigarren Errepublikaren atarian erabiltzen ziren irizpideak:

HIRU BEHI ZITUEN BASERRIAREN URTEKO SARRERAK ETA GASTUAK

SARRERAK	GASTUAK	ETEKINA
2.101 pezeta	895 pezeta	1.106 pezeta

↑ Iturria: AUA, 11. kaxa.

LAU BEHI ZITUEN BASERRIAREN URTEKO SARRERAK ETA GASTUAK

SARRERAK	GASTUAK	ETEKINA
2.973 pezeta	1.086 pezeta	1.887 pezeta

↑ Iturria: AUA, 11. kaxa.

Amezketakoek, batez beste, gutxienez 4 behi edo gehiago bazituzten ere, nahiko lan izango zuten haientzat janaria osatzen. Arerio zitzaizkien belardi motak, eguraldi txarrak, hegazti harrapariak, piztiak... Esan bezala, nekazaritza ekoizpenen alorrean, arto, babarrun, baba eta patataz gain, aipagarria da gariaren lanketa, egun ezezaguna zaiguna.

Ekoizpen horiek kaltetzen zituzten hegazti harraparien eta bestelako piztien erasoak ekiditeko, udalak saritu egiten zuen horien ehiza. Udal agirietan aipatzen da 4, 5 edo 6 pezetako saria zutela gabirai, basakatu, azkonar... eta abarrak ehizatzen zituztenak. Hori adierazten du, adibide modura, ondorengo agiriak: Jose Ramon Karrerari, gabirai handia ehizatzeagatik, 4 pezeta ordaindu zitzaizkion.

↑ Amezketako ardiak Aralarren larrean.

AYUNTAMIENTO DE AMEZQUETA
LIBRAMIENTO NÚM. 16.

CAPITULO 4:
Policia Urbana
Alcalde
D. Jose O. Peltain

ARTICULO 1:
Extracción de agua
de la Cueva

Alcalde de Amezqueta

El Depositario municipal de la misma satisfará de los fondos que
 obran en su poder a D. Jose Peltain, como pro-
 piedad por la casa de sus parientes suya, en la
 fundación de esta villa.

la cantidad de
cinco mil

Y en virtud de este libramiento, tomada razón por el interventor y
 con el recibo del interesado se dará en cuenta la referida cantidad.

Amezqueta, 14 de Julio de 1933

El Alcalde,
José Peltain

Son pesetas *447*

Tomó razón:
 El Interventor,
Juan

Recibí:
José M. Comesa

↑ Iturria: AUA, sig. 24.

Meategietako kableak. ↑
 Argazkiaren biltzailea: Jesus Iñurrita.

↑ Arritzagako ermitaren simulazioa edo errekreazioa. Argazkiaren biltzailea: Jesus Iñurrita.

Industriaren eremuan, Burutzunzingo meategiak izan ezik, ahul zegoen Amezketeta, Aralar Paper lantegia 1935ean sortu eta 1936an jarri baitzen abian.

Garai hartako amezketarren lanbideen aipamenak merezi du Aralarko (Arritzagako) meategiez berri zabalagoa eskaintzea. Horretarako Jesus Iñurritarengana jo dut, berak meategi horien funtzionamenduaz dakiena guri ere azal diezagun. Hauxe dio Jesussek:

“Arritzagara heldu eta meatzaritza historiaren aztarna edo arrasto biziak aurrez aurre ikusteko, Amezketatik Igaratzarako bidea hartu behar da. Aurrera jo eta Akelotako bide estu eta harritsuarri aurre egin ondoren, Arritzagako bailara inguruetara hurbilduko gara; hau da, meatzari zaildu haien lan-eremura eta bizitza eremura. Hor kokatzen dira Arritzaga-Astunalde-Burutzunzin izeneko meategiak.

Egun ere, langintza horri lotutako arrastoak nabariak dira: herdoildutako kableak, bagoneta

bat, lan ezberdinetarako espresuki eraikitako hormak, mineralak garbitu ondorengo hondakinak han-hemenka barreiatuta...”.

Jesus Elozegi Irazustak sakon aztertu zuen Aralarko meategien historia ‘Las minas de cobre de Aralar (1732-1804)’ liburuan, eta horri gaineratu behar diogu Jose Maria Otermin amezketar ikertzaile eta dibulgatzaile ezagunak egindako ekarpen interesgarriak.

Ikerketa horietan oinarrituta, jakin badakigu oso aspaldikoa dela meatzaritza Aralarren. Beraz, ez ziren oraintxe hasi mendia zulatu eta barne erraietatik minerala ateratzen. Ibilbide luze horretan izan ziren garai emankorrak eta eskasagoak, bizi izan zituen itxialdiak eta hasiera berri itxaropentsuak, eta noski soziedade edo elkarte askoren gidaritzak ere bai. Eta horretan guztian amezketarrek ere esku hartu zuten, lan egin zuten.

Garai emankorrenetan milaka kobre kintal ateratzea lortu zuten. Adibidez, 1752-1756 lau urtekoan, urteetan zehar aritutako meatzari kopurua

↑ Meategiko langile batzuk Burutzunzin, gaita-jotzaile eta guzti. Horien artean Jose Mari Goñi eta Joakin Sarasola amezketarrak. Argazkiaren biltzailea: Jesus Iñurrita.

300era heldu omen zen, herrixka bat osatzeraino. Eta herri orori dagokion modura, gorputza-
ren eta arimaren beharrei erantzuteko, eliza, bi
taberna eta zirujau bat (pratikantea) izan zituen.
Gaurko amezketarrontzat, egia esan, harrigarria
bezain interesgarria da Aralarko gune horretan
herri bat osatu zela jakitea eta sinestea. Beraz,
garrantzizkoa da amezketarrontzat gure historia
hori ezagutzea, Amezketan gauzatu baitzen aipa-
turiko industria jarduera. Ez dakigu ziur Bigarren
Errepublikara garaia oparoa izan zen ala ez mea-
tegiarentzat, hau da, lanean ari ziren ala itxialdi
garaia izan zuten. Dakiguna da Gerra Zibilararen
urteetan (1936-1939), Alemaniak baliabide ugari-
zabestu zuela Francok hauspotutako gerra min-
garria. Eta ordainez, hori guztia ez baitzen izan
musu-truk, Hitlerrek bere nagusikeriak betetzeko
behar zituen mineralak ustiatzeko baimenak es-
kura jarri zizkiola Francok.

Horrela, aleman inbertsoreek osatu zuten 'Ex-
plotaciones Mineras Aralar' eta meatzaritzari hel-
du zioten.

Asmoak indartsuak izan baziren ere, ustiape-
nak huts egin ziren alemanei. Azken ahalegina,
Aralarko minetatik etekina atera nahiak bultzatu-
ta, 1952an izan zen. Alemanen saiakera garaian,
Eusebio Benito Martinez minako guarda edo
zaindaria izan zen, hau da nire aitona; eta azken
saiakeraren bultzatzaile ardura Martzelino Benito
bere semeak hartu zuen, nire osabak. Heldu zen
bere ardurapean 40 langile izatera, gutxi batzuk
amezketarrak eta beste guztiak galiziarrek. Mer-
katuaren gainbeherak, ordea, azken ahalegina
baliogabetu zuen. Horrela, 1966an utzi zitzaion
lanari. Mineral preziatuena kobrea zen. Edonola,
zinkaz eta berunaz ere baliatzen ziren.

Galeria sakonak zulatzen zituzten eta han aur-
kitutako mineral zainetatik erauzten zuten mea.
Lan hori, ordea, zinez gogorra zen. Hotza, bakar-
dada eta era guztietako arriskuak jasan behar
zituzten meatzariek. Izan ziren istripu larriak, hil-
dakoak eta guzti.

Lurrari ederki kostata kentzen zizkioten mine-
ralak xehatu, garbitu, urtu eta garraiatzeko egitu-

↑ Juanlopezenea: taberna, denda eta jatetxea. Inguruan Amezketako autobus bat. Iturria: Aierbe sendia.

ra eta eraikuntza aproposak zituzten. Hori guztia egiteko bazituzten Arritzaga inguruan labeak, minerala prozesatzeko guneak eta egiturak, minerala garbitzeko ur-instalazioak eta Amezketara minerala garraiatzeko sistema berezia. Materiala jaisteko, zurezko astoen ganean finkatutako kable sistemaz baliatu ziren; bagonetak materialez kargatu eta Aralartik Amezketara gain-behera irristaka garraiatzen zituzten.

Beraz, ibilbide eta historia luzea dute meategi horiek, eta hainbat amezketarrek aurkitu izan du bertan ogibidea. Batzuk lurra zulatu eta mea ateratzen; beste batzuk, berriz, garraio lanetara lotuta aritu ziren. Artzainek ere, ardien zainketak uzten zien neurrian, ordu batzuetako lan eta ordain-sari osagarria lortzen zuten. Zer esanik ez Amezketako denda eta taberneak. Meagizonek behar zuten janari guztia Amezketan erosten zuten. Lekukoek diotenez, zakuka eramaten zituzten txitxirio eta lentejak. Beraz, dendek salmenta oparoak gauzatzen zituzten, eta asteburuetan tabernetan ere izaten zen mugimendua. Beraz, meategiak indarrean egon ziren urteetan Amez-

ketan nabarmendu zen ezohiko mugimendua. Udala ere ahalegindu zen enpresa horietatik legezko eta bidezko zitzaiona kobratzen. Agiriekin diotenez, ez ziren alor horretan errazak eta gozoak izan harremanak. Ez dakigu zegokion guztia eskuratu zuen.

Esanak esan, egun industria hori indarrean ez bada ere, merezi du ezagutzea, amezketarren historia bizia baita”.

Lanbideen atalean sar daitezke, modu berean, amezketarren jan-edarien zerbitzura zeuden dendak, tabernak, ostatuak eta nola ez abereen pentsuak saltzen zituztenak.

Hona, ondoren, aurrez esandakoaren hari-
ra eta adibide modura, 1939ko udaleko industria zergaren atalean ageri diren zerbitzuak eta zerbitzu emailak:

IZENAK	ZERBITZUAK	KOKAPENA
Arandia Garaialde, Jazinto	Janariak eta Ostatua	Ugarte auzoa
Aierbe Sarasola, J. Ramon	Janariak eta Ostatua	Bartolome Deuna
Etxeberria Aierbe, Bartolome	Janariak eta Ostatua	Bartolome Deuna
Galartza Karrera, Braulio	Janariak eta Ostatua	Bartolome Deuna
Garmendia Altuna, Katalina	Janariak eta Ostatua	Sasturain
Garmendia Mimendia, Julian	Janariak eta Ostatua	Ugarte auzoa
Telletxea Agirre, Ignazio	Janariak eta Ostatua	Bartolome Deuna
Puldain Arostegi, J. Antonio	Janariak eta pattarrak	Bartolome Deuna
Lasa Zarragorri, Zeferino	Irinaren xehekako salmenta	Bartolome Deuna
Galartza Galartza, Jose	Haragia	Bartolome Deuna
Sagastume Ibarguren, Martin	Taberna	Elizalde
Arandia Garaialde, Jazinto	Lurra aberasteko ongarriak	Ugarte auzoa
Sagastume Etxeberria, J. Nizeto	Janariak	Elizalde
Lobato Laborde, Frantzisko	Medikua	Bartolome Deuna
Ur-jauzia zuten batzuek argi indarra sortzen zuten bakoitzak bere etxerako. Kontzeptu horretan ordaintzen zuten kontribuzioa.		
Alustiza Domecq, J. M.	Ur jauzia	Iparra 22
Karrera Sagastume, J. R.	Ur jauzia	Unanbide baserria
Zubeldia Arandia, _____,	Ur jauzia	Ugarte auzoa
Lete, Pedro	Ur jauzia	Bartolome Deuna
Tolosako Udala	Elektrizitate zentrala	Tolosa
Argizatze elektrikoa kontzeptuan sartzen direnek argindarra SALDU egiten zuten. Beraz, hauek ere zegokien kontribuzioa ordaintzen zuten.		
Garmendia Mimendia, Julian	Argizatze elektrikoa	Iparra 15
Etxeberria Ezeiza, Ramon	Argizatze elektrikoa	Iparra 36
Sagastume Esnaola, Karlos	Argizatze elektrikoa	Iparra 25
Etxeberria Ezeiza, Ramon	Errota	Iparra 36
Sagastume Esnaola, Karlos	Errota	Iparra 25
Zubeldia Arsuaga, Ignazio	Errota	Iparra 22
Altuna Labaien, Joakin	Bizargilea	Bartolome Deuna
Arandia Murgiondo, Lazaro	Bizargilea	Segoretxea
Beldarrain Tolosa, Paulo	Bizargilea	Juanonea
Ulazia Artola, Manuel	Bizargilea	Bartolome Deuna
Garmendia Mimendia, Julian	Arotza	Ugarte auzoa
Sagastume Esnaola, Karlos	Errementaria	Iparra

Eta jarraian, horietako batzuen fakturetan aurkitu ditudan orri-buruak:

↓ Iturria: AUA, 28. kaxa.

Eta okindegi berriaren gaia (1923-1933) azke-
nerako utzi bada, ez da noski balio eskaseko zer-
bait zelako, alderantziz baizik: Patxi Maizak eta
altunatar anaiek ausardia handiz eta etorkizu-
neko ikuspegi zorrotzez jokatu zutelako, alegia.
Hona, Jose Altuna, Jesus Altuna, Patxi Maiza eta
Ramon Elurbe (langilea) OGI BERRI okindegiko
aitzindarien argazkiak (Iturria: familiak).

Jesus Altuna.

Jose Altuna.

Ramon Elurbe.

Patxi Maiza.

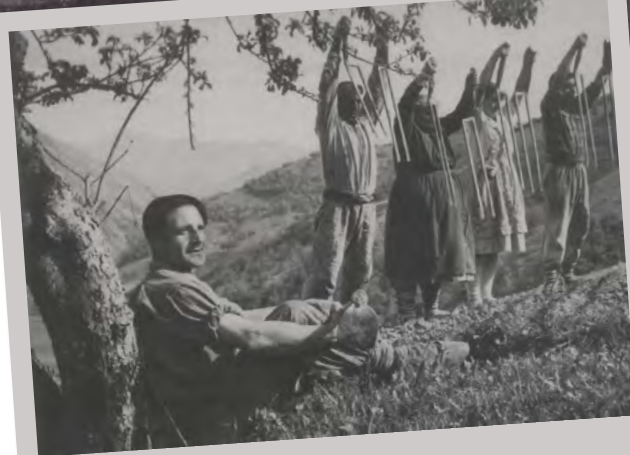
↑ Alegiako tren geltokia.

1.2.4. PENTSAERA

Pentsaeraz guztiz tradizionala zen Amezketa. Beraz, urruti antzean zegoen Bigarren Errepublikak aldarrikatuko zuen gizarte eredu berritik; amezketarren pentsaeraren ardatzak familia, kristautasuna eta balio tradizionalak ziren. Elizak eta haren ordezkariak (apaizek) botere handia zuten herrian. Eta herria esatean ezin dugu Udala aldamenean utzi, Udala eta Eliza uztarri bereko eragileak baitziren.

Herritarrek bazekiten Guda Karlisten ondorioz Foruak (foru eskumenak) galdu zituztela. Lan honetan geroago azalduko diren hauteskunde-emaitzetan, garbi ikusten da zer-nolakoak ziren Amezketa hautesleriaren pentsaera eta bereizgarriak.

Mugakide du Amezketak Alegia herria, beraz beti harreman handia izan dute, eta horregatik badirudi oso antzekoak izan behar zutela. Baina, Alegiak, kokapenarengatik, industriagatik eta komunikabideengatik (errepide nagusia, trena, Tolosatik hurbil...) askoz gertuago zegoen ezkerreko joera politikoa zutenen aldarri eta pentsaeratik Amezketa baino. Beraz, Amezketa pentsaeraz eta bizimoduz tradizionalista zela esan dezakegu, eta joera politiko horren bandera karlistek eta nazionalistek aireratzen zuten.

↑ Baserritarrek laian.
Egilea: Sigfrido Koch (San Telmo).

1.2.5. EMAKUMEAK

Tradizionaltasun horren adierazgarrietako bat emakumeen egoera zen. Emakumeak gizonezkoen munduan neskame leialak ziren, oso menderatuak zeuden eta fidelki atxikitzen zitzaizkien garaiko pentsaerari. Etxeko lanetara, baserriko lanetara eta izandako umeak zaintzera lotzen ziren, ondotxo lotu ere. Bestalde, ez zuten bozketetan esku-hartzeko inongo aukerarik. Eskubide hori Bigarren Errepublika garaian lortu zen.

Laburtuz, gizonen eta eguneroko lanaren mende zeuden emakumeak, eta erlijioaren atarpean babesten ziren. Elizak, alde batetik, babesa eskaintzen zien, baina, bestetik, egoera zuzengabe hori onestera behartzen zituen. Estatus ezarria onartu behar zuten eta ez zuten egoera patriarkalaren kontra altxatu behar.

Aipatutako etxeko lanak egiteaz gain, hainbat emakume beren generoari gizarte patriarkalak izendatutako eta onartutako rol tradizionaletan aritzen ziren: dendariak, telefonistak, baratzetako langileak... ziren.

↑ Dolores Altuna.

Katalina Ezkurdia.

Concepcion Labayen.

Agustina Etxeberria.

← Angelita Benito.

Garai hartakoa da Concepcion Labayen, eta udaletxean zegoen telefono zerbitzuaz arduratzzen zen. Bigarren Errepublikaz haratago ere emakumeak arduratu ziren egiteko horretaz, zerbitzuak bere funtzioa galdu arte. Hona beste batzuk: Dolores Altuna, Agustina Etxeberria, Angelita Benito eta Katalina Ezkurdia.

1.2.6. ERLIJOTASUNA

Erlijiotasunak amezketarren eguneroko bizimoduaren zirrikitu guztiak blaitzen zituen. Udalak ere erlijio-kultura horren zerbitzari leiala zen. Beraz, eremu pribatua eta publikoa Elizaren eta haren pentsamoldearen gidaritzapean zeuden.

↑ Korpus eguneko ospakizuna, elizatik plazara. Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.

Politika alorrean, berriz, eskuinak kultura hori bere egin zuen, eta politikaren zein erlijioaren eremuak banantzeko ahalegin orok erantzun bortitza jasotzen zuen.

Eliza eraikuntza zen erlijiotasuna maila gorenean bizitzen zen gunea. Eta Amezketan bi parroikia zeuden: Amezketako San Bartolome eta Ugarteko Ama Birjina Errosariokoa. Gainera, Al-tungonen ermita bat zegoen: San Martinena. Santu horiei guztiei zuzendutako errezoen helburua ganaduak eta pertsonen osasuna zaintzea zen.

Dena dela, aipatutako eliza eta ermita horiez gain izan omen ziren gehiago ere, eta horretaz honela diote Jose Migel Barandiaran Fundaziotik jasotako agiriak: *“Hay una ermita sola hoy en día, pero hace unos 45 años se deshizo una ermita en un lugar del monte Txindoki llamado Santuarán y según dicen tuvo origen aquella ermita por la aparición de la Virgen de Aranzazu en aquel lugar. También dicen que hubo otra iglesia en un*

lugar de la Sierra de Aralar llamado Arritzaga que fue construido por los gentiles y que fue des-hecha hace mas de 100 años”.

Nola ez, Elizarekiko loturak bizitza osoa sare-tzen zuen: hasierako *Bataioa*, ondorengo *Jaunar-tzea*, hari darraion *Sendotza*, gaztetan *Luistarren* (mutilak) eta *Mariaren Alaben* (neskak) partaide izatea, gaztarotik helduarora bitarteko *Ezkontza*, apaiz, fraide edo moja *Ordenatzea*, eta bizitzako azken unean, hilzorian dagoenari ematen zaion *Oliadura Santua*.

Dena biltzen zuen erlijiotasun horrek leku-izenak ere moldatu zituen. Honela jarraitzen du Jose Migel Barandiaran fundazioko agiriak⁸: *“La toponimia de algunos lugares está impregnada de carácter religioso. Hay lugares designados con nombres de santos: Santuarán (por la ermita que hubo en ese lugar), Gurutzeta (porque se cruzan muchos caminos), Elizalde (por estar cerca de la iglesia), Seroretxe (casa de la serora)...”*

⁸ Jose Migel Barandiaran Fundazioa: ‘Laboratorio de Etnología y Eusko-Folklore. Sociedad de Estudios Vascos (Vitoria, 7 de Febrero del Año del Señor 1932)’

↑ Prozesioa Ugarten. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Elizan hainbat zeremonia, erritu eta errezo egiten ziren liturgia bati jarraituz. Gainera, hainbat sermoi eta hitzaldi entzuten ziren. Dotrina buruz ikasten zen. Baina erlijio kontuak ez ziren elizan amaitzen. Norberaren bizitza dotrina horren arabera antolatu behar zen. Elizan esandakoak jarraipena izan behar zuen bakoitzaren etxebizitzan. Horrela, etxetik irtetean, *aitaren* egiten zen. Bazkariari eta afariari errezo bidez ematen zitzaien hasiera.

Egunaren amaieran, ohikoa zen arrosarioa familian errezatzea. Inguruko etxe batean norbait hiltzen zenean, kanpai soinuen bidez jakiten zen hori eta hamabost misterioko arrosarioa erreztatu behar zen. Ekaitzak, tximistak eta trumoiak jotzean, haien ondorio txarretatik babesteko, bedeinkatutako erramu hostoak botatzen zitzaizkion suari.

Larunbat Santu egunean su bedeinkatua eramaten zen etxera ardagai sutuan eta ura ere bedeinkatu egiten zen, gero urtean zehar, behar zenean, etxean erabiltzeko.

Apaizak ziren erlijiotasun hori mantentzen eta sustatzen zuten eragile nagusiak. Errespetu itzela zitzaien, eta horren adierazgarri, *berorika* hitz egiten zitzaien. Bestalde, kalean apaizarekin topo eginez gero, “Ave Maria Purisima” esanez egin behar zitzaion agurra. Etxeren batera Jauna zeraman apaizarekin eta meza-mutil (monagillo) batekin topo eginez gero, hura pasatu arte, belauniko jartzea zen ohikoena.

Aurrez aipatu bezala, etxeaz gain, Eliza zen erlijiotasuna islatzen zen eremu berariazkoena. Hilaren Lehenbiziko Ostirala bereziki ospatzen zen meza entzunez eta jauna hartuz. Sakratua zen iganderoko meza eta igande arratsaldeko Bezperak ere ezin ziren utzi. Aste Santua urteko asterik esanguratsuena zen, Jesusen Azken Afaria, Gurutze-bidea, Gurutziltzatzea, Heriotza eta Piztuera ospatzen baitziren. Aurrez, gainera, ejertzizioak edo gogo-jardunak egiten ziren.

Bizitzako azken unean ere, indar handia zuen erlijioak. Hil aurretik Azken Igurtzia ematen zitzaion hilzorian zegoenari eta hildakoaren

↑ Argazkia 1950koa bada ere, balio du erlijiotasunak eta apaizek herritarren bizitzan hartzen zuten erdigunea islatzeko. Argazkiaren biltzailea: Estankoko familia.

etxean haren gorpuaren zaintza edo gau-beila egiten zen, 15 misterioko arrosarioa errezatuz. Hildakoa ikustera zihoanak, etxe atarian zegoen erramua hartu, ur-bedeinkatutan busti eta gurutzea irudikatzen zuen.

Meza-diruak ematea ere erlijio-tradizioaren barruan zegoen. Eta hildakoaren arima *purga-*

↑ Baserriko atea gurutzez babestua. Erlijiotasunaren eragina etxean. Iturria: Amezketako argazki zaharrak.

torioan egon zitekeela pentsatuz, mezak eskaintzen zitzaizkion, ahalik eta gehien, purgatoriotik lehenbailehen irten eta zerura joan zedin. Hildakoa kofradiaren bateko kide izanez gero, kofradia horrek ere mezak eskaintzen zizkion hildakoari. Elizaren indar erakusketa ez zen eliza eraikuntzara eta familiara mugatzen, kalea ere erakustoki egokia zen erlijioaren presentzia aldarrikatzeko. Elizaren indarra erakusteko aukera egokiak ziren kaleetan zehar egiten ziren *prozesoak*. Corpus Egunekoa, horren lekuko.

↑ Jose Migel Barandiaran, euskal ikertzaile ospetsua. Iturria: Barandiaran Fundazioa.

↑ Amezketako eta Abaltzisketako emakumeak gogo-jardunetan. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Bestalde, garaiko giroaren erakusgarri izan daiteke beste datu hau ere: Amezketako Erramun Etxeberria apaizak Donostiako Santa Teresako gogo jardunetara bideratzen zituen eliztarrak.

Bi argazki hauetako pertsonak, Amezketakoak eta Abaltzisketakoak, Donostian izan ziren gogo jardunetan. Ez dira Bigarren Errepublika aurrekoak, ondorengoak baizik. Edonola, Bigarren Errepublikak aurretik bizi zen erlijiotasunaren adierazle dira.

1.2.7. EUSKARA

Herritarren gehiengoak euskara zuen ama-hizkuntza. Hala ere, euskara, familiako, lagunarteko eta aisialdiko hizkuntza zen soilik. Udal-agiriak gaztelaniaz egiten ziren beti, ohar batzuetan euskarari tartea eskaintzen bazitzaion ere. Horrela funtzionatzen zuen administrazioak. Beharbada, idazkaria euskalduna zenean, osoko bilkurak euskaraz egingo ziren, udalbatza osatzen zuten gehienak oso herren baitzebiltzan gaztelaniatik.

Euskara erabiltzen zen gaztelaniarik ez zekitelako; oro har, euskara ez zen balioesten inolaz

ere, urteetan jasotako errepresioak horretara eraman baitzituen. Beraz, gaztelaniaz ongi jakitea amesten zuten eta zekitenei mirespena zitzaien.

Jauzi kualitatibo garrantzitsutzat har daiteke Euskaltzaleak Elkartearen sorrera. 1930eko urriaren 9an sortu zen eta 1931n heldu zen Amezketara diru-laguntza eskaera. Agerikoa zenez, batzuk, bederen, hasi ziren euskarari garrantzia ematen eta hura aldarrikatzen. Batzokiaren lan-dinamikak, Bigarren Errepublika garaian, bultzatu zuen euskararen erabilera antzerkietan, festetan, mitinetan, bertso gintzan...

Esandakoaz gain, aipagarria da, erabiltzen zen euskara horrek aldaerak izaten zituela mezu-hartzailearen izaeraren arabera. Adinari eta gizarte mailaketari egokitzen zitzaizkion aldaerak. Gazteek, lagunartean, *hitanoa* erabiltzen zuten. Gurasoei eta pertsona helduei *zuka*, eta batzuetan *berorika* hitz egiten zitzaien. Apaizari, *berorika* egiten zitzaion, agintari erlijioso errespetagarria zelako. Eta konbentzio horiek alboratuz, haur batek edo gazte batek pertsona helduren bati hika hitz egitea, portaera desagokitzat hartzen zen.

↑ Amezketako eta Abaltzisketako gizonezkoak, gogo-jardunetan. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Udal Artxibategian aurkitu dugu euskaraz idatzitako 'Amezketako Auzo-Laneko Legeak' liburuxka. Auzo-lanaz dihardu eta 1930ean argitaratu zen Tolosako I. Lopez Mendizabalen inprimategian. Felipe Agirrebarrena zen alkate eta idazkari Juan Imaz ataundarra. Lehen begiratura, diktadura garaia izaki, liburuxka hori euskaraz argitaratzea harri-garri samarra badirudi ere, finean herritarrek gaztelania ez jakitearen seinale garbia da.

1.2.8. MIKELETEAK, HERRI ZAINDARIAK

Bigarren Errepublika baino lehenago (1839) Foru Aldundiaren eraginez sortutako indarra zen. Herrietako bake-giroa ziurtatzea, bide-lapurrei aurre egitea eta kontrabandoa ekiditea ziren haien egitekoak eta horretarako beharrezko ziren neurriak hartu behar zituzten. Bigarren Errepublika garaian izan zuten presentzia eta eragina. Inguru honetako Mikeleteek⁹ Zaraten zuten egoitza eta handik zaintzen zuten Nafarroa eta Gipuzkoa arteko muga-lerroa. Amezketar batzuek, estraperloan ibiltzeagatik, eta mikeleteen denuntzia zela-eta, isuna jaso zuten. Gerra zibila lehertzean, ez ziren matxinatuen lerroetara bildu eta desegin egin zituen Francok.

⁹ Mikeleteak: 1884an sortutako indar armatua, besteak beste kontrabandoa jazartzeko, mendi pasabideak kontrolatuz.

1.3. Bigarren Errepublika (1931-1936): karlistak eta nazionalistak

1.3.1. LEHEN HURBILKETA

Bigarren Errepublikak Primo de Riveraren diktadura eta Alfonso XIII.aren erregetza alboratu zituen. Alde horretatik, aurrerapauso handia izan zen. Bigarren Errepublikak oinarritzko giza eskubideak legeztatu zituen: *alderdi politikoak baimendu zituen; bozkatzeko adin-tartea luzatu zuen; bozkatzeko, dibortziazeko eta abortatzeko eskubidea onartu zien emakumeei; erregetza baztertu eta aginte burua herritarrek hautatzea sustatu zuen; hezkuntza sistema indartu zuen; Elizaren eremua eta Estatuarena banatzen saiatu zen...*

Dena dela, eta hau ez da ahaztu behar, Bigarren Errepublikaren garaian zehar (1931-1936) ezkerreko eta eskuineko gobernuak izan ziren agintean. Eta gobernuan zeudenek, ezkerreko zein eskuineko, etsaiei aurre egin behar izan zieten, eta jarduera horretan Bigarren Errepublikan

salbuespen egoerak ahalbidetzen zituzten neurri garrantzitsuak onartu zituzten: “*Ley de Defensa de la República*” eta “*Ley de Vagos y Maleantes*”¹⁰. Azkeneko hau, maiz Francori esleitzen bazaio ere, jakin badakigu Bigarren Errepublikako eskuineko gobernuak jarri zuela indarrean.

Beraz, aurrerapausoak eta atzerapausoak izan ziren, agintean zegoenaren arabera. Eskuindarrek (1933-1936) nahiko indartsu oztopatu zuten ezkerreko gobernuaren ekimena. Hala ere, oro har, aurrerapenak nagusitu ziren. Ezin ahan-tzi daiteke Bigarren Errepublikak soilik bost-sei urte eskas iraun zuela eta legealdi bakoitzak bi urte. Hori oso denbora gutxi da lege aldaketa sakonak eta askotarikoak egiteko. Adibidez, udalak eta gorteak osatzeko hauteskundeak egin ziren, baina aldundiak hautatzeko ez ziren egin. Horrela, euren pentsaerarekin bat zetozenekin gestorak osatu zituzten¹¹.

¹⁰ “Ley de Vagos y Maleantes”: Bigarren Errepublikako gorteek onartu zuten 1933ko abuztuaren 4an. Nomadak, proxenetak, arlosteak...atxilotu eta justiziaren aurrean jartzea zuen helburutzat.

¹¹ Bigarren Errepublikako eskuindar gobernuak Gestorei eman zien Autonomia Estatutua idazteko ardura.

Bigarren Errepublikaren etorrerarekin eskuinteko indar militarrek atezuan jarri ziren. Ezkerrekoak agintean ikusita, oro har eskuindar gordinak izan ohi diren militarrek, errepublikano gobernua ahalik eta azkarren agintetik botatzeko ahaleginetan murgildu ziren. Horrela, 1932ko abuztuaren 10ean eman zuten lehen kolpea. Jose Sanjurjo jeneralak, Sevillan, bere hurbilekoekin, kolpe militarra eman zuen. Hasierean, Francisco Franco jenerala ere han zen, baina altxamenduari atarramendu onik ez ikustean-edo, alboratu egin zen. Jakin badakigu Comución Tradicionalistakoek ere (Karlistek) bat egin zutela ekimenarekin, nahiz eta ez mobilizatu erreketek, hau da, indar paramilitar armatuak. Oso ahula izan zen eraso eta gobernuak hiru egunera amatatu zuen sutea.

1930eko urtarrilean erori zen Primo de Riveraren diktadura eta indar monarkiazaleak, Espainiakoak zein Euskal Herrikoak, etsipenak jo zituen. Madrilgo behin-behineko gobernuak,

↑ *Erdian Sanjurjo jenerala, 1932ko estatu kolpearen eragilea. Atxilotua eta heriotzara kondenatua. Zigorra kendu eta berriro 1936ko altxamenduaren eragileetako. Hegazkin istripuan hil zen 1936ko uztailaren 20an. Iturria: Internet.*

Damaso Berenguerrenak, egoera betiko ildora bideratze aldera, udal hauteskundeak iragarri zituen 1931ko apirilaren 12rako.

↑ *Karlisten ikurra. Iturria: Internet.*

Karlistek (Espainiaren batasunaren aldekoek, monarkiazaleek, foruzaleek eta erlijio katolikoaren aldekoek) eta nazionalistek (subiranotasuna helburutzat zutenek eta erlijio katolikoaren aldekoek) errezelo handiz hartu zuten Bigarren Errepublikaren etorrera. Izan ere, beldur ziren ezkertiarrek hain ozenki adierazten zuten antiklerikalismoak eta egin nahi zuten iraultza sozialak ez ote zituzten apurtuko Euskal Herrian nagusi zen katolizismoa eta joera kontserbatzailea. Beldur horrek nolabait lotuta, EAJ-PNVk ez zuen parte hartu *“Donostiako Hitzarmenean”*¹², aurrez jasotako gonbidapenari uko eginez. Alianza Republicanak antolatu zuen bilera bere egoitzan eta Bigarren Errepublika aldarrikatu zuten.

Hala ere, EAJ-PNVkoek zein karlistek men egin zioten Errepublikari. EAJ-PNVk egokitzen jo zuen, zalantzak zalantza, egoera politiko berria, Autonomia Estatutua aldarrikatu eta lortzeko bide gisara. Aldiz, karlistek emandako pauso guztiak, azken finean, laikoa eta demokratikoa zen Gobernu Errepublikanoa ahalik eta azkarren apurtzeko eta lehengo egoerara itzultzeko izan ziren. Horrela, Alfonso XIII.ak erbesterako bidea hartu zuen eta Marseillan finkatu zen. Testuinguru horretan osatu zen behin-behineko Gobernu Errepublikanoa.

↑ *‘Donostiako Hitzarmena’ itunaren sinatzaileak. Iturria: Euskal Memoria.*

Amezketan, ordea, hasiera batean, ez zuen eragin handirik izan Bigarren Errepublikaren aldarrikapenak, ez zuen sortu Amezketan kezka eta zirrara handirik. Berdin samar zitzaien boterea hauteskunde bidez lortua izatea edota oinordetzaz lortzea. Udal-aktak ahots apalez adierazten du garai berriak datozela eta udal-hauteskundeak gauzatu behar direla. Amezketarren kultura politikoak, oro har, ez zuen ahalbidetzen beste inolako erantzunik. Bestelakoa zen, ordea, zonalde industrialetako errealitatea, hala nola, Eibarkoa.

Alegiak, adibidez, Amezketak ez bezalako kultura politikoa zuen. Hauxe da EL DIA egunkariak 1931ko maiatzaren 30ean Alegiako Euskal-Etxe edo Batzokiaz dioena:

“Euskal Etxearen egiteko eta asmoen artean Jaungoikoa eta Lege Zahar en alde lan egitea izango da. Ortarako Españiako Republikar iberia aitorturik, eta bera, gure Euskal eri katolikoaren bake eta onerako eta Españiako eridi guztien elkartasun ta askatasunaren alde zalea izango delakoan, bere mendekotasunean ipintzen gara”.

¹² Hitzarmen horretan erabaki zuten Errepublika ezartzeko lehen pausoak ematea. Elkarretaratze hori Garibay kalean Union Republicanak zuen Kasinoan gauzatu zen. Bertan bildu ziren joera errepublikano indarrak, eta ez ziren bertaratu ez EAJ-PNVkoak, ezta tradizionalistak ere.

↑ *Eibar, lehen Udala Bigarren Errepublika aldarrikatzen. Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia.*

1.3.2. AMEZKETAKO KARLISTEK ETA NAZIONALISTEK ELKARREKIN EGINDAKO BIDEA

Bigarren Errepublikako lehen bi urteak izan ziren. Hau da, bi urte erreformistak (1931-1933). Amezketarrak, EAJ-PNVkoak zein karlistak, pentsaeraz, oso tradizionalistak zirela aurrez adierazita dugu. Oinarrian balio bertsuek gidatzen zuten euren eguneroko bizimodua: erlijioarekiko lotura hertsia, gizonezkoen nagusitasuna emakumeekiko eta kultura politikoan prestakuntza eskasa. Egia da karlisten ibilbide politikoa Foruen aldarrikapenarekin amaitzen zela; aldiz, EAJ-PNVko nazionalistek, hori nahikoa ez eta Autonomia Estatutuaren aldarrikapena lehenetsi zutela. Hala ere, nahiz eta batzuk nazionalistak eta besteak karlistak izan, oro har, modu nahiko bateratuan aurre egin zieten lehen hauteskundei, nahiz eta elkarrekiko errezeloak nabarmentzen hasita izan.

‘EL DIA’ EGUNKARIAREN ALDARRIAK ABERTZALEEN ALDE

Garai hartako giroa eta pentsaera ezagutzeko lekuko zuzenik ez dugunez, horretarako garaiko *EL DIA* egunkarira jo behar da. Pentsaeraz eta joeraz abertzalea zen, eta joera horren aldeko mezua helarazi zien irakurleei 1931ko udal hauteskundeetan aurrean.

Bitxia izateaz gain, merezi du bateko eta beste joera politikoei buruz dioena irakurtzea, ohartzeko nola eramaten dituen urak abertzaleen errotara. Hona hemen egunkariak¹³ dioena:

SARRERA: “*Euskalduna, biyar autu bear dituzu erri-agintariak. Zure esku daukazu beraz oek zintzo ala biuri, zuri ala beltz izatea. Gero, beriketa gutxi. Jaungoikoa. ¿Zure biotzak aurren-aurrena ori ez dio ba? Bai, euskalduna beti Jainkozale.*”

KOMUNISTEZ: “*Gure Euskadi maitea Erusi biurtu nai dute. Goñotoa ta odola bazter guztietan, gaur zutik dagoen guzia txirtilatu nai dute, zerbaiten jabe dena lapur bat besterik ez da. Erusi da oien irakaslea.*”

¹³ EL DÍA egunkaria: 1931ko udal-hauteskundeetan abertzaleen aldeko aldarria.

SOZIALISTEZ: “*Sosolistoak bidean karak egindako komunistak dituzu. Besterik ez. Oiekin baño gutxigo fiyatu*”.

ERREPUBLIKARREZ: “*Gora Euskadika datozkigu. Garaia zan. Noizbait egia ezagutu dutenean alare. Baina Jainkoa eta apai-zak ez, alako susmo txarā sortzen dute*”.

ERREGEZALEEZ: (Monarkia zaleak): “*Euskaraz eta fuero zaletasun sutsuenakin datozkigu. Horiei galdera bat: ¿oraindāño zeri begira egon zarete?*”.

KATOLIKO INDEPENDIENTEEZ: “*Zerura begira, zuzen, bai orixe; baña udaletxera-koan eřenka. Makulu bat falta zaie, esi mai-tasun benetakoa*”.

ABERTZALEAK: “*Jainko zaleak nai ze-nitun. Ona emen nire lagunak, sinismen sendodunak guziak, Jainkoagatik arpegi ematen jakin dutenak guziak... Baña, beste guziari aurkitu ez diezun bigarēn atal bat ere badute nire lagunak. Gure esia, gure abenda, gure izakera, gure jolasak, eta ba-tez ere gure oitura bikain, lege zuzen ta gaur iñon nabaitzen ez dan gizontasuna maite dituzte. Gaur euskera berpizkunde bidean badakusgu, abertzaleakatik da!*

Abertzaleak dituzu!

Bukatzeko, Jainkozalerik jainkozaleena bezin jainkozalea, ABERTZALEA. Euskaldunik euskal-dunena baño euskozalego, ABERTZALEA”.

LEHEN UDAL HAUTESKUNDEAK **(1931-04-12)**

Hauteskunde hauek 1907ko abuztuaren 8ko legean oinarritu ziren, monarkiaren indarrean jarritako hauteskunde legean. Hau da, 25 urtetik gorako gizasemeek soilik bozka zezaketen, eta horiek guztiak legearen behartuta zeuden bozkatzera.

Hauteskunde-legearen 29. artikulua baliatu ziren Amezketan ere 1931ko hauteskundeetan:

pentsaera berekoak edo antzeko pentsaera zutenak bildu eta bozketarik gabe, modu automatikoki, udalbatza osatu zuten. Beraz, herritarrek ez zuten bozik ematen. Hori egitea legeak onartzen bazuen ere, ez dugu esango hautatutako bidea oso demokratikoa zenik, herritarren esku-hartzeari iskin egiten baitzion. Alegia herrian eta Altzon, ordea, artikulua hori alboratu eta herriari eman zitzaion aukera udalbatza osatzeko.

Hona 29. artikulua horren mamia:

29. artikulua dio herri batean aurkeztutako hautagaien kopurua herri horri dagoen zinegotzi kopuruaren parekoa izanez gero, ez dagoela hauteskunderik egin beharrik. Hau da, Amezketaren kasuan, bederatzi zinegotzi behar ziren legearen, eta bederatzi herritarrez osatutako hautagai-zerrenda bat soilik aurkeztuz gero, ez zegoen bozketarik egin beharrik. Eta halaxe gertatu zen: Amezketan aurkeztu zen hautagai-zerrenda bederatzi pertsonen osatu zuten; beraz, legearen babesean ez zegoen herritarrei bozkatzeko aukerarik eman beharrik.

➤ HAUTESKUNDE PROZEDURA **PAUSOZ PAUSO**

Lehen-lehenik, herritarrek (nazionalista zein karlista) txokoren batean bildu eta adostuko zuten nortzuek osatuko zuten udalbatza. Jarraian, udalean aurrez zehaztutako prozedurari lotzen zitzaizkion: zinegotzi izan nahi zuen bakoitzak agiri bat aurkeztu zuen udaletxean, hautagai modura onartua izan zedin eskatuz. Hona, adibide modura, Felipe Agirrebarrena zinegotzi ohiak, bere burua aurkeztuz, udaletxera bidali zuen agiria. Gero, Felipe Agirrebarrena *Católicos-Vascos* taldeko partaide izango zen.

Don... *Felipe Aguirrebarrena*
vecino de esta villa, de profesión la-
brador, de 77 años de edad, como conce-
jal que fué por este distrito municipi-
unico mediante elección popular duran-
te el ejercicio de 1920.....
según la certificación que acompaña y
hallándose comprendido por lo tanto, en
en el número 1º, artº 24 de la ley de
8 de Agosto de 1.907, solicita de la
Junta municipal del censo electoral
que Ud. dignamente preside, se sirva
proclamarle candidato por el distrito
y sección unicos de esta villa para
las próximas elecciones de Concejales
con los derechos determinados por el
Artº 28 de la citada ley.
Dios guarde a V. muchos años.
Amézqueta 5 de Abril de 1.931.

Felipe Aguirrebarrena

Sr. Presidente de la Junta municipal del Censo
electoral

Amézqueta

Iturria: AUA, sig.8. ↑ →

*J. Juan Ignacio Aierbe Saralegia y
F. Felipe Aguirrebarrena Olasagarre, como
candidatos por elección popular que
fueron proclamados concejales el primero
el año 1909 y el segundo el año 1920.
proclaman candidatos por el unico
distrito y sección unica de esta localidad
a D. Jose Ramon Aierbe Sarasola, a
D. Jose Bengoetxea Artola y a
D. Miguel Ignacio Barera Zabala.
Dios guarde a Uds. muchos años*

Amézqueta 5 de Abril de 1931.

Juan Ignacio Aierbe

Felipe Aguirrebarrena

*H. Presidente de la Junta Municipal del Censo electoral
de Amézqueta*

Bada udal artxibategian hauteskunde haueta-
rako beste eskari bat, elkarren artean ondo kon-
pontzen zirela ziurtatzen duena. Eskaria, eskuz
idatzia, Juan Ignazio Aierbe Saralegik eta Felipe
Agirrebarrena Olasagarrek (Católicos Vascos)
egiten dute eta hautagai modura aurkezten dituz-
te Jose Ramon Aierbe Sarasola (EAJ-PNV), Jose
Bengoetxea Artola (EAJ-PNV) eta Migel Ignazio
Zabala Karrera (EAJ-PNV).

Horrela jaso ziren udaletxean aurrez hitzar-
tutako bederatzi herritarren eskariak: batzuk
Católicos Vascos taldekoak eta besteak Nazio-
nalistak.

Sesion del dia 17 de Abril de 1931.

En la Sala de sesiones de
Sr. Ramon Altuna
Sr. Ignacio Illa Olaso
Sr. Bautista Echuerria
Sr. Julian Fernandez
Sr. Miguel Te. Latola
Sr. Jose Ramon Ayube
Sr. Jose Bengualua
Sr. Pedro Zapateru
Sr. Alcalde de Felipe Aguirrebarrena y clasifica
en los tres congresos anstados al margen y
de sus e infrascripto kantau.

Acto seguido manifiesto la Presidencia que
como la Constitucion del nuevo Ayuntamiento
debe de proceder conforme a la Ley Municipal
de 1877, segun la orden telefonica recibida
del Sr. Excmo. Sr. Gobernador Civil de la pro-
vincia, fecha de ayer, a quien se dio lectura
por lo tanto correspondia ocupar la Presidencia
a Sr. Jose Ramon Altuna, para lo cual se
congratula de su edad, a quien le entregó la
vara el Alcalde cesante Sr. Felipe Aguirrebar-
rena y pasó a ocupar la Presidencia di-
cho Sr. Jose Ramon Altuna.

En acto estado y ordenado al Secretario se
dio lectura por lista al articulo de dicha
Ley Municipal, sobre la Constitucion del nuevo
Ayuntamiento procediendo acto seguido a reali-
zar el nombramiento del Sr. Alcalde y fue
elegido por unanimidad Sr. Felipe Aguirrebar-
rena, quien pasó acto seguido a ocupar la Presi-
dencia, recibiendo la insignia de su cargo.

Ondoren haxe dio aipaturiko aktak:

↑ Iturria: AUA, sig.8.

esan dezakegu: mutur batean, industria eremue-
tan, meatze herrialdeetan eta hiriburuetan ezke-
rra zen nagusi; landa eremuaren eta haren inguru
hurbilean eskuina nabarmendu zen.

Amezketan, horren azalpena 1931ko apirilaren
19ko udal-aktan irakur daiteke. Alkateak adierazi
zuen udalbatza berria hautatu behar zela eta hori
egiteko oinarria 1877ko Udal Legea zela.

"El Sr. Secretario dio lectura del articulo de la Ley de Municipios sobre la constitucion del nuevo ayuntamiento, procediendo acto seguido a realizar el nombramiento del Sr. Alcalde y fue elegido por unanimidad D. Felipe Aguirrebarrena quien pasó acto seguido a ocupar la Presidencia, recibiendo la insignia de su cargo. Enseguida, por el mismo orden y uno por uno se procedió a la elección de los tenientes de alcalde, resultando elegidos y proclamados por unanimidad para primer teniente de alcalde D. Jose Ramon Altuna, y para segundo teniente de alcalde D. Ignacio Maria Ulacia Artola".

Honela jarraitzen du apirilaren 19ko aktak:

“Se eligió después de igual manera a D. Pedro Sagastume Lizeaga para Regidor Jurídico y a D. Miguel Ignacio Zabala para Regidor Interventor, ambos también por unanimidad”. Y debiendo determinar el orden numérico de los Regidores, para que cada uno ocupe su respectivo puesto y puedan asistir o suplir al que le preceda en el desempeño de la Alcaldía ó tenencias se procedió a verificar conforme el criterio sustentado en la Real Orden de 16 de junio de 1909 y dio este resultado: D. Jose Ramón Ayerbe Sarasola y D. José Bengoeche Artola”.

↑ Nekazariak lurra lantzen.
Iturria: Internet.

Hauek dira, beraz, Bigarren Errepublikako lehen udal-hauteskundeetan hautatutako herri-tarrak, eta jarraian horietako batzuen argazkiak:

ZINEGOTZIAK	ALKATEA	Agirrebarrena Olasagarre, Felipe	Agirre goena	Católicos Vascos
		Altuna Gaztañaga, Jose Ramon	Oteitza azpikoa	Católicos Vascos
		Ulazia Artola, Ignazio Ma	Loiola berrikoa	Católicos Vascos
		Etxeberria Ezeiza, Bautista	Ortuzarrenea (estanko txiki)	Católicos Vascos
		Garmendia Mimendia, Julian	Bidebieta (Patrxione) Ugarte	Católicos Vascos
		Sagastume Lizeaga, Pedro Migel	Arrantsoro	Católicos Vascos
		Zabala Karrera, Migel Ignazio	Albitzuri	EAJ-PNV
		Aierbe Sarasola, Jose Ramon	Juanlopezenea	EAJ-PNV
		Bengoetxea Artola, Jose	Unanbide txiki / Laturu	EAJ-PNV

*Felipe Agirrebarrena.
Iturria: familia.*

*Jose Ramon Aierbe.
Iturria: familia.*

*Jose Ramon Altuna.
Iturria: familia.*

*Pedro Migel Sagastume.
Iturria: familia.*

*Ignazio Mª Ulazia.
Iturria: familia.*

*Jose Bengoetxea.
Iturria: familia.*

*Bautista Etxeberria.
Iturria: familia.*

*Julian Garmendia.
Iturria: familia.*

*Migel Ignazio Zabala.
Iturria: familia.*

“Católicos Vascos” udal-taldeak izan zuen gehiengoa. Ez zen alderdi politiko bat, herritarrek erretorearen eta Elizaren babesean aurkeztutako udal taldeari jarritako izena baizik.

Emaitza horien irakurketak garbi adierazten du Amezketaen joera politiko eskuindarra.

Amezketatik oso gertu dago Alegia, baina gertutasunak ez du pentsaera berdintasuna ziurtatzen. Izan ere, Alegiak industria indartsuagoa zuen eta trenbidea eta errepide nagusia izatean, harreman gehiago izan zuen kanpotarrekin eta hiriguneetako korrante nagusiekin. Horrek guztiak

eragina izan zuen hango bizilagunen pentsaeran eta bertako gizarte taldeen antolamenduan.

ALEGIAKO UDAL HAUTESKUNDEAK (1931) TALDEAK

ZINEGOTZI KOPURUA

Católicos Independientes	1
Tradicionalistas	3
Nacionalistas	1
Republicano-Socialistas	3
Independientes	1

Hori egiaztatzeko eta korrante ezkertiarren presentzia esanguratsuaz jabetzeko, nahikoa da Alegiako Udal Hauteskundeen emaitzak ikustea: Nacionalistas, Catolicos Independientes eta Tradicionalistas taldeetako zinegotzietz gain, beste lau zinegotzi hautatu ziren: 3 Republicano-Socialistas taldekoak eta 1 Independientes taldekoa. Horrek adierazten du hautesleria askotarikoagoa zela eta ezkerak presentzia esanguratsua zuela.

➤ JOSE BENGOTXEA ARTOLA (EAJ-PNV)

Gurasoak Unanbide Txikikoak ziren. Jose, berriz, udal agiriak diotenez, Latu-run jaio zen, eta haren arreba Amezketako beste etxe batean. Ez dut uste egun Amezketan ondorengo zuzenik duenik. Haren semeak Donostian bizi dira.

Lehen udalbatza horretan EAJ-PNVko ordezkari garrantzizkoa izan zen. Eztabaida politikoan, hau da, zinegotzi bakoitzaren aldarrikapenak adierazteko garaian, oso garbi adierazi zituen EAJ-PNVrenak. Jose Bengoetxea lehenik zinegotzi izan zen eta 1933ko hauteskundeak egin aurretik, behin-behineko alkate ere bai.

Osoko bilkura berean, 1931ko apirilaren 18ko aktak dioenez, ordura arte agerikoa ez zen eta isilpean gorde ohi zen afiliazio politikoa publiko egitea eskatu zuen Jose Bengoetxea Artola zinegotziak. Bide horretatik, ideologia definitzeko eztabaida politiko interesgarria izan zen zinegotzien artean, eta merezi dugu horren jakitun izatea. Zinegotziek euskaraz hitz egingo zuten, baina irakurritako agiriak gaztelaniaz zeuden. Honela jaso zuen idazkariak aktan bilkuran esandakoa eta irakurritakoa, ohiko gaztelania administratiboan:

“Acto seguido el concejal Jose Bengoechea preguntó a la mayoría para que en vista de las circunstancias actuales de la proclamación de la República en España, determine cada uno su fi-

liación política, contestando entonces el concejal Sr. Altuna que la filiación política de la mayoría era de CATÓLICOS VASCOS y DEFENSORES DEL RÉGIMEN FORAL. En su vista el Sr. Bengoechea manifestó que se hiciera constar en acta que la minoría era del PARTIDO NACIONALISTA VASCO y que todos debían de continuar y laborar en este partido en estos tiempos en que era llegado el momento de pedir los fueros”.

➤ JOSE RAMON AIERBE SARASOLA

Jose Ramon Aierbe Sarasola EAJ-PNVko zinegotzia izan zen. Aierbenekoak ere lan garrantzizkoa egin zuen. Hasiera-hasieratik aldarrikapen politikoak jarri zituzten mahai gainean. Zinegotzi bakoitzak bere afiliazioa adierazteaz gain, EAJ-PNVkoek goi mailako helburuak aldarrikatu zituzten, Euskal Errepublika eskatzeraino. Jose Ramon Aierbek ekarri zuen mozioa, eta lehen aldiz euskaraz, nahiz eta aktan gaztelaniaz islatu mozioak zioena.

Honela jarraitzen zuen EAJ-PNVren mozioak:

“En este momento histórico en el que ha desaparecido el régimen destructor de nuestras libertades políticas como nación, ante el hecho de la nueva estructuración del Estado Español, la minoría nacionalista vasca del ayuntamiento de Amezueta, después de afirmar los derechos nacionales e históricos que como tal nación le corresponden, reclama como primer acto de autodeterminación del País Vasco, la proclamación de la República Vasca, confederada con las demás Repúblicas Ibéricas. A tal fin, significa su enérgico apoyo hacia quienes en tierra vasca pugnan por el cumplimiento de cuanto en este orden se estableció en el solemne pacto de Donostia, y piden que adoptado por la corporación este acuerdo se tramite inmediatamente al Presidente del Gobierno Provisional”.

➤ JOSE RAMON ALTUNA

Oteizakoa (Otizekoa). Amezketako udalaren dinamikan protagonista izan zen urte askoan. Gaurko adinekoei galdetzean garai hartako zein udal zinegotzi duten gogoan Amezketan, berehala aipatzen dute Jose Ramon, eta gaineratzen dute “Felipek eta Jose Ramonek agintzen zuten Amezketan”.

Pentsaeraz edo ideologiaz karlista sutsua zen eta Don Manuel erretorearekin harreman estua zuen. Gerra garaian eta Lehen Frankismoan Karlisten buru izan zen Amezketan eta semea galdu zitzaion gerran.

Berehala etorri zen, gehiengoaren izenean, Jose Ramon Altunaren erantzuna:

“La mayoría acata el poder constituido, y para que los términos de reivindicación de nuestras seculares libertades y reconocimiento de nuestra personalidad e historia no adolezca de ser en términos más o menos difusos, dice que lo que nosotros entendemos por nuestras libertades y por el reconocimiento de nuestras personalidades la derogación expresa y solemne por parte del Gobierno de la Nación Española de todas las disposiciones abolicionistas de nuestro fuero y el restablecimiento conforme a fuero de la Juntas Generales para que sean ellas las que rijan y gobiernen nuestra vida interna sin intromisiones extrañas”.

“Católicos Vascos” taldekoek, beraz, maila apalagoan jarri zituzten euren aldarriak. Eta honela amaitu zuten:

“(…) por lo tanto estima que por las razones de hermandad y personalidad de la raza euskaldún debemos de estrechar en esta unión y solicitar de los poderes públicos, de acuerdo con todos los ayuntamientos de las tres Provincias Vascas y Navarra la total reintegración foral de las Vascongadas, sin necesidad de autodeterminación de la proclamación de la República Vasca”.

Bozeramaileen azalpen instituzionalak amaitu ondoren, udalbatzako kideen arteko eztabaidek hartu zuten lekua. Eta luze aritu ondoren, gutxiengo zirenek (EAJ/PNVkoek) beren eskariak mugatu eta bi proposamenen oinarrian zegoen foruen itzultze osoa lehenetsi zuten eta bakoitzak zituen ideiak errespetatuz, aipaturiko oinarri horretatik abiatzea eta aurrera egitea adostu zuten. Akordioaren barruan zegoen bandera errepublikanoa jartzea eta erregearen erretratua kentzea¹⁴.

Beraz, ezberdintasunak egon bazeuden ere, hitz eginez eta elkarrekiko errespetuz lortu zuten oinarritzko adostasuna, eta ondorengo udal-aktetan ageri denez, harmonia onean jarraitu zuten lanean. Hori adierazten du erabaki guztiak adostasun osoz hartu izanak.

MADRILGO GORTEAK OSATZEKO HAUTESKUNDEAK (1931-05-28)

Udal hauteskundeek errepublikazaleei eman zieten babesa eta Alfontso XIII.ak erbesterako bi-dea hartu zuen. Ikusteko zegoen, ordea, estatu mailako hauteskunde orokorren ondorioz nola osatuko ziren gorteak.

Lehen hauteskunde orokor horien helburua Gorte Konstituziogileak (Cortes Constituyentes) osatzea zen. Boza emateko gutxieneko adina aurrez 25 urtetan egon bazen ere, hauteskunde horietan 23tan jarri zen muga.

¹⁴ Hitz potoloak eta aldarrikapen politiko trinkoak dira aipaturikoak. Eta ikusirik Amezketako herritarren politizazio apala, pentsa daiteke alderdiek bidalitako testuak izango zirela. Segurki, mozioan agertzen ziren kontzeptuak zailegiak eta sendoegiak ziren zinegotzientzat, haiek ez baitziren ohituak egongo sakonera horretako eztabaidetan murgiltzera. Horrelako gai mamitsu eta esanguratsuez arrazoibidez jarduteko gaitasunik eza izan liteke gaiaren inguruan adostasun batera hain erraz heltzearen arrazoietakoa bat.

Euzkadi Buru Batzarra 1931ko maiatzean. 1-Telesforo de Monzón; 2-Eliodoro de la Torre; 3-Jesús María de Leizaola; 4-Manuel de Irujo; 5-Julen Olabarriá; 6-Manu Robles-Aránguiz; 7-Juan Antonio Irazusta; 8-José Antonio; 9-Rafael Picabea; 10-Feliciano Beldarrain; 11-Isaak López-Mendizábal; 12-Esteban de Isusi; 13-Juan Antonio de Careaga; 14-Javier de Landáburu; 15-Carlos Villabeitia; 16-José María Izaurieta; 17-José Areilza; 18-Ramón de Vicuña; 19-Félix Zubizarreta | (Colección Bernardo Estornés Lasa)

↑ Iturria: *Euskal Memoria*.

Bestalde, hauteskunde horietan oraindik bermatu gabe zegoen emakumeen bozkatzeko eskubidea. Eskubide hori 1933ko hauteskundeetan gauzatuko zen, konstituzioaren 36. artikuluaaren babesean.

Hego Euskal Herrian bi bloke osatu ziren. Batetik, eskuindarrak (EAJ-PNV, Tradizionalistak eta Katoliko Independentek), erlijioa eta Foru Eskubideak (estatutua) aldarritzat hartuta. Eta bestetik, ezkerrekoak (PSOE, Alderdi Errepublikazaleak eta EAE-ANV Bizkaian), errepublikano gobernua finkatu edo sendotzeko asmoa zutenak, zenbait emendakinez hobetutako Autonomia Estatutua buruan zutela. Hona, Estatutuaren aldeko hautagai zerrenda:

Rafael Picabea Leguía →
(independiente).
Iturria: Internet.

← Antonio Pildain Zapiain
(independiente)
Apezpikua. Iturria:
Internet.

↑ Jesús Mari Leizaola Sánchez
(nazionalista). Legegizona
eta Eusko Jaurlaritzako
lehendakaria (1960-1978).
Iturria: Internet.

↑ Julio Urquijo Ibarra. Euskaltzaindiko eta
tradizionalista. Iturria: Internet.

Eraitza, Estatu mailan, errepublikar-sozialistek osatutako elkartearen aldekoa izan zen, eskuina oso zatikatuta aurkeztu baitzen. Hego Euskal Herria, berriz, Lizarrako Estatutuaren bultzatzaile eta defendatzaile ziren EAJ-PNVk eta Tradizionalisten arteko batasunak lortu zuen gehiengoa. Elkartze horrek 15 diputatu lortu zituen, eta ezkerrekoek, 9.

← Emakumeen botoa jasotzen.
Iturria: Internet.

Hona, Gipuzkoako emaitzak¹⁵:

Candidaturas-Candidatos	Sufragios	%
CANDIDATURA VASCA DEFENSORA DEL ESTATUTO	143.599	%57,87
Pildáin Zapiáin, Antonio	35.942	
Picavea Leguía, Rafael	35.937	
Urquijo Ibarra, Julio	35.819	
Leizaola Sánchez, Jesús María	35.901	
CONJUNCION REPUBLICANO-SOCIALISTA-ANV	103.142	%41,57
Usabiaga Lasquíbar, Juan	25.928	
Amilibia Machinbarrena, José María	25.254	
Gárate Arriola, Justo	25.407	
De Francisco Jiménez, Enrique	25.612	
Castro Casal, Luis	459	
María de Urgoiti, Nicolás	482	
PARTIDO COMUNISTA	1.301	%0,52
Bullejos Sánchez, José	342	
Astigarribia Andonegui, Juan	329	
Larrañaga Churruca, Jesús	314	
Zapiráin Aguinaga, Luis	316	
OTROS/VARIOS	91	%0,04

¹⁵ 'Guipúzcoa y San Sebastián en las Elecciones de la II. República'. José Antonio Rodríguez Ranz. (381. orr.).

Amezketan lortu ziren emaitzak ondo ulertze-ko, ohartu behar dugu hauteskunde horietan ez zirela zerrendak bozkatzen, hautagaiak baizik. Hori argituta, hona Amezketako emaitzak Ale-
giakoekin alderatuta:

HAUTAGAIA	ALDERDIA	BOTO KOPURUA ETA BANAKETA AMEZKETAN	BOTO KOPURUA ETA BANAKETA ALEGIAN
Pildain, Antonio	Católico Independiente	262	173
Picavea, Rafael	Católico Fuerista	262	172
Urquijo, Julio	Comunión Tradicionalista	262	172
Leizaola, Jesús	EAJ/PNV	262	172
Usabiaga, Juan	Partido Republicano Radical	4	59
Amilibia, Ma José	Partido Republicano Radical	3	44
Garate, Justo	Acción Nacionalista Vasca	4	59
De Francisco, Enrique	Partido Socialista Obrero Español	3	58
Castro, Luis	Republicano Disidente	1	1
Urgoiti, Nicolás	Republicano Disidente	1	15
Bullejos, José	Partido Comunista De España	0	
Astigarrabia, Juan	Partido Comunista de España	0	
Larrañaga, Jesus	Partido Comunista de España	0	
Zapirain, Luis	Partido Comunista de España	0	

↑ *Madrilgo gorteak osatzeko 1931ko hauteskundeetan amezketarren eta alegiarren bozak. Iturria: Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-36). Cillán Apalategui, Antonio.*

Datu horiek agerian jartzen dute amezketa-
rren garai hartako pentsaeraren oinarriak Erli-
jioa eta Autonomia Estatutua zirela. Hori islatzen
dute Alegiakoekin alderatutako emaitzek.

1.3.3. EAJ-PNV ETA KARLISTAK ELKARRENGANDIK URRUNTZEN HASTETIK ARERIO BIHURTZERAINOKO BIDEA

Garai berri honi (1933ko abendutik 1936ko otsailera) ‘Biurteko beltza’ (*Bienio Negro*) deitzen zaio. Izan ere, estatu mailan eskuinak irabazi zituen hauteskundeak eta aurrez ezkerrak emandako aurrerapausoak indargabetzen eta ezereztan saiatu ziren.

Hego Euskal Herrian bi indar nagusiak eskuindarrak izan arren, EAJ-PNVk Autonomia Estatutua jarri zuen helburutzat. Aldiz, karlistek nahikoa zuten foruak berreskuratzearekin, eta horretarako ez zuten Bigarren Errepublika babestu beharrik, haien azken helburua Fronte Popularrak zekarren sistema politikoa deuseztatzea baitzen.

1931KO UDAL HAUTESKUNDEETAN, “IRUZURRA” AMEZKETAN?

1932ko abenduaren 30ean, Gobernu errepublikanoak lege berri bat onartu zuen eta hauxe zioen 1. artikuluan:

“Dentro de los veinte días contados a partir de la publicación de esta Ley en la Gaceta de Madrid cesarán en el desempeño de sus cargos aquellos concejales elegidos en virtud de la aplicación del artículo 29 de la Ley Electoral”.

Eta geroxeago, konkretuki hiru hilabete beranduago, beste hau gaineratu zuten:

“Las elecciones para proveer las vacantes ocurridas en los ayuntamientos, con motivo del cese de los Concejales proclamados por el artículo 29 en las elecciones del mes de Abril de 1931, se verificarán el domingo 23 del próximo mes de Abril”.

Gipuzkoan era zabalean baliatu zuten 29. artikulua aukera hori. Bide horri heldu zioten 89 udalerrien % 47,19k, eta 859 zinegotzitatik 329 hautatu ziren (16). Horietatik gehienak landa eremuko herriak ziren, antolaketa eta prestakuntza politiko gutxiak, eta gehienak, eskuineko katolikoak eta monarkia zaleak. Beraz, ia-ia bi udalerrietatik batean soilik eman zitzairen bozkatzeko aukera herritarrei.

Hogeita bederatzigarren artikulua funtsa, garbi dago, sistemari eustearen alde zeuden udalbatzak ziurtatzea zen, eta ez besterik. Eta, noski, inertziak finkaturik zegoen praktika horri aurre egiteko ez zegoen oraindik Amezketa behar besteko kontzientzia politikorik¹⁶.

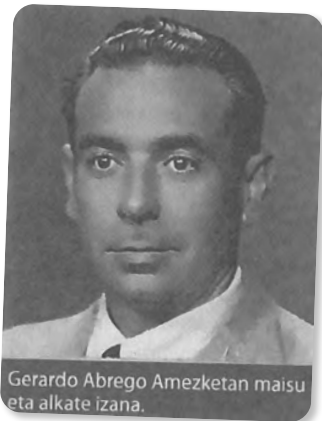
Beraz, 1931ko udal-hauteskundeak aztertutik ondoren, Gobernu Errepublikanoa ohartu zen 29. artikuluan babestu ziren udaletan ez zela hauteskunderik egin; herritarrek bozkatu gabe, automatikoki hautatu zirela zinegotziak eta, kasu gehienetan, monarkiaren aldeko hautagaiak izan zirela. Hori iruzurtzat jo zuen Errepublikak eta artikulua horretan babestu zirenei “hiri-bildu ustelduak” izena eman zitzaien. Portatera hori ez zela demokratikoa pentsatuz, eta ezkerreko indarren aurka zihoala uste izanez, udal-hauteskundeak berriro egitera behartu zituzten.¹⁷

Horrela bada, berriro hauteskundeak egin aurretik, beharrezko zen behin-behineko batzordea osatzea, udal kudeaketa ziurta zedin. 1933ko urtarrilaren 24a zen eta behin-behineko hautaketa egin ondoren, hauek izan ziren aukeratuak: zerga ordaintzaileen aldetik D. Jose Mari Zubeldia Larrarte; langileen ordezkari, D. Jose Bengoetxea Artola; funtzionarioen artetik, herriko maisua, D. Gerardo Abrego. Hautagaien

¹⁶ Dena dela, eta hau ere esan behar da, amezketarrek bozkatu izan balute, emaitza ez zatekeen seguru aski nabarmen aldatuko.

¹⁷ Udal-aktetan ez da ageri agindu berri horren aipamenik. Baina zilegi da pentsatzea udalkide batzuei behintzat, ez ziela grazia handirik egingo, batez ere Católicos Vascos taldera bildutakoei.

artean adostasunez D. Gerardo Abrego hautatu zuten behin-behineko alkatezaz arduratzeko.

Gerardo Abrego Amezketa maisu eta alkate izana.

Handik denbora gutxira, Gerardo Abregori maisu plaza finkoa Nafarroako Arguedas herrian eman ziotenez, behin-behineko alkatezatu utzi zuen eta haren ordeiz D. Jose Bengoetxea Artola hautatu zuten, hura ere behin-behineko alkate.

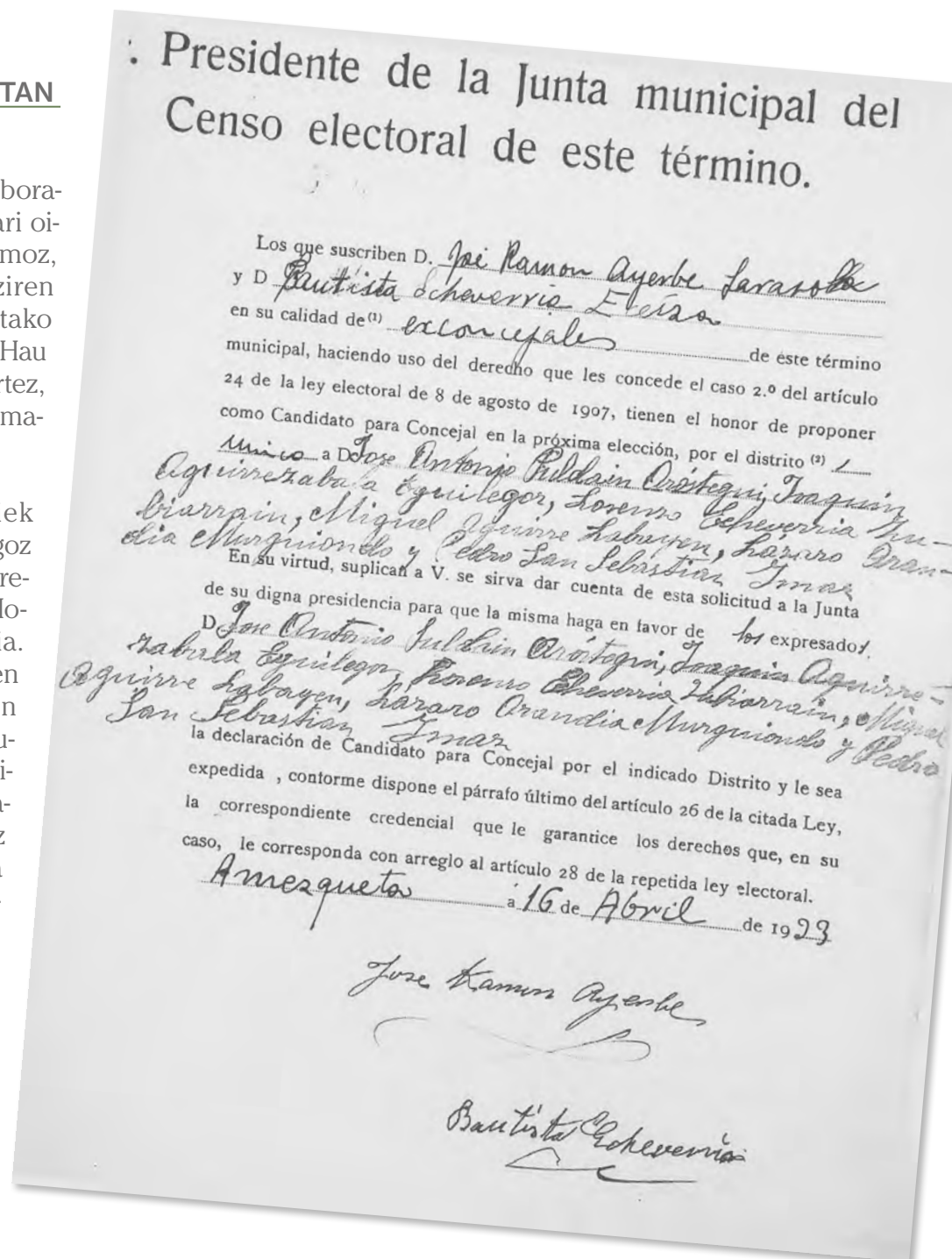
↑ Argazkiaren biltzailea:
Jose Mari Otermin.

UDAL HAUTESKUNDEEN ERREPIKAPENA AMEZKETAN (1933)

Behin-behineko egoera albortu eta udal funtzionamenduari oinarri sendoagoa emateko asmoz, udal hauteskundeak egin ziren Amezketa, oraingoan benetako hauteskunde demokratikoak. Hau da, herritarrek, aspaldiko partez, hauteskunde horietan boza emateko aukera izan zuten.

Udal hauteskunde horiek errepikatzea nazionalistek gogoz hartu bazuten ere, ez zen horrela gertatu tradizionalistekin. Horientzat ulertezina zen guztia. Beraz, bi indar eta pentsaeren arteko etena nabarmen egin zen. Horren agerpen dira hauteskunde horietan protesta egiteko modu gisa karlistek hautatutako bideak: hautagaiak ez zituzten arduraz aurkeztu eta bozketa egunean tradizionalista gehienek ez zuten botoirik eman. Garbi dago, beraz, hauteskunde horiek ez zutela amezketarren pentsaera bere osotasunean islatu.

EAJ-PNVk, aldiz, gogoz eta arduraz aurre egin zien hauteskunde berri horiei. Udal agirietan ez ditugu aurkitu bi hautagai-zerrenda oso. Izan daiteke, 1931ko udal hauteskundeetan bezala, bata zein besteak izen batzuk proposatzea udalbatza osatzeko. Horrela, Jose Ramon Aierbek eta Bautista Etxeberriak sei herritar proposatu zituzten. Horiek guztiak nazionalistak ziren. Eta Karlismoa ordezkatzeko zutenek, hauteskundeak errepikatzearen aurka zeudelako-edo, hiru hautagai aurkeztu zituzten soilik, baina ez taldean, bakoitzak berea baizik.

Hona, emaitzen udal agiria:

Garbi dagoena da EAJ-PNVk, zehazki, sei hautagai aurkeztu zituela, eta herri-tarrek seiak hautatu zituztela. Dirudienez, 1931-1933ko tarte horretan EAJ-PNVk era antolatuagoan lan egin zuen eta lortu zuen abertzaleen aldeko boto emaileen kopurua sendoagotzea. Batzokiak egindako lanak izango zuen horretan zerikusia.

Aipatzekoa da, hala ere, izandako partaidetza eskasa. Oinarrian dago Bigarren Errepublikako agintariek hartutako erabakiaren aurka zeudela biziki tradizionalistak. Ez baita islatzen euren oinarri soziala 11 boto horiekin. Ikusi besterik ez dago ondorengo hauteskundeetan izan zuten esku-hartzea.

Emaitzei buruz, era garbiagoan eta osoagoan jarrita, hauxe dio 1933ko maiatzaren 10eko udal-aktak:

Hautesle kopurua: 602
Emandako botoak: 233
Boza eman dutenen kopurua: 233

			VOTOS
D.	Jose Antonio Pildain	Oróstegui	222
D.	Joakin	Aguirre	222
D.	Jose	Pedraza	222
D.	Elizalde	Aguirre	222
D.	Larrea	Orandía	222
D.	Pedro	San Sebastián	11
D.	Pedro	Sagastum	11
D.	Jaime	Aguirre	11
D.	Jose Irujo	Pelosa	11
D.			
D.			
D.			
D.			
D.			
D.			
D.			

Inmediatamente se procedió, conforme al citado artículo cuarenta y cuatro, á quemar á presencia de los concurrentes las papeletas extraídas de la urna, excepto las reclamadas, que en número de _____ fueron rubricadas por los Adjuntos é Interventores, y quedaron reservadas para unir las originales á esta acta.

(1) Se cumplimentó de lo prevenido en el art. 44 de la Ley Orgánica de la Administración Local, y se procedió á la votación en el escrutinio.

↑ Iturria: AUA.

Jose Antonio Puldain

Joakin Agirrezabala

Lorentzo Etxeberria

JAIOTETXEA		
Arotzanea		Arantzasti errota
ALDERDIA		
EAJ-PNV		EAJ-PNV
BOTO KOPURUA		
222		222

Lazaro Arandia

Pedro M. Sagastume

Jose I. Tolosa

JAIOTETXEA		
Ugarteko seroretxea		Toledo
ALDERDIA		
EAJ-PNV		TRADIZIONALISTA
BOTO KOPURUA		
222		11

Migel Agirre Labaien

Pedro San Sebastian Imaz

Gaspar Agirre Altuna

JAIOTETXEA		
Goenetxea		Iraregi
ALDERDIA		
EAJ-PNV		TRADIZIONALISTA
BOTO KOPURUA		
222		11

Iturria: familia.

MADRILGO LEGEBILTZARRERAKO HAUTESKUNDEAK (1933-11-19)

1931ko ekainaren 28an Lege Biltzarrerako egin ziren hauteskundeetara hainbat joera politikotako hautesleak elkartu ziren, batez ere sozialistak eta errepublikazaleak. Bi urteren ondoren, 1933ko azaroaren 19an, hain zuzen, berriro hauteskundeak egin ziren, eguneroko praktika politikoa zartatzen hasia zelako eta gizartean bizi zen ezinegona handia zelako.

Hauteskunde horietara baturik aurkeztu ziren eskuindarrak, estatu mailan. Aitzitik, ezkerrekoak ez ziren gai izan batasuna lortzeko. Horrela, PSOEk alde batetik eta Errepublikanoak bestetik jo zuten bozketa horietara. Gertaera horrek, besteak beste, estatu mailako emaitza eskuindarren aldera eraman zuen nabarmen. Eta haien atzetik errepublikazaleak gelditu ziren. Horrek eragina izan zuen ondorengo gobernuaren ekimenean, eskuin aldera lerratu beharrean aurkitu baitzen.

Legealdian aldaketa aurrerakoi aipagarri bat egin zen hauteskunde horietarako: 23 urtez goitiko emakumeek, gizonezkoek eta elizgizonek boza emateko aukera izan zuten. Neurri hori, ordea, ez zen hartu adostasunez. Bitxia bada ere, errepublikazaleak ez ziren neurri hori bat-batean indarrean jartzearen aldekoak, pentsatzen baitzuten eskuinaren aldera lerratuko zela emakumeen gehiengoaren botoa. Erlijiotasunaren zutabe sendoa osatzen zuten emakumeek eta horrek zalantzak sortzen zizkien ezkerrekoei. Sozialistek, aldiz, fede gehiago zuten emakumeen heldutasunean.

Euskal Herrian, EAJ-PNVkoak eta karlistak aurreko hauteskundeetan elkarrekin aurkeztu baziren ere, oraingoan bakoitzak bere aldetik jotzea erabaki zuen, batzuen helburuak eta estrategiak besteenetatik urruntzen ari baitziren.

↑ *Jose Antonio Agirre, abertzaleen aldeko mitinean. Iturria: Euskal Memoria.*

Karlista tradizionalisten helburua zen ezkerreko indarrek aldarrikatzen zuten iraultzari aurre egitea, laikotasuna bertan behera uztea eta kristau zibilizazioaren oinarriak gizarteko eremu guztietan finkatzea. Autonomia Estatutua ez zen haien tzat oinarritzkoa. EAJ-PNVk, berriz, Autonomia Estatutua zuen helburu nagusi eta hori lortzeko ahaleginetan ezkerreko zubiak eraikitzea mesedegarritzat jotzen zuen.

Hauteskunde horietarako kanpainan, bestee-tan ez bezala, mitinek hartu zuten indarra. Herri handietan egin ziren, baina nekazaritza giroko herri txikiak baztertu gabe.

Gizonezko ospetsuez gain, EAJ-PNVk indarrean zuen Emakume Abertzale Batzak (EABk) emakume mitinlari ezagunak eman zituen: Elvira Zipitria, Julene Urzelai... eta herriz herri ibili ziren. Alegian, batzokiaren irekiera (1932ko uztaillean) zela eta, ez zen emakumerik izan, baina Jose Antonio Agirre ezaguna izan zuten hizlari.

Eskuinak indartsu ekin zion kanpainari. Ezkerrekoek ere saiatu ziren, noski. Hona mezu batzuk, gaztelaniaz eta euskaraz:

Si no quieres

Que se persiga la Religión
Que se quemen conventos
Que haya deportaciones
Que se repita lo de Casas Viejas
Que se confiscen los bienes
Que continúe el pistolero
Que sigan los odios
Que aumente el paro
Que se paralice el comercio
Que se arruine la industria
Que el marxismo continúe manejando los Jurados Mixtos.
Que se condene a los sacerdotes a la condición de parias.
Que los jesuitas continúen enseñando y perseguidos y confiscados sus bienes.
Que continúe el desorden y la anarquía

Vota la candidatura de "Unión de Derechas"

D. Ramiro Maeztu
Srta. María Rosa Urraca Pastor
D. Antonio Paguaga
D. Agustín Tellería

Trabajador: no vendas el voto

El dinero que el burgués te da para comprar tu conciencia sale todo de tus costillas; de tu salario bajo, de tu renta excesiva, de tu hambre diaria.
El poder que tú le das, a cambio de esas monedas manchadas, es el que le sirve después a él para perseguir a los tuyos, para hacer a costa tuya sus negocios y para explotarte sin compasión.
Así no sólo das al burgués su poderío con el voto que le vendes, sino que, incluso, le devuelves centuplicado el dinero que él te da.
¿No comprendes que eso es una estafa?
¡Trabajador! No te dejes engañar. No vendas tu conciencia y con ella la dignidad y el futuro pan de tus hijos.

VOTA POR LOS SOCIALISTAS!
Imp. Juan de Dios García - Pamplona

Mujer:

Como hermana, como esposa, como madre.
Estás obligada a votar la República, que es enemiga de la guerra.
Acuérdate de los 11.000 soldados muertos en África defendiendo al burgués.

Vota la candidatura Republicano Radical-Socialista

Arcadio Ibáñez Sesma Obrero campesino
Félix Luri Amigot Practicante

Editorial EMILIO G. ENCISO. - Pamplona

Eta estatu osoan bezala, Hego Euskal Herrian ere sozialistek zein errepublikanoek bakoitzak bere aldetik jo zuten. Emaizari dagokionez, EAJ-PNVk nagusitasun handiz irabazi zituen hauteskundeak: EAJ-PNVk, 12 diputatu; Tradizionalistek, 3 diputatu, eta ezkerrekoek, 2 diputatu.

EAJ-PNVren programan puntu hauek nabarmendu ditzakegu:

- Euskal Herriaren subiranotasuna aldarrikatzea eta 1839ko lege zanpatzailea indargabetzea.
- Autonomia Estatutua Euskal Herriko Konstituzio legetzat onartzea.
- Aurreko gobernuak onartutako Katolikotasunaren printzipioen aurkako legeak zuzentzea.
- Euskarari dagokion alorrean, konstituzioaren 4. artikulua dioena aplikatzea. Hauxe dio aipaturiko artikulua: *"El castellano es el idioma oficial de la República. Todo español tiene obligación de saberlo, sin perjuicio de los derechos que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones. Salvo lo que se disponga en leyes especiales, a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional"*.
- Alor politiko eta sozialeko amnistia zabala.

Amezketan ere EAJ-PNV izan zen nagusi. Haren atzetik, pisu esanguratsuekin, karlistak. Antza denez, 1931n Errepublika ezarri zenean, Amezketako gizartearen politizazio maila eskasa zen eta erlijioaz eta foruez gain, ez zuten buruan ezer garbirik. Hortik etorri zen karlisten garaipen garbia. Gerotik, ordea, tradizionalisten artean, EAJ-PNVren mezuak gehiago ase zituen amezketarrak eta Autonomia Estatutuaren aldeko aldarriak eta borrokak herriarren sentikortasuna piztu zuten. Horretarako, ondorengo bi urtetan, EAJ-PNV biziki saiatu zen gizartearen suspertzen, alderdia indartzen eta hedatzen, hitz batean, jendearengana hurbiltzen.

Lan hori Batzokia zela medio gauzatu zen. Beraz, amezketarrentzat erlijioa eta Autonomia Estatutua defendatzeko indarrik eraginkorrena EAJ-PNV zen.

Hona emaitzak, eta haien arabera hautatuetako batzuen argazkiak:

Jesús Mari Leizaola

Legegizona eta Eusko Jaurlaritzako lehendakaria (1960-1978). Iturria: Internet.

Manuel Irujo

Iturria: Internet.

Telesforo Monzón

gerra garaian, idazle eta EAJ-PNVko goi mailako politikoa. Gerra amaitzean atzerriratua. Ondoren, Herri Batasunera bildu zen.

Antonio Irazusta

Iturria: Internet.

Rafael Picavea

(independiente). Iturria: Internet.

EAJ-PNV	EAJ-PNV	EAJ-PNV	EAJ-PNV	EAJ-PNV
BOTO KOPURUA AMEZKETAN				
247	243	245	248	246

Ramiro Maeztu

Iturria: Internet

Rosa Urraca

Iturria: Internet

Antonio Paguaga

Iturria: Internet

Agustín Tellería

Iturria: Internet

COMUNION TRADICIONALISTA	RENOVACION ESPAÑOLA	COMUNION TRADICIONALISTA	COMUNION TRADICIONALISTA
BOTO KOPURUA AMEZKETAN			
159	160	160	160

HAUTATUA	ALDERDI POLITIKOA	BOTO KOPURUA
De Francisco, Enrique	PSOE	6
Echeverría, Toribio	PSOE	6
Álvarez, Julia	PSOE	6
Angulo, Federico	PSOE	6
Usabiaga, Juan	PRR	0
Bizcarrondo, Nicolás	PRR	2

↑ 1933an Madrilgo Legebiltzarrerako egindako hauteskundeetan Amezketan emandako emaitzak.
Iturria: Sociología Electoral de Guipúzcoa (1900-36). Cillán Apalategui, Antonio.

↑ *Emakume Abertzale Batzako talde bat. Iturria: Internet.*

Aipagarria da, karlisten emaitza, 1933ko udal-hauteskundeetan ez bezala, esanguratsua izan zela, 160 boto eskuratu baitzituzten, inoiz baino garbiago utziz ez zutela begi onez ikusi udal-hauteskundeak errepikatzea.

Beraz, hasierako nolabaiteko batasuna guztiz hautsi zen, politika alorrean arerio sutsu bihurtzeraino. Haustura hori nabarmendu zen Amezketako alkatea kargugabetua izatean.

EMAKUME ABERTZALE BATZA (EAB) : AHALDUNTZEAREN HASTAPENAK

Emakumearen egitekoen eredua aztertzerakoan, historian zertxobait atzera egin eta Bigarren Errepublika aurreko garaietara hurbiltzen bagara, ohartuko gara emakumearen rola guztiz tradizionala zela: euren ardurak ama izatera eta senarraren zerbitzari leial izatera murrizten ziren.

Bigarren Errepublikak, ezkerreko indarren eraginez, aipaturiko eredu tradizional trinko horri aldaketa aurrerakoi batzuk gaineratu zizkion. Ama izatea lehenetsiz eta gizonaren menpeko izaten jarraitu arren, etxeko eremu pribatutik publikora jauzi egitera bultzatu zuen. Horren lekuko dira

Euskal Herrian, besteak beste, Emakume Abertzale Batzak (EAB) egindako lana. EAJ-PNVko emakume horiek alderdiaren baloreak transmititzeko ahaleginean esku-hartze aktiboa izan zuten: mitinetan sutsuki hartu zuten parte, emakumeen militantzia sustatu zuten, abertzaletasunaren eta euskararen aldeko mezua aldarrikatu zuten, eta idazteari heldu zioten. Aldaketa sakona zen.

Gero, ordea, indar kolpistek Gerra Zibilarekin zigortu zuten gizarte eredu hori eta gizarte eredu zahar eta tradizionala inposatu zuten armen indarrez. Hori lortzeko, Bigarren Errepublika garaian emandako aurrerapausoak baztertu beharrezkotzat jo zituzten, eta horretarako emakume aurrerakoi horiek bortizki zigortu zituzten (atxilotuz, torturatuz, erbesteratuz, ilea moztuz, rizin oolia edanaraziz...) eta bere egitekoak honetara murriztera behartu: ama ona, erlijiotasunak blaitua, etxeko egitekoetara mugatua, dotorea eta senarraren zerbitzari leiala. Urte askoan mantendu zen eredu hori, gaur ere nahiko errotua dagoena.

Amezketan, landa eremu hertsiko herri tradizionalan, Bigarren Errepublikako aldarri aurrerakoei ez zuten lur bereziki prestatua aurkitu, eta emakumearen egitekoetan ez zen aldaketa

nabaririk eman. Hala ere, Gerra Zibilean bortizki zigortutako abertzaleen emazteek, oro har isilean bazen ere, senarrarekin partekatu zuten sufrikarioa eta sostengu baliotsu gertatu zitzaizkien. Isiltasun horri iskin eginez, aipatzekoa da Jose Antonio Puldain Amezketako alkate zigortuaren emazteak, kolpistak berehalakoan izango zituela etxean sumatzean, bere senarrak etxean zituen agiri eta aldarri nazionalista susmagarriak hartu eta era publikoan bere baratzean erre zituen, harrotasunez eta lotsarik gabe. Horrela bizitu zuten Euskal Herriko emakumeek ere errealtate berria. Horren lekuko, Zumaiaiko herriak emakume horiek omentze aldera oroigarria eta mezu hau eskaini zien:

*Gerra madarikatua!
Hondamendi eta samin.
elkar hiltzera behartuak
Ezin dute amets egin...
Sua piztu ohi duenak
ditu eskubide denak...
Ez du hilko penak!*

*Atzo da oraindik,
Zumaia bertatik,
andre eta haurrak
ihesi herritik...
Erbusteratuak...
Buru makurtuak...
Eta gu ixilik.*

*Zuri emakume,
haundi bezain xume,
nahi dizugu esan:
egina bizitzan,
ez dela egitan,
alferrikan izan.
Lan ona baizikan!*

UDALEN AUTONOMIA DEFENDATZEAGATIK, JOSE ANTONIO PULDAIN (EAJ-PNV) ALKATEAREN KARGUGABETZEA (1934)

Giza eskubideen aurkako erasoak izan zen. Herriak hautatutako alkatea, Kontzertu Ekonomikoaren alde jartzeagatik, dimisioa aurkeztera behartu zuten eta epaitu ondoren zigortua izan zen. Horren ardura Bigarren Errepublikako gobernu eskuindarrarena izan zen.

Gobernuaren erabaki horrek bere testuingurua zuen, korapilatsua zinez. Espainiako Gobernuak ontzat eman zuen ardoaren eta alkoholen zerga jaistea, ia desagertzearaino, horrela edari horien salmentan nazioarteko lehia bere alde jarriko zuelakoan. Euskal udalak berehala jabetu ziren neurri horrek Euskal Herriko udalen ekonomian izango zituen eragin ezkorrez, kontzeptu horregatik diru kopuru esanguratsua jasotzen baitzuten udalek. Hari beretik, Gobernuak Euskal Herriko erakundeekin hitzartutako Kontzertu Ekonomikoaren aurka zihoala iritzi zioten.

Horren guztiaren inguruan sortutako aferari eta Euskal Herriko udalek erantzun modura antolatu zuten mugimenduari deitzen zaio 'Udalaren Errebolta' edo 'Ardoaren Gerra'.

↑ Zumaiaiko Udalak Zuloaga plazan eskainitako oroigarritik ateratako irudia.

Presupuesto de Ingresos

CAPÍTULO 102

Año de 1936.

ARTÍCULO 12, 52, 72 y 92.

RELACIÓN NUM. 8.

Relación detallada de las cantidades que se consignan en este artículo para ingresos en concepto de imposición municipal.

Numeración de la partida	CONCEPTOS	3 REP. LEONARDO DOMÍNGUEZ - BILBAO	
		Pesetas	Cts.
1.-	Por 70.000 litros de vino a 0'12 Ptas el litro.....	8.400	"
2.-	Por 1.000 litros de vino blanco o ajerezado en barricas o garrafrones a 0'30 Ptas el litro.....	300	"
3.-	Por 250 litros de vino generoso a 0'40 el litro.....	100	"
4.-	Por 100 litros de chacolí en barricas a 0'12 el litro.....	12	"
5.-	Por 50 botellas de chacolí gasificado a 0'20 la botella.....	10	"
6.-	Por 12 botellas de vino espumoso extranjero a 0'50 la botella y 0'25 la media botella.....	6	"
7.-	Por 12 botellas de vino gasificado de producción nacional a 0'25 Ptas la botella y 0'125 la media botella.....	3	"
8.-	Por 1.800 litros de aguardiente a céntimo por grado.....	720	"
9.-	Por 600 litros de cerveza en barricas a 0'12 el litro y 0'10 Ptas la botella y 0'05 la media botella.....	72	"
10.-	Por 300 botellas de gaseosa a 0'10 Ptas la botella y 0'05 la media botella.....	30	"
11.-	Por 40 litros de vermouth a 0'40 Ptas el litro o botella.....	16	"
12.-	Por 10.000 kilogramos de carne fresca sacrificada o introducida que se consume en la localidad a 0'05 el kilo.....	500	"
13.-	Por 10.000 litros de aceite a 0'05 el litro.....	500	"
	Total del arte 12.....	10.669	"
1.-	Por el 2 por ciento sobre el producto neto de utilidades de las Compañías Anónimas y comanditarias por acciones.....	1.000	"
	Total del arte 52.....	1.000	"
1.-	Producto que se calcula obtener por la patente de pe-	100	"

Udal sarreren agiriak garbi adierazten du alkoholaren zergak udalarentzat suposatzen zuen diru-iturria. Beraz, gobernuaren erabakiak aurrez aurre jarri zituen Euskal Herriko Udalak eta Gobernuak. Donostiako alkatea, Fernando Sasiain, Errepublikano Federala izan zen eragile bizienetakoa. Berak ikusi zuen Gestorak ez zuela pausorik eman nahi ardoaren zerga berreskuratzeko ahaleginetan. Ezezko horrek bultzatuta egin ziren Bilboko bilera (1934ko uztailaren 5ekoa) eta, jarraian, Zumarragakoa.

Bilera horietan erabaki zen Kontzertu Ekonomikoa defendatzeko Batzorde Iraunkor bat osatu behar zela, udal bakoitzean hauteskondeak eginez. Batzorde hori osatzeko berariazko hautaketa prozesuak erdizkakoak izan baziren ere, EAJ-PNV izan zen irabazle garbia. Dirudienez, aurreikusiz Gobernuaren jarrera erasotzaileak ez zuela ahalbidetuko hauteskondeak behar bezala egitea, alderdien arteko adostasuna aurrez sinatu omen zuten, modu honetara: EAJ-PNVk (26), Errepublikanoek (9), PSOEk (9), ANVk (3) eta Independentee (2).

↑ Alondegiko diru-sarrerek. Iturria: AUA.

← Fernando Sasiain. Donostiako alkatea. Iturria: Internet.

Gobernua indar guztiaz saiatu zen alkate eta zinegotziak mehatxatzen eta udalek herri bakoitzean egin behar zituzten bilkurak oztopatzen eta galarazten. Gipuzkoari zegokionez, 44 udalek lortu zuten nola-halako bilkura egitea. Beste batzuk udal-aretotik kanpo bildu omen ziren. Eta azkenik, beste 44 udalek ez zuten hauteskunde-rik egin. Azken horien artean zegoen Amezketa.

Testuinguru horretan, hala ere, gertaerarik gogorrena 1934ko irailaren 3an gertatu zen. Kataluniako parlamentariak Euskadin ziren eta Sabino Aranaren hilobira eta Gernikara egindako bisitetara inguratu zen jende andana kolpatu eta egurtu zuen poliziak. Ezinegonaren ontziak gainezka egin zuen eta hori zela eta egindako bileran (irailaren 4an) udal-ordezkarien kargu-uzte orokorra edo kolektiboa onartu zen.

Giroa gero eta nahasiagoa zen. Alde askotatik zetorren eragin higatzailea. Horietako bat, eta segur aski oinarri-oinarrian indartsuena, Autonomia Estatutuaren aldeko borroka zen. Alkateen kargugabetzeak lotura estua izan zuen urte horretan Euskal Herrian gertatutako borroka ideologikoarekin. Beraz, ez da Amezketan gertatutako zerbaiten ondorio zuzena, zerbait orokorragoa baizik.

Bigarren Errepublikako lehen urteetan Autonomia Estatutuaren alde egindako lan eta borroka sutsuek, aurrez esan bezala, eta tamalez, Gobernuaren ezezko biribila jaso zuten. Jarraian, udalek ordu arte izan zuten dinamika aitzindaria ezabatu nahirik, agintariek gestorak osatu zituzten eta horiei eman zien Autonomia Estatutua idatzi eta Konstituzioaren mugetara biltzeko ardura. Gertaera horiek ezinegona sortu zuten alderdien artean eta erresumin handia eragin zuten alderdien eta Gobernuaren arteko harremanetan.

Hona ezinegonaren sorreran eragin zuten gertaera aipagarrienak:

- Gobernuak Autonomia Estatutuari ezetza emateak sortutako ezinegona.
- 1933ko hauteskundeetan, Euskal Herrian, EAJ-PNV garaile garbia izan arren, albortua eta baztertua izatea.
- Eraitza horiekin bat ez zetorren Gestora berria Gobernuak hautatzea eta EAJ-PNVri zegokion ordezkartza ukatzea.
- EAJ-PNVko Madrilgo parlamentarien ihesa Gorteetatik, Kataluniako parlamentarietako adostasuna adieraziz¹⁸.

Ondoren, giroa asko bihurtu zen. Izan ziren atxilotetak, baita kargu-kentzeak eta solidaritatez burututako kargu-uzteak ere. Alkate asko izan ziren kargugabetuak, Amezketakoa barne.

Hona zer dioen 1934ko abuztuaren 19ko udal aktak:

“Amézqueta a diez y nueve de Agosto de mil novecientos treinta y cuatro. La hago constar yo el Secretario por medio de la presente diligencia que fue suspendido el alcalde por medio de auto judicial y no queriendo hacerse cargo de la alcaldía el primer teniente de alcalde por solidarizarse con el primero no ha tenido reunión el ayuntamiento”.

¹⁸ Adostasun horren berri ematen du EL DíAk 1934-06-26an. Katalanek eta euskaldunek protesta modura Gorteak uztean, bi herrien eskubide historikoak zituzten gogoan. Gai hori azpimarratze aldera elkarretaratzea ospatu zen 1934ko ekainean Ordiziako Etxezarreta antzokian. Han izan ziren hizlari Altzeta EAJ-PNVtik eta D. Manuel Carrasco, Unió Democrática Catalanako (UDC) Lehendakaria. Ahots ozenez adierazi zuten monarkia edo errepublikaz gain Espainiako Estatuko herrien askatasuna lehenesten zutela.

E.5.597.496

DON JOSE MARTI CATILA
SECRETARIO DEL JUZGADO DE INSTRUCCIÓN DE "TOLOSA" Y SU PARTIDO.

DOY FE Y TESTIMONIO: Que en la causa criminal seguida en este Juzgado por el delito de abandono, digo de desobediencia, contra José Antonio Puldain Arostegui, de 50 años de edad, hijo de Francisca y de Micaela natural de Amezueta se dictó con fecha 3 de Noviembre de 1.934, por la Audiencia Provincial de San Sebastian una sentencia, condenando a dicho procesado a la pena de ocho años y un día de inhabilitación especial para el cargo de Alcalde y otros análogos, con privación del derecho de elegir y ser elegido para dichos cargos durante el tiempo del cumplimiento de la condena, a la de trescientas pesetas de multa y al pago de las costas procesales.

Y para que conste y se hagan las anotaciones necesarias expido el presente que firmo en Tolosa a quince de Enero de mil novecientos treinta y cinco.

Zigor handia Amezketako alkatearentzat eta herriarentzat. Gertaera traumatikoa benetan. Honelaxe islatzen du EUZKADI egunkariak gertatutakoa:

➤ EUSKO AUZIYA DALATA AUZIPEAN IBILLI DIRAN ALKATE JAUNAK

Agindu genuen alako batean emango genitula sailontan eusko auziia dalata auzipean ibilli diran eta zigortu dituzten Gipuzkoako Alkate jaun jatorren izenak. Zortzi urtetarako 'inabilitatu' egin dituzte ta gñera 300 laurleko multa bota bakoitzari.

Pasai Donibane'ko Olaziregi'tar Jokin; Ormaiztegi'ko Azurmendi'tar Jon; Azpeiti'ko Oyarzabal'dar Joseba Andoni; Zumaya'ko Arrate'tar Bitoren; Getari'ko Alegria'tar Andoni; Gabiri'ko Larrea; Ezkio'ko Gorrotxategi'tar Pantzeska; Ale-

gi'ko Agirrezabala'tar Andoni; Beasain'go Arteaga'tar Jakinda; Lazkao'ko Arbizu'tar Pantzeska; Isasondo'ko Sarasola'tar Joseba; Berrobi'ko Urkiain'dar Sabin; Ataun'go Larrakoetxea'tar Palbi; **Amezketako Puldain'dar Joseba Andoni**; Zaldibia'ko Mendizabal'dar Jon; Alzaga'ko Katarain'dar Paul; Orendain'go Amundarain'dar Joseba Koldobika ta Goyaz'ko Orbegoza'tar Jakinda.

Epaillearen erabakia oso garrantzizkoa zen. Sententziak zigor hau ezarri zion Jose Antonio Puldaini: "Donostiako Auzitegi Probintzialak dio zortzi urte eta egun batez ezingo duela kargu publikorik izan, eta 300 pezetako isuna ordainduko duela, gehi epaiketa prozesuaren gastuak".

Beraz, Jose Antonio Puldain alkatea, udal autonomia defendatzeagatik, kargugabetua izan zen, eta ekonomikoki ere oso kaltetua.

Ordura arte, Amezketako udalaren joera izan zen erabaki guztiak adostasun osoz hartzea, erabakitzaileak ideologia batekoak zein bestekoak izan. Horrela gertatu zen 1934ko abuztura arte. Urte horretan zerbait larria gertatu zen, eta horren harira EAJ-PNV eta Karlisten arteko oinarritzko adostasuna apurtu egin zen.

Arazoa ez zen, ordea, horretan geratu. Alkatea kargugabetzean, urte bereko irailaren lehen egunetan, EAJ-PNVko beste bost zinegotziek (Lorentzo Etxeberriak, Joakin Agirrezabalak, Migel Agirrek, Pedro Mª San Sebastianek eta Lorentzo Arandiak) dimisioa aurkeztu zuten eta gutun batean adierazi zituzten horretarako arrazoiak¹⁹. Tamalez, arrazoen berririk ez dugu, agiria ez baitugu aurkitu. Halere, garbi dago giza eskubideen aurkako erasoak izan zela, eta Gobernu Errepublikanoak gauzatu zuela erasoak, eskuindarrak agintean zeudenean.

Urte bereko abuztuaren 26ko udal-aktak dio Jose Antonio Puldainen ordezkari Pedro Sagastume hautatu zutela alkatezarako. Ez da ahaztu behar alkate berria zinegotzi zela alderdi karlistaren izenean.

Dagoeneko bi taldeen pentsaerak ezberdinak ziren eta helburu horiek lortzeko estrategiak ere kontrakoak. Beraz, lagun izatetik, lankide izatera lehenik eta gero arerio politiko izatera heldu ziren. Amezketako herri txikiak bi arima zituen. Gobernuak irailaren 23an argitaratutako dekretuak lurralde bakoitzeko gobernadore baimendu zuten behin-behineko ordezkariak hautatu eta udalen funtzionamendua ziurtatzeko.

Izan ere, egoera horretan, hau da, alkatea eta bi zinegotzirekin ezin izan zuten udalak behar bezala funtzionatu. Horrek eraginda, 1934ko urriaren 31ko aktan aditzera ematen denez, Gipuzkoako gobernadore zibilak hautatu zituen udalbatza osatzeko falta ziren zinegotziak, garai bateko joera

ez-demokratikoaz baliatuz: hautagaiak zinegotzi ohiak eta zerga-ordaintzaile handiak izatea.

Bergarako Udalak egin zuen batzar berezia eta hau adostu zuten:

“Da cuenta el señor alcalde accidental (Jeronimo Azcarate) del procedimiento de que ha sido objeto, por supuesto delito de desobediencia, el señor alcalde, y en su vista a propuesta del señor Unceta acuerda la corporación hacer constar en acta la protesta de los reunidos contra dicha medida y ante análogas adoptadas contra diversos alcaldes de Guipúzcoa, acordando, así bien, cursar sendos telegramas de protesta al Excelentísimo señor Ministro de Gobernación y al señor Gobernador de la Provincia”.

↑ Ignazio Zubizarreta, Bergarako alkatea, abuztuaren 16an guardia zibilek epaitegira daramatenean. Iturria: Bergarako Udal Artxibategia.

¹⁹ Kolpe gogorra izan zen hura, arestian aipatu dugun elkarlanean adostasunari eusten jarraitzeko. Eguneroko arazoak kudeaketan (herri-bideak zirela, ur-arazoak zirela, herritarren eskariak zirela...) adostasun osoz aritu baziren ere, alkateak eta EAJ-PNVk “Ardoaren Gerran” hartutako erabakiarekin hautsi zen ordura arteko elkarlana. Nazionalistek ez zuten gogo onez dimitituko, bidegabekeria galanta zelako eskuineko gobernuak hartutako erabakia, baina gogorrago egingo zitzairen afera horretan karlista tradizionalisten babesik ez izatea. Antza denez, sakon-sakonean ordurako bi pentsaeren arteko zutabe nagusiak ez zetozen bat eta euren harremanak ez ziren gozoak.

Tamalez, ez zuen horrelakorik erabaki Amezketako udalak. Ez zen injustiziatzat jo alkatearen kargugabetzea eta ondoren EAJ-PNVko zinegotzien dimisioa.

Protestarik gabe eta hauteskunderik gabe, honela geratu zen osatuta udalbatza berria:

HAUTATUA	JAIOTETXEA	ALDERDIA
Sagastume Lizeaga, Pedro Migel (alkatea)	Arrantsoro	Tradizionalista
Agirrezabala Elozegi, Juan Ignazio (Lehen alkateordea)	Lapatza	
Ezeiza Sagastume, Juan Miguel (Bigarren alkateordea)	Martinea	
Agirre Altuna, Gaspar	Iraregi	Tradizionalista
Tolosa Otamendi, Jose I.	Toledo	Tradizionalista
Bernaras Goikoetxea, Pedro	Zilartegi	
Tolosa Tolosa, Martin	Sarobetxe (Sautse)	
Garmendia Mimendia, Julian	Bidebieta (Ugarte)	
Artola Agirrezabala, Migel Ignazio	Zabalbarrena	

Gobernadoreak hautatuko zinegotzi berrien alderdia edo ideologia zehaztea zail zaigu, ofizialki ez baitugu ezagutzen. Hala ere, jakinda Amezketan bi pentsaera korronte zeudela, karlistena eta EAJ- PNVkoena, suposa daiteke zein zen haien joera. Ziurtasunez dakiguna honako hau da: gobernadoreak EAJ-PNVkoak ordezkatzeko hautatu zituenenez, ez zirela EAJ-PNVkoak izango.

Udalen behin-behineko funtzionamendu horrek 1936ko otsailera arte jarraitu zuen. Denbora-tarte horretan udalek ez zuten Kontzertu Ekonomikoaren alorrean eta Autonomia Estatu-tuaren eremuan protagonismorik izan, udal-eragile sutsuenak eta ideologiaz tradizionalista ez zirenak udal ekimenetatik kanpo geratu baitziren. Eginkizun horiek guztiak Legebiltzarrean egosiko dira.

↑ *Urriko Iraultzak Tolosan izandako eraginenetako bat. Kamioia iraulita San Franzisko kalean.
Iturria: Euskal Memoria.*

1934KO “URRIKO IRAULTZA” EUSKAL HERRIAN

Tentsioa nabaria zen garai horretan. Lerrouxen gobernuan, hauteskunderen ondoren, CEDA-ko eskuindarrak sartu ziren eta aurrez Gobernu Errepublikazaleak egindakoa desegiten hasi ziren: Konfesio eta Kongregazio Erlijosoen legea atzera bota zuten, Sanjurjadan parte hartu zutenei amnistia eman zitzaien..., eta amnistia legea onartu eta bost egun barru Lerrouxek dimisioa eman zuen. Horrezaz gain, aurrez aipaturiko giroa gehiago nahastu zuten ondoko gertakariak: euskal langileen erradikalizazioak, estatuan nekazariak gauzatutako greba orokorrak, parlamentari katalan eta euskaldunek parlamentua uzteak, ardoaren gerrak...

Horrela, Semper jarriko dute exekutiboaren buru. Haren agintepean, Euskal Herriko Autonomia Estatutuaren prozesua blokeatu zuten, Arabak Estatutuaren aldeko Erreferendumean abstentzio handia izan zuela argudiatuz. Grebak greben atzetik: nekazaritza greba (10-15 egun inguru), Kataluniako Gobernuarekin arazo larriak, ERCK eta EAJ-PNVk gorteak uzteraino...

Testuinguru zalapartatsu horretan gorpuztu zen *Urriko Iraultza*. Grebarekin bat egiteko eskatu zioten sozialistek herriari. Geroago anarkistek eta alderdien zein sindikatuen mezuei muzin eginda euren kabuz bildu zirenek osatu eta indartu zuten deialdia. EAJ-PNVk, Euskal Herriko indar nagusiak, iraultza horretan ez nahastea erabaki zuen. Hauxe zion *La Gaceta del Norte*-k 1934an argitara emandako oharra:

“...el Consejo Supremo del Partido Nacionalista Vasco conforme con el asesoramiento de la minoría parlamentaria, a la que oyó y consultó, no solo no resolvió participar en el rumoreado movimiento, sino que acordó precisamente todo lo contrario, o sea, no apoyar ni contribuir en el que se anunciaba como “huelga general revolucionaria”.

Egoeraren gordintasuna garbi adierazten du agintariak egindako bandoak.

denda eta enpresa guztiak itxi ziren (Txarama, Amaro, La Tolosana eta Arzabaltza) eta kalea borroka-gune bihurtu zen.

B A N D O

**D. José Fernández de Villa-Abrille y Calivara,
General Jefe de la 6.ª División Orgánica,**

HAGO SABER:

Que por Decreto de la Presidencia del Consejo de Ministros de 1.º de Marzo del corriente año (Gaceta n.º 61) se levanta el Estado de Guerra en las Provincias de Navarra, Palencia y Santander conforme a las normas que dicho Decreto establece, excepto en los partidos judiciales de Cervera de Pisuerga de la segunda de dichas Provincias y en los de Reinosa, Villacarriedo y Torrelavega, a tenor del Decreto de 9 de Noviembre último (D. O. n.º 261), quedando subsistente en las Provincias de Guipúzcoa y Vizcaya, en las cuales continuarán vigentes mis anteriores Bandos de 6 de Octubre y 13 de Diciembre de 1934.

BURGOS 4 DE MARZO DE 1935

Villa-Abrille

↑ Bandoa. Iturria: Urnietako Udal Artxiategia.
Euskal Memoria.

Euskal Herrian, UGTren planari jarraituz, oso era esanguratsuan hartu zuten parte Bizkaiak eta Gipuzkoak. Nafarroan eta Araban egindako saiakerak, ordea, partzialak izan ziren.

Tolosan eta Tolosa inguruan aste gogorra izan zen. Greba Orokorren eraginez Tolosako

Aste horretan gertaturikoa azpimarratzen dute Juan Ramon Garaik, Jesus Gutierrezek eta Josu Chuecak euren liburuan²⁰: “En seis días de paro nos habíamos habituado al tiroteo de pistolas y de fusilería, y lo que es más grave, al estallido de bombas...”

Nahasmendua itzela izan zen: eztabaida sutuak, armadaren esku-hartze zuzena, leherketak edonon, atxilotetak, hildakoak, zaurituak, prentsa ere isilik egun horietan... Hona, horren laburpena:

- Emilio Gonzalez Calle: gerra kontseilua sufritu zuen sozialista eta gorria izateagatik eta Urriko Iraultzan partaide izateagatik.
- Agustin Uterga Ugalde atxilotu zuten udaltzaina izanik bere egitekoak ez betetzeagatik.
- Julia Garzia Salazar atxilotu zuten Pape lerako langileak bortxaz lanuztera behartzeagatik.
- Carmen Baguez ‘Casa de Socorro’ klinikara eramane zuten fusil bala batek zaurituta.
- Julian Rouge gaztea armaz zaurituta hil zen.
- Saturnino Argote okinari agintariak gelditzekeo esan zioten, baina aurrera jarraitu zuen eta tirokatuta hil zen.

Serafin Chamorro ere balak jota hil zen. Azkenean, agintarien erabakiz indar armatuek itzali zuten iraultzaren sua. Eta garaipena ospatzeko, besteak beste, desfile militarra antolatu zen eta horrek Gipuzkoa osoa gurutzatu zuen.

²⁰ Juan Ramon Garai, Jesus Gutierrez eta Josu Chueca. Liburua: ‘OCTUBRE DE 1934 EN EUSKAL HERRIA/ REVOLUCIÓN, INSURRECCIÓN Y HUELGA GENERAL’.

Tolosara heltzean, Arramaletik hasi eta musika bandak lagundu zien “San Juanen martxa” abestuz²¹.

Tradizionalistek, euren aldetik, gertakari iraultzaileetan hildakoen aldeko meza antolatu zuten eta karlisten egoitzetan ere arrosarioaren errezoak antolatu ziren.

Udaletxera heldu ondoren, agintarien hitzek ere izan zuten lekua, eta *lunch* batekin eman zitzaion amaiera.

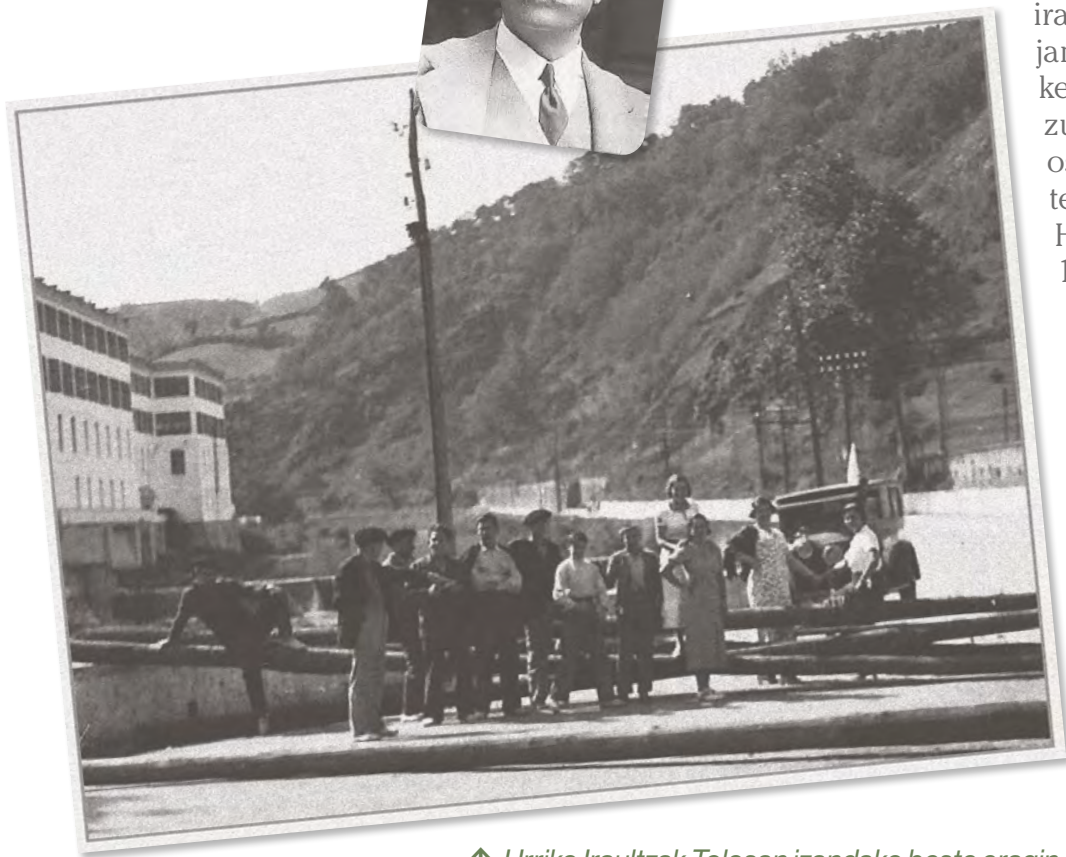
Alejandro Lerroux, →
Gobernuko presidentea.
Iturria: Internet.

1936KO HAUTESKUNDEETAN FRONTE POPULARRAREN GARAIPENA

1933ko azaroan eginiko hauteskundeetan oinarrituta, Alejandro Lerroux presidenteak gobernua osatu zuen eta horretarako CEDAko (Eskuindarren Batasuna) eskuindarren gobernuak agintearen lema hartu zuen. Saiatu ziren Fronte Popularraren lan ildo deuseztatzen.

Garai nahasiak eta mugituak izan ziren 1936ko hauteskundeen aurreko urteak (1934-1935). Espainiaren aurka joan zitekeela pentsatzen zen ekintza oro (hitzaldi, festa, elkarretartze...) debekatu egiten zen. Beraz, Gobernuak ez zuen behar hainbateko iraunkortasunik izan. Alejandro Lerroux bera ustelkeria portaerak zipriztindu zuen eta gobernua ezin osaturik aurkitzean, hauteskundeak deitu zituen. Horiek 1936ko otsailaren 16an egin ziren.

↑ Urriko Iraultzak Tolosan izandako beste eragin bat: Papeleira Españolaren inguruan barrikada (1934-10-06). Iturria: Jesus Elosegui.

21 Iraultzaren olatuak busti ote zuen Amezketa? Alde batetik, hurbiltasunagatik, Amezketak lotura handia izan du beti Tolosarekin, eta ikuspegi horretatik pentsa daiteke agian izan zezakeela nolabaiteko lotura. Baina ez dut uste horrelakorik gertatu zenik. Ez dago Urriko Iraultza aipatzen duen udal agiririk. Izan ere, kontuan izan behar dugu urriaren 5etik 12ra bitarteko greba industria giroan indartu zela. Eta Tolosa hiri industrializat har badaiteke ere, UGTk, CNTk eta ELAk indarra baitzuten Tolosaldean, Amezketa oso urruti zegoen giro horretatik. Landa eremuko herria zen, nekazaritzari, abeltzaintza eta artzaintzari osoki lotua.

MADRILGO LEGE BILTZARRERAKO HAUTESKUNDEAK ETA AMEZKETA (1936)

Estatu mailan bi talde edo bloke indartsu aurkeztu ziren hauteskudeetara eta hauexek izan ziren: Fronte Popularra (ezkerrekoak) eta eskuindarrak. Eraitza, berriz, ondorengoa: Fronte Popularrak garaipen garbia izan zuen.

Hauteskunde horietan herritarren bozak bereganatzeko ahaleginean, hona Euzko Alderdi Jeltzalearen, Fronte Popularraren eta eskuindarren mezu eta aldarriak:

¡Vascos!...

El separatismo es la aberración del hijo que maldice a su madre, del español que reniega de España.
El separatismo es odio, rencor, venganza, traición, malquerencia. El separatismo es la ruina de la economía y bienestar de Euzkalandia; la paralización de sus fábricas; la limitación de su comercio; la quiebra de sus intereses turísticos; el paro de los obreros.

Hay que aplastar el separatismo, que supone la muerte por asfixia del pueblo euskaldun.

Vota la candidatura contrarrevolucionaria

Impresos: Baratzapil

¡GUIPUZCOANOS!

Tengámoslo bien presente.
No olvidéis que el programa de la confabulación revolucionaria en que aparecen implicados todos los partidos de izquierda, es el siguiente:

Disolución de la Guardia Civil.
Disolución de la Guardia de Asalto.
Desmilitarización del Ejército.
Expulsión de las Ordenes religiosas.
Estatificación de los Bancos y de la Prensa.
Control de las industrias y comercios por los obreros.
Armamento del pueblo.
Socialización de la tierra.
Amnistía de los delincuentes de Octubre.

¡Españoles! Por el honor y la salvación de España
¡Votad la candidatura contrarrevolucionaria!

Impresos: Baratzapil

**NO PODEMOS
NO DEBEMOS
NO QUEREMOS**

consentir que el sentimiento cristiano aparezca como incompatible con la justicia social.

¡Queremos hacer sentir y vivir el Cristianismo a los patronos y a los trabajadores!

¡¡ AYUDADNOS !!

Sólo así venceremos a la revolución

¡Votad al Partido Nacionalista Vasco!

↑ Euzko Alderdi Jeltzalearena.

↓ Fronte Popularrarena.

¡Mujeres cristianas!

¡Madres vascas!

Sabed, que el Partido Nacionalista Vasco presentó en las Cortes españolas un proyecto de ley pidiendo la enseñanza del Catolicismo en las escuelas públicas.
Sabed, que los grupos derechistas de las Cortes, los mismos que hoy se erigen en defensores únicos de la Religión, ni siquiera tomaron en consideración este proyecto.

¡Mujeres, madres!

**Considerad y votad al
PARTIDO NACIONALISTA
VASCO**

↑ Eskuinaren mezuak:
Guipúzcoa y San Sebastián en las Elecciones de la II República liburutik.
Agirien iturria: José Antonio Rodríguez Ranz.

¡Nekazaris! ¡Baserritarras!

Si votáis a las derechas y a los nacionalistas, os echarán de vuestros caseríos, donde vuestros abuelos, padres y familias han dejado el sudor y la vida al cultivar sus tierras.
¿Sabéis por qué os decimos esto? Porque las izquierdas votaron dos leyes que os beneficiaban, como la de Reforma Agraria y Ley de Arrendamientos.

Los nacionalistas y derechistas las han reformado para que os echen, como ha sucedido en Azpeitia, Ermúa y Mallavia.
¡Votad a las izquierdas! ¡VOTAD AL FRENTE POPULAR!
Votad para ser dueños de vuestros caseríos y terrenos.

Imp. M. de la

↑ Euzko Alderdi Jeltzalearena.

Euzko Alderdi → Jeltzalearena.

Kanpainaren ohiko osagaiek izaten zuten lekua botoak biltzeko ahaleginean. Mitin politikoak alderdi politiko bakoitzaren egoitzetan edo herriko plazetan; kultur ekintzak (hitzaldi, antzerki, erromeria...). Horretaz gain, herri-gunetik urrun zeuden etxeetako jarraitzaileen botoak biltzen ere saiatzen ziren, jarraitzaile dirudunen autoak erabiliz.

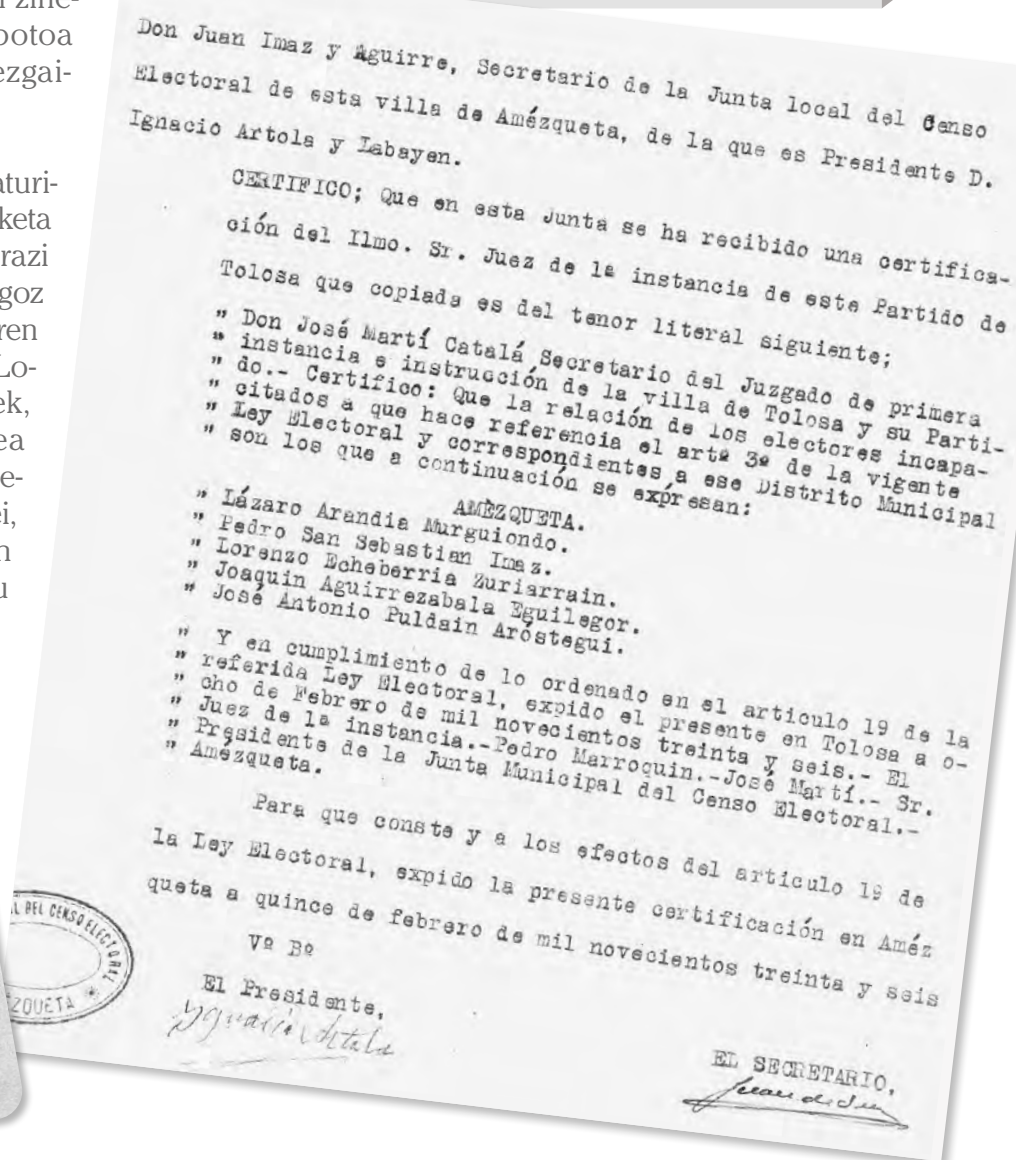
Hauteskunde horietarako, ordea, baziren Amezketan hautesle zigortuak. 1934an izandako gatazken ondoren kargugabetutako alkateak eta kargua utzi zuten zinegotziek ez zuten boza edo botoa ematerik izan, bozkatzeko ezgaituak izan baitziren.

Hauteskunde egunean, aipaturiko herritarrak azaldu ziren bozketa gunera, baina mahaikoek adierazi zieten ezin zutela bozkatu. Gogoz kontra eta haserre biziz irten ziren bozka-gunetik ezgaitutakoak. Lorentzo Etxeberria Zuriarrainek, ordea, bozkatzeko eskubidea ezin ziola inork kendu ozen adierazi zien mahaiko arduradunei, eta azkenean boza eman egin zuen. Hona zer agiri aurkeztu zuten mahaikideek:

↑ Lorentzo Etxeberria Zuriarrain.
Iturria: familia.

"La mesa por unanimidad hace constar que al elector D. Lorenzo Echeverría Zuriarraín se le ha hecho presente que se halla suspenso en el ejercicio del derecho de sufragio según certificación expedida por el Sr. Juez de Primera Instancia de este Partido de Tolosa de fecha ocho del actual, pero a pesar de ello y ante la insistencia del mismo en votar la mesa ha incluido su voto con la protesta de consignar el hecho en ésta como se hace y poner en conocimiento de las respectivas superioridades".

↑ Hauxe da EAJ-PNVkoen bozka-ezintasuna adierazten duen agiria. Iturria: AUA.

Hego Euskal Herriari dagokionez hiru talde aurkeztu ziren: Fronte Popularra, Tradizionalistak eta EAJ-PNV. Eta horrela banatu ziren diputatuak: EAJ-PNVk 9, Fronte Popularrak 7 eta Tradizionalistek 1. Esan behar da, hauteskundeetako bigarren itzulian Tradizionalisten lau ordezkariak erretiratu egin zirela.

MADRILGO LEGEBILTZARRERAKO HAUTESKUNDEETAN (1936) AMEZKETAN LORTUTAKO EMAITZAK

HAUTAGAIA	ALDERDIA	BOTO KOPURUA Lehen Itzuliko boto emaileak: 506	BOTO KOPURUA Bigarren Itzuliko boto emaileak: 361
Irujo, Manuel	EAJ-PNV	206	360
Irazusta, Antonio	EAJ-PNV	163	360
Monzón, Telesforo	EAJ-PNV	153	
Lasarte, José M ^a	EAJ-PNV	149	359
Picavea, Rafael	EAJ-PNV	151	360
Paguaga, Antonio	C. Tradicionalista	296	0
Lojendio, Juan P.	CEDA	298	0
Oreja, Ricardo	C. Tradicionalista	296	0
Mugica, José	Renovación Española	296	
Amilibia, Miguel	PSOE	3	1
Anso, Mariano	Izq. Republicana	3	1
Apraiz, Luis	Izq. Republicana	3	1
Larrañaga, Jesús	PCE	3	1
Usabiaga, Juan	PRR	0	0

↑ Iturria: *Eusko Jaurlaritza*.

Begi-bistakoa da lehen itzuliko amezketarren boto gehienak eskuinera lerratu zirela: karlisten-gana eta EAJ-PNVrengana. Karlistek oinarri sozial sendoa zutela adierazi zuten, une horretan nazionalistena baino trinkoagoa. Edonola ere, Gipuzkoan eta Araban, hautagaietako inork ez zuenez lortu % 40ko langa gaitzeara, bi itzuli egin beharrean aurkitu ziren. Eta bigarren itzulian, karlistak erretiratu arren, karlista asko izan ziren EAJ-PNVri botoa eman ziotenak.

Bigarren itzuliaren aurretik, ordea, Gasteizko Bikario Nagusiak karlistei erantzunez egindako adierazpenek Hego Euskal Herriko hauteskunde

emaitzak hankaz gora jarri zituen eta bihurritu egin zituen, lehenaz gain, EAJ-PNV eta karlisten arteko harremanak. Tradizionalistek, lehen itzuliko kanpainan, botoak euren zakura bideratzeko, ozenki adierazi zuten EAJ-PNVkoak ez zeudela Eliza Katolikoaren alde eta, gainera, iraultzaileak zirela, hau da, karlistak bakarrik zirela Elizaren eta Katolikotasunaren ispilu eta eredu. Hori entzutean, aipaturiko bikarioak aurre egin zien Karlista-Tradizionalistei, EAJ-PNVkoei buruz esandakoa gezur hutsa zela adieraziz, eta esanez Karlista-Tradizionalistei botoa ematea bezain onargarria zela EAJ-PNVkoei ematea.

Baieztapen horrek biziki harrotu zituen hautsak, hainbestearaino ezen karlistek bigarren itzulian parte ez hartzea erabaki baitzuten. Hona, jarraian, EAJ-PNVtik hautatutako lege biltzarkideak:

Telesforo Monzon.

Antonio Irazusta.

Jose Mª Lasarte.

Manuel Irujo.

Rafael Picavea.

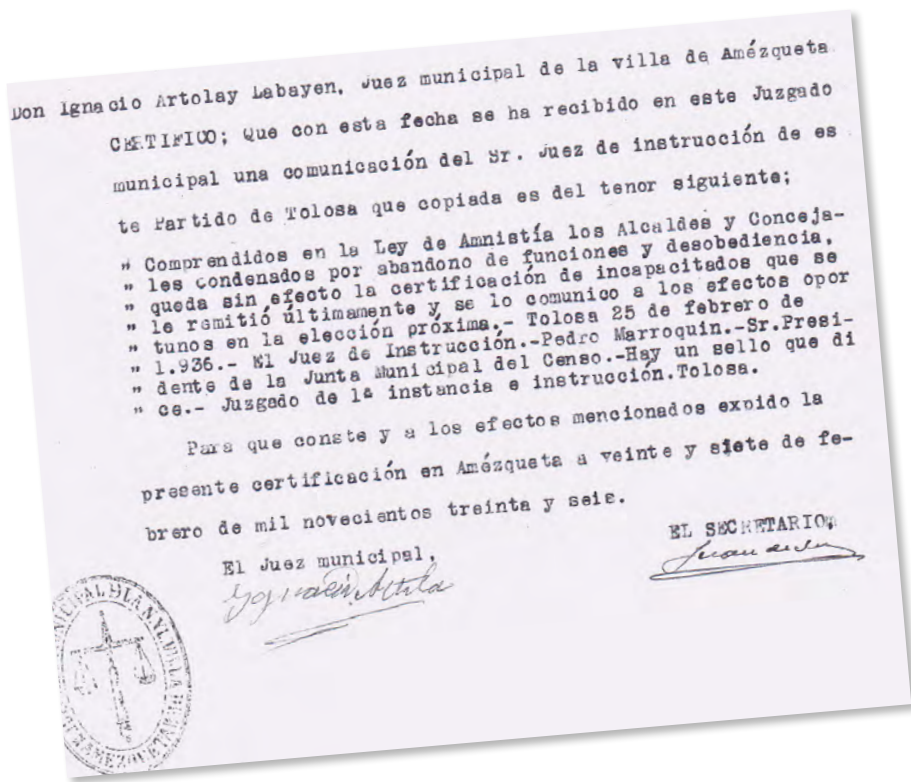
Zenbakiek EAJ-PNVren garaipen garbia islatzen dute. Eta estatu mailan ezkerren hedapen sendoa islatu bazen ere, Amezketan presentziarik gabe jarraitzen zuten. Sei urteak ez ziren nahikoak izan amezketarren iritzi aldaketa lortzeko.

AMNISTIA LEGEA EAJ-PNVKO ALKATE ETA ZINEGOTZIENTZAT

Estatu mailan ezkerrekoek eta Euskadi mailan EAJ-PNVk hauteskundeak irabazi ondoren, Estatuko Gobernuaren lehen neurritako bat izan zen 1934an kargugabetutakoei eta kargua utzitakoei amnistia eta beren karguetara itzultzeko baimena eskaintzea.

Beraz, 1934tik 1936ra arte udal agintean egon zirenek kargua utzi zuten, eta 1934an kargu-

betu zituzten EAJ-PNVko alkate eta zinegotziek hartu zuten berriro udalaren lema. Ez du ematen euren artean liskar esanguratsurik egon zenik, nahiz eta alderdi politiko edo pentsaera ezberdinetakoak izan. Hori adierazten dute, behintzat, adostasun osoz hartutako erabakiek.

Osoko bilkura berean²², Jose Antonio Puldain alkateak eskari hau egin zuen:

“El presidente propuso que se debía elevar al Gobierno el agradecimiento por la justa reposición de los legítimos representantes que por la defensa de la autonomía municipal habían procedido en aquel entonces en la forma en la que lo hicieron. Se tomó en consideración la propuesta del Sr. Presidente y se acordó dirigir en dicho sentido dos telegramas, uno al Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros y el otro al Sr. Gobernador Civil de Guipuzcoa, salvando en todo los concejales tradicionalistas”.

Beraz, normaltasuna berreskuratu zen udal funtzionamenduan eta herritarrek aurrez hautatutako udalbatzak hartu zuen udalgintzako ardura.

22 Osoko bilkuraren data (1936ko otsailaren 22a).

1.4. Amezketan ordezkaritza zuten alderdi politikoak

Bigarren Errepublikak aurrerapen handiak ekarri zituen. Tirabirak tirabira, adibidez, politikan herritarren esku-hartzea ahalbidetu zuen. Diktaduraren eltzean lozorroan eta ezkutuan egon ziren indarrak, estalkia kentzean, indar handiz azaleratu ziren. Horren isla dira mota guztietako alderdi politikoak. Herritarrei, beraz, subjektu politiko izateko aukera eman zitzaien eta herritarrek alderdi politikoei protagonismo handia aitortu zieten. Ezagutu ditzagun garai hartako indar politiko garrantzitsuenen ezaugarriak.

1.4.1. EUSKO ALDERDI JELTZALEA (EAJ-PNV)

Errepublikaren etorrerak biziki akuilatu zuen EAJ-PNV; alderdi horretan lozorroan zegoen dinamika politikoa eta antolaketa beharra sustatu zituen. Izan ere, Primo de Riveraren diktadurapean ekinbideak oro galarazi zitzaizkion eta garai horretara egokitu beharra izan zuen, bereziki kultur eremuko zereginetara soilik mugatuz. Diktadura garaiaz haxe adierazi zuen Jose Antonio Agirrek: *“La dictadura persiguió implacablemente al Nacionalismo Vasco. Todas sus organizaciones fueron disueltas, todos sus centros cerrados, la bandera vasca ordenada desaparecer, el euzkera proscripto hasta de la enseñanza del catecismo, nuestros hombres encarcelados y desterrados”*.

Bigarren Errepublikaren etorreran, zalantza asko eta sendoen artean bazen ere, badirudi Jose Antonio Agirre itxaropentsu zela garai berriarekin, garai malapartatuak gainditu ziren ustetan.

Itxaropen horrek eraginda, antza, herritar askok EAJ-PNVrengan ikusi zuten salbamenera-

↑ Abertzaleen festa ikurrinaren inguruan. Iturria: Euskal Memoria.

ko babesa eta sutsuki heldu zioten afiliatzeari eta erakundearen barruan lan egiteari. Horrela, 1931ko ekainaren 7rako Gipuzkoan bertan baziren 42 herri egoitza (Batzoki) eta ordezkari finko. Ondorengo bi urteetan, motelago bazen ere, sare hori zabaltzen eta sustraitzen joan zen.

EAJ-PNV zen herritar askorentzat zibilizazioaren oinarritzko balioak (erlijioa, familia, jabetza, ordena soziala, euskal kultura, euskara...) ikurtzat izan eta defendatzen zituen alderdia. Saretze hori gizarte maila edo geruza guztietara zein herri mota orotara hedatu zen: batez ere giro hiritarrean (%100); gutxixeago tarteko Gipuzkoan (% 76,79) eta gutxien landa eremuko herrietan (% 51,85).

↑ *Gipuzkoako Emakume Abertzale Batzako ordezkariak laian, eta eserita dauden ikusleen artean, ezkerretik eskuinera dagoen bigarren emakumea Estankoko Maria da. Argazkiaren biltzailea: Estankoko familia.*

Emakumeen esku-hartzea ere bultzatu zuen EAJ-PNVk eta garrantzizkoa izan zen. 1935eko uztailaren 7an osatu zen *Gipuzkoako Emakume Abertzale Batza*. Une horretan bertan, dagoeneko, EAJ-PNVk 55 emakume-talde antolatu zituen Gipuzkoako beste hainbat herritan. Horien artean hurbilenekoak: Alegia, Itsasondo, Legorreta, Tolosa, Zaldibia...

↓ *Emakume Abertzaleen Batzako kideak. Iturria: Euskal Memoria.*

Emakume horien egitekoak garai hartan ez ziren soilik beren generoari esleitzen zitzaizkionak (sukaldaritzako ikastaroak, behartsuei laguntzea, janariak banatzea...); ez, bazituzten beste ardura batzuk ere: pentsamendu nazionalistaren transmisioa, mitinetan parte hartzea, idaztea... Ezagunak izan ziren, besteak beste Elbira Zipitria, Julene Urzelai, Polixene Trabadua... Horiek eta beste zenbaitek ezaugarri komunak zituzten: emakume jeltzaleak ziren, abertzaleak, euskaltzaleak, katoliko sutsuak eta tradizionalistak.

↑ Julene Urzelai mitina ematen. Iturria: Euskal Memoria.

Hori guztia gizarteratzeko jauzi handia eman zuten, hau da, emakume izateagatik zegokien eremu hertsia hautsi eta kalera atera ziren: irakasle, mitinlari, idazle, kazetari, ekimen nazionalistetan eragile, kultur ekintzetan partaide eta gaztetxoek prestakuntzan sustatzaile izateari heldu zioten.

↑ Emakume Abertzale Batzako Polixene Trabudua espetxean. Iturria: Euskal Memoria.

EAJ-PNV alderdiak bazekien, nahi zuen nagusitasuna lortzeko, ezinbestekoa zuela gizartearen antolakuntzetan bere presentzia ziurtatzea. Hau da, egitura politikoez gain, hainbat arlotan eduki behar zituela bere pentsaera ezagutaraziko zuten bozeramaile eta ordezkariak. Horrela sortu ziren EAJ-PNVren ideologiarekin bat etorrira ere, harekin lotura organiko eta politikorik ez zuten hainbat erakunde: Euskaltzaleak, Euskaltzale-Gaztedia, Euskal Esnalea, Eusko Pizkundea, Euskal Idazle Batza, Asociación Vasca de Maestros y Cooperadores de la Enseñanza de Guipúzcoa, Eusko Idazle Batza, Euzko Nekazarien Bazkuna (E.N.B).

Bigarren Errepublikaren etorrerarekin EAJ-PNV alderdiaren oinarria eta antolaketa ez ziren mugatu 'Reintegración Foral'-aren kontzeptu zaharra aldarrikatzera, karlista-tradizionalistek egin zuten modura. Horrela, Foru Subiranotasuna helburutzat hartuta 'Subiranotasuna'-ren leloa hautatu zuen, eta horretara heltzeko bide posibilistari heldu zion. Bazekien ez zuela bat-batean lortuko aldarrikapen horrek berekin zekarren eduki sakona, baina eduki horretara hurbiltzen zuten lorpen puntualak onartu egingo zituen, helburu nagusira heltzeko pauso onuragarri eta baliagarri modura.

Esandakoaren adibidetzat har daitezke Bigarren Errepublikara garaietan EAJ-PNVk emandako hainbat pauso. Egindako aldarrikapena ezinezko ikusten bazuen, hau da, porrotaren ostean, errealitate politiko berrira hobekiago moldatzen zenari helduko zion. Adibidez, Bigarren Errepublikaren hastapenetan udaletan aurkeztu zuen mozioan goi mailako eskaria egin zuen: Euskal Errepublikara eskatu zion Gobernu Zentralari, beste Iberiar Errepublikekin konfederatuta.

Eskari horrek ibilbide motza izan zuen eta bere proposamena berregokitu nahian Estatutuaren bideari heldu zion. Horrela, Estatutua idazteko eta onartzeko udalek zuten ahalmen eta eskubidea babestu zituen EAJ-PNVk. Estatutuaren bidea ere uste baino malkartsuagoa gertatu zen. Lizarrako (Estellako) Estatutua ez zuen onartu Gobernu Sozialista-Errepublikazaleak. Bigarren porrot horren ondorioz, berriro ere bere estrategia bide posibilistatik bideratu zuen EAJ-PNVk. Izan ere, unean uneko aukerez baliatuz, ahal zena lortzea baitzuen helburu. Beste *Estatutu* bati heldu zioten eta 1932. urteko ekainaren 19an Iruñean bildu ziren, udal ordezkariak idatzitakoari baiezkota emateko asmoz.

Oniritzia ez lortzea bere horretan gogorra bazen ere, are gogorrago izan zen EAJ-PNVkoentzat Nafarroak Estatutua ez onartzea, eta hortik aurrera bere aldetik jotzearen aldeko erabakia hartzea. Beraz, Nafarroak bere bidea egitea erabaki zuen. Eta hori oso kolpe gogorra izan zen EAJ-PNVrentzat eta Euskal Herri osoarentzat. Nafarroako karlistek bultzatu eta hauspotu zuten etendura²³.

Hona nola islatzen duen gertaera hura garai hartako *El Dia* egunkariak, 1932ko ekainaren 30ean, Zeleta izenekoak argitaratutako artikuluan:

"Egiya da: Iruñako gertaera guztiz tamalgarriya, mingotsa eta samingarriya izan da abertzalientzat; baña odei beltzaren ondok eguzki argi alaya dakusgu ta ez dute Euzkadi'ren etsayak gu koldartzerik lortuko. Guk Sabin aundiyak irakatsitako bideari zuzen-zuzen aurera eta aurera jarraituko diyogu.

Iruña'ko gertaera ilun ori dala-ta geyen samintzen gaituen gauza da: euzko batasun alde aín gogotsu azaldu diran nabartar anai begiko oyek tamaldurik ikustea beren nai bizi-bizi aren ondamenen; baita ere samintzen gaitu nabartar Udal euskaldun zintzo ayek igandean eraman zuten itsaspideak; orobat mendi-aldeko ta Estella aldeko gure aberkide zintzo ta abertzale sutu ayek jasan bear izan zuten tamaltasun izugarrizkoak ikusita utsegiñik beren itxaropen bizi-bizi ura.

Baña, koldartu ordeiz, adoretu bitez, nabartar anai bulartsu oyek, orain arte bañore indartsuago ta gogotsuago Euzkadi aldeiz eta Jel aldeiz jokatzeko eta laister ikusiko dira gaur etsai direnak luña jota eta Euzkadi'ko batasun osoa egiña. Eta orduan Nabaña'ko Udal danak EUZKOTARRAK izango dira.

Eta garaipena, abertzaletasunera".

ZELETA

Beste behin ere, huts. Hala ere, hurrengo pausoa Gipuzkoa, Bizkaia eta Araba bere altzoan hartuko zituen estatutuaren alde jartzea izan zen, hori soilik baitzen posible orduan. Noski, Nafarroak aukera izango zuen nahi zuenean Euskal Lurraldeetara biltzeko.

²³ Jimeno Juriok idatzitako 'Navarra nunca dijo no' liburu interesgarriak dio bozketan iruzur garbia gertatu zela; hau da, udal ordezkari askok, agindutako baietza eman ordeiz, ezetza eman zutela.

↑ Emakume mitinlariak. Ezkerretik hasita: Haydee Agirre, Maria Teresa Zabala, Polixene Trabadua eta Julene Urzelai. Argazkiaren biltzailea: Aranzadi Zientzia Elkartea.

Horrenbeste kolpek eta ezin-ulertuk EAJ-PNVren eta Sozialista-Errepublikanoen arteko harremanak nolabait ozpindu zituen. Estatutu berriaren onarpena ere denboran luzatzen zihoan, eta EAJ-PNVren barruan ere erabili beharreko estrategiaz zalantzak sortu ziren. Estatutua lortu ezinak sortutako etsipenak izan zuen horretan eragina.

Amezketan EAJ-PNVren presentzia apala izan bazen ere 1931ko udal-hauteskundeetan, pixkanaka haren oinarria sendotzen joan zen, Karlista-Tradizionalisten parean jartzeraino. Horren lekuko dira 1933ko udal-hauteskundeetan eta estatu mailakoetan izandako emaitzak.

↑ Euskararen aldeko iragarkiak. Antzerkia eta poesiaren aldeko kartelak. Iturria: Euskal Memoria.

Amezketaren batzokiaz hau dio Aitor Cerezo Bazelgak²⁴: *“Errepublikako lehenengo bi urtetan garapen handia izan zuen EAJ-PNV alderdiak. 1931ko ekainaren 7rako 42 hiri eta herritan finkatua zegoen. Hazkundearen lehenbiziko momentua igaro ondoren, abiadura mantsotu egin zen. Bigarren fase horretan hedatzen da EAJ-PNV ondorengo herrietara: Abaltzisketa, Albiztur, Amezketeta...”*.

Amezketako Batzokiaren inaugurazio data eta horren inguruan antolatutako festaren berri ez dugu zehazki jakiterik izan, ez baitugu horren agiririk aurkitu. Baina jakin badakigu, zeharka bederen, 1932an bazela Amezketan Batzokia, bere lehendakari eta ekintza plangintzarekin. Bestalde, jakin badakigu Alegiako Batzokia 1932ko uztailaren 10ean inauguratu zela, eta hitzaldia Jose Antonio Agirrek eman zuela.

Beraz, Amezketak bazuen Batzokia. Martina Larrartek utzi edo alokatu zien etxebizitza EAJ-PNVkoei Galartzanean.

Garai horretan gertatu zen abertzaleen pizkundea eta inguruko herri gehienetan lortu zuten Batzokiak indarrean jartzea: Abaltzisketan, Orendainen, Alegian, Altzon, Itsasondon, Amezketan... Denetan antolatzen ziren festak.

↑ Amezketako Batzokia, lehen solairuan.
Iturria: Amezketako Udala.

Zenbaitetan, Batzokiaren irekiera ospatzeko, edota ikurrina bedeinkatzeko, baita soilik aber-tzaletasuna sustatzeko ere hizlari ospetsuak herri txikietara ere hurbiltzen ziren. Orendainen, adibidez, 1932an Leunda, Monzon eta Leizaola izan omen ziren Autonomia Estatutuaz hitz egiten.

Jaso ditugun agirietan batzokiek, Amezketakoak barne, Bigarren Errepublika garaian, erlijio-tasuna, euskara, euskaltzaleasuna eta abertzale-tasuna hartu zituzten lelotzat eta herria mezu horien inguruan biltzen saiatu ziren. Antolatzen zituzten festa eta hitzaldien bidez lortu zuten, maila apalean bazen ere, gizarteko neska-mutilek, nekazari-ek eta herritar orok mezu abertzalea entzutea. Hona esandakoaren harira, *EL DIA* egunkariak 1932ko irailaren 23ko festaz egindako adierazpenak:

“Bertako Eusko Gaztediak antolatuta, datorren igandea 23’an, Euzko Jai eder batzuk egingo dira erri onetan.

Ondoren, bederatziterdietan, Batzokian bildu ta Eliza Nagusira joateko dira abertzale guztiak ta Meza Nagusian bertako ta inguruetakok abestuko dute meza eder bat. Ondoren, herri enparantza zabalean Alegi-ko ezpata-dantzariak bere sayoak egingo dituzte. Urrena bertsolariak ta gero pelotan bi alegitar beste bi amezketarren aurka partido bat jokatu dute.

Ordubatean, bazkaria, eta etorri nai duenak alde aurretik esan beza Alegiko Batzokian edo Amezketako Lendakariari.

Bertsolariak beren sayua bukatuta gero, Tolosako Leunda jaunak, Amasako Tolosak, Donostiko Leizaola ta Andoaingo Gaintzaraindar andereñoak argi, garbi eta maitekor itzegingo dute erriko zelayean”.

²⁴ Aitor Cerezo Bazelga. ‘Bigarren Errepublika ALTZAN UDALETXEKO AKTEN BIDEZ’ liburua.

↑ Alegiako Batzokiaren inaugurazio-festa 1932ko uztailaren 10ean.
Iturria: E. Arrayetek Alegiako argazkizaleen taldeari emana.

Batzokia gidatzen zutenek bazekiten euskara eta euskal kultura bultzatzeaz gain, herritarrak hauteskundeetarako prestatu behar zituztela. Ikusita 1931ko udal hauteskundeetan karlistek lortu zutela gehiengoa, hurrengo hauteskundeetarako prestatzea zen helburu nagusietakoa. Ondorengo urteetan, Batzokiak²⁵ zeresan handia izango du Amezketako gizartean.

Hurrengo astean, hau da, irailaren 29an, horrela deskribatzen da *EL DIA* egunkarian 23ko festaren garapena. Berriemaileari nabari zaio poza, eta ekimenaren arrakasta islatzen saiatzen da:

"Guztia bake ederrean, alaitasunik andienean gertatu zan. Eguraldia ere bikaña egin zuen. Jendiya erúz etorri zen ta ikustekoa zan Larāiztik beera hainbeste mutil sendo, mardul beren euzko ikuriñak aurētik zituztela jeisten ikusita. Zaldibitik, Baliañain, Itsasondo, Abalzisketa, Orendain, Alzo, Bedayo, Uarte, Irura, Billabona, Andoain, Ibaña, Alegi ta Tolosa aldetik mendigoizale asko bildu ziren. Gure jaya meza nagusi eder bat entzunik asita angelus erōmerian atzenian otoizturik bukatu zan".

Ohiko bazkaria, kantuak, bertsolariak, ttuntuna eta hizlariak aipatzen ditu. Bada ondoren, ordea, Amezketako abertzaleek dituzten arerioei buruzko ironiaz betetako aipamen bat. Hona:

"Erriya beren gogo ta iritzi aulen mende beti eduki nai duten baten batzuek pozez zeuden guk egun artan oilaskorik jango ez genuelakoan eta itzaldiak ere ganbara edo mandio batean egingo ginuzelakoan, bañan jauntxo oyei etzitzaieten ondo atera beren guganako "borondate" ona. Jauntxokerizko ta agindu-naiko garai naspillagari ayek joan baiziren".

Beraz, etsaien usteak ustel zirela jabetzeak irribarrea dakarkio berriemaileari. Are gehiago, Amezketan bezala beste herri askotan hizlarien mezuak ildo beretik joango zirela pentsatzean:

Amezketako plazan, izlariak itzegiten ari ziren bitartean Ernanin, Tafallan, Orozkon, Ayalan, Yurren...ta beste toki askotan egi oiek berak, asmo ta iritzi berak entzuten ari direla".

²⁵ Agiri honek dioenez, 1932an bazen Batzokia Amezketan.

Berriemailearen pozak goi maila jotzen du, festa ikusi eta hizlariei jaramon egin ondoren etxerantz doan aitona batek esandakoarekin:

“Zuengatik, maltzurkeriz betetako masoi batzuk zeratela esan didatelako, zalantzaz beterik etorri naiz bazter batetik zuei entzute-ra. Zuen jayak ikusita, zuen itzaldia entzun-da nire biyotza ase ta poz-pozik gelditu da. Zuen Jaungoikotasuna bene-benetakoa dala antzeman dizuet, bada lagun urkoa maitatu ta ni pekataria esatea lotsatzen ez zaretenak izanik, benetako katolikoak zerate”.

↓ Aberri Egunaren aldeko kartela.
Iturria: Euskal Memoria.

1933an ere antolatu zen Amezketan festa, eta horren berri ematen du xehetasun osoz *El Dia* egunkariak irailaren 7an. Hauxe dio:

“Datorren iganderako, bertako Eusko Gaztedia'ren zabalkundea ta bere ikurñaren bedeinkapena dela ta, euzko jai ta jolas edeñak antolatu ditugu eñi ontako abertza-leak. Goizetik hasi ta iluntzerarte Amezketan naiko zer ikusi izango da igande ortan.

Meza nagusia, Batzokiaren ta bere ikurñaren bedeinkapena, bertsolariak, pelota-riak ta ezpata dantzariak, ingurutxoak, bazkaria ta eromeria.

Itzaldia beriz Azpeiti'ko Goenaga'tar Pie andereñoak, Leunda'tar Fausta Altzetak egingo dituzte.

Egun ontan txaboletako artzayak eta bassetxetako nekazariekin batian, inguruko errietako jendia gure eriko plaza zabal edeñean bilduko dira bertako jai atsegingarriak ikustera, bertsolari ta itzlariei entzute-

ra, ezpatadantzari ta gañerako dantzarik txalotzea. Batez ere, aratsaldean ikustekoa egongo da Fernando zenaren zelai eder au hainbeste euskotar gazteen liraintasuna ta garbitasuna ikusita”.

Ondoren etorri ziren Espainiako hauteskundeak, eta EAJ-PNV indartsu zegoen. Olatuaren gandar apartsuan heldu ziren Espainiako hauteskundeetara (1933). Eta, noski, arrakasta handia lortu zuen EAJ-PNVk.

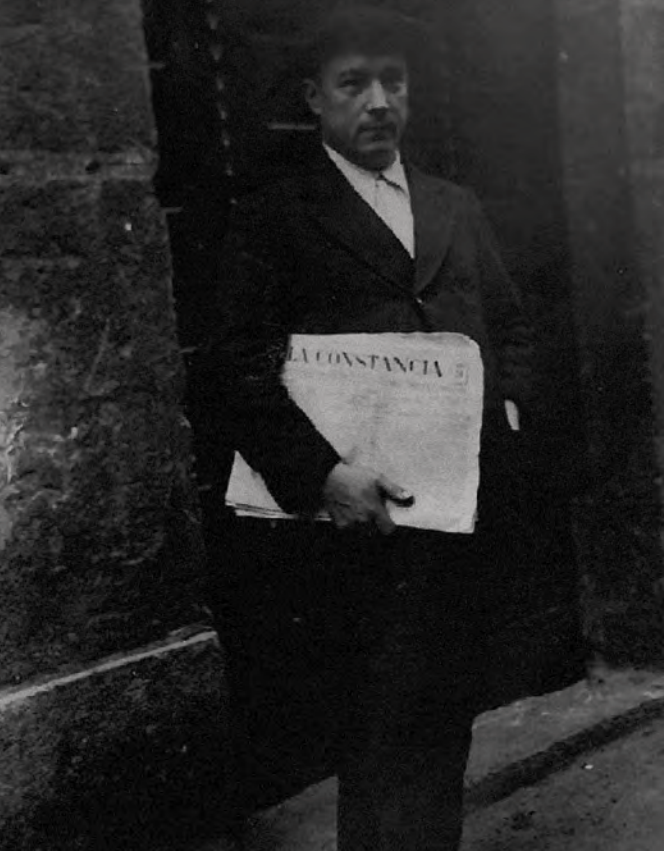
1.4.2. ALDERDI KARLISTA

Karlismoak beti izan du erakargarritasun handia Euskal Herrian. Historiak azaltzen digu gerrak galdu egin zituela, baina haren helburuak herriarenak zirenez, inoiz ez zuela galdu herriarekiko lotura. Diktadura garaian, ordea, nahiko zatitua eta etorkizunera begira helburu jakinik gabe zegoen. Hala ere, monarkia erortzeak eta errepublika ezartzeak arnasberritu egin zuen.

Lehen-lehenik, nahiko zatikatua zegoen karlismoaren mugimendua batu, indartu eta antolatu egin zen eta 1932-34 urteen artean izugarrizko indartze prozesua bizi izan zuen. Herriz herri egoitzak sortzen eta antolatzen joan ziren, “*Circulo Tradicionalista*” izenekoak. Baziren zirkuluak Tolosan, Alegian, Amezketan, Orendainen, Itsasondon, Ordizian... Horietan mota askotariko ekintzak antolatu eta gauzatzen ziren: hitzaldiak, bilerak, mitinak, kultura eta aisialdi ekintzak, erlijio alorrekoak (mezak, arrosarioak).

Denboran aurrera egin ahala, baina, karlismoa eskuin-eskuinera lerratzen joan zen. Adibide modura, Errepublika onartzetik haren aurka konspiratzera igaro ziren, hau da, Errepublika deuseztatzen jo zuten. Azken finean, erlijio katolikoa babestearen izenean, kapitalisten interesak lehenetsi zituzten.

Amezketak bazuen nolabaiteko lotura Tolo-sakoarekin, han baitzegoen eskualdeko gune nagusia. *La Constancia* aldizkaria ere han banatzen zen.

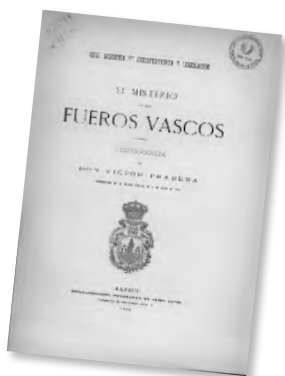
↑ 'La Constancia' karlisten aldizkaria banatzen.
Iturria: Euskal Memoria.

↑ Tolosako 'Círculo Tradicionalista'.
Iturria: Euskal Memoria.

Eliza-hierarkiak ere, tamalez, ez zituen langileen eta behartsuen eskubideak babestu. Horrek ere tentsioa areagotu egin zuen langileengan eta errepublikazaleengan eta horietako erradikalek elizak erretzeari ekin zioten eta erlijioaren aurka lerrokatu ziren. Ekimen larri eta gogor horiek elikatu zuten neurritz gain karlisten gogoia eta haien eskuinerantzko prozesua sustatu zuten.

↓ 'Fueros Vascos' liburuaren azala. Iturria: Internet.

Tradizionalisten lehen helburua bikoitza zen Bigarren Errepublikaren garaian: autonomia eta erlijioa sustatzea. Hori ziurtatzearekin batera, haien nahia zen Espainia berre-raikitzea eta salbatzea. Hori bera aldarrikatu zuen Amezketan 'Católicos Vascos' ize-naren inguru antolatu zen udalen gehiengoak (1931), eta baita indartsuki defendatu ere.

Beraz, karlistentzat "Foruen Berreskuratzea" (Reintegración foral) aldarrikatzeak berekin ze-

raman erlijiotasun katolikoa, lurraldeen arteko independentzia politikoa, batasun nazionala eta separatismorik eza.

Gauza bat da, hala ere, ideia politikoen multzoa, eta bestea, eguneroko praxia. Adibidez, Bigarren Errepublika aldarrikatu eta indarrean jarri ondoren, EAJ-PNVk udaletara aurkeztutako mozioan Euskal Errepublika eskatu zuen Euskal Herriarentzat Iberiar Errepublikekin konfederatuta, eta proposamen edo eskaera horrek agerian jarri zituen tradizionalisten arteko ezberdintasunak. Zinegotzi karlista batzuek onartu egin zuten mozioa (Arama, Azpeitia, Legorreta, Bergara, Urnieta...); beste batzuek, ordea, baztertu egin zuten Euskal Errepublikaren aldeko aldarrikapena (Amezketan, Oiartzun, Soraluze...) eta horren ordez *FORUEN BERRESKURATZEA* eskatu zuten.

Beraz, nabariak ziren zalantzak eta egiturazko arrakalak. Hori islatu zen baita ere Estatutua lantzeko eta onartzeko prozesuan, atzera-aurrerako pausoak eguneroko ogia izan baitziren, azkenean Autonomia Estatutua baztertzeraino.

↑ *Kasinoa: Amezketako Karlisten egoitza.*
Argazkiaren biltzailea: Feli Etxeberria Galartza.

Amezketan, pentsaera aldetik bazen karlisten presentzia trinkoa. Eta, noski, bazuten Kasino izenarekin ezagutzen zen egoitza ere. Bigarren Errepublika garaian baino indar eta dinamika handiagoa izan zuen Gerra Zibilaren garaian.

Herritarrei Kasinoaz galdetzean garbi adierazi digute non zuten karlistek egoitza eta aipatu ere bai zein harro ibili ziren gerra garaian. Beraz, Jose Galartzaren etxeko 2. solairuan kokatzen zen Kasinoa, karlisten egoitza, eta hantxe biltzen ziren euren artean eta bertan antolatu eta egituratuko zuten herriaren aurrean agertu beharreko ideien sarea eta mezu politikoa. Ikusi besterik ez dago 1931ko hauteskundeetan nolako gehiengoan izan zuten, eta gerra garaian izan zuten loraldia. Segur aski, elizgizonen babesa ere izan zuten.

↓ *Jose Galartza 'Joxe karnizeroa': Kasinoko arduraduna eta karlisten buruetako bat.*
Iturria: Feli Etxeberria Galartza.

1.4.3. SOZIALISTAK ETA ERREPUBLIKAZALEAK

Estatu mailan indarrean ziren alderdi edo talde errepublikazaleetatik abiatuta, Euskal Herrian ere hainbat talde osatu ziren. Haien arteko eztabaida eta liskarrak ez ziren gutxi, nahiz eta elkarrengana biltzeko ariketak ere maiz gauzatu.

1931n baziren Gipuzkoan egituratutako gune errepublikazaleak: Donostia, Tolosa, Eibar, Bergara, Irun, Arrasate eta Urretxu-Zumarraga. Batetik, botereak zekarren higadurak eraginda eta, bestetik, garai berrietara moldatzeko ahaleginek bultzatuta, tentsio ugari pilatu zen errepublikanoen artean.

1933ko hauteskundeetan jasotako porrotak argi gorria piztu zuen eta hortik sortu zen IR/ER (Izquierda Republicana/Ezker Errepublikarra) alderdi berria. Indartzen joan ahala, herri askotan sortu ziren talde egituratuak, 24 herritan bai gutxienez. Amezketatik hurbilenekoak hauek ziren: Tolosa, Ordizia eta Beasain.

Amezketako sendagile izan zen Lobato jaunaz oroitzen diren adinekoek adostasunez diote Ezker Errepublikarrekoa zela. Hark, ordea, zigorpean bere burua ikustean, “ziaboga” gordina eman eta frankista sutsu modura agertu zen. Pentsaera horrek ez zuen lortu Amezketan errotzerik²⁶.

Aipaturiko talde edo alderdi aniztasun horren barruan, hauek osatu zuten Fronte Popularra: IR (Izquierda Republicana), EVF (Ezquerria Vasca Federal), UR (Unión Republicana) eta, nazionalismoaren eremutik, Bizkaiko ANVk (Acción Nacionalista Vasca).

²⁶ Manuel Azañak sortu zuen 1934an Ezker Errepublikarra izeneko alderdia. Alderdiak egiteko garrantzitsua izan zuen Bigarren Errepublikan eta Manuel Azaña presidente izan zen 1936-1939 bitartean.

↑ Izquierda Republicana-ren aldeko kartela.
Iturria: Internet.

Baina Amezketaren landa eremuan zegoen, ez zuen industriarik eta horrek erakarrirako kanpotar behar-ginik ere ez, noski. Modu berean, komunikazio sare nagusietatik nahiko urrun zegoen Amezketaren; hau da, errepide nagusirik ez zen, ezta trenbiderik ere. Horren guztiaren ondorioa da, besteak beste, hauteskunderen ezkerren presentzia oso-oso eskasa izatea.

↓ Falangisten afiliazio fitxa eredu.
Iturria: Amezketako Udala.

FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS JONS
SERVICIO NACIONAL DE EX-COMBATIENTES

HOJA DECLARATORIA DE FILIACIÓN PERSONAL

Provincia de _____ Partido Judicial de _____
Ayuntamiento de _____ Pueblo de _____
Apellidos Goni Zubeldia N.º _____
Nació el 6 de Noviembre de 1916 en _____ Nombre Andrés
de _____ Reside en _____ provincia _____
Calle de Coloherri n.º _____

FILIACIÓN FAMILIAR

Estado soltero Nombre de la esposa (a) _____ Varones Edades (a) _____
n.º de hijos (a) _____ Hembras Edades (a) _____

Número de hermanos ex-combatientes: vivos _____ muertos (a) _____
Personas que viven a su cargo (a) _____

FILIACIÓN PROFESIONAL

Profesión u oficio _____ Categoría o especialidad _____
Tiempo que lo viene ejerciendo _____ ¿Está colocado actualmente? _____ ¿dónde? _____
Empresa _____ Cargo que ocupa _____ ¿dónde? _____
Títulos que posee _____

1.4.4. FALANGISTAK

Falange deituriko alderdi politikoa Bigarren Errepublikaren garaian sortu zen, 1933an hain justu. Berehala jauzi egin zuen agertoki politikora, baina oso emaitza txarrak lortu zituen 1933ko eta 1936ko hauteskundeetan.

Dena dela, harrigarria eta bitxia bada ere, falangistek bazuten Amezketan, dirudienez, ageriko ordezkaria: Lobato sendagilearen aitaginarrereba, Arrakatanen bizi zena. Hor zuten egoitza falangistek. Eta gizon eraginkorra izango zen, zinez, lortu baitzuen Amezketako hainbat gazte Falangen bazkide zela.

↓ Arrakatanen. Hemen bizi zen Amezketako falangisten burua. Iturria: Maria Artano Sagastume.

1.5. Amezketako Udala, Autonomia Estatutuaren alde

Diktaduraren indargabetzearen ondoren etorri zen errepublikazaleen ilusioa eta ametsak betetzeko aukera, eta giro berri horrek beren helburuak lortzen saiatzeko grina areagotu zuen batzuegan. Ez da ahaztu behar 1876ko legeak bertan behera utzi zituela EUSKAL FORUAK eta eskubide horiek berreskuratzeko itxaropenak indarra hartu zuen. Testuinguru horretan piztu zen euskaldunon identitate kolektiboa berreskuratzeko motibazioa eta plangintza politikoa.

Euskal Herrian, udal hauteskundeak egin eta berehala, EAJ-PNV eta alderdi tradizionalisten bultzadaz batez ere, udalak mugitzen hasi ziren, galdutako eskubideak berreskuratzeko ahalegin sutuan, euren egitekoa zela pentsatuz eta elkar animatuz.

↑ Estatutuaren aldeko kartela.
Iturria: Euskal Memoria.

1.5.1. UDALEK HARTU ZUTEN EUREN GAIN ESTATUTUAREN ERRONKA

1931 urtea mugitua izan zen Estatutuari zegokionez. Euskal Herrian gori-gorian jartzen joan zen abertzaletasuna: euskal nortasuna eta lurraldetasuna ziren mugimenduaren ardatzak. Horrezaz gain, soldaduskara ez joatea ere aldarrikatzen zen.

EAJ-PNVren hasierako aldarrikapen trinko hura, hau da, Euskal Errepublika lortzearena, ezinezkoa zela ikusi ondoren, Arabako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako udalek Autonomia Estatutua izan zuten helburu, eta udalek hartu zuten horren ardura edo protagonismoa. Jarraian, Eusko Ikaskuntzari eskatu zitzaion testuaren idazketa.

Amezketako Udalak ere, nahiz eta txikia eta xumea izan, arretaz jarraitu zion prozesuari. Ez zuen, noski, Estatutuaren dinamika gidatu, ez bileren antolaketan, ezta testuaren idazketan ere. Baina berari zuzendu zitzaizkion eskaerak arduratsu aztertu zituen eta udalaren adostasuna eskaini zuen, bai baitzegoen, lainopean eta ezkutuan izan arren, euskal identitatearekiko nolabaiteko lotura.

Horrela, Amezketako Udalean 1931ko maiatzeko lehen egunetan jaso zen Azpeitiko, Bergarako, Zumaiako eta Andoaingo alkateek igorritako oharra eta bertan azpimarratzen zen udalei soilik eta eskusiboki zegokiela Autonomia Estatutua idaztea. Horri erantzunez, haxe dio, beste puntu batzuen artean, 1931ko maiatzaren 10eko osoko bilkurako aktak:

El ayuntamiento de Amezqueta acuerda:

1. Adherirse al proyecto de la asamblea de los Ayuntamientos Guipuzcoanos en la cual se discutirá y aprobará el Estatuto Guipuzcoano de Autonomía.

2. Adherirse también a la Asamblea General de todos los ayuntamientos del País Vasco para acoplar el Estatuto Guipuzcoano al Estatuto General Vasco que debe ser presentado a las Cortes Constituyentes.

3. Adhesión a la comisión de alcaldes.

Beraz, Amezketako Udalak ere hasiera-hasieratik heldu zion gaiari eta prestatu zen, lehenik gipuzkoar estatutua lantzeko, eta gero, hura Euskal Herri osokoan txertatu eta Madrilgo gobernuari aurkezteko. Horrela, 1931ko ekainaren 11n Azpeitian egingo zen bilerarako ordezkari Jose

Ramon Altuna hautatu zen, galdutako eskubideak berreskuratzeko desira nabaria baitzen udalbatzan. Hona bileraren horren berri:

← Lizarrako zezen plazan mitina Autonomia Estatutuaren alde. Hizlari, Jose Antonio Agirre (1931ko ekainaren 14an). Iturria: Euskal Memoria.

“... en la reunión de Azpeitia se estudió con todo detenimiento dicho Estatuto y se aprobó introduciendo algunas enmiendas. Este Estatuto se va a presentar en Estella para la aprobación de todos los ayuntamientos Vasco-Navarros, y como quiera que el asunto es de suma trascendencia, quizá la mayor que se conoce desde la abolición de los fueros, y debiendo de tomar parte activa el Ayuntamiento en este asunto, propone a los miembros de esta corporación que dada la importancia del tema a tratar, marchare el Ayuntamiento en pleno con el Sr. Secretario al frente a Estella...”.

Indar handiz saiatu ziren Autonomia Estatutuaren aldeko mezuak gaztelaniaz ere aldarrikatzeko. Hona kartel eredu batzuk:

↓ Estatutuaren aldeko kartelak. Iturria: Euskal Memoria.

↓ *Gayarreko bilkura. Iturria: Auñamendi Eusko Entziklopedia – Bernardo Estornes Lasa Funtsa.*

↑ Indalecio Prieto Zumarragan (1934). Sozialista eta politikoa garrantzitsua Bigarren Errepublikan. Iturria: Euskal Memoria.

Egun gutxira, konkretuki ekainaren 14an, euskal udalek Lizarran egindako batzarrean, ez Iruñean, Estatutua onartu zuten eta erabaki zen hura Madrilen aurkeztea. Amezketako Udalak baietza eman zien Estatutu berriari eta Lizarran erabakitako ondorengo pausoei. Madrilerako trena antolatu zen eta Amezketak ere jaso zuen bidaiarako gonbidapena. D. Felipe Agirrebarrena alkatea izan zen hautatua eta hark ordezkatu zuen Amezketako herria. Irailaren 22an Alcala Zamorari eskura eman zioten Estatutuaren ale bat. Beraz, Felipe Agirrebarrena alkateak izan zuen Amezketako herriaren nahia Madrilen aurkezteko ohorea.

Madrilera egindako bidaiak, ordea, ez zuen udalak uste eta nahi zuten emaitzarik eman. Orduan ere, antza, Konstituzioa izan zen gairak ezinezko horma. Estatutua atzera botatzeko arrazoen artean, haren usain eskuindarraz gain, dirudienez beste hau ere bazegoen: Euskal Gobernu berriak Vatikanorekin harremanak izateko aldarrikatzen zuen eskubidea, Konstituzioan lekurik ez zuena.

↓ *Iturria: Koldo Mitxelena.*

Amezketako Udalak gaiarekiko zuen ardurak ez du zalantzarik sorrarazten. Alkatearen nahiari jarraituz, ordezkaritza zabala joan zen bilerara: D. Felipe Agirrebarena alkatea eta ondoren aipatzen diren zinegotziak: Ramon Altuna, Miguel Ignacio Zabala, Bautista Etxeberria eta Ignacio Ulazia.

Bilera horretarako *El Dia* egunkariak 1931ko ekainaren 12an deialdi hau egin zien abertzaleei:

*“Zutik euskaldun eria, ez
bitez igandean gure erietan,
gaxo, zar, arlotz eta eri-zain-
tzaileak besterik gelditu.
Gañerako guztiak Iruña'ra”*

EUSKAL ORRIA

Erljioa ta lege-zarra

Gogo bizia egon da gero, Eusko-
Arzakuntza¹ egindako Estatutuak irak-
urti del eta samindurik ikusi orre bai
nola aundienetako gain. Erlijio
gatan, uis aundi bat gain duela.
Ofela bizi dute Euskarafko Udal
oko Auzumantuen nola? Bero gain
uisi oghe ori gja zer eman digut?
[Es al-dakio Euskarafko Udal gein-
nak irakurtak diran? Orain etago
boete bidierik Irutan² gogor itzegin
batzik.

Zer emanik etago eskubikonal etzi-
guta auzekin lan ori duten erabak³?
la baita zer emanik etago esko-
fakonal etatolatu, suguta aundin, bi-
da ez dute begrune aundietekin ikusi.
Ta orduan jakin naitke lan ori
zohentzako (cin ote duten?

Araba, Bizkaia, Gipuzkoa ta Nafarroa probintzietan dauden Laga-zafaren aldeko berotasun ori, batez ere Nafarroa, izergatik dala uste duzute? Bada kristautasuna goxor gorde izango mlako ustean.

“Zergatik utel dute ba Eusko-Ikas-
kuntza ko jaun edo Ertijoia Madrid-
ko meupan? Zer nai dute bada, lei-
batu-ten berak erakundeko lan ori
buzera jautsa? Suak nraikin eta bilde-
tasak katamotzetekin erindako alk-
katasuna dirusi, bada, etago zer esaniz
Euskoetiko Udal, gelineak eskubikoak
dirala, ta ezolatan auzera jafatu-
erabaki ori? Ez, ez dene kristatze-
lirunetiki auzera etabeki” eta eraman-
utzi bear emen ezolozen zer bada.

OARA. — "Mendi" adiskide, mendi gahetik bagiruta riak bata bealaren ondoan, ufean ikusien ditugu. Beraikada nolatan bost, sei, hamar lotuko gentukela esango genduke.

Jotailizen zera ordea, ta bertailiz bertara zenden eta alacako batetik bestera iritxo bazera amaiku paue-
tzo eman b-ara gortatuko zailzu.

Estatuotari beira ere mendi galu-
tean ole zaiden irudizten zoll. Etzai-
ten gogotatu zutu zu ta ni bezin ains-
men bazeak; orixe lanean nriyak
ditugu, ta orko eraberek zuk eta nik
neurtuko gertatu ariean neurtuta
neurtu ditugu. gertatu Estatuotari beira

egunak dituen noski Estatu'o'ko Armasak.
Ezazitez laritu. Irufat'ik auzera be-
daramate ere, lagundu Estatu'o'arek'ia
dijunzen euzko aldunak. Al duena
egingo dute norik'ia. — Luzar.

MEMORANDUM

Euzkadiren etorkizuna. 485 eusko Udalak Eusko-ikaskuntzaren eusko-estatutoa oniritzi dute Lizaña'n (Estella'n) Eusko-indaña.

↑ Niceto Alcalá Zamora Lasarteko zirkuitua bisitatzen 1933an. Iturria: Euskal Memoria.

1.5.2. GOBERNUAK UDALAK BAZTERTU ETA GESTOREI EMAN ZIEN ESTATUTUA IDAZTEKO ARDURA

Eta proposamen berria dekretuz etorri zen orduko *Ministerio de Gobernación* delakotik. Gobernu errepublikanoarentzat Lizarrako Estatutuak eskuin ukitua zuen eta hori ezin zuen onartu. Dekretuak Foru Aldundiei eman zien Estatutuaren aldeko prozesua gidatzeko ardura, eta horrela udalak bigarren mailan geratu ziren. Beraz, Gestoreen eskutik eta Konstituzioaren bitartekari ekin zitzaion estatutua idazteari.

Euskal Herrirako estatutu orokor bat edota lurralde bakoitzak berea moldatzeko batzarrak egiten hasi ziren. Amezketako udalak ez zuen begi onez hartu Gobernuaren erabakia eta proposamena²⁷. Ikus dezagun Amezketako Udalak 1932ko urtarrilaren 23an adierazia:

“El Sr. Presidente hizo uso de la palabra manifestando que eran de todos conocidos los antecedentes que se habían seguido con motivo de la aprobación del Estatuto llamado de Estella:

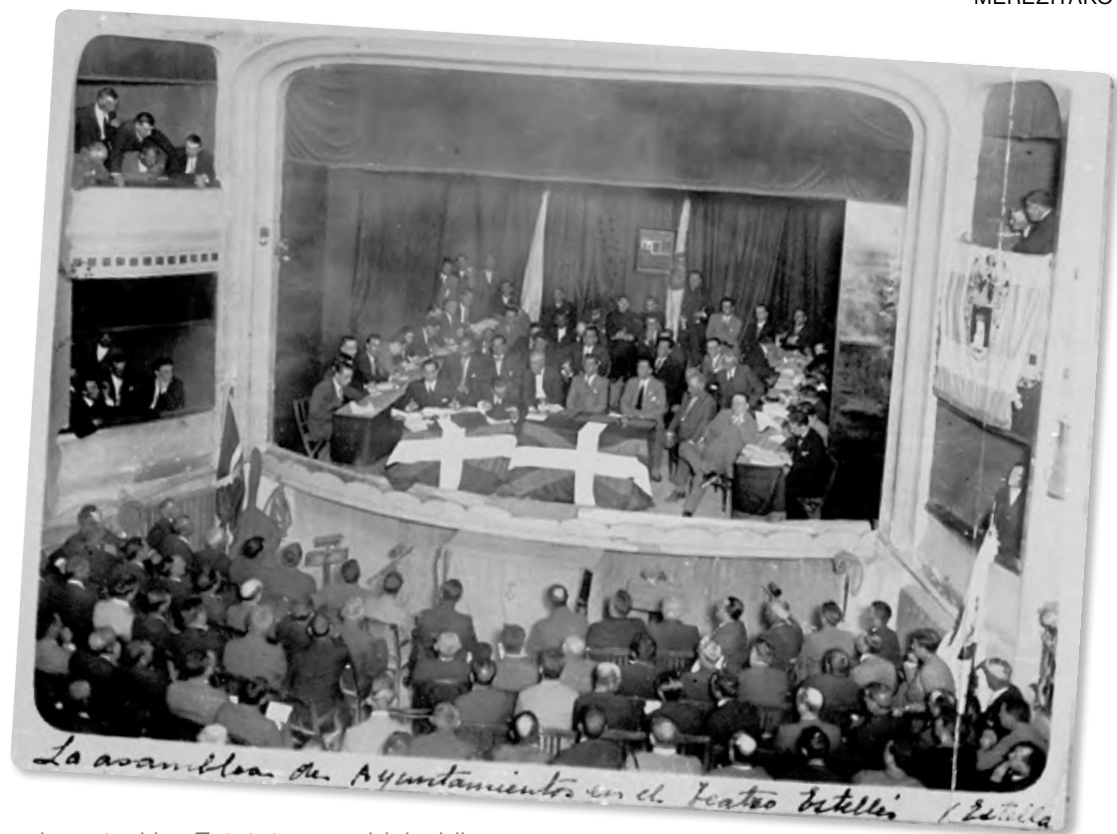
1. Los acuerdos adoptados en la Asamblea de Azpeitia.

2. Los acuerdos adoptados en Estella, con aplauso unánime de todos.

3. La entrega del Estatuto denominado de Estella en Madrid con representación de 400 y más alcaldes del Pais Vasco.

“Y viendo ahora que quedan cercenadas nuestras aspiraciones más supremas que el Pais ha venido defendiendo en todo tiempo, con la nueva constitución laica, sectaria y persecutoria y teniendo en cuenta como dice la convocatoria que tenemos que ajustarnos a esa constitución, estima que el ayuntamiento una vez de constar su protesta por ello, debe de respetar los acuerdos anteriores, defendiendo de esta forma sus libertades absolutas e inquebrantables sobre el Fuero al que tenemos justísimo derecho y que de esta forma nos quieren hacer claudicar. Pero teniendo también en cuenta las circunstancias tan graves en que nos encontramos, estima que el ayuntamiento no debe olvidarlas, reservando el derecho de acordar en su día lo que al país le conviene sobre el Estatuto, su opinión es que esta vez debe de abstenerse el ayuntamiento. Así se acordó por unanimidad”.

²⁷ Ageri denez, gobernuaren erabakiak, hau da, Lizarrako Estatutua baztertu eta konstituzioan lekua izango zuen beste bat prestatzeko eta bozkatzeko proposamenak bereziki mindu zuen Amezketako Udala.

↑ Lizarrako antzokian Estatutuaren aldeko bilera
(1931ko ekainaren 14a). Iturria: Euskal Memoria.

Ezin adierazi garbiago gertatutakoak sortarazitako sentipena. Mingarritzat jotzen dute udalek onartutako Autonomia Estatutua gogoko ez duten konstituziora mugatu beharra, hainbeste lan egin ondoren.

Jasotako kolpe gogorraren ondoren, nahiak eta indarrak egoera berrian birkokatu ondoren, Estatutuaren aldeko aldarrikapenak aurrera jarraitu zuen. Orain, ordea, aurrez esan bezala, prozesuaren gidaritzza lurralde bakoitzean finkatutako Gestorek hartu zuten, ez udalek, ordu-ra arte bezala. Madrilgo Gobernuak lau pauso zehaztu zizkion aipaturiko Gestorari: *Lurralde bakoitzeko Gestorak idatziko zuen estatutua, udalek onartuko zuten, Euskal Herriak erreferendumean onartuko zuen eta, azkenik, Madrilgo gobernuak emango zion onespena.*

Markatutako lan prozedurari jarraituz, hurrengo pausoa Iruñeko Gaiarre antzokian, 1932ko maiatzaren 22an egindako batzarra izan zen. Amezketako Udalak alkate jauna hautatu zuen ordezkari izateko. Hona zer dioen alkate jaunak 1932ko ekainaren 25eko udaleko osoko bilkuran:

“En la asamblea celebrada en Pamplona el día 19 del actual sobre la aprobación del Estatuto Vasco Navarro, la representación del ayuntamiento navarro de Santesteban pidió la palabra para expresar a la Junta la necesidad de una reunión previa de todos los representantes de los ayuntamientos de Navarra, y una vez que se accedió a ella y reunidos nuevamente a las cuatro de la tarde todos los representantes de las cuatro provincias hermanas y una vez de discutir acaloradamente, sobre todo los navarros, se puso a votación si se aprobaba o no el Estatuto Vasco Navarro, votando a favor todos los representantes de Guipúzcoa, menos el de Ibarra y Zarauz, con todos los de Vizcaya y Alava, haciéndolo en contra la mayoría de los representantes navarros, quedando por tanto sin aprobar el Estatuto”.

Ustekabeko galanta izan zen emaitza. Arestian aipatu dugu Madrilgo Estatutuari emandako ezetza, eta horrek sortutako haserre. Kasu horretan kolpea kanpotik jaso zen. Oraingoan, ordea, etxe barrutik, eta horrek 1931n hasitako bide itxaropentsua kolpatu zuen. Karlista-tradi-

zionalisten eraginez, Nafarroa Euskal Herritik kanpo geratu zen. Gertaera horrek biziki okertu zituen nazionalisten eta karlisten arteko harremanak. Eta, tamalez, luzerako banandu zuen Nafarroa beste euskal lurraldeetatik.

Berriro Estatutuaren prozesua bertan behera geratu zen. Porrota porrotaren gainean. Dagoneko haserrea eta etsipena nagusitzen ari ziren, batez ere Bizkaian.

Giro nahasia hasi zen indartzen, baita nazionalista eta errepublikazaleen artean ere. Liskarrak ugari ziren. Bizkaiko gobernadore zibilak ere izan zuen zerikusirik horretan guztian, nazionalisten aurkako neurriak hartu baitzituen. Hori nahikoa ez eta 1933ko maiatzaren 17an Madrilgo gobernuak onartu zuen *Kongregazioen Legeak* are eta gehiago erradikalizatu zituen harremanak.

Madrilgo gobernuaren nahia zen, ordea, testuingurua oso egokia ez izan arren, berriro Estatutuaren aldeko prozesua abian jartzea. Horretarako, Kataluniarekin egin zuen bezala, aurreko testua sinplifikatu eta behingoz Estatutua onartzeari nahi zuen, pentsatzen baitzuen onarpen horrek lagunduko zuela egoera baretzen.

Horrela, 1933ko azaroaren 5ean egin zen erreferenduma eta Gipuzkoak zein Bizkaiak gehien-go handiz onartu zuten. Araban, aldiz, ez zen horrelako berotasunik sortu eta % 46,5ek onartu zuten. Han ere, karlistek izan zuten horren erantzukizun osoa.

Herritarren esku-hartzearen zenbakiak izugarritzko partaidetza adierazten dute, % 91,93koa, hain zuzen ere. Izugarria da emaitza, zeren Karlista-Tradizionalisten eta ezkerreko askoren abstentziorako proposamenak ez zuen, dirudienez, eragin Estatutuaren onarpenean. Amezketan % 98,67k hartu zuen parte bozketan eta % 100ek eman zion baietza.

Hona, *Sociologia electoral de Guipuzcoa (1900-1936)* liburutik hartutako datu argigarri hauek²⁸:

← Jesuitak atzerrirako bidean, Irungo mugan, 1932ko martxoaren lehen egunetan. Iturria: Internet.

RESULTADOS DEL PLEBISCITO SOBRE EL ESTATUTO DEL PAIS VASCO

DATUAK	VIZCAYA	GUIPUZCOA	ALAVA	PAIS VASCO
Inscritos	267.466	166.635	56.050	490.151
Votantes	241.629	151.861	32.710	426.200
% sobreinscritos	90,33	91,13	58,35	86,95
Favorables	238.564	149.177	26.015	411.756
% sobreinscritos	88,44	89,52	46,41	84,00
Contrarios	5.065	2.436	6.695	14.196
% sobreinscritos	1,89	1,46	11,94	2,90
En blanco		248		248
% sobreinscritos		0,15		0,05
Abstenciones	25.837	14.771	23.340	63.951
% sobreinscritos	9,67	8,87	41,65	13,05

²⁸ Antonio Cillán Apalategui (Sociología electoral de Guipúzcoa 1900-1936).

↑ Emakumeak Autonomia Estatutua onartzeko erreferendumean lehen aldiz boza ematen, Eibarren, 1933ko azaroaren 5ean. Iturria: Gure Gipuzkoa.

Hego Euskal Herriko emaitza horiek, batzuen-tzat zalantzazkoak badira ere, izugarrizko bultzada eman zioten EAJ-PNVri, egun batzuk barru izango ziren Legebiltzarrerako Hauteskundeei begira.

Nahiz eta Autonomia Estatutua Euskal Herrian onartuta egon, Madrilek ez zion oniritzirik eman 1936ko urriaren 1era arte. Une horretan, denok dakigunez, Gerra Zibila abian zen, eta Donostia zein Gipuzkoa osoa frankisten mendearen zeuden.

↑ Jose Antonio Agirre, Autonomia Estatutuaren aldeko eragile garrantzizkoena. Iturria: Internet.

OCTUBRE
2
Viernes

Bilbao, 1936

Euzkadi

PRECIOS DE SUSCRIPCION

Bilbao	...	Por 9 trimestres
Fuera de Bilbao	...	" 11.25 "
América	...	" 62.00 "
Otros países	...	" 112.50 "

Franqueo concertado

Año XXV
Redacción y Administración: Correo, 17. 1.º
Apartado de Correos: 234
Teléfono: 17.810
Número 7.415

Una histórica sesión en las Cortes españolas

Por aclamación fué aprobado ayer el Estatuto vasco

Un emocionante discurso de nuestro diputado don José Antonio de Agirre, acogido con vivas muestras de respeto y simpatía por todos los parlamentarios Afirmó en él el cristianismo, el espíritu de libertad y el elevado sentido social de la organización patriótica vasca

Nabarra podría incorporarse al territorio autónomo cumpliendo los requisitos constitucionales oportunos

Nueva responsabilidad

1.6. Bigarren Errepublikak ekarritako aurrerapenak

Bigarren Errepublikak, nahiz eta ibilbide laburra eta trumoisua izan, gizarteari ahaztu ezinezko onurak eskaini zizkion. Tradizionalistek kontrakoa badiote ere, izan ziren aurrerapenak. Hona, labur bederen, aipagarrienak:

1.6.1. NEKAZARITZA EREMUAN HOBETUNTZAK

Ez dugu ahaztu behar garai horretan nekazaritza munduak eta ustiapenak zuen garrantzia. Estatuko barne produktu gordinaren % 50a nekazaritza zetorren eta populazioaren % 40a lan-mota horretara biltzen zen.

Lurjabe handien mende lan egiten zuten jorنالاريen lan-eskubideak hobetzeko ekimenak Gobernu errepublikanoak jarri zituen indarrean. Hari esker aurrerapen nabarmenak lortu ziren: ikuskaritza jarri zen lan-baldintzak aztertzeke, bertako langileak kontratatzerak behartu zituen

lur-jabeak, lur banaketa bultzatu zuen eta lanaldia zortzi ordutara mugatu zuen.

Aurrerapen horiek, segur aski, ez zuten Amezketan eragin handirik izango. Izan ere, Amezketakoak lur eremu mugatuak ziren eta baserritar asko ez zen bere baserri eta lurren jabe.

1.6.2. HEZKUNTZARI BULTZADA HANDIA

Alor honetan ahalegin berezia egin zuen Bigarren Errepublikak. Agintari ezkertiarrek bazekiten hezkuntza zela herritarrek ahalduntzeko baliabiderik egokiena. Horrela, buru-belarri ekin zioten eskola berriak eraikitzeari. Agiri ofizialek diotenez, 10.000 eskolatik gora eraiki omen ziren eta 7.000 maisu berri kontratatu. Gainera, landa eremuan bereziki, alfabetatzea sustatu zuten eta hori errazteko liburutegiak, kultura-etxeak, antzerkirako aretoak... eraiki zituzten.

↓ *Hezkuntza berriaren helburuak: askatasuna eta konpromisoa. Iturria: Internet*

↓ Aniceto Galarra Olano.
Iturria: Edorta Kortadi.

Jose Ariztimuño 'Aitzol'. ↑
Iturria: Euskal Memoria.

Legezko neurri eta baliabide ekonomiko horiei esker eskolatzeko tasa, urte gutxitan, % 55,8tik % 69ra heldu zen. Bereziki azpimarratzekoa da emakumeen populazioan lortutako eskolatzeko tasa, izan ere % 66,4ra heldu baitzen, ordu arteko lorpenik handiena. Aipaturiko lan eta emaitzek ahalbidetu zuten emakumeak lan-merkatuan sartzea eta ekonomia alorrean ere askatasunaren bidean jartzea.

Bigarren Errepublikak hezkuntza modernizatzeko ahalegin horretan Elizarekin egin zuen topo aurrez aurre. Agintarientzat Eliza oztopo zen, berarekin zekarrelako atzerakoitasuna. Hori saihesteko ordena erlijiosoak irakaskuntza alorretik baztertu zituen eta, noski, horrek guztiak estatu osoan etsaitasun trinkoa sortu zuen.

Hego Euskal Herriari dagokionez, 1876ko Foruen galerak mindu eta astindu zituen gizarteko indar aurrerakoienak. Gutxiengoa zen, baina izan bazen. Honela aipatzen du Torrealdaik idatzitako *Euskal idazleak gaur* liburuan talde aitzindari hori: "...se trata de minorías, pero la tendencia es irreversible". Beraz, euskararen eta euskal kulturaren nolabaiteko pizkundea gertatu zen.

Hezkuntzaren inguruan sortutako mugimendu horrek, irakaskuntzari dagokionean, elebita-

sunatu zuen helburu eta horren harira sortu ziren lehen euskal eskolak. Langintza horretan eragile sutsuak izan ziren Tolosaldeko bi jakintsu: Altzoko Anizeto Galarra Olano (Aita Migel Altzo) eta Tolosako Jose Ariztimuño (Aitzol). Horien jakindurian eta orientabideetan oinarritu ziren garai horretako euskal eskolak.

Batzuek eskola sistema ofizialaren ildotik jo zuten. Beste batzuek, ordea, nahiago izan zuten sistema ofizialetik at antolatzea eskola berriak. Edonola ere, batzuen zein besteen asmoak agintek zapuztu zituen. Eskola berri horien proiektuan euskarak bere lekua izango zuen, baina porrota izan zuten. Hala ere, haien ahaleginak ez ziren ezerezean erori, geroago loratu zuten euskal eskolaren bide urratzaile eta aitzindari izan baitziren. Amezketari dagokionez, jakin badakigu *Ikastolatik Zumadira* izeneko liburuan ageri baita, Errepublika aurretik ere egin zirela ahaleginak herritarrak eskolatzeko, arazoa nahiko larria baitzen. Nekazaritzak eta artzaintzak eskulana behar zutenean bigarren mailan geratzen zen eskola. Kulturarekiko interes faltak ikasleen piper egiteak errazten zituen eta hori kaltegarritzat zuten eskolako eta udaleko ardura-dunek. Eskolatzeko horrek, ordea, ez zuen euskara aldarrikatzen.

↑ Emakumeak boza ematen.
Iturria: Internet.

Eta udal-aktetan ez da nabarmentzen goi agintarien eta aurrez aipaturiko euskal eskolaren eragile izan ziren Aita Migel Altzoren eta Aitzolen inolako eragin berezirik hezkuntza alorrean. Antza, herri txikia izateaz gain, hiri eta herri jendetsuagoetatik urrun samar geratzen zen gurea.

1.6.3. BOZKATZE UNIBERTSALA ETA EMAKUMEEN ESKU-HARTZEA ONARTU ZITUEN

Monarkiaren agintepean bozkatzeko eskubidea 25 urtetik gorako gizonezkoek zuten soilik. Beraz, emakumeek ez zuten horrelako aukerarik.

Garai ilun haietan udala eta udal-boterea gizonezkoen esparrua zen. Ez zen burutik pasa ere egiten emakumeek eremu horietan esku har zezaketenik. Eremu publikoaren azken geruzan zuten tartetxo bat: etxeko lanak lehen-lehenik, eta gero, ahal izanez gero, dendari lanetan edota telefono publikoaren arduradun.

Egoera atzerakoi hori iraultzeko II. Errepublikak 1931ko apirilaren 1ean onartutako legeak aukera eman zien emakumeei bozkatzeko. Ez zen erraza izan erabakia, eta traba asko gainditu behar izan ziren; izan ere, eskuindarren ezetzaz gain, ezkerreko alderdi batzuek ere ez zuten gogoko neurri berri hori. Honela babestu zuen Clara Campoamor parlamentari ezkertia-

rrak lege proposamena: “No cometáis un error histórico que no tendréis nunca bastante tiempo para llorar, que representa una fuerza nueva, una fuerza joven”. Bozkatzeko adina ere aldatu zuen legeak, 23 urtera egokituz.

Emakumeen eta gizasemeen artean zegoen horma puskatzen hasi zen. Aipaturiko bozka eskubideaz gain (1931ko urriaren 1ean), emakumeentzat oso garrantzizkoak ziren beste zenbait lorpen ere izan ziren: dibortziazeko eskubidea 1932ko otsailaren 25ean arautu zen eta abortatzeko eskubideak ere (haurdunaldiko lehen hamabi asteren buruan) eman zituen lehen pausoak.

↑ Clara Campoamor. Iturria: Internet.

Esan behar da bozka eskubidea legeztatzen zuen pauso garrantzizko hori Alderdi Sozialistaren botoekin onartu zela. Eta aurka izan zituela zenbait diputatu errepublikano, Kataluniako eta Galiziako autonomistak eta, noski, kontserbadore guztiak.

Lege aldaketa horien babesean, beste zenbait lanbide ere onartu zitzaizkien emakumeei: erizain eta irakasle lanetarako ateak ireki zitzaizkien. Baita zenbait lantegitan ere. Adibidez, Amezketako Aralar Paper Lantegian emakume askok izan zuen aukera lan egiteko eta ekonomikoki nolabaiteko autonomia lortzeko.

Politika alorrean ere, eman ziren aurrerapausoak emakumeen eskubideen defentsan. Euskal Herrian, EAJ-PNVren eskutik, ekintza politikotik partaide izan ziren, eta lortu zuten Emakume Abertzaleen Batza osatzea.

Beraz, emakumeentzat lanbide berriak ziren, eta oraingoan eremu publikoan, nahiz eta gehienak zaintza-eremukoak izan eta gizonezkoen zerbitzuan antolatutak egon.

Geure buruari galde diezaiokegu ea giro berri horrek izan zuen eraginik Amezketan. Landa eremuko herria izanik, eskuindar pentsaerak eragin zuzena izan arren, Elizaren eragina barneraino sustraiturik egon arren..., esan dezakegu emakumearen ahalduntze prozesuari ate zirrikitua ireki zitzaiola. Ikus ditzagun adibide batzuk:

- **BOTIKA: AURELIA GIMENO HUARTE** nafarra zen, eta Alegiako botikaria. Osasun alorra mankomunitateetan antolatuta egonik, Aurelia, Alegiako botikaria izateaz gain, Altzo, Amezketa, Ikaztegieta, Baliarrain, Abaltzisketa eta Orendaingo ere bazen. Eta ezkertiarra izaki, Gerra Zibila etortzean bere ardurak uztera behartu zuten eskuindarrek, nahiz eta beranduago bere lanera itzuli.
- **IRAKASKUNTZA:** emakume askok hartu zuen eta egun ere hartzen du irakaskuntza lan eremu egokitzat. Hona garai hartako emakume irakasle batzuen izenak: Lutxi Puldain Labaien, Joxepa Puldain Labaien, Amparo Garaikoetxea, Kontxixion Larreta...
- **DENDARIAK:** arestian aipatutako denda eta tabernetan, familiako negozioak zirenez, emakumeek ere izaten zuten zeregina.
- **TELEFONISTAK:** Amezketan emakumeak arduratu izan ziren lan horretaz. Bigarren Errepublika garaian, eta baita Gerra Zibil eta Lehen Frankismoan ere, telefono publikoak indargabetu arte.
- **JOSTUNAK:** familiako joste lanak emakumeari zegozkion. Eta botoiak josi eta galtzetako tarratadak konpontzeaz gain, baziren etxeke umei arropak josteaz ere arduratzen zirenak.
- **EMAKUMEAK ARALAR PAPER LAN-TEGIAN:** 1936an jarri zen abian lantegi hori, eta ondorengo ataletan landuko dugu emakumeek izan zuten esku-hartzea.

↑ Aurelia Gimeno. Iturria: 'Alegia 1936-1945' liburua.

1.6.4. NORBANAKOEN ESKUBIDEAK ZIURTATU ZITUEN

Norbanakoaren alorrekoak diren oinarriko giza-eskubideetan erreparatu zuen Bigarren Errepublikak eta horiek lortzeko egin zuen indar: diktadurak erro-errotik baztertutako pentsamendu askatasuna eta askatasun politikoa zein sindikala berreskuratu zituen. Horrela, 1933ko hauteskundeetan 26 alderdi politikok lortu zuen ordezkartza parlamentuan. Egia esan, sakabatatze handiegia gobernu lana errazteko.

Beraz, elkarrekin biltzeko, iritzia emateko eta manifestatzeko gizakiok izan behar dugun askatasunari ireki zizkion ateak, baita prentsa askatasunari ere.

Manifestatzeko askatasuna ↑
pozez hartu zen. Iturria: Internet.

↑ *D. Manuel Lizarribar erretorearen hileta segizioa (1953ko azaroa). Argazki hau ez da Bigarren Errepublikakoa, baina garai horretan, ez da ahaztu behar, D. Manuel erretoreak egiteko garrantzitsuak bete zituela. Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.*

Modu berean, Bigarren Errepublikak dibortzio legea, ezkontza zibila eta abortuaren arau-petzea onartu zituen, Espainiako estatua herri aurreratuen lerroan kokatuz. Garrantzizkoa da, era berean, osasun-zerbitzua doakoa eta unibertsala izan zedin emandako pausoa.

Askatasun giro horrek ahalbidetu zuen kultura eremuan burutu zen loraldia. Artista, filosofo, idazle eta poeta anitzek eskaini zioten euren ekarpena herriari. Hori guztia, tamalez, zapuzturik geratu zen 1936ko errebolturen ondoren.

1.6.5. ESTATUA ETA ELIZA, BAKOITZA BERE LEKUAN JARTZEKO NEURRIAK

Bigarren Errepublikan osatu zen behin-behineko gobernuak, sozialistez eta errepublikanoez osatuak, garbi zuen Estatuak eta Elizak ez zutela elkarri lotuta egon behar, haien arteko lotura estuak apurtu egin behar zirela. Errepublikazaleentzat ez zuen zentzurik eskuindarren antzinako *Aberria*, *Erljioa eta Monarkia* leloak islatzen zuen pentsaerak, guztiz atzerakoia iruditzen baitzitzaien. Horretan bat zetozen.

Hori horrela izan arren, ideiak praktikan jartzekoan, ezberdintasunak sortu ziren. Batzuen

ustez emeki-emeki joan behar zen bidea egiten, astiro alegia. Besteen ustez, ordea, erradikalagoak izaki, erro-errotik eta arin egin behar zen aldaketa.

Eztabaidak eztabaida, Estatua eta Erljioa benetan bereiztearen aldekoek hartu zuten aginte lema eta ondorengo pausoak emateari atxiki zitzaizkion. Onartzen zuten, noski, pertsona bakoitzaren erlijio eta kultu askatasuna gune ez-publikoetan.

Hori garbi utzita, ondorengo neurri hauek hartu zituzten: erlijioa ezin zen irakatsi inongo eskolatan. Estatuak ez zuen finantzatu behar Eliza, soilik ezkontza zibila onartzen zen, dibortzioa legeztatu egin behar zen, legera biltzen ez ziren ordena erlijiosoak desegin egin behar ziren, eskoletatik eta erakunde publikoetatik sinbolo erlijiosoak kendu egin behar ziren, hilerriek trataera zibila izan behar zuten...

Neurri zehatz gisa aipatzekoa da 1931ko maiatzaren 13ko zirkularra. Hark zioenez, irakaskuntzan jarduteko irakasle titulua behar zen. Erabaki horrek biziki haserretu zuen elizako goi agintaritzak. Izan ere, eskola erlijiosoetako moja eta fraide gehienek ez zuten titulu ofizialik. Hilerriek zegokien legea, berriz, 1932ko urtarrilaren 30ean

↑ Amezketako hilerri zaharrean D. Manuel Lizarribar erretorearen hilobiratzea (1953ko azaroa). Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.

onartu zen. Lege horren arabera, hilerriak herriarenak ziren eta legedi zibilari loturik egongo ziren. Gai berarekin jarraituz, Gobernuak onartu zuen gorpuen errausketa eta horrek aldaketa handia ekarri zuen lurperatzearen eremuan. Aurrerapen garbia bazen ere, gerora ikusi den moduan, Elizak bere aurkako neurritzat hartu zuen.

Errepublikak berarekin zekarren laikotasuna ez zen amezketar gehienek gustukoa, pentsatzen baitzuten erlijioak bizitza osoa eta bizitzako eremu guztiak biltzen zituela. Eta pentsaera horren bozeramaile ziren tradizionalistak eta EAJ-PNVkoak. Esandakoaren adierazletzat aipatuko ditugu ondorengo gertaerak.

1932ko otsailean, zirkular bat igorri zuen gobernadore zibilak Amezketara, eta honela zioen:

“Se insta al ayuntamiento de Amézqueta a que con la mayor brevedad posible desaparezcan de las casas consistoriales los símbolos o imágenes de carácter religioso y que en el salón de sesiones se coloque el retrato del Jefe del Estado”.

➤ HILERRIEN SEKULARIZAZIOAZ LEGEA

Konstituzio berria onartu aurretik, garbi geratu zen, dekretu bat medio (1931ko uztailaren 9koa), hilerriak ez zirela Elizarenak, Udalenak baizik, eta herritar guztienak, inongo bereizketarik gabe. Legeak eskatzen zien Udalei hilerriak jabego publiko izan zitezela. Beraz, legedi zibilari zegokion haien kudeaketa.

Era berean, lur emate oro, erlijiosoa zein zibila, oso-osorik, hildakoaren edota familiakoen borondatearen araberakoa zen. Sinbolo erlijiosoa soilik pertsona bakoitzaren hilobian onartzen ziren. Dekretu bidez onartu zen, baita ere, gorpuen errausketa eta gorpuen hilobiratzea Elizaren barnean, zimitorioan edota kriptan egitea.

Neurri horiek guztiak Elizarentzat arbuigarriak ziren, espresuki erlijioari eta Elizari erasotzeko onartuak.

↑ *Jesusen Bihotza udaletxean. Gaur egun ere hortxe jarraitzen du. Iturria: Sara Gomez.*

Udalak gai hori aztertu ondoren, hauxe erantzun zion gobernadoreari:

“El Sr. Presidente le responde que con la orden del Sr. Gobernador quedan heridos los sentimientos religiosos de todos los vecinos de este pueblo y por lo tanto propone que haga constar en acta su más respetuosa pero firme protesta y que acatando las órdenes de la primera autoridad de la Provincia se quite de la fachada de la Casa Consistorial la imagen del Sagrado Corazón de Jesús para entregar al Sr. Cura Párroco de la Iglesia de esta localidad. Y por las razones expuestas se encargue un retrato del Sr. Jefe del Estado para colocarlo en el salón de sesiones”.

Beraz, agindua bete bai, baina ez gogoz eta adostasunez. Amezketako herriak erlijioarekin zuen lotura apurtzeko ez ziren nahiko izan arauak eta gobernadorearen bisitak.

1932ko maiatzean gobernadorea Amezketan izan zen eta, besteak beste, galdetu zion alkateari ea bete zuten hilerriak sekularizatzeko legea. Erantzun zitzaion izan zutela legearen berri eta horretaz hitz egin zutela, baina zalantzak zituztela; izan ere, hilerriko giltzak erretoreak izan arren eta lurperatzeak ere Elizak ordaindu arren, ez

zekitela norena zen hilerria. Gobernadoreak, berriaz, galdetu zien ea Elizak zer dokumentu zituen hilerriaren jabegoa ziurtatzeko. Afera, horretan geratu zen. Baina gobernuaren nahia garbia zen: “Hilerria sekularizatu beharra”. Amezketako udalarena, ordea, “lehengoan jarraitzea”.

Bestalde, Lekeitioko udalbatzak jakin zuen, antza, prentsaren bidez, jesuitak Espainiatik kanpora zitzaten eskatu ziola Gobernuari Gijongo Udalak. Horren harira, Lekeitioko Udalak gogor erantzun zion Gijongoari. Hona laburpen bat:

“Aprueba protestar con toda energia el acuerdo adoptado por dicho Ayuntamiento en lo referente a la expulsión de España de la Compañía de Jesús por considerarla contraria no solo a las normas de justicia y ciudadanía, sino el más elemental derecho de gentes.

...A su vez invita a los municipios de Vizcaya y de otras provincias que coincidan con el criterio defendido por el de Lequeitio, a que eleven telegramas de protesta al presidente de la Nueva República a fin de que no lleguen a herir sentimientos religiosos de una gran masa de ciudadanos, dando con ello la sensación de que el cambio de régimen garantiza el mutuo respeto y la verdadera libertad”.

Lekeitioko Udalak bidalitako komunikazioa heldu zen Amezketara ere, eta amezketarrek erlijioarekiko zuten atxikimenduaren lekukotzat har liteke Lekeitioko Udalaren eskaria bereganatu eta osoko bilkuran aztertu izana. Izan ere, kristautasunaren eta kristauen aurka egindako adierazpenak oro mingarriak ziren herritarrentzat, eta Amezketako Udalak ezin zuen Gijongo Udalaren eskaria bere horretan utzi. Hau dio 1931ko maiatzaren 3ko aktak:

“Se dio lectura de un acuerdo del Ilustre Ayuntamiento de Lequeitio referente a que sean expulsados de España los Jesuitas, acuerdo que según divulga la prensa ha adoptado el ayuntamiento de Gijón y como quiera que el ayuntamiento de Lequeitio ha adoptado los acuerdos convenientes a este fin añade la Presidencia que este ayuntamiento debe aprobar integramente dichos acuerdos y remitir una protesta a los poderes públicos, a su vez felicitar al de Lequeitio por su acertado criterio”.

Gobernuak erlijio kongregazioen mugak eta egitekoak arautu nahian, “Kongregazioen Legea” onartu zuen. Hona, testua:

➤ KONGREGAZIOEI BURUZKO LEGEA

Aurrez ere, kanporatze eta deuseztatze ugari jasan behar izan zituzten jesuitek. Guk aipagai dugun legea 1931n onartu zuen Bigarren Errepublikaren Konstituzioak, eta legez kanpo jarri zituen jesuitak. Aipaturiko legeak espresuki dionez, Estatu Demokratikoaren autoritateaz gaindiko beste botere baten mendean zeuden ordena erlijiosoak bertan behera geratu behar zuten eta haien egoitzak eta aberastasunak nazionalizatu egin behar ziren. Beraz, jesuitek Aita Santua zutenez agintari nagusi, ez zuten legedia betetzen.

Agintarientzat jesuitak ziren Elizaren barruan eragileenak, batez ere hezkuntzaren eremuan, eta hori ez zen zilegi laiktasuna ezarri nahi zutenentzat.

Beraz, desegin egin zuten Konpainia. Izan ere, galarazia zuten elkarrekin bizi-tzea, hala agerian, nola ezkutuan.

1.6.6. BIGARREN ERREPUBLIKA ETA EUSKARA

Bigarren Errepublikak ez zuen ezer berririk arautu euskararen alorrean. Euskara ez zen hizkuntza ofiziala eta Amezketan eta antzeko herri euskaldunetan euskararen erabilera eremua familiara eta lagunartera mugatzen zen. Eremu formaletan ez zuen leku esanguratsurik. Ezin ahaztu, ordea, 1930ean, Felipe Agirrebarrena alkate zela, Amezketako Udalak euskaraz argitaratutako liburutxoak. Izenburuak dioten moduan, garai hartan hainbeste erabiltzen zen auzolana arautzeko neurriak biltzen ditu.

↑ Iturria: Internet

Hala ere, Bigarren Errepublika garaian, pixkanaka bada ere, hasi ziren euskararen aldeko aldarrikapenak. Eta Amezketako Udalak, berariaz neurririk edo pauso berririk eman ez bazuen ere, besteen eskariei, behintzat, baietza ematen zien.

1931ko azaroan jaso zen Amezketan Estor-Lasa jaunak egindako eskaintza eta eskaria: *Sabin Euskalduna* liburua eskaini zuen, eskolan erabiltzeko. Hauxe dio 1931ko azaroaren 11ko udal aktak:

“El concejal Sr. Altuna manifestó el deseo de que el Ayuntamiento debía de hacerse con esta clase de libros en vascuence para dar a los niños de las escuelas, pues habíamos llegado a los tiempos en que se debe de hacer

algo en favor del Euskera, a quien tanto se le denigra. El Ayuntamiento en su vista acordó tener en cuenta dicho ofrecimiento y previo algunos informes sobre el libro dirigirse a la Sociedad de Estudios Vascos en demanda de los ejemplares que se crean suficientes”.

Garbi dago, beraz, Oteitzako (Otizeko) Jose Ramon Altunak, karlista-tradizionalisten taldera bilduak, bazuela bere barnean euskararekiko urtetan izandako joera traketsa eta maltzuraren kontzientzia, eta nahi zuela zegoen erakundetik euskarari garrantzi gehiago ematea. Dena dela, liburuak erosi eta eskolan banatu aurretik, Udalak beharrezko jo zuen liburuaren edukari buruzko argibideak jasotzea. Badaezpada ere.

Hari beretik tiraka, 1932ko otsailean jaso zen Amezketako Udaletxean Bilboko alkatetzak Euskal Unibertsitatea lortzeko egindako eskaria, eta hauxe da udal-aktak dioena:

“Se dio lectura de una comunicación de la alcaldía de Bilbao a la que se acompaña un folleto con antecedentes seguidos para solicitar de los poderes la Universidad Vasca. En vista de ello y estimando que todo lo que se hacía en favor del Pais Vasco había que apoyar por el Ayuntamiento se acordó adherirse a la iniciativa en pro de la campaña a favor de la Universidad Vasca”.

Aktak garbi adierazten du Amezketako Udalaren Euskal Herriarekiko nolabaiteko atxikimendua.

Garaiko legeari zirrikituak bilatzen saiatu zen I. Lopez Mendizabal. Bere euskaltzaletasunak eraginda, ikasleentzat euskarazko irakurgai errazak nahi zituen. Horretarako, katalanez argitaratutako euskarriak lortu eta euskaraz jarri zituen. Horrela 1935ean hasi zen POXPOLIN argitaratzen. 1936an, ordea, militar eta eskuindarren erasoak zapuztu zuen ekimena. Hona argitaratutako azken alearen azala:

XABIERTXO

Emen ageri dan mutiltxo au Xabiertxo da.

—Egun on, amaitxo. Egun on, alta.
—Egun on, Xabiertxo.

Jekitzerakoan egun onak eman bear dira. Aita eta ama asko maite ditu Xabiertxo'k.

Xabiertxo oso ona da. Bere areba Iziartxo'k asko maite du. Seme ona gurasoen poza izaten da. Ume onak ez dira

beñere alkafen artean asaretzen. Jainkoak ez du nai inori kalte egi-terik.

Guziok anayak gera ta guziok alkar maite izatea nai du Jainkoak.

IRAKURTZEA BEAÑA DA.

Xabiertxo'k ikasi du irakurtzen. Martin'ek, alpefa dalako, ez du irakurtzen ikasi nai.

Beste lagun guziak bereala ikasi zuten. Eta gauz politak irakurtzen zituzten: Manu Zorin ta Baso-jaunaren edestiak. Eta pozez aritzen ziran aek irakurtzen.

Martin, beñiz, beñi aspertuta egoten zan.

—Ik ere ikasi zak, eta gauz politak jakingo dituk—esan zion Xabier'ek.

Eta Martin'ek irakurtzen ikasi zuen. Etzayo, ez, damutu.

Ez jakiña, erukari da.

Amezketako udaletxea 'Viva España' aldarrikatuz.
Iturria: Amezketako argazki zaharrak.

2 Gerra Zibila: demokraziaren aurkako erasoa (1936-1939)

- 2.1.** Militarrek herriaren hitzari muzin egin eta armei eman zieten hitza
- 2.2.** Gerra Zibila eta amezketarrak
- 2.3.** Gerra Zibila eta Amezketako Udala
- 2.4.** Gerra Zibilaren lehen ondorio larriak Amezketan eta inguruan
- 2.5.** Francoren alde aritutako soldadu batzuei, oroimena eta aitormena
- 2.6.** Gerran hildakoak, orokorrean, zenbakitan

Doinua: Mundu honetan holako gauzak

*Giro nahasiak berekin ditu
trumoia eta tximista,
ta militarrek Errepublika
ezin ikusi begiz ta,
altxamendua gauzatu zuten
Afrika aldetik hasita.
Matxinatuen alde udala,
herrian falangek lista,
errurik gabe elkar hiltzera
abertzale ta karlista.*

*Batzuk gerrara derrigorrean,
besteek ihes mendiz ta,
preso hartuak, desagertuak,
eta hildakoen lista...
Umeren batzuk deserriratu,
amen begiak diz-dizka,
nazionalista abertzaleak,
falangista ta karlista,
elkar hil eta desegin zuten
eskutan zeukaten pixka.*

Bixente Gorostidi

2.1. Militarrek herriaren hitzari muzin egin eta armei eman zieten hitza

Hitza da egoera demokratikoan arma nagusia. Hitzen bidez jartzen gara gizaki zibilizatuok harremanetan. Hitzen bidez eztabaidatzen dugu eta gogoetari tarte ematen diogu. Botoa ematea, bestalde, hitzaren berezko luzapena da. Eta horixe egin zuen Bigarren Errepublikak bere ibilbide laburrean: hitza erabili eta botoa ematea legeztatu.

Militarrak oldartu zirenean, ordea, hitzari garrantzia kendu zioten. Herriak emandako hitzarekin bat ez zetozelako, hitzen bidez gehiengoa beren aldera eramaten jakin ez zutelako, armagizonek maiz izaten duten tentazioan erori ziren: *“Hitzaren bidez gure pentsaera nagusi dadin gai ez garenez, armei utziko diegu hitz egiten”*. Horrela, diktadura lehenetsi zuten.

Ondorioz, Gerra zibilak eta ondoren ezarritako diktadurak giza-eskubideen urraketa eta zapalketa basatia ekarri zuten: hasteko, asko eta asko behartuta gerrara joan beharra; eta, galtzaileentzat, mota guztietako irain eta sufri-menduak, bereizkuntzarik gabeko atxiloketak, erbesteratzeak, ondasunen desjabetzeak, kargugabetzeak, fusilatzeak, debeku andana... Eta horrek guztiak hizki handiz idatzi beharreko IZUA ekarri zuen. Unean uneko ezinegon eta gertaturikoa ondorengo belaunaldiari ez transmititzeko eta isilpean gordetzeko konpromezua barne-errietan sustraituz.

↑ Francoren aldeko arkua Donostian.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Jose Artola Mendiola amezketarrak, Jose Mari Otermini eskainitako elkarrizketan²⁹, gerran ti-roka zebilenean zer sentitzen zuen galdetzean, haxe adierazi zuen:

“Han frontean ez dago hitzik, ez dago zer pentsaturik, han besteak zu hiltzen zaitu, edota zuk hiltzen duzu aurkaria. Egoera horretan jartzen du gerrak gizakia”.

²⁹ Jose Mari Otermini egindako grabazioak, oraino argitaratu gabeak.

↑ *Frontean. Iturria: Euskal Memoria.*

Gaurko Amezketako gazteentzat guda urruti xamarreko gertaera bada ere, behar-beharrezkoa dute ezagutzea orduan gertaturikoek gure herria sufrimenduaren eta miseriaren atzaparretan utzi zutela, eta jakitea oraino ere irauten dutela haren guztiaren aztarnak. Ez izan zalan-tzarik, liburu hau iragan hurbilean oinarritzen bada ere, neurri batean, gure orainean ere badi-tu erroak, eta oroimen historikoa berreskuratuz etorkizunerako bide erakusle izango da.

Eta gertaturikoaren oroimen historikoa berreskuratzekeo ideia ez zaigu guri bakarrik buru-ratu. Egun, zorionez, Euskal Herriko Erakundeek (Aranzadi Zientzia Elkarteak, Udalek, Foru Al-dundiek, Eusko Jaurlaritzak, Nafarroako Gobernuak...) buru-belarri dihardute horretan.

Hari beretik tiraka-edo, Amezketako Udalak ere horretara bideratu ditu bere baliabideak eta eginahalak.

↑ *Preso hartutako milizianoak Alegia inguruan.*
Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia.

Horren guztiaren zergatia oso garbia da: ezkutuan gordeak ditugun gertaeren MEMORIA berreskuratu nahi da. Izan ere, gertaturikoa ezkutatzea eta ahaztea, sufrikarioa jasan zuten galtzaileen berri ez izatea eta merezi duten aitorenpenik ez adieraztea, azken finean, matxinatuek sortu eta gauzatu zuten bidegabekeria onartzea da, gerra zibila justifikatzea da, eta haren haritik etorri zen giza-eskubideen urraketa andana ontzat hartzea dakar.

Beraz, herri batek iraganeko injustiziak azaleratzen ez baditu eta haien iturburua identifikatzen ez badu, ERREPARAZIOARI eta etorkizun baketsuari ateak ixten dizkio. Eta hori, noski, ezin dugu inolaz ere onartu amezketarrok. Izan ere, etxe bat ezin da eraiki haren sostengu diren zimentarriez baliatu gabe. Beste era batera esanda, gertaturiko guztiari izen-abizenak jartzea lorzen dugun heinean bakarrik izango gara gai egungo errealitateari berea den izena eta izana emateko.

Beraz, lan honek ezkutuan dagoena azalera-
tzea du helburu, belaunaldi berriei gertaturikoa
transmititzea, giza-eskubideen urraketak gaina-
zalera ekartzea, eta ahal den neurrian, zapal-
duek jasandako kalteak erreparatzen saiatzea.

2.1.1. MILITARRAK SATOR LANEAN HASIERA-HASIERATIK

Bigarren Errepublika indarrean jarri bezain
laster, aurka zeuden militarrei botere-kilimak in-
dardu zitzaizkien barruan eta azpilanetan hasi zi-
ren. Lehen estatu kolpearean saiakera 1932an izan
zen, Sanjurjo jeneralak sustatuta. 1933. urtean
Jose Maria Gil Robles eskuindarrak (CEDAkoa,
monarkikoa) gerra ministerioa eskuratu zuen eta
bere inguruan bildu zituen bere pentsaerarekin
bat zetozen militarrek: Franco, Mola...

Beraz, 1936ko hauteskunde aurreko urteetan
gogoz saiatu ziren giroa berotzen. Lehen helbu-
rua hauteskundeetan eskuinak boterea lortzea
zen, eta galduz gero altxamendua zuten azken

helburutzat. Pentsaturik zuten, baita ere, apirila-
ren 20an ekingo ziotela matxinadari, eta gerra
irabazi ondoren Junta Militarra izango zela agin-
tearen buru.

Hauteskundeek, ordea, ezkerrekoei eman
zieten agintea. Ezusteko handia eurentzat. Era-
bili zituzten amarru guztiek ez zieten monarkia
zaleei espero zuten etekinik eman, esan beza-
la, 1936ko hauteskundeetan ezkerreko Fronte
Popularrak irabazi baitzituen hauteskundeak.
Jarraian, Fronte Popularrak ezkerreko jende-
z osatu zuen gobernua eta goi mailan zeuden mi-
litar eskuindarrak kargugabetu eta beste destino
batzuetara igorri zituen. Neurri horrek atzeratu
zuen altxamenduaren hasierako data.

Ekinbide horrek, bistan da, ez zuen armagi-
zon horien ezinegona eta gorrotoa arindu. Hona,
Emilio Mola jeneralak, gerrari bidea irekitzean,
adierazitakoak:

↓ Emilio Mola jenerala, Gerra Zibilaren sustatzaile
gogorrenetakoa. Iturria: Internet

“Quiero que el marxismo y la bandera roja del comunismo queden en la historia como una pesadilla. Más como una pesadilla lavada con sangre de los patriotas”.

“Hay que sembrar el terror (...) eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros”.

“(…) la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible el enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades y sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas”.

Emilio Molak, garbi dago, gorroto zituen bereziki abertzaleak eta ezkerrekoak. Haren idazkariak, Jose Mari Iribarrenek, hauxe adierazi zion Jose de Artetxe idazleari urte batzuk geroago: *“Emilio Molak abertzaleak eta ezkerrekoak hiltzea besterik ez zuen buruan”*. Gorroto horretaz kutxatu ziren erreketek, eta, dokumentatua dagoenez, 1936an Hernanin hainbat eta hainbat fusilatu eta hilerrian hilobiratu zituzten.

↑ Hernaniko hilerria, fusilatuen oroigarriekin.
Iturria: Antton Iztueta.

Gobernu errepublikanoak izan zuen azpirlan horien berri, baina ez zieten behar hainbateko garrantzirik eman; izan ere, aurrez Sanjurjoren eginahala berehala hartu baitzuten mendean. Bestalde, herritarrek egindako armen eskaerei muzin egin zien hasieran Gobernuak, eta gero dagoeneko beranduegi gertatu zitzairen, hau da, larrutik ordaindu zuten. Beraz, indar kolpea ematearen aldekoak ezkerreko gobernu osatu bezain arin hasi ziren lanean. Emilio Mola jenerala izan zen arduradun nagusia eta bereziki saiatu zen aliatuak bere inguruan biltzen. Bilerak bileren gainean. Zenbait jeneral errepublikar ere batu zitzaizkien matxinatuei.

Eta Euskal Herrian indartsu ziren erreketeen babesa ere lortu zuten, kostata izan bazen ere. Eta gorabehera batzuen ondoren, baita falangistena ere.

Francok, denok dakigunez, Junta Militarra alboratu eta bere buruari eman zion agintea. Manipulazio horrek haserrea sortu zuen. Hone-la adierazten du bere haserrea Julio Redondo Casado erreketek³⁰:

“Para mi Franco ha sido el peor Caín y Judas que ha tenido el Carlismo. El Movimiento estaba preparado por Sanjurjo y Mola, contando con Fal Conde y la orden de Don Alfonso Carlos. Los tres, Sanjurjo, Mola y Alfonso Conde murieron en accidente y a Fal Conde y a Manuel Hedilla, uno de los jefes de la Falange que le plantó cara, se los quitó de en medio para que no pudieran hacerle sombra. Para nosotros resultó todo una traición; fuimos a la guerra pensando en hacer una España Carlista, tradicional, con sus fueros, con cultura y riqueza para todos, y políticamente resultó un fracaso”.

2.1.2. GERRAREN LEHEN PAUSOAK

Francisco Franco jeneralak ekin zion Marokoko iparraldean matxinadari, uztailaren 17an. Ondoren, Melillako gune ofizialak hartu zituen. Guda martxan zen. Gero, Afrikako aire beroek penintsula osoa hartu zuten bere eranginpean, hego haize sapa estatu osora barreiatuz. Horrela, Afrika Iparraldetik abiatuta, Espainia osora hedatu zen sutea. Bidean zen demokraziatik diktadurarako jauzi malkartsua, ondorio lazgarriak erakarriko zituen.

Beraz, Fronte Popularrak 1936ko hauteskundeak irabazi ostean lehertu zen aipaturiko altxamendua. Izan ere, Bigarren Errepublikako Gobernuak bost-sei urteko epe laburrean hartutako zenbait neurri aurrerakoik biziki haserretu zituen Espainiako sektore pribilegiadun eskuindarrak: lur jabe handiak, monarkia zaleak, Eliza, falangistak, karlistak... Horiek guztiek osatu eta gorpuztu zuten altxamendu boteretsua.

³⁰ Karlos Almorza Arrieta. Karlismoaren Hondamendia. Euskal Memoria 2016ko abendua, 14. zenbakia.

↑ Donostiako kaleetan indar nafarrak, Errekete Tertzioez, Falangeko Banderez eta Iruñeko goarnizio-erregimenduetako tropa erregularreko konpainia batzuez osatuak (1936ko irailaren 13an).
Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Atxibategia.

Kuartel militarretan, hasieran behintzat, izan ziren zalantzak: altxamenduarekin bat egin ala Bigarren Errepublikari leial izan. Hiri handi batzuk Bigarren Errepublikari, hau da, demokrazia-ri hitzezko mantendu baitzitzaizkion.

Uztailaren 18rako, ahalegin berezi eta handirik gabe, Nafarroako armadak eta Errekete karlistek kontrolpean hartuak zituzten Nafarroa eta Araba, ia-ia erresistentziarik gabe. Ezin ditugu ahaztu hori erraztu zuten baldintzak. Batetik, ondo errotuak zeudela Euskal Herri osoan karlistak, baita Amezketa ere. Nahikoa da horretarako Bigarren Errepublikako hauteskundeetako emaitzez jabetzea. Tolosaldean, aurrez ere, hau da, Bigarren Errepublikako garaian, euren egoitzen defentsarako soilik bazen ere, erreketee antolaturik eta armaturik zeuden. Eta bestetik, matxinatuen burua, Mola jenerala, Nafarroako armadaren buru zen.

Araban ere, bultzada indartsua jaso zuen matxinadak Jose Luis Oriol enpresari eta eskuindar politikariaren aldetik. Comunion Tradicionalista alderdiko diputatua zen eta babes osoa eskaini zion Alejandro Goikoetxeari. Goikoetxearen ardura izan zen Bilbo defendatzeko eraiki zen Burdin Hesia. Gero, ordea, Francoren alde jarri zen eta Bilbon sartzeko eraiki zuen hesiko sarreren berri eman zien nazionalteei. Bestalde, guk TALGO izenez ezagutu genuen eta urtetan indarrean egon zen trenaren akronimoa hemendik zetorren (Tren Articulado Ligero Goicoechea).

Aldeko baldintza horietan oinarrituta, berehala osatu zituzten karlistek TERTZIOAK³¹ (Burgos, Lacar, Montejurra, Zumalakarregi, San Ignazio...) eta berehala antolatu zen armada: Espainia osoan, 60.000 gizon armatu edo erreketek izatera heldu ziren.

³¹ Erreketeen gerra antolamendua: 5 txapelgorrik eta buruzagiak patruila osatzen zuten; 246 txapelgorrik, Konpainia; 3 konpainiak, Tertzioa.

Alegia herria, abuztuaren 7an hartu zuen mendean Arapiles Batailoia, Pablo Cayuelaren gidaritzapean. Eta, abuztuaren 11rako eskuindarren esku zegoen Tolosa. Eskuindarren presentzia indartsuak itzal handia sortu zuen eskualde osoan: indar erakarle sendoko egitura antolatu zuten, indartsuekiko nolabaiteko identifikazioan oinarrituta. Jose Mari Oterminek egindako elkarrizketan (argitaratu gabea) dioenez, Joanito Tolosa amezketarrak honela kontatzen du, beste lagun batzuekin batera Karlisten bandora bildu zenekoa: “*Han joan ginen Tolosara txapel gorria jantzita*”. Lehen pauso garrantzitsu hori erraz antzean emanda, hortik Gipuzkoara abiatu ziren. Francisco Francok eta haren enparauek, edozer zela ere ordaindu beharrekoa, aurrera egiteko asmoa zuten. Horixe islatzen du Tetuanen, 1936ko uztailaren 27an, Jay Allen kazetari estatubatuarrek egindako elkarrizketan Francok esaten duenak:

↓ Jay Allen kazetari amerikarra.
Iturria: Internet.

Kazetaria: *¿Cuánto tiempo va a durar la masacre?*

Franco: *“No puede haber concesiones ni tregua. Yo continuaré preparando el avance sobre Madrid, avanzaré y tomaré*

la capital. Salvaré a España del marxismo al precio que sea.

Kazetaria: *¿Eso significa que tendrá usted que fusilar a media España?*

Franco: *Repito, cueste lo que cueste.*

Esan behar da Gipuzkoan eta Bizkaian lanak izan zituztela kolpistek Bigarren Errepublikako Gobernuarekiko leialak ziren lurralde horiek mendean hartzeko; halere, geroxeago izan bazen ere, horiek ere frankisten mendean erori ziren.

2.1.3. GERRA ZIBILA: ESKUINAREN ALDEKOA ETA ANAIEN ARTEKOA

Kolpisten lehen helburua, aurrez aipatu dugunez, gobernu eskuinaren esku jartzea zen. Euren interesak, hau da, ahaldunenak eta aberatsenak, babestu nahi zituzten eta gizartea ildo zaharretara bildu berriro. Helburu hori lortu nahiak, albo kalte modura, gerra anai artekoa ere izatea ekarri zuen.

↑ Fidel Bueno de Francisco, Maria Beldarrain amezketarraren senarra. Iturria: familia.

Guda orok dakartza kalteak, baina guztien artean arbuia garriena eta gogorrena guda zibila da, hau da, anaien arteko guda. Sineskaitza bada ere, gertatu izan baita familia bereko bi anaia, auzoko bi ezagun, edota bi herritar bando ezberdinetara lerratu eta elkarri tiroka jardutea³².

Fidel Bueno de Franciscoren kasua, Dantzaingo Joserena eta Amezketako artzain-bertsolari batena esandakoaren adibide dira. Fidel Bueno Maria Beldarrain amezketarraren senarra zen eta Eusko Armadan borrokatu zuen. Dantzaingo Jose eta Andoaingo bere lehengusuaren gerrartzea garbi asko azaltzen du Modestak Jose Mari Otermini eskainitako elkarrizketan. Biak bando ezberdinetara beharturik eramanak, Bizkaia aldean zenbiltzala, elkartu omen ziren familiaren bisitaz gozatzeko.

Ondoren, bakoitza bere lubakira, tarteka elkarri tiroka jarraitzera. Eta, nola utzi aipatu gabe amezketar artzain-bertsolariarena? Amezketarra karlistekin eta Andoaingo Alkain bertsolaria abertzaleekin borrokatu arren, biak bertsolariak izaki, jakin badakigu zenbaitetan elkartu zirela bertsotan aritzeko.

32 Amezketari dagokionez, gazte gehienak frankistengana (karlistengana edota falangistengana) bildu ziren, edota egoerak behartu zituen, eta horrek alboratu zien neurri handian elkarren aurka aritzeko arriskua. Hala ere, jakinda amezketar soldadu asko EAJ-PNVren boto emaile zirela, ziurtasunez baieztatu daiteke, lehenik euren pentsaeraren aurka arituko zirela, eta bestetik, herriko edo inguruko ezkertiar zein abertzaleen aurka tiroka jardungo zutela.

↑ *Bilboko Artxandan hildakoak, bide bazterrean, pilatuta. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).*

Zentzugabeko gerra horretan milaka hil ziren, egoera latzak sufritu zituzten, hotza, euria, gaixotasunak, gosea, zauriak... Gorpuak barreiatuak frontean, hilerrietako hormen inguruan, gerra anker horretara nork eta zergatik bultzatu zituen garbi jakin gabe.

2.1.4. GERLARI TALDEAK ETA AMEZKETAKO GAZTEAK

Bigarren Errepublikak, agintea hartzean, pentsaera askatasuna aldarrikatu eta indarrean jarri zuen. Horrek azaleratu zituen isilarazitako ohiko zenbait pentsaera eta sortu ere bai beste hainbat

↑ *Emakume miliziarra izkiluarekin. Iturria: Euskal Memoria.*

alderdi. Horietako batzuk (Eliza, monarkikoak, falangistak, karlistak...), gogoko ez zuten errepublikari traba eta oztopoak jartzeaz arduratu ziren, eta talde paramilitarrak antolatu zituzten. Ezkerretik ere antolatu ziren miliziano taldeak. Amezketan, gerraren hasiera hartan, maiz ikusten ziren milizianoak, armak besotan. Alegitik eta Tolosa aldetik mugitzen ziren.

Oinarrizko partaide horiek ezagutzeak erraztuko digu bidea gerraren nondik norakoak eta gorabeherak ulertzeko eta Amezketako soldaduen batarekiko zein bestearekiko hautua tesuinguru egokian kokatzeko³³.

BIGARREN ERREPUBLIKAREN ALDEKOAK

Demokratikoki osatutako Bigarren Errepublikaren alde borrokatu zuen armadak osagai hauek zituen:

➤ FRONTE POPULARREKOAK

***OHIKO ARMADAREN ZATI BAT:** Bigarren Errepublikarekiko leial mantendu zirenak.

***MILIZIANOAK:** ikusirik armadaren gehiengoa matxinatuen alde jarri zela, sindikatuetakoa boluntarioek hartu zuten, era inprobisatuan bazen ere, 1936ko estatu kolpeari erantzuteko ardura (CNT, UGT, PSOE). Guztira 100.000 izatera heldu omen ziren. Garrantzizkoak izan ziren, batez ere gerraren hastapenean, herritarren esku-hartu nahiaren adierazle garbiak.

***GUDARIAK:** *Euzko Gudarostea* izenez ezagutu zen abertzaleek antolatutako talde armatua, eta soldaduei gudari izena eman zitzaion. Gerrogo, Errepublikako armadan organikoki txertatzean, *XIV Cuerpo de Ejército* deitu zitzaion. 1936ko abuztuan finkatu zen Gipuzkoan.

33 Zilegi da pentsatzea Amezketako gazteek buruhauste handiak izango zituztela gerlari-taldea hautatzerakoan. Izan ere, Amezketarren zati esanguratsua abertzalea bazen ere, gerraren hasieran nazionalistek (EAJ-PNVk) behar bezala antolatu gabe zuten euskal armada. Batetik, herriko elizgizon eta udal agintariak gazteak karlistengana bideratzen ahalegindu ziren, fueroak eta kristautasunaren defentsa azpimarratuz. Bestalde, Falangisten ordezkari eta bozeramaile zen Lobato sendagilearen aitaginarreba jauna ere lankide izan zuten ekimen horretan. Horren lekuko falangisten aldeko afiliazio fitxak, Amezketarako gauza bitxia.

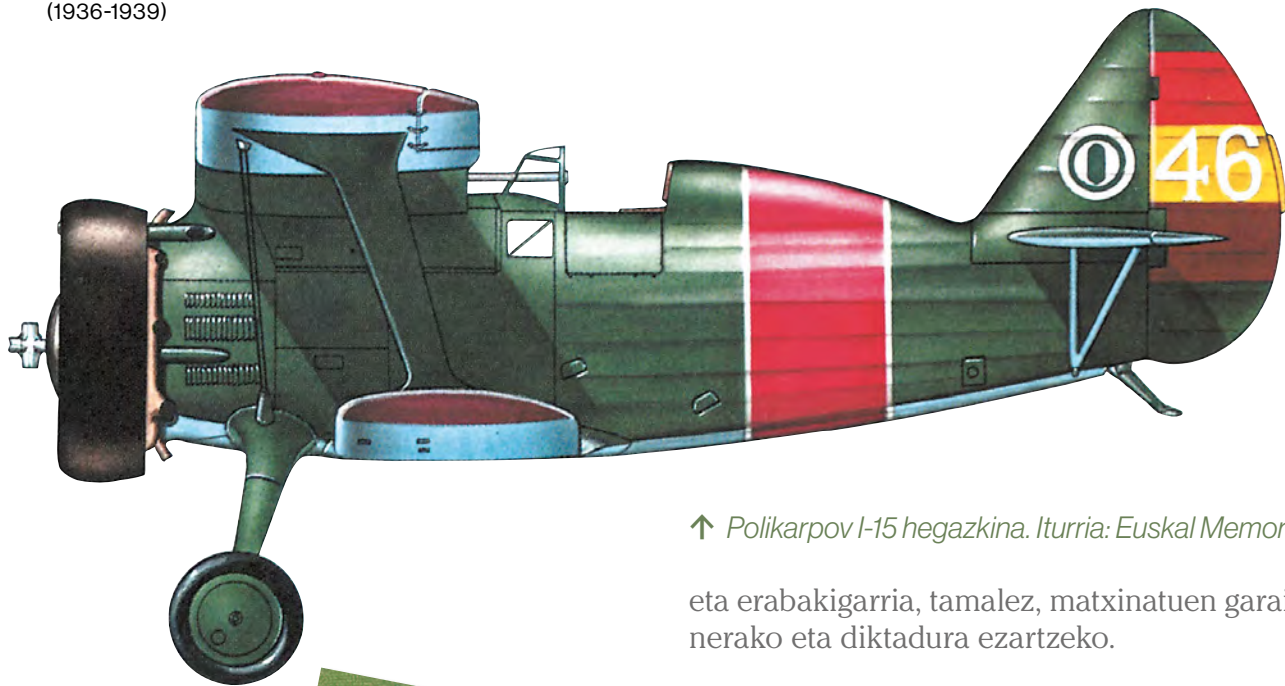

↑ Donostian miliziano baten hileta segizioa. Iturria: Euskal Memoria.

Hona, udal agirietan guk aurkitu ditugun euskal gudarosteko eta Fronteko Popularreko amezketarren erreferentziak:

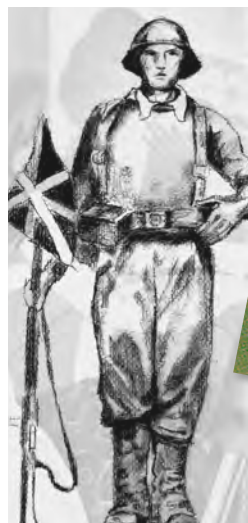
IZEN ABIZENAK JAIOTETXEA

Astiazaran Sagastume, Jazinto	Amezketan jaio zen (Ibarluzea etxean) eta geroago Hernanin izan zuen bizilekua. EAJ-PNVn afiliatua. Haren gerra ibilbidea luzea izan zen. Jakin badakigu gerra amaitzean-edo, iparraldera ihes egin zuela eta GURS-eko konzentrazio eremuan eduki zutela. Hangoa bukatzean Nafarroako Ezkurrara bildu zen eta lan-istripuz hil zen Labaiengo basoan, Sabino Arana Fundaziotik jasotako datuek diotenez.
Etxarri Luluaga, Jesus	Amezketan jaio zen eta Santsategi eta Loikadi etxeetan bizi izan zen. EAJ-PNVra afiliatu zen. Haren gerra ibilbideaz ezer gutxi badakigu ere, dakiguna da Iparraldera igaro zela eta han GURS-eko konzentrazio eremuan zegoela hil zela, 1939an.
Bueno de Francisco, Fidel	Guadalajarako Baide herrian jaio zen eta Amezketako Maria Beldarrainekin ezkondu zen. Gerra heltzean, familia Amezketan utzi eta Eusko Armadara bildu zen. Geroztik ez zuen familiak ezer askorik jakin, bere bilobak oroimen historikoa berreskuratu zuen arte.
Zabala Atin, Ignazio Antonio	Amezketakoa, Jakuetxekoa. Mikeletea izan zen eta gerra piztean Euskal Armadaren alde borrokatu zuen.
Iparragirre Goienetxe, Manuel	Amezketako Ola baserrian jaioa. Lan batailoietara zigortu zuten, eta agiri ofizial batek dio Santoñako espetxean egon zela. Ezkerrekoa edo nazionalista izango zen.
Bakartegi Uralde, Jesus	Zizurkilen (Fraisoron) jaioa eta Amezketako Etxaiz goenan jaso. Jose Labaienek eta Josefa Labaienek semeordekotzat hartu zuten. Laredoko konzentrazio eremuan eduki zuten. Zigorra ezkerrekoa edo nazionalista izateagatik jaso zuen.
Zuriarrain Tolosa, Juan	Albitzuri baserriko semea. Gazte zelarik artzantza utzi eta Donostiara jo zuen lehen-lehenik lan bila. Geroraartzelona eta Madrid ere izan zituen bizileku. Horietan egindako giza-harremanen harira, bere pentsaera ezkerre lerratu zen, eta CNTrekin aurre egin zion Gerra Zibilari.

↑ Polikarpov I-15 hegazkina. Iturria: Euskal Memoria.

eta erabakigarria, tamalez, matxinatuen garaipenerako eta diktadura ezartzeko.

↑ Gudarien karneta. Iturria: Euskal Memoria.

Gerra Zibilaren garapenean ezin da ahaztu atzerriko indarrek izan zuten portaera. Batetik, garai hartako Europako demokraziek uko egin zioten Espainiko gobernu demokratikoari laguntza eskaintzeari, nahiz eta Nazioarteko Zuzenbidea urratu. Aldiz, Hitlerrek eta Musolinik berehala jarri zizkien eskura armak eta giza baliabideak matxinatuei. Begibistakoak dira portaera horren ondorioak.

Hori ikusita, Sobietar Errepublika Sozialisten Batasunak (SESB) gordin salatu zuen gertatua "Parte ez Hartzearen Europako Batzordean". Salaketak, ordea, ez zuen eraginik izan, eta SESBek igorri zizkion Bigarren Errepublikari armak eta giza-baliabideak.

↑ Gudarien uniformeak. Egilea: Ederne Mendia.

Armada horretara bildu ziren abertzale zein beste guztiak errepublikari leial mantendu zitzaizkion. Horrela, ezkerreko sindikatuak, sozialistak, komunistak eta anarkistak euskal armada-ko gudariak izan ziren.

➤ ATZERRITARREN LAGUNTZA

Bigarren Errepublikako agintari demokratikoei, kolpisten eraso antidemokratikoari aurre egiteko prestaketei ezinbestean hastean, gutxien esperoko zuten Europako Herrialde demokratikoei (Frantziak, Erresuma Batuak...) albora begiratuko zutela eta laguntza ukatuko ziela. Demokraziaren aurkako bigarren erasoak izan zen,

↑ Errusiar tankea. Gidaria, lurtean, ikaztuta. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

KOLPISTEN ALDEKOAK

Gerlarien zerrendetara jo aurretik, komenigarri zaigu denoi jakitea Eliza Katoliko Ofizialak, 1937an, babes osoa eman ziola Francori. Hasiera batean, apaiz euskaldunak fusilatuak izan zirela jakitean, Pio XI.ak gaitzespen garbia adierazi zion Francori. Baina, 1939an, Pio XII.ak babes osoa eskaini zien matxinatuei, gerrari “gurutza” izena emanez.

Esandakoaren frogatzat har daiteke Pio XII.ak 1939ko apirilaren 19an irratiaz zabaldu-tako mezua: *“Con inmenso gozo nos dirigimos a vosotros, hijos queridísimos de la católica España, para expresar nuestra paternal congratulación por la paz y la victoria con que Dios se ha dignado coronar el heroísmo cristiano de vuestra fe y caridad probadas en tantos y generosos sufrimientos...”*.

Baina, dotriña oficial hori ez zuten beretzat hartu apaiz euskaldun askok, eta jarrera hori larrutik ordaindu zuten, bizia emateraino. Asko dira fusilatuak. Hauexek, batzuk: *Eladio Zelaia, Jose Ariztimuño “Aitzol”, Zelestino Onaindia, Jose Sagarna, Jose Adarraga...*

Hona, Hernaniko hilerrian ikus daitekeen oroigarria:

↑ *Hernaniko hilerria. Iturria: Internet.*

Beraz, Eliza Ofizialaren babesa eraginkorra izan zen armadaren zati handi bat, monarkikoak, erreketek, falangistak etab. matxinatuen alde jartzeko. Hona talde horiek:

➤ GUDAROSTE EDO ARMADA ERREGULARRA

Garaiko armadaren gehiengoa Francoren alde jarri zen. Horietaz gain, udalak deitu, ohiko prozedura bete (neurtu, sendagileak aztertu, agiriak bete...) eta kuarteleratzen zirenek osatzen zuten ohiko armada. Amezketako gazte gehienek bide hau hautatu zuten, gerrara beharturik joan zirenen zerrendan ageri den bezala.

↑ *Soldadu frankistak desfilatzen Lasarten. Iturria: Kutxateka.*

↑ Tolosako Santa Luzia auzoko emakume baten hileta segizioa. Iturria: J. Elozegi.

➤ ERREKETEEK

Erreketeek karlisten indar armatua osatzen zuten. Paramilitarrak ziren. Oso errotuak zeuden, batez ere Nafarroan. Mugakide izanik eta balore bertsuetan oinarritzen zenez Tolosaldea, hemen ere hedapen handia zuen. *Espainiako Batasuna, Katolizismoa, Balore Tradizionalak eta Foru Eskubideak* zituzten banderatzat. Amezketan ere, ageri denez, udal-hauteskundeek ziotena baino sustraituagoa zegoen karlismoarekiko lotura. Horiek, erreketek, hasiera batean autodefentsarako antolatu ziren. Geroago, ordea, taldea berrantolatu eta armak erosteari ekin zioten. Horretan lankide eta laguntzaile izan zituzten Mussolinik gidatzen zituen Italiako faxistak eta Hitlerrenak. Eragin handia izan zuten gerra zibilean.

Karlisten indar erakustaldiak ohikoak izan ziren Tolosako San Francisco Kanean, bertan egiten baitzuten instrukzio izenez ezagutzen den

gerrarako prestaketa. Neurri apalagoan bada ere, geroago aipatuko dugun gisara, Amezketan ere saiatzen ziren erakusketak eginez jendea liluratzeko eta eurenganatzen.

Horrela, Amezketatik ere bildu ziren hainbat eta hainbat txapel gorriengana. Gainera, Francok, 1937ko apirilean, Karlistak eta Falangistak gorputz berean elkartu zituen: “*Milicia de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S*” izenaren pean. Beraz, karlistak eta falangistak talde berean aritu ziren Francoren alde.

Amezketako karlisten berri bi iturri hauetatik jaso ditut: Udal Agirietatik eta Alderdi Popularreko Fundaziotik³⁴. Azken honetan dauden agiriak eta argazkiak zaharrak badira ere, balio handikoak dira.

34 Fundazio Popularreko artxiboetatik jasoak.

↑ Erreketeak Beasainen. Iturria: Beasaingo Udal Artxiboa.

Hona hemen Fundazio Popularreko Karlisten zerrendan ageri diren amezketarrak:

IZENA	JAIOTETXEA	TALDEA
Agirre Zubeldia, Jose	Iraregi	TXAPEL GORRIAK, ERREKETEAK
Artola Artola, Tiburtzio	Zubiondo haundi	
Tolosa Tolosa, Jose Ignazio	Sarobetxe	
Altuna Atxaran, Julian	Oteitza azpi	
Ramon Ibañez, Jose	Jauregi berri	
Sarobe Aldanondo, Ramon	Ola / Carlosenea	
Tolosa Tolosa, Juan	Sarobetxe	
Bernaras Altuna, Juan Bautista	Eizagirre	
Agirrezabala Zubillaga, Jose Maria	Ugarte jauregi	
Ulazia Artano, Gaspar	Loiola berri	
Goñi Zubeldia, Andres	Tomasene	
Arteaga Artola, Jose	Elizegi	
Galartza Galartza, Jose	Errazkiñenea	
Zeregaiien Ibaiola, Pablo	Iparre txiki	
Otamendi Zabala, Zezilio	Ezkelberro	
Toledo Zabala, Deogracias	Etxeberri (Ugarte)	

Adibide modura, hauxe da karlistek zuten karneta:

REQUETES
de Guipúzcoa
San Ignacio H. Requet
CARNET DE IDENTIDAD
número *2315* a favor de
D. Deogracias Toledo
natural de *Amuqueta*
provincia de *Guipúzcoa*
domiciliado en *Amuqueta*
calle *Galandga*
número *1* piso *1* edad *21*
profesión *Lahardn.*
Servicio Activo
Clase *Bon. Ref.*
San Sebastián *5* de *Mayo* de *1937*
(sello)

Movilizaciones
Se incorporó a
el *15* de *Mayo* de *1937*
Setlo

Se incorporó a
el *15* de *Mayo* de *1937*
Setlo

↑ Deogracias Toledoren erreketen karneta.
Iturria: Fundazio Popularra.

Hona, Fundazio Popularretik jasotako
agiri batzuk:

JOSE AGIRRE ZUBELDIA

JAIOETXEA BANDOA

Iraregi Txapel Gorria

Zauritua izan zen, larri gainera. Ondorioz, behin-behineko ezgaitutzat edo inultizat hartu zuten. Ondorengo agiriek zehatz adierazten dute Donostian Hospital Militar de Nuestra Señora de Los Dolores izeneko klinikan artatu zutela.

FICHA N.º 258

Apellidos AGUIRRE ZUBELDIA Profesión PAPELERO
Nombre JOSE
Natural AMEZQUETA Edad: Fecha nacimiento 21 - Diciembre de 1915
Nombre padre GASPAR Nombre madre DOLORES
Estado SOLTERO Nombre esposa
Cuantos hijos Edades extremas
Filiación REQUETE Graduación SOLDADO Procedencia
Destino *Amuqueta*
Observaciones *Para el servicio de San Ignacio H. Requet 15 Mayo 1937*
Referencia *Relación de la Regleta de Polvo*
<http://www.fpev.es>
Herido en el frente de Amorebieta el 4 junio
Hospital Seminario Victoria
Pronóstico grave. H. A. E. Muerto ilicito de fractura
5. XII. 37. Declarado Sanctus Temporal
<http://www.fpev.es>

PARTE de **ENTRADA**

San Sebastián 27 de ... El DIRECTOR

Acta 7. M. M. 11-11-28.
Presente Mulilado Util.
Sin aptitud para todo servicio.
<http://www.fpev.es>

San Sebastian a 5 de Diciembre de 1937.
II AÑO TRIUNFAL
El Jefe de Sanidad
P.O.
Firma ilegible

ribay 20.- Jefatura de Milicias.-

HOSPITAL MILITAR DE NUESTRA SEÑORA DE LOS DOLORES
SAN SEBASTIAN
Sanatorio de Requetés de Falange

PARTE de SALIDA

Concepto en que sale ⁽¹⁾ *Para curado / muel*

HOSPITAL DE SAN SEBASTIÁN
CENTRO DE LOS DOLORES
(Sello) 11.8.84

(1) Evacuado al Hospital... (Alta o curativo) (A la casa...) (En presencia para ...) (Con licencia) (Declarado inútil) (Alta curativo) (Por enfermedad)

JOSE MARI AGIRREZABALA ZUBILLAGA

JAIOETXEA BANDOA

Ugarte jauregi Txapel Gorria
San Ignazio Tertzioa

Jasotako zauri larrien ondorioz, Donostiako Hospital Mola izeneko ospitalean artatu zuten. Hori diote ondorengo agiriekin.

11 FICHA N.º 2331

12

2 Apellidos Aguirrezabala Zubillaga Profesión Labrador

Nombre José Ma

Natural Amezqueta Edad: Fecha nacimiento 21 2 de Marzo

Nombre padre Bartolomé Nombre madre Maria Antonia

Estado Soltero Nombre esposa

Cuantos hijos Edades extremas

Filiación Requeté Graduación B.r. Procedencia San Sebastián

Destino T.º San Ignacio 1ª Comp. Noticias C. Huarte-Jauregui

Observaciones M 6-7-38

Referencia Se incorpora el 20 de Enero mediante firma del Alférez Aroca

<http://www.fpev.es>

Tengo el honor de poner en conocimiento de V.S. que en el día de la fecha ha ingresado en este Hospital, por Orden de la Comandancia Militar de esta Plaza el Requete JOSE MARIA AGIRREZABALA ZUBILLAGA, perteneciente al Tercio de San Ignacio 1ª Cia, con contusión en región fronto-parietal izquierda, conmoción cerebral amnesia, y en región nasal fractura huesos propios de la nariz de pronóstico GRAVE, recibiendo dichas heridas al ser atropellado por un automóvil.

Dios guarde a España y a V.S. muchos años

Tolosa 17 de Mayo de 1938
III AÑO TRIUNFAL
El Comandante Médico Director

Manuel Lugo

<http://www.fpev.es>

Tengo el honor de poner en conocimiento de V.S. que en el día de la fecha ha sido Evacuado al Hospital Militar del General Mola de San Sebastián el Requete del Tercio de San Ignacio JOSE MARIA AGIRREZABALA ZUBILLAGA, de la 1ª Cia, para su tratamiento

Dios guarde a España y a V.S. muchos años

Tolosa 29 de Agosto de 1938
III AÑO TRIUNFAL
El Comandante Médico Director

Manuel Lugo

Sr Primer Jefe Militar de F.E.T. y de las J.O.N.S. d

SAN SEBASTIAN

<http://www.fpev.es>

JOSE ARTEAGA ARTOLA

JA IOTETXEA BANDOA

Elizegi Txapel Gorria
Oriamendi Tertzioa

9
10 FICHA N.º 2450 R
(2151)

11 Apellidos ARTEAGA ARTOLA Profesión LABRADOR
12
1 Nombre JOSE
6 Natural AMEZQUETA Edad: Fecha nacimiento 26 9 Julio 1916
Nombre padre Jose Antonio (P) Nombre madre Josefa
Estado Libre Nombre esposa
Cuantos hijos Edades extremas

Filiación BQUETE Graduación BOINA ROJA Procedencia Cabo
Destino Oriamendi: 1.º Lt. Noticias
ciones.
un volante que se une a esta ficha, exten-
con fecha 27 Marzo 1937
<http://www.fpev.es>

PRIMER JEFE
= II =

Tengo el sentimiento de poner en su conoci-
miento que en la operación llevada a cabo el
día de ayer, resultó herido José Arteaga Artola
del 2º Regt. de este Tercio, no pudiéndole in-
dicar el Hospital donde ha sido evacuado, por
ignorarle esta Jefatura.
Lo que traslado a V. los efectos oportunos.
Dios guarde a V. muchos años.
Arochavaleta, 1º de Abril de 1.937.
EL TENIENTE AYUDANTE ENCARGADO DEL DESPACHO,
P. Al.

FECHA DE GUERRA
Tercio de Oriamendi

Es a julio locu. de: Herido en
Arochavaleta

26 de Arochavaleta, Alto y Curar.

SR. DELEGADO DE LA OFICINA DE INFORMACION DE LA JUNTA
GUERRA DE GUIPUZCOA.
<http://www.fpev.es>

Regente Inc. Arteaga Artola Jefe de Unidad
Ingresó en el Hospital Militar de la Policlínica
el 20 de Julio del año actual, procedente del frente
del Hospital del Sr. Marín siendo evacuado al de Yuen
en 17 de Agosto donde permaneció hasta el 26
de Agosto que marchó a incorporarse a su unidad
en Jefatura Pral. de Guipuzcoa
<http://www.fpev.es>

Herido leve Abril 1937 - Hosp. Mil. S. S.
28-5-38: Herido Metrol. - Leve.
1-6-38: Hosp. San Basilio
<http://www.fpev.es>

← Erreketeak Urto gainean.
Iturria: Victor Sierra Sesumagaren liburutik hartua.

Udal agirietan hauek ageri dira karlista modura. Zerrenda honetako batzuk afiliazioz falangisten zerrendan ere badaude. Ez dugu ahaztu behar, gerra hasi eta denbora gutxira, Francok batu egin zituela organiko karlistak eta falangistak, eta osatu zuela Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S deituriko taldea. Horregatik, noski, zenbait amezketar karlista eta falangista modura ageri dira udal agirietan.

Bernaras Altuna, Jose	Eizagirre	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Toledo Zabala, Juan	Etxeberri (Ugarte)	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Altuna Labaien, Jesus	Udaletxea	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Labaien Goñi, Paulino	Torrea	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Artano Zuriarrain, Karlos (apaiza)	Etxeberri haundi	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Artola Mendiola, Jose	Zuzitza	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.ekoa izan eta armada erregularrera bildua
Gorostegi Labaien, Jose	Alegirietxe (Aletxe)	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Bidaola Oruna, Antonio	Iparragirre txiki	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Bernaras Altuna, Juan Martin	Eizagirre	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Aierbe Sarasola, Martin	Juanlopezenea	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Goñi Zubeldia, Asintxio	Tomasenea	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Altuna Atxaran, Julian	Oteitza azpikoa (Otize)	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Goñi Zubeldia, Sebastian	Azentzine haundi	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Altuna San Sebastian, Jose	Altzarrate	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S
Agirrezabala Larreta, Felipe	Ugarte jauregi	Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S

↑ Erreketeak frontierako bidean. Iturria: Internet

➤ FALANGISTAK

Falangea Espainian sortutako alderdi politiko berria zen. Zehazki, 1933ko urriaren 29an sortu zuen Miguel Primo de Rivera diktadorearen semeak.

Ideologiaz eskuin muturrekoa zen, faxista ere deitzaileak. Gero elkartu ziren *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* izenekoarekin eta osatu zuten Falange Española de las J.O.N.S izeneko alderdia. 1934an jarraitu zuen indarrak batzen eta elkartu zen baita ere *Renovación Española* alderdi monarkiazalearekin.

↓ Falangistak Donostian desfilatzen.
Iturria: Euskal Memoria.

1933ko hauteskundeetan eta 1936koetan emaitza oso eskasak lortu zituzten. 1936ko hauteskundeetan ezkerreko *Fronte Popularrak* izan zuen garaipenaren ondoren, Madrilén indartu zen bortxakerian zerikusi zuzena izan zuten falangistek eta gobernuak lege kanpo utzi zuen Falange alderdia, eta alderdi buruak atxilotuak izan ziren. Geroago, beste sententzia batek legezkotzat eman zuen alderdia. Dena dela, 1936ko uztailaren 17ko matxinada gertatzean, haren eragile zela egotzi eta atxilotu egin zuten berriro Primo de Rivera eta azaroaren 20an fusilatu zuten Alacanteko espetxean.

Geroago, 1937ko apirilean, karlistekin elkartu zituen Francok dekretuz. Esanahi handiko data eta erabakia izan zen. Lehen esan dugunez, batasuna lortzea baino harantzago joan zen Francoren asmoa, karlismoaren heriotza politikoa ekarri baitzuen. Soldadu askoren zerrendan agerikoa da erreketek eta falangista definizioa. Soilik 1937ko erabakiaren harira da hori ulargarria.

Hauxe dio Karlos Almorzak 'Euskal Memoria' aldizkarian:

"Karlismoan fenomeno berezia gertatu zen. Gerra Zibilaren aurretik, Karlista eta Liberalen artean izandako gerretan, denetan galtzaile izan arren, politikoki indartuta ateratu zen Karlismoa. Guda Zibilean, aldiz, alderantzizkoa gertatu zitzaion: guda irabazi egin zuten, baina Karlismoa, ideologia gisara, desagertzear geratu zen".

↑ Aldizkari honetan ondo islatzen da falangisten pentsaera.

Afiliazio orriek diotenez, falangistek Amezketa harrera ona izan bazuten ere, gartzetxoan artean haserreak leku hartzen zuenean, entzuten omen zen: *“Hi, falangisten etxera eramango haugu eta han ‘aceite de ricino’ hartu beharko dun”*. Antza denez, nolabaiteko beldurra edo iritzi txarra ere bazen falangistekiko. Izan ere, ez zen gutxiagorako.

Matxinatuek herri bat menderatzen zutenean, denen atzetik, falangistak inguratzen ziren beren kotxe eta kamioiekin. Horietatik jaitsi eta herritarrak iraintzeari ekiten zioten, “Viva España” eta “Viva la Falange” oihukatzeke eskatuz. Euren nahia betetzen ez zuten emakumeei ilea mozten zieten eta herriko kaleetan zehar ibilarazten zituzten. Bestalde, “errizino olio” ematen zieten barruan zuten guztia libra zezaten. Antza denez, hori egitean adierazi nahi zuten orduan bakarrik zirela “espainiar garbi eta berriak”, hau da, bota zutela barruan zuten gaiztakeria guztia. Bestalde, matxinatuentzat emakumei ilea moztea ia-ia emakume izaera galtzea zen.

Ez daiteke pentsa Amezketa, lehen begiradan behintzat, landa eremuko herririka baztertu honetan, Falangearen ideologia edo pentsaera hori ernetzeko eta errotzeko lur landurik izan zitekeenik. Hala ere, udal artxibategian aurkitu ditugu falangera afiliatutako amezketar talde txiki baten fitxak. Fitxa horietan soldadualdia zehazten da, baina ez noiz afiliatu ziren. Beraz, zalan-tza iturri dira aipaturiko afiliazio fitxak. Izan ere, 1937ko apiriletik aurreragokoak badira, ez dira benetako falangistak, Francok sortutako Falange Española Tradicionalista y de las JONS-ekoak baizik.

Bestalde, Alberto Barandiaranek, Altsasuko egoera deskribatzean, nazionalista eta falangisten arteko muga ez zela hain markatua aipatzen du, marra lausoa zela, alegia. Agian, bizitza salbatzeaz gain, falangean ikusiko zuen zenbaitek azkar indartu zitekeen eskuin berri eta ilustratu bat. Hortik doa Alberto Barandiaran Amillano eta haxe dio familiako bi gazteez³⁵: *“Gure bi anaiak kezkatuta zeuden, politikoki kezkatuta. Ez ziren karlistak, gure familian ez zegoen tradizio hori, eta agian falangean ikusiko zuten joera antiklerikalaren aurka egiteko aukera”*.

35 ‘Gurea Falangista zen’. Alberto Barandiaran (17. orr.).

Esan dut behin baino gehiagotan karlistak eta falangistak txanpon beraren bi aldeak zirela, eta gerraren egoera larritik bizirik irteteko bide bakarra askorentzat. Hor kokatzen da amezketar askoren hautua. Hona, udal agirietan falangera afiliatuta ageri den amezketar gazteen zerrenda:

	IZEN ABIZENAK	JAIOTZE DATA	JAIOTETXEA	SOLDADUALDIA FALANGISTAK
1	Egorleta Berebide, Basilio	1907ko ekainaren 17a	Toledo goena	1928
2	Altuna San Sebastian, Juan	1907ko maiatzaren 15a	Altzarrate	1928
3	Lizaso Otamendi, Jose	1908ko urriaren 22a	Torreargañaras	1929
4	Artola Artola, Xilberio	1909ko ekainaren 19a	Zubiondo	1930
5	Azpilgain Ondarte, Paulino	1909ko ekainaren 12a	Maindegí	1930
6	Agirrezabala Artola, Justo	1910eko apirilaren 15a	Etondo	1931
7	Galartza Galartza, Jose	1911ko urriaren 8a	Errazkiñenea	1932
8	Sarobe Aldanondo, Ramon	1911ko urriaren 11	Carlosenea	1932
9	Altuna Labaien, Jesus	1912ko martxoaren 20a	Udaletxea	1933
10	Altuna Zabala, Jose	1912ko urriaren 21a	Ortuzarreena (Estanko txiki)	1933
11	Artano Zuriarrain, Jose	1912ko apirilaren 25a	Etxeberri haundi	1933
12	Tolosa Balerdi, Jose	1912ko abenduaren 20a	Etzupel	1933
13	Tolosa Goikoetxea, Jazinto	1912ko urtarrilaren 28a	Senperenea	1933
14	Artano Sarasola, Ramon	1913ko urriaren 7a	Elorrain	1934
15	Gorostidi Altuna, Martin	1913ko uztailaren 11	Zuriarrain	1934
16	Toledo Zabala, Juan	1913ko irailaren 20a	Etxeberri (Ugarte)	1934
17	Zabala San Sebastian, Kasimiro	1914ko urtarrilaren 12a	Zurutuza	1935
18	Agirrezabala Balerdi, Frantzisko	1915eko maiatzaren 31	Toledo goena	1936
19	Arandia Rezola, Jose	1915eko otsailaren 2a	Armaetxe	1936
20	Artano Zuriarrain, Karlos	1915eko uztailaren 8a	Etxeberri haundi	1936
21	Puldain Labaien, Jose Maria	1915eko uztailaren 4a	Arotzanea	1936
22	Zabala SanSebastian, Jose	1915eko uztailaren 20a	Zurutuza	1936
23	Zabala Goñi, Jose	1915eko uztailaren 3a	Dantzarinea	1936
24	Altuna SanSebastian, Jose	1916ko martxoaren 18a	Altzarrate	1937
25	Artola Mendiola, Jose	1916ko abuztuaren 27a	Zuzitza	1937
26	Karrera Ormaetxea, Jose	1916ko urriaren 4a	Agirain	1937
27	Karrera Iztueta, Jose	1916ko uztailaren 26a	Katxaberro	1937

28	Goñi Zubeldia, Andres	1916ko azaroaren 6a	Etxeberri txiki	1937
29	Otamendi Zabala, Zezilio	1916ko apirilaren 11	Ezkelberro	1937
30	Zabala Agirrezabala, Juan	1916ko maiatzaren 13a	Etzupel	1937
31	Agirrezabala Artola, Ignazio	1917ko uztailaren 21a	Etondo	1938
32	Zabala San Sebastian, Joakin	1917ko urtarrilaren 22a	Zurutuza	1938
33	Galartza Artola, Jose Mari	1917ko maiatzaren 7a	Agirain	1938
34	Zabala San Sebastian, Juan Jose		Jakuetxea	Ez da afiliatua, baina falangis- tekin joan zen.
36	Larrea Manterola, Demetrio		Arotzanea	Ez da afiliatua, baina falangis- tekin joan zen boluntario.
37	Lobato Gomez, Andres		Arrakatanea	Ez da afiliatua, baina falangis- tekin joan zen boluntario.
38	Saralegi Zabala, Jose Antonio		Auzoetxea	Ez da afiliatua, baina falan- gistekin joan zen boluntario gerrara. Adina heltzean arma- da erregularre- ra pasa zen.
39	Altuna Artano, Sebastian		Mendiko	Afiliatuta ez egon arren, gerrara falan- gistekin.

Horietako gehienak afiliazioa dokumentatuta badago ere, horrek ez du ziurtatzen milizia falangistekin gerraratu zirenik. Amezketan, seguraski, gazte gehienak armada erregularrera joango ziren. Eta beste batzuk, udal agiriekin diotenez, erreketen boluntario modura gerraratu ziren.

➤ FAXISTA ALEMAN ETA ITALIARREN LAGUNTZA

Francoren armada garaile atera zen, bestea beste, aleman eta italiar faxisten laguntzari esker.

Amezketar soldaduen testigantzei jaramon egiten badiugu, jakin badakigu izan zutela horiekin harremana eta urrutitik bada ere, bonbardaketen berri izan zutela, eta ikusi zituztela gerra hegazkinen joan etorriak. Juan Tolosak italiarrak izan zituen inguruan eta azpimarratzen du haien eskuzabaltasuna: tabakoa eta janaria partekatzen zuten.

Bestalde, Joxe Antonio Saralegi amezketarrak aipaten du, Gernikatik nahiko hurbil izanik, Gernikako bonbardaketaren lekuko izan zela, hegazkinen joan-etorriak ikusi zituztela, danbada zartaden artean.

Alemaniko Condor Legioaren ardura izan zen Bizkaiko eta inguruko herriak xahutzea. Horrela, Gernika, Durango, Zornotza, Elorrio, Deustu, Elgeta, Eibar, Otxandio eta abarretako bonbardaketak ondorengo mundu gerrarako prestatzeko erabili zituzten aleman faxistek, hegazkinen eraginkortasuna frogatzeko, hain zuzen. Eta, nola ez, hegazkin horien suntsitze gaitasunak eragin zuzena izan zuen Bizkaian aurrez aurre izan zuten Eusko Gudarostea menderatzeko.

↑ Kolpisten aliatu zirenen ohiko gorazarrea: banderak. Alemania nazia, Italia faxista eta Espainia frankista bat eginda. Iturria: Euskal Memoria.

↑ Milizia faxista italiarra Donostiako kale nagusian desfileatzen (1937). Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia.

Gernikaz ari garenez, 1937ko apirilaren 26an, laurak eta hogeian hasi ziren hegazkinak barrunbeak husten eta herria txikitzen. Azoka eguna zen, eta Bilbo janari eskasia jasaten hasia zegoenez, Eusko Jaurlaritzak tren zerbitzuak ugaritu zituen bilbotarrak elikagaiez hornitu zitezen. Pentsatzen da hamar mila edota hamabi mila pertsona bilduko zirela.

↑ Alemaniarrak Lasarten. Iturria: Euskal Memoria.

↑ Condor Legioko hegazkinak.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

“Ustekabeen bederatzi hegazkin run-run eginez. Berehala hasi ziren kanpaiak jotzen. Hasieran, hegazkinak urruti zirenean mantso-mantso. Bertartzean, arin-arin. Jendea harat eta honat babes bila. Jende asko elizan babestu zen. Hala ere, eliza ere apurtu zuten, asko hil ziren bertan. Tren geltokia ere helburu zuten eta gogor eraso zuten. Ihesari eman ziotenez metrailadorea arduratzen zen.

Bederatzi hegazkinek suzko tripak hustean, beste bederatzi sabel leherkariz beteta. Horrelaxe, etengabe, Gernika apurtu, sutu, ketu eta hilerri eremu bihurtu arte”³⁶.

Operazio horretan, adituek diotenez, 40 tonatik gora lehergailu jaso zituen herriak, eta horren ondorioz 2.000 pertsona baino gehiago hil ziren. Etxeak, berriz, % 85-86 suntsitu ziren. Reichthofenen ardurapean zegoen Condor Legioa. Buruzagi horren idazkariak haxe jaso zuen bere

↑ Diktadoreak Hendaian bilduta. Iturria: Internet.

egunerokoan Reichthofenen gosariak eta egiteko³⁷:

“Egunero, oso goiz jaikitzen zen eta ostrak eta xanpaina gosaldutik ohi zituen. Mercedes “Cabriole” beltz bat izaten zuen Gasteizko Francia hotelaren atarian, eta frontetik hurbil dagoen mendi-magal batera eramaten zuen; han, zaldiz, posizio gailen batera igotzen zen bere aire-unitatearen goizeko bonbardaketak behatzera. Oharrak hartzen zituen gero eskuadrilako buruekin erasoak aztertzeko. Arratsaldean, bazkalostean, bonbardeatutako herriak bisitatu eta bonbardaketaren emaitzak azterten zituen”.

³⁶ Haxe dio Historiak Gernikako suntsiketaz.

³⁷ Reichthofenen egunerokoa.

↑ Gernika, bonbardaketaren ostean. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Francoren aldeko prentsak, gertatuak guztiz ziur-
rak izan arren, saiatu ziren sarraskiaren egileen
eskuak garbitzen. Horren adibideak ugariak badaira
ere, hona bat, *Diario de Burgos*-ek eskainia. Lotsa
gutxiarekin dio Gernikakoa sutea izan zela eta su
emailak nazionalistak izan zirela. Hona agiria:

Hauxe dio oinarrian egunkariak:

“Queremos decirle al mundo muy alto y muy claro unas palabras sobre el incendio de Guernica. Guernica está destruida por el incendio y la gasolina. La han incendiado y la han convertido en ruinas las hordas rojas al servicio criminal de Aguirre, presidente de la República de Euskadi. El incendio se produjo ayer y Aguirre ha lanzado la mentira infame (porque es un delincuente común) de atribuir a la heroica y noble aviación de nuestro Ejército Nacional ese crimen”.

Diario de Burgos

Año XLV El Num. 10.333 Burgos. 5 Apartado en O. 00.000. Viena de los Teles. 203. 5 Jueves 24 de Abril de 1937

EL INCENDIO DE GUERNICA

BALAMANCA.— Queremos decirle al mundo muy alto y muy claro unas palabras sobre el incendio de Guernica.

Guernica está destruida por el incendio y la gasolina. La han incendiado y la han convertido en ruinas las hordas rojas al servicio criminal de Aguirre, presidente de la República de Euzkadi. El incendio se produjo ayer y Aguirre ha lanzado la mentira infame—porque es un delincuente común—de atribuir a la heroica y noble aviación de nuestro Ejército Nacional ese crimen.

Puede probarse en todo momento que la Aviación Nacional no voló ayer a causa de la niebla ni sobre Guernica ni cubra ningún otro punto del frente de Vizcaya. Hoy sí ha volado la Aviación Nacional sobre Guernica. Ha volado y ha tomado fotografías del incendio de Guernica que aparece casi totalmente destruida. Aguirre se ha sentido diablo y ha preparado, en un alarde de hitlerianismo repugnante la destrucción de Guernica, para endosárselo al adversario y buscar un movimiento de indignación en los vascos que, vencidos y desmoralizados, no pueden ya reaccionar en el caso de que puedan reaccionar todavía, sino merced a una gran convulsión de este género.

Si el Arbol Santo de Guernica ha perecido en la hécatombe, es Aguirre y los suyos quienes lo han hecho perecer. Ya hemos dicho que nuestra aviación no pudo producir ese incendio, porque no voló ayer. Además hay testigos del incendio de Guernica por los ríos, testigos de su labor con la tea incendiaria y con el petróleo. Muy pronto quedará en nuestro poder esta villa. Invitamos al mundo a que vaya con nosotros a contemplar sus ruinas. Allí se probará de una manera indudable, ante los periodistas extranjeros, que la destrucción de Guernica no pudo ser provocada con bombas incendiarias, que su destrucción es la obra de los que quemaron Irún y Elbar, de los que dejan siempre una España spectral a sus espaldas.

Aguirre acaba de intentar la más trágica y despreciable de las faras. Ha quemado, ha destruido Guernica, la ciudad Santa de los Vascos. Dentro de poco no le quedará el mundo nada alguna; pero, además de las pruebas que se han aportado ya sobre la infamia de Aguirre y las que se aportarán todavía aquí está a la vista del mundo, la España reconquistada por Franco, serena, tranquila, libre, feliz junto al Ejército Nacional, que vence al enemigo y reconstruye su patria, mientras las hordas rojas, asesinas, mazzinistas, incendian, destruyen y llevan el caos por todas partes.

Los vascos y el mundo entero deben saber que Aguirre ha quemado Guernica.

No hay más verdad que ésta, que es la única verdad.

ALEMANIAR, ITALIAR ETA ESPAINIAR KOLPISTEN HEGAZKINEN SARRASKIAK

Euskal Herrian, hegazkinen sarraskiez oroitzean, Gernika datorkigu burura. Baina, egiari zor, Euskal Herriko beste hainbat herrik ere jasan zituzten kolpisten erasoak: Elgetak, Amorabietak, Galdakaok, Eibarrek... Beraz, badira 'Gernika' gehiago, tamalez.

Aipatutako oldarraldiek helburu desberdinak zituzten. Batzuk, gerraren berariazko dinamika alorrekoak ziren: *erasoaldi taktikoak*, armadak aurrera egiteko ezinbesteko bitartekoak; eta beste batzuk, *oldarraldi estrategikoak*, komunikazio gune ziren eremuak deuseztatzeko eginak.

↓ Amorebieta, bonbardaketaren ondoren.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

↑ Eibar, bonbardaketaren ondoren.
Iturria: Iñaki Anasagasti.

↑ Durango, bonbardaketaren ondoren.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

← Elgeta, bonbardaketaren ondoren.
Iturria: Euskal Memoria.

← *Breguet 19 espainiarra.*
Iturria: Internet.

↓ *Musoliniren Aviazione Legionariak.*
Iturria: Euskal Memoria.

Baziren, ordea, izutzea eta *zigortzea helburu* zutenak ere. Horrelakoak izan ziren, zoritxarrez, Gernikaz gain Durangon jasandakoak. Durangok 1937ko martxoaren 31n jaso zuen erasoak. Ankerki jokatu zuten Mussoliniren Aviazione Legionariak (37 gerra hegazkin) eta Alemaniako Condor Legioak (14 gerra hegazkin). Gernikakoa baino hilabete lehenago gertatu zen, hain zuzen. Herritarren itxaropena murriztea eta izua barneraraztea zuten helburutzat.

Eibarren ere, nahiz eta gerra lerroan egon, azken erasoak, 1937ko apirilaren 24koak eta 25ekoak gizarte zibilaren kontrakoak izan ziren. Adibidez, apirilaren 25ean *Mussoliniren Aviazione Legionariak* 7.200 kilo leherkari jaurti zituen. Elgetan, hau ere fronteko lerroan Eibar bezala,

dirudienez lehen aldiz, su-bonbak erabili zituzten. Gerora orokortu egin zen horien erabilera.

Otxandion gertatua ere izugarria izan zen. Kasu horretan Francoren armadako hegazkinak izan ziren, bi zehazki, Errioxako Recajo-tik etorriak. Bigarren Errepublikakoen ikurra zera-matenez Breguet XIX hegazkinek, herritarrek ez zieten gehiegi erreparatu, eta horiek bonbak jaurtitzen hastean, hasieran behintzat pentsatu zuten paketeak edo gozokiak zirela. Ustekabeko eraso maltzurak 61 pertsona erail zituen.

Beraz, espresuki herritarrei zuzendutako zigorrak izan ziren, fronte armatuaren aurrerapenarekin zerikusi gutxi zutenak. Horrek guztiak jauzi kualitatibo handia erakarri zuen.

➤ AFRIKAR SOLDADUEN LAGUNTZA

Francok mobilizatu zituen marokoar soldaduak 100 mila inguru zirela dio historiak, eta berekin zerikusirik ez zuen borroka batera bildu ziren. Giza baliabide horietaz probestea nahiko ohikoa zen mendean ziren kolonietan. Musulmanak izanik, gerra santuaren aldarriak sakon eragin omen zuen horiengan. Dena dela, arrazoi ekonomikoak ere izan zuen eragina.

Afrikar armada honela osatu zen: kolonietan zeuden espainiar soldaduekin, Legioarekin, marokoar soldaduekin eta Regulares izeneko taldearekin.

Soldadu horiek guztiek Espainiara garraiatzeko arazoak izan zituzten. Hasieran barkuz egitea pentsatu zuten, baina itsasuntzietako arduradunak matxinatuen aurka jarri ziren. Azkenean, Alemaniak eta Italiak bidalitako hegazkinei esker gauzatu zen garraioa.

Hortik aurrera, indar horiek bide urratzaile izan ziren, hau da, abanguardia. Eta sarraski izugarriak eragin zituzten.

↑ Soldadu afrikarrak (Regulares 2), janaria prestatzen Gernika inguruan.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

↑ Soldadu afrikarrak Donostian.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

2.2. Gerra Zibila eta amezketarrak

Egia da, batzuek boluntariotza hautatu zutela, matxinatuen aldekoek sasi-mezu ugari iltzatu zizkietelako buruan, liskarrak “*berehala*” amaituko zirela eta gero “*lan-etorkizun hobea*” izango zutela sinestaraziz. Baina gehienak, ezertan pentsatzeko aukera eta denborarik gabe, hartu eta eraman zituzten.

2.2.1. LEHEN TIRO HOTSAK ETA BONBA EZTANDAK AMEZKETA INGURUAN

Gerra Zibilak ume garaian harrapatu zituen herritar batzuei galdetu diegu zertaz oroitzen diren. Hona zenbaiten testigantza laburrak³⁸:

Maria Zubillagak, Ezkelgorreko alabak, Jose Mari Otermini hauxe adierazi zion:

“Gure aurrekoen ahotik jakin genuen, baserriko lanetan ari zirela, jendea ikusi zutela hona eta hara zebilela eta orduan entzun zutela lehen aldiz: ‘Gerra omen zetorrek, gerra...’. Eta lehen tiro hotsak Bedaioko Jazku baserri aldean entzun omen ziren. Geroago, Altzo aldetik eta Larraitz aldetik elkarri botatako tiroen danbadak hotzikara sortu omen zien, beldurraren aitzindari, noski”.

“Ni, **Feli Etxeberria**, 1926an jaio nintzen. Beraz, hamar urte nituen gerra hastean. Garai horretan, ume guztiak bezala ni ere jolasak pozten ninduen eta begi ernez begiratzen genuen inguru hurbila.

Oroitzen naiz, halere, kotxeak eta kamioi txikiak maiz inguratzen zirela Amezketara, gazteak leihotik burua atera eta armak ikusgai zituztela, eta milizianoak zirela jakin genuen, Alegitik edo Tolosatik hurbiltzen zitzaizkigunak.

Bestalde, begiez gain, belarriak ere izaten genituen. Horrelako egun batean, izugarrizko danbatakoa entzun genuen. Guk ez genekien zer zen. Gero jakinarazi zitzaigun Legorreta aldetik, Gaintzatik edota Ordizia ingurutik botatako bonba zela. Horiek izan ziren niretzat gerraren hasiera markatu zuten seinaleak”³⁹.

“Ni, **Xanti Garmendia**, Ipintza barrenean jaio nintzen, 1914an. Eta 1936ko gerrak, 22 urte nituela, Larraitz inguruan harrapatu ninduen, harria ateratzen. Hala-ko batean, izugarrizko danbada entzun genuen gugandik nahiko hurbil. Oraindik ere bonbak egindako zuloa nabarmendu daiteke. Gaintza aldetik botatakoa izan omen zen. Geroxeago soldaduak ikusi nituen korrika artasoroan babesa bilatu nahian. Gertaera horiek iragarri zidaten gurera ere etorri zela gerra”⁴⁰.

³⁸ Jose Mari Otermini egindako grabazioa eta argazkia. Argitaratu gabeak.

³⁹ AHOTSAK grabazio bildumatik jasoa.

⁴⁰ Jose Mari Otermini egindako grabazioa eta argazkia. Argitaratu gabeak.

↑ CNTko milizianoak, frontean.
Iturria: Euskal Memoria.

Amezketarrek, ordea, gehienek behintzat, ez zuten armadaren mugimendurik ikusi eta bizitu. Frankisten lehentasunak, gure inguruan, herri handiak ziren: Beasain, Ordizia eta Tolosa. Eta herri txikiak, berriz, soilik garrantzia hartzen zuten aipaturiko herri handiago horiek menderatzeko baliagarriak ziren neurrian.

Horrela, altueran zeuden herrixkak (Gaintza, Orendain, Aldaba, Altzo, Leaburu, Belauntza eta Bidania) ere hartu zituzten, aurrez han ziren ezkertiarrek kanporatuz, gero handik herri handien aurkako eraso errazago zuzentzeko eta bizkarrak babesteko. Konkretuki, Orendain, 1936ko abuztuaren 6an hartu zuten.

Bide beretik doa Amezketako semea den Koldo Alijostesek bere 'Bizitzak' liburuan⁴¹ dioena:

“Nazionalek, Beasain eta Ordizia hartu ondoren, mila bat soldadu Itsasondotik ba

↑ Milizianoak.
Iturria: Euskal Memoria.

“...rena Tolosa aldera abiatu ziren. Tolosa defendatzeko asmoz, errepublikaren aldekoek Aldaba-Alegia-Orendain-Gaintza lerroa sortu zuten. Baina, aurrena Gaintza eta Orendain eta gero Alegia erortzen joan ziren”.

Beraz, horregatik eta baita ere Orendain eta Abaltzisketatik Amezketara arin heltzeko errepi-derik ez zegoelako, zorionez alboan utzi zuten Amezketak. Herritarrek eskertuko zuten erasorik jaso ez izana.

⁴¹ 'Bizitzak', Koldo Alijostes. Pamiela (34. orr.).

2.2.2. AMEZKETAR GAZTE GEHIENAK FRANCOREN ALDEKO ARMADAN

Gerrarik gabeko urteetan, gazteek bi bide zituzten armadara hurbitzeko: boluntario joan jaioteritik hurbil soldaduska egiteko, edota 21 urte betetzean Udalak deitutakoan bertaratu, datuak jaso eta, kuarteletik deitutakoan, han aurkeztu. Hori hiruhilero egiten zen..

Gerra Zibila etortzean, ordea, ohikotasun hori galdu egin zen. Matxinatuen lerroak osatzeko, lehen-lehenik beren kabuz aurkeztutako boluntario Erreketeek eta Falangistek hartu zuten frontean borrokatzeko ardura. Jarraian, soldadutzarako deialdiak etorri ziren. Horiez gain, italiar faxistek eta aleman naziek ere laguntza garrantzitsua eman zieten matxinatuei. Guztiek komunean zuten armaz eta gerra baliabidez ondo hornituak egotea.

Amezketatik gerrara joan beharrean aurkitu zirenetatik, karlista sentitzen zirenak, berehala jarri ziren Francoren alde. Beste batzuk, ordea, eurek nahi ez zuten bandoan edo aldean borrokatzera behartu zituzten, eta frontera joandakoak, beren burua bizirik mantendu nahi bazuten, aurrean zituztenak –ingurukoak edo senideak izan–, erasotu beharrean aurkitu ziren. Izan ere, 1936ko hauteskundeetan 506 hautesleetatik 164 abertzaleak ziren eta 342 karlistak. Ez zen izan errealitate horren arabera herriko gazteen hautua.

GERRAN PARTE HARTU ZUTEN GAZTEEN ZERREDA

Aurrez esan dugu ez zela Amezketan nazionalen edo matxinatuen armada sartu, eta egia da. Horri esker, ez zuen jasan beste zenbait herri jasandako txikizio eta triskantzarik. Amezketan, ordea, armarik gabeko gerra bizi izan zuten herritarrek. Gazteek, adinik hoberenean, gerrara joan beharrean aurkitu ziren, euren eguneroko

bizitza eten eta eurekin zerikusi handirik ez zuen gerrara. Eta gero, gerraren ondorioek zipriztindu zuten Amezketan: hilak, zaurituak, isunak, debekuak, ezinikusiak... Izan ere, tamalez, familia gehienetan izan zuten seme edo senideren bat gerran. Horren eraginez, herri osoa egon zen hiru urtez gerraren garapenaren zain, izuaren dardara barruan, berri txarrak noiz kolpatuko zituen zain.

Eta gerra ondoren ere, galtzaileengana zuzendu ziren errepresio neurri andanak eraginda, izan zen sufrimendu ugari⁴².

Beraz, herrian, familian eta euren barnean hainbeste sufritutako herritarren zerrenda honetako pertsonak merezi dute zehatz mehatz aipatzea. Matxinatuen alde joatea hautatu edo egokitu zitzaienen jaso zuten Francoren aldetik “*nolabaiteko*” aitorpena eta zaurituak zein hildakoe, dominak eta diru-laguntzak. Baina, egoera arraz zail hartan, errepublikaren aldeko eusko gudarostea hautatu zuten herritarrei eta horretarako borondatea, ausardia eta kemena izan zuten amezketarrei aitormenik sentituena eta balio-tsuen egitea dagokigu, ixilduak, gutxietsiak eta zapalduak izan baitziren.

Udal agiriak zehatz mehatz aztertu ditugu. Hala ere, horrek ez du ziurtatzen gerraratu ziren guztien izen-abizenak hor daudenik, ezta hor dauden guztiak joan zirenik ere; izan ere, prorroga deituriko luzapenari esker izango zen luzatzearen luzatzeaz gerrari iskin egitea lortu zuenik. Besteren bat ezgaitzat jota ere libre gertatu zen. Tamalez, ordea, gehienek uztaipetik pasatu beharrean aurkituko ziren⁴³.

⁴² Soldadu joatea beti izan da galera handia. Gazterik, sasoirik onenean, familia utzi, lagunak eta herria utzi, ulertzen ez zuten hizkuntzarekin aurkitu aurrez aurre eta Espainiako edozein muturretara behartuta joan beharra sufrimendu iturri izan da edozeinentzat. Sufrimendu hori areagotzen da behartuta anaia-arteko gerrara zoazela dakizunean.

⁴³ Udal agiriak: Soldaduen errolda.

Zk.	IZEN-ABIZENAK	JAIOETXEA	UDAL ERABAKIA
1924ko KINTAKOAK			
1	Irastortza Ugalde, Pedro	Eskola maisua Kanpotarra	Soldadu
2	Iturbe Agirrezabala, Jose	Ugarte jauregi	Soldadu
3	Otamendi Zabala, Juan	Ezkelberro	Soldadu
4	Puldain Loidi, Jose	Santsategi	Soldadu
5	Zelaia Arrupe, Antonio	Ugarte jauregi	Soldadu
1925eko KINTAKOAK			
1	Aierbe Sarasola, Jose	Juanlopezenea	Soldadu
2	Bakartegi Uralde, Jesus	Etxaiz goena	Soldadu
3	Etxarri Agirretxe, Ramon	Plantxenea	Soldadu
4	Etxeberria Ezeiza, Juan	Jauregi txiki	Soldadu
5	Etxeberria Aierbe, Ramon (apaiza)	Ezkiatanea (Estanko txiki)	Soldadu
6	Garmendia Altuna, Jose	Ugalde	Soldadu
7	Karrera Loidi, Jose	Lizeaga	Soldadu
8	Labaien Goñi, Antonio	Torrea	Soldadu
9	Otamendi Goikoetxea, Jose	Etarte	Soldadu
10	San Sebastian Etxeberria, Gregorio	Lizeaga	Soldadu
11	San Sebastian Altuna, Jose	Borda	Soldadu
12	Sarasola, Jose	Katxaberro	Soldadu
13	Zaldundegi, Jose	Benta txiki	Soldadu
1926ko KINTAKOAK			
1	Agirrezabala Gorostegi, Jose	Garagartza	Soldadu
2	Amundarain Artola, Juan	Ezkelberro	Soldadu
3	Arandia Murgiondo, Lazaro	Seroretxe (Ugarte)	Soldadu
4	Artola Artola, Tiburtzio	Zubiondo	Soldadu.
5	Elurbe Ariza, Koxme	Zuriarrain	Soldadu
6	Gorostidi Ezeiza, Jose	Iparragirre txiki	Soldadu
7	Jauregi Arostegi, Bartolome	Santsategi	Soldadu
8	Mujika Zabala, Jose	Larreta	Soldadu
9	Puldain Loidi, Antonio	Letradunea	Soldadu

10	Sagastume Etxeberria, Karlos (Misionero de la Compañía de Jesus)	Elizalde	Soldadu
11	Zabala Karrera, Bautista	Albitzuri	Soldadu
12	Zubeldia Arsuaga, Jose	Ugarteko errota	Soldadu
13	Zuriarrain Tolosa, Juan	Albitzuri	Soldadu
14	Maiza Artola, Ramon	Bedaioke errota	Soldadu

1927ko KINTAKOAK

1	Agirrebarrena Agirrezabala, Jose Ramon	Agirrebarrena	Soldadu
2	Aierbe Arteaga, Jose	Etxaiz barrena	Soldadu
3	Altuna Zabala, Teodoro	Jakueta	Soldadu
4	Amundarain Zabala, Joakin	Berantetxeberri	Soldadu
5	Arandia Murgiondo, Jose	Seroretxe (Ugarte)	Soldadu
6	Arteaga Artola, Gregorio	Elizegi	Soldadu
7	Ezeiza Bernaras, Pedro	Martinea	Soldadu
8	Galartza Uzkudun, Luis	Letradunea	Soldadu
9	Gorostegi Labaien, Jose	Alegirietxea (Aletxe)	Soldadu
10	Karrera Larreta, Martin	Loikadi	Soldadu
11	Labaien Labaien, Pedro	Etxaiz goena	Soldadu
12	San Sebastian Altuna, Jose	Borda	Soldadu
13	Terradillos Fuentes, Jose	Jakueta	Soldadu
14	Mauduit Zubizarreta, Pedro	Juanlopezenea	Soldadu

1928ko KINTAKOAK

1	Altuna Atxaran, Migel	Oteiza azpikoa	Soldadu
2	Altuna Labaien, Gregorio	Udaletxea	Soldadu
3	Altuna San Sebastian, Juan	Altzarrate	Soldadu
4	Arsuaga Artola, Mateo	Arrieta	Soldadu
5	Arteaga Gorostidi, Ignazio	Jaiotzez amezketarra ba- zen ere, Salamancan bizi zen eta handik joan zen soldadu.	Soldadu
6	Bernaras Agirrezabala, Jose	Zilartegi	Soldadu
7	Etxeberria Ezeiza, Ramon	Jauregi txiki	Soldadu
8	Egorleta Berebide, Basilio	Toledo bitarte	Soldadu
9	Labaien Goñi, Juan	Torrea	Soldadu

1929ko KINTAKOAK

1	Altuna Sarasola, Lazaro	Sagastume saletxe	Soldadu
3	Etxeberria Zuriarrain, Jose	Arantzasti errota	Soldadu
4	Goñi Lasa, Domingo	Azintzinea	Soldadu
5	Gorostidi Altuna, Jose	Zuriarrain	Soldadu
6	Karrera Sagastume, Jose	Unanbide	Soldadu
7	Lizaso Otamendi, Jose	Torreargañaras	Soldado
8	Sagastume Etxeberria, Juan	Elizalde	Soldadu
9	Saralegi Zabala, Felipe	Auzoetxea	Soldadu
9	Tolosa Goikoetxea, Sebastian	Senperenea	Soldadu
10	Tolosa Tolosa, Martin	Sarobetxea (Sautse)	Soldadu

1930eko KINTAKOAK

1	Altuna Artano Sebastian	Mendiko	Soldadu
2	Arandia Murgiondo, Rafael	Sarobetxea (Sautse)	Soldadu
3	Artola Artola, Silverio	Zubiondo	Soldado
4	Azpilgain Ondarte, Paulino	Maindegia	Soldadu
5	Ezeiza Bernaras, Rikardo	Martinea	Soldadu
6	Galartza Goñi, Santos	Perutxoenea	Soldadu
7	Galartza Larrarte, Joakin	Galartzanea	Soldadu
8	Garmendia Altuna, Jose	Ugalde	Soldadu
9	Gorostidi Altuna, Gregorio	Zuriarrain	Soldadu
10	Jauregi Arostegi, Migel	Laturu	Soldadu
11	Puldain Loidi, Juan	Torresenea	Soldadu

1931ko KINTAKOAK

1	Agirrezabala Artola, Justo	Etondo	Soldadu
2	Altuna Atxaran, Jose	Oteitza behekoa	Soldadu
3	Altuna San Sebastian, Santos	Altzarrate	Soldadu
4	Arandia Tolosa, Juan Jose	Zuzitza	Soldadu
5	Artano Zuriarrain, Martin	Etxeberri haundi	Soldadu
6	Arteaga Artola, Jose	Elizegi	Soldadu
7	Zelagaien Ibaiola, Pablo	Iparragirre txiki	Soldadu
8	Goñi Lasa, Sebastian	Azentzinea	Soldadu

9	Goñi Zubeldia, Axintxio	Etxeberri txiki eta Tomasenea	Soldadu
10	Gorostegi Labaien, Jose	Alegirietxea (Aletxe)	Soldadu
11	Legazpia Goinalde, Juan	Katxaberro	Soldadu
12	Loidi Agirrezabala, Jose	Altunberri	Soldadu
13	Morea Aiara, Migel	Lapatza	Soldadu
14	Tolosa Goikoetxea, Jose	Senperenea	Soldadu

1932ko KINTAKOAK

1	Agirrezabala Gorostegi, Jose	Garagartza	Soldadu
2	Altuna Artano, Txomin	Mendiko	Soldadu
3	Altuna Artola, Ignazio	Astamutilleta	Soldadu
4	Artola Agirrezabala, Jose	Etxeberri (Ugarte)	Soldadu
5	Artola Sarasola , Sebastian	Altungoena	Soldadu
6	Beldarrain Tolosa, Juan Bautista	Zubiondo	Soldadu
7	Ezeiza Bernaras, Migel	Martinea	Soldadu
8	Etxeberria Zuriarrain, Bitoriano	Arantzasti errota	Soldadu
9	Galartza Galartza, Jose	Errazkiñenea	Soldadu
10	Galartza Goñi, Graziano	Perutxoenea	Soldadu
11	Gorostidi Altuna, Jose Mari	Zuriarrain	Soldadu
12	Sarobe Aldanondo, Ramon	Ola / Carlosenea	Soldadu
13	Tolosa Tolosa, Jose Ignazio	Sarobetxea (Sautse)	Soldadu
14	Zuriarrain Tolosa, Jose	Albitzuri	Soldadu

1933ko KINTAKOAK

1	Agirrebarrena Agirrezabala, Sebastian	Agirrebarrena	Soldadu
2	Aierbe Sarasola, Martin	Juanlopezenea	Soldadu
3	Altuna Labaien, Jesus	Udaletxea	Soldadu
4	Altuna Labaien, Jose	Udaletxea	Soldadu
5	Altuna Zabala, Jose	Barberonea	Soldadu
6	Amenabarro Iturrioz, Ignazio	Zurain (Zuin)	Soldadu
7	Arandia Tolosa, Pedro	Zuzitza	Soldadu
8	Etxeberria Olano, Ignazio	Zubiondo	Soldadu
9	Galartza Larrarte, Jose Ignazio	Galartzaneia	Soldadu

10	Goñi Zubeldia, Markos	Etxeberri txiki eta Tomasenea	Soldadu
11	Puldain Loidi, Ignazio	Tomasenea	Soldadu
12	Sanchez Oteiza, Pedro	Agirain (Agin)	Soldadu
13	Tolosa Balerdi, Jose	Etzupel	Soldadu
13	Tolosa Goikoetxea, Jazinto	Senperenea	Soldadu
14	Zabala Goñi, Jose	Dantzarinea	Soldadu
15	Zabala San Sebastian, Jose	Jakuetxea	Soldadu
16	Zabala San Sebastian, Santiago	Zurutuza	Soldadu

1934ko KINTAKOAK

1	Agirre Zubeldia, Atanasio	Iraregi	Soldadu
2	Artano Sarasola, Ramon	Elorrain	Soldadu
3	Artola Sarasola, Jose	Altungoena	Soldadu
4	Beldarrain Tolosa, Rafael	Zubiondo	Soldadu
5	Karrera Iztueta, Jose	Katxaberro	Soldadu
6	Karrera Ormaetxea, Jose Martin	Agirain (Agin)	Soldadu
7	Gorostidi Altuna, Martin	Zuriarrain	Soldadu
8	Labaien Garin, Juan	Etxaiz bitarte	Soldadu
9	Labaien Goñi, Paulino	Torrea	Soldadu
10	Loidi Mujika, Bixente	Iparragirre	Soldadu.
11	Mujika Zabala, Jose	Larreta	Soldadu
12	Toledo Zabala, Juan	Etxeberri (Ugarte auzoa)	Soldadu
13	Tolosa Tolosa, Jose Mari	Sarobetxea (Sautse)	Soldadu
14	Zabala Agirrezabala, Migel	Etzupel	Soldadu
15	Zabala Gorostidi, Gregorio	Galartza garaiko	Soldadu
16	Zabala San Sebastian, Juan Jose	Jakuetxea	Soldadu

1935eko KINTAKOAK

1	Agirrebarrena Agirrezabala, Federiko	Agirrebarrena	Soldadu
2	Amenabarro Iturrioz, Juan	Zurain (Zuin)	Soldadu
3	Larreta Tolosa, Jose	Txikillo	Soldadu
4	Lizaso Otamendi, Jose Domingo	Torreargañaras	Soldadu
5	Tolosa Artola, Ignazio	Argaia goena	Soldadu
6	Tolosa Goikoetxea, Antonio	Senperenea	Soldadu
7	Zabala Gorostidi, Joakin	Galartza garaikoa	Soldadu

1936ko KINTAKOAK			
1	Agirre Zubeldia, Jose Ignazio	Iraregi	Soldadu
2	Agirrezabala Balerdi, Frantzisko	Toledo goena	Soldadu
3	Artano Zuriarrain, Karlos	Etxeberri haundi	Soldadu
4	Beldarrain Tolosa, Pablo	Zubiondo	Soldadu
5	Puldain Labaien, Jose Mari	Arotzanea	Soldadu
6	Tijero Moduvar, Teodoro	Tomasenea	Soldadu
7	Tolosa Tolosa, Jose Ignazio	Sarobetxea (Sautse)	Soldadu
8	Zabala Goñi, Jose Frantzisko	Dantzarinea	Soldadu
1937ko KINTAKOAK			
1	Agirrezabala Zubillaga, Jose Mari	Ugarte jauregi	Soldadu
2	Altuna Atxaran, Julian	Oteitza behe	Soldadu
3	Altuna San Sebastian, Jose	Altzarrate	Soldadu
4	Artola Mendiola, Jose.	Zuzitza goikoa	Soldadu
5	Bernaras Altuna, Jose	Eizagirre	Soldadu
6	Karrera Iztueta, Jose	Katxaberro	Soldadu
7	Karrera Ormaetxea, Jose	Agirain	Soldadu
8	Goñi Zubeldia, Andres	Etxeberri txiki / Tomasene	Soldadu
9	Otamendi Zabala, Zezilio	Ezkelberro	Soldadu
10	Saralegi Zabala, Jose Antonio	Auzoetxea	Soldadu
11	Toledo Zabala, Deograzias	Etxeberri (Ugarte auzoan)	Soldadu
12	Ulazia Artano, Gaspar	Loiola berri	Soldadu
13	Zabala Agirrezabala, Juan	Etzupel	Soldadu
1938ko KINTAKOAK			
1	Agirrezabala Artola, Ignazio	Etondo	Soldadu.
2	Amundarain Jauregi, Jose	Errekagoiti	Soldadu
3	Arandia Rezola, Jose	Armaetxea	Soldadu
4	Galartza Artola, Jose Mari	Agirain	Soldadu.
5	Galartza Galartza, Joakin	Errazkiñenea	Soldadu
6	Zabala Goñi, Jose Mari	Dantzarinea	Soldadu.
7	Zabala San Sebastian, Joakin	Zurutuza	Soldadu
8	Zabala San Sebastian, Jose Antonio	Jakuetxea	Soldadu

1939ko KINTAKOAK

1	Agirre Zubeldia, Bixente	Iraregi	Soldadu
2	Arandia Murgiondo, Anjel	Segoretxea (Ugarte auzoan)	Soldadu
3	Artano Zuriarrain, Lukas	Etxeberri haundi	Soldadu
4	Bernaras Altuna, Juan Bautista	Eizagirre	Soldadu
5	Bidaola Oruna, Antonio	Iparragirre txiki	Soldadu
6	Labaien Garin, Ignazio	Etxaiz bitarte	Soldadu
7	Mujika San Sebastian, Jose	Etxetxo	Soldadu
8	Otamendi Goikoetxea, Juan	Etarte	Soldadu

1940ko KINTAKOAK

1	Agirrezabala Zubillaga, Ignazio	Ugarte jauregi	Soldadu
2	Altuna Artano, Juan Jose	Mendiko	Soldadu
3	Altuna San Sebastian, Hilario	Altzarrate	Soldadu
4	Arandia Tolosa, Agustin	Zuzitza behekoa	Soldadu
5	Bernaras Agirrezabala, Ignazio	Zillartegi	Soldadu
6	Larrea Manterola, Demetrio	Arotzanea	Soldadu
7	Lobato Gomez, Andres	Arrakatanea	Soldadu
8	Sagastume Arginberri, Jose	Igoena	Soldadu
9	Tolosa Tolosa, Juan	Sarobetxe (Sautse)	Soldadu
10	Zabala San Sebastian, Jose	Zurutuza	Soldadu
11	Zabala San Sebastian, Ignazio	Jakuete	Soldadu

1941eko KINTAKOAK

1	Agirrezabala Larreta, Felipe	Laturu / Ugarte jauregi	Soldadu
2	Alustiza Zabala, Juan	Dantzarine saletxe	Soldadu
3	Altuna Sagastume, Jose	Liñabiaga	Soldadu
4	Artola Zubeldia, Dionisio	Zabalbarrena	Soldadu
5	Benito Martinez, Martzelino	Plantxenea	Soldadu
6	Galartza Artola, Juan Bautista	Agirain	Soldadu
7	Otamendi Murua, Jose Frantzisko	Arpiano	Soldadu
8	Sagastume Lizaso, Jose Frantzisko	Carlosenea	Soldadu
9	Sagastume Saralegi, Jose	Larramendi	Soldadu
10	Zabala San Sebastian, Ignazio	Jakuete	Soldadu
11	Zabala San Sebastian, Jose	Zurutuza	Soldadu

2.2.3. AMEZKETAN FRANCOREN ALDEKO HAUTUA SUSTATU ZUTEN ERAGILEAK

Hasteko esan, amezketar batzuek Francoren taldera euren ideiegatik jo zutela. Baina gehienek kintak harrapatuta borrokatu zuten, denek bezala, noren alde eta noren aurka zihoazen zehazki jakin gabe.

Edonola, gerra egoeran maiz gertatzen dira baterako eta besterako eragin bereziak, eta maiz egiten dira presaren presaz hautu ezohikoak eta ulertzen zailak. Hori gertatu zen Amezketa ere. Izan ere, Amezketa, garai hartan, aurrez esan dugunez, baziren EAJ-PNVri botoa emandakoak, eta ez gutxi. Eta denok dakigunez, EAJ-PNV alderdi politikoak zalantzak izan arren, herritarren nahi eta borondatez osatutako gobernu errepublikarraren alde lerrokatu eta borrokatu zen, bide horretatik Autonomia Estatutua lor zezakelakoan. Hala ere, gerra piztean, ohiko soldadutzaren bidetik abiatuta, amezketar gazte gehienak matxinatuen aldera bildu ziren.

Beraz, nahiko ustekabeko gerra adierazpenak amezketar asko harrapatu zuen ezbaian eta egoera guztiz konplexuari aurre egin behar izan zioten eta ataka gaiztotik pasarazi zituzten banda hautatzeko unean herritarrek, eta batez ere soldadutzarako urteetan zeudenak. Horixe adierazten du garbiki Jose Antonio Saralegi eta bere lagunak arteko elkarrizketa honek:

Taldeakide batek: “*Hi, gerra omen zetorrek!*”

Jose Antoniok: “*Etzak esan, orduan horien kontra joan beharko gaituk!*”

Erantzuna: “*Bai, zera, esaten dutenez, kontra jun eta harrapatu ezker, derrepentean kartzeleratuko omen gaitxiztek!*”

Jose Antoniok etsipenez: “*Ederrak egin dizkiagu!*”

Garbi dugu, beraz, gure gaurko talaiatik zaila zaigula egoera horretan kokatzea eta huts handia litzatekeela egoera korapilatsu hura guk axolagabekeriaz soiltzea. Izan ere, hari solte ugariz osatu baitzitzaien ustekabeen mataza.

Matazaren lehen harizat har dezakegu gerlari nafarren indar erakustaldia. Amezketa eta antzeko nekazal herrixkak, hirigunetatik fisikoki aldentuta eta kultura politikoetik urrun antzean bizi zirenak, nahiko ustekabeen harrapatu zituen gerrak eta haren garapenak. Nafarroa, Araba eta Gipuzkoako Tolosa inguruak aitaren batean hartu zituzten mendean frankistek. Erreketeek, txapel gorriek, zalaparta handia sortu zuten eta inguruko herrietako gazte asko erakarri zituzten.

↑ Arturo Campión gudarien batailoia.

↑ Erreketeak desfileatzeko prestatzen Tolosan (1936).

Erreketeen laguntza funtsezkoa izan zen nazionalen berehalako arrakasta hori lortzeko. Eta ia-ia bat-bateko indar erakustaldi horrek amezketar gazte batzuk erakarri egin zituen. Alderantziz gertatu izan balitz, hau da, aurrez aipaturiko lurraldeak gudariak eta beste indar errepublikazaleek di-da batean bererenganatu izan balituzte, eurena izango zatekeen erakarpen indarra. Bestalde, Eusko Gudarostea beranduago antolatu zen, eta hori ere kontrako eragile bihurtu zen.

Mataza horretako beste osagai bat amezketarren kultura politiko eskasari lotua agertzen da. Oinarrizko kultura-mailan nabari ziren gabezien berri adierazten du Amezketako Udalbatzak, urte batzuk geroago, 1940. urtean, Gobernadoreak proposatu zuenean Amezketa eta Abaltzisketa idazkari batek kudea zitzala. Idazkariak eta alkateak zioten idazkariaren lan-eremua gero eta zabalagoa zela. Batetik, Gobernutik lan gehiago eskatzen zitzaizkiolako eta, bestetik, herritarren

kultura eskasaren ondorioak idazkariak erremediatzen zituelako. Honela dio 1940ko irailaren 8ko udal aktak:

“Toda vez que la cultura general del vecindario amén de los componentes de la Corporación municipal es a todas luces insuficiente para darse cuenta exacta del contenido de las mismas”.

Beraz, segur aski, EAJ-PNVren Bigarren Errepublikaren aldeko argudio politikoak ez ziren amezketarren kultura politikorako aproposenak eta ulergarrienak.

Beren burua nazionalistatzat zutenak ere, horra beste hari bat, nazionalen bandora bildu ziren. Izan ere, nahiz eta EAJ-PNV Bigarren Errepublikaren aldeko indarren alde jarri, Amezketako gazte abertzale eta elizkoiek, eguneroko bizitzan, erreparatu zituzten muturreko errepublikazaleekiko. Axaletik ezkerreko erradikalen pentsamendu eta praktika politikotik hurbil egon bazitezkeen ere, sustrai-sustraian, amezketarren erlijioarekiko atxikimendu sutuak urrundu egiten zituen haiengandik eta tradizionalistegana hurbiltzen zituen.

Beraz, nahiz eta botoa EAJ-PNVri emanak izan, ez ziren sakon-sakonean errepublikazaleak, errepublikazaleen asmo eta teoriekin ez ziren ezkontzen, errezeloak ugari ziren. Ahulezia hori berarekin zeramaten EAJ-PNVri botoa emandako gazteek, eta bandoa hautatzeko unean, nora eta gerrara joateko, erabateko garrantzia izan zuen ezkerrekoekiko enpatia ahulak.

Amezketako abertzale gazte eta helduentzat, hori adierazi digute hainbat herritarrek, Bigarren Errepublikak era traketsengan eta gordinegian jo zuen bere helburuen alde. Norbaiten aburuz, “era brutoan” saiatu zen Bigarren Errepublika bere pentsaera lege bihurtzen. Eta, noski, talka egin zuen Amezketakoen erlijiotasunarekin, tradizioekin eta bizitzeko moduarekin. Ulerkaitzak ziren amezketar gazteentzat elizak erretzea, jesuitak kanporatzea, Jesusen Bihotzaren irudia Amezketako udal-fatxadatik kentzea...

↓ Juan Imaz jauna, Amezketako udal-idazkaria.
Karlista esanguratsua.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Nafarroan ere, jakin badakigu, zenbait nazionalista esanguratsu karlisten bandora hurbildu zirela. Horrela dio Alberto Barandiaranek⁴⁴: “Jose Arretxe idazle azpeitiar ezagunak, karlistekin egin zuen gerra. Baita Manuel Ibarrodo eta Javier Landaburu nafar jeltkideak ere”.

Pedro Ezkurdia Elizarik, 1936an Iruñeko EAJ-PNVko buru izan zenak, azpimarratzen du oso gogorrak izan zirela bando bat edo bestea hautatu beharreko garai haiek. Testuinguru horretan altxatuekin kolaboratzen amaitu zuten, beldurragatik, presioagatik, lagun arteko joerarengatik, gertukoak babesteagatik...

Modu berean, bando aldaketak ere gertatzen ziren. Hemendik dator beste hari bat, nahiz eta besteak baino meheagoa izan. Jakin badakigu, Jose Azpirozek bere liburuan⁴⁵ dioen gisara, Berastegin eta batez ere Erriberan, arrazoi bategatik edo bestearengatik, bando aldaketak izan zirela. Batzuetan *Karlista* eta *Gorrien* arteko amorrua hainbestekoa izanik, *gorriek* bizia galtzorian ikustean, erreketek bilakatu baino lehenago falangera jotzea nahiago izan zuten. Amezketan ere, EAJ-PNVko pertsona esanguratsuak, zigorrak saihestu eta bizia salbatzeagatik, falangera afiliatu ziren.

↑ Queipo de Llano teniente jeneralak, irratiz mehatxuka. Iturria: Internet.

Matazako hari gogorrenetakoak eta eragin-garrienak, ordea, matxinatuen buruek etengabe jaulkitzen zituzten mezu mehatxagarriak izan ziren. Adibide modura hona batzuk. Queipo de Llano teniente jeneralak hau adierazi zuen: “Gure legionarioek erakutsiko diete gorriek benetako gizona izatea zer den, miliziano maritxu horien aldean. Guztiz bidezkoa da beren emazteak bortxatzea, komunistek eta anarkistek maitasun librea aldarrikatzen dutenez. Ez dira libratuko, zintzurra lehertu arte marru egiten badute ere”⁴⁶. Mola jeneralak, berriz, irratiz, mezu hauxe zabaldu zien ezkerrekoek eta nazionalistek: “Errenditzen bazarete bizitza eta ondasunak ziurtatuko dizkizuegu. Gainerakoan, heriotza eta desjabetza izango duzue”.

⁴⁴ Alberto Barandiaran Amillano: ‘Gurea falangista zen’ (17.orr.).

⁴⁵ Joxe Azpiroz. Liburua ‘Gogoz kontrako pausoak’.

⁴⁶ Antxiñe Mendizabal Aranburu. ‘Odolekoak’ narrazioan. (52 orr.).

↑ Mola jenerala Donostian. Iturria: Euskal Memoria.

Amezketan ere entzun ziren mezuak, horiek eta beste asko, eta horrek hotzikara sortu zuen abertzaleengan. Gipuzkoako militar buruak, Koronela eta Teniente Koronela, Bigarren Errepublikaren alde jartzeagatik, biak fusilatu zituzten. Beraz, bizitza kolokan zegoen eta baserriaren jabe egin zirenak ere beldur ziren “komunistek” jabetza kenduko ote zien.

Mataza gehiago bihurritu eta trinkotzeko ezin ditugu ahaztu matxinatuen aldeko ziren herritar esanguratsuenek (apaizak, alkateak, udal idazkariak, ‘Zirkuluko edo Kasinoko’ arduradunek, Falangisten arduradunek...) zabaldu zituzten mezuak: “Ez zaitezte joan errepublikanoekin, horiek gorriak, komunistak dituk”; “Bil zaitezte Falangista edo Errekteengana eta alde ederreko soldaduska izango duzue”; “Gorriengana joan eta harrapatzen bazaituztete, seguru-seguru kartzela edo heriotza izango duzue”⁴⁷.

Mezu horiek, mezu interesatu horiek, eragin handia izan zuten Amezketako herrian, izan ere, garai hartako amezketarrak izango ziren langile finak, bai, baina ideologia mailan eta kontzientzia alorrean ez zuten oinarri sendorik.

Eta matazaren azken hari muturrak, hauexek: gerra irabazten ari zirenek, harrokeriaz beteta, errepresioaren bideari lotu zitzaizkion. Gudariei eta errepublikazale zirenei eta haien ingurukoei senperrak biziarazi eta ikusarazi zizkieten matxinatuek. Beraz, errepresioaren izuak ere indartsu eragin zuen soldadutzarako hautua egiteko unean.

Ideologia erlijioso jakin batek eta mutur-muturrera eramandako erlijio aldarrikapen faltsuek ere eragin zuten giro nahasi horretan, eskuindarren hautua erabakitzen. Neurrigabekoa zen erlijioaren eta eskuinaren aldeko batasuna. Erritu erlijiosoak, ekitaldi liturgikoak, sinbolo erlijioso eta politikoak, neurri politikoak nahasten edo konbinatzen zituzten. Horrela, muturreko horiek elizkizunetara joango ziren erlijio irudiak nabar-

⁴⁷ Herriko agintarien (alkate, idazkari, erretore) sasi-mezuak, mezu interesatuak.

↑ *Izaskungo Ama Birjinaren koroatze ospakizuna. Gerra ondorenean ere, Eliza eta kolpistak batuta. Iturria: Tolosako Udal Artxibategia (1949).*

men ikusgai zituztela (mantelina, gurutzeak, “Viva Cristo Rey” oihuak); ezkerrekoen exekuzioak ikusi eta txalotuko zituzten; eta ondoren, bapo eta alai bazkaritara joango ziren. Agintari politiko eta erlijiosoekin batera, ez zen faltako Guardia Zibilik, etengabekoa baitzen horien presentzia ere; beti zebiltzan norbaiten bila.

Aurrez adierazi modura, 1937ko apiriletik aurrera karlisten eta falangisten indarrak batu egin zituen Francok. Horrela, gerora, “karlista” eta “falangista” izendapenak txanpon beraren bi aurpegi izango dira. Batasun organiko hori gauzatu ondoren, Gerra Zibilaren eta Lehen Frankismoaren garaietan, Amezketan, Falangearen logoa eta Falangeko ordezkarien izenak oso maiz ageri dira. Beraz, aginte organoetan izan zuten indarra eta presentzia.

Laburbilduz, faktore edo indar eragile horien eraginpean egin behar izan zuten hautaketa amezketar gazteek, eta gehienak noski matxinatuen aldeko armada erregularrera bildu ziren, nahiko behartuta edo derrigorrez. Matazak bere sareetan harrapatu zituen.

2.2.4. AMEZKETAKO ZENBAIT SOLDADU FRANCORENTZAT SUSMAGARRI

Francok bazekien gazte asko eta asko behartuta joan zirela gerrara, eta horiek derrigorrez hautatu zutela Francoren alde borrokatzea. Eta boluntario joan zirenetatik ere, militantziak bulztatuta joandakoak izan ezik, asko izango ziren etorkizun hobe izango zutelakoan joanak ere. Horren guztiaren jakitun ziren armadaren buruak. Erne egongo ziren, eta ikusitako edo entzundako zerbaiten harira oso erraza zen erreze-loak azaleratzea. Horrela, soldadu askori buruzko susmoak ere izan zituzten. Eta, zalantzak argitze aldera, udaletxera bidaltzen zituzten eskariak.

Esandakoaren lekuko modura, hona hemen soldaduskara joan ondoren amezketar hauek ziztuzten iritzi eta portaera politikoen berri eskatuz alkateari zuzendutako agiri esanguratsu bat edo beste. Udalak susmo horiei indarra kentzen zien eta adierazten zien agintariei herritarrak portaera onekoak zirela eta ez zutela ‘gorrien’ ekimenetan parte hartu. Hona, agiri horiek eskatzen dutena:

ESKARIA

"Ruego a V.S. se digne enviarme con la mayor urgencia y con carácter reservado los informes posibles sobre la conducta e ideología política de Sebastián Goñi Lasa"

NORI BURUZKOA

Sebastián Goñi Lasa
(Azentzine haundi)

"Ruego a Vd. la remisión a la mayor brevedad posible de los informes referentes a Jose Zabala San Sebastián, los cuales deberán hacer referencia a los antecedentes políticos y sociales del mismo, tales como partido o sindicato al cual haya podido pertenecer, actividad sindical, ambiente familiar, actuación en la localidad durante la dominación roja y fuera de ella, conducta moral y religiosa, peligrosidad del mismo y en general cuantos datos concretos puedan aportar idea de la afección al Glorioso Movimiento Nacional".

José Zabala San Sebastián
(Jakuetxe)

"Ruego a VD, la remisión a la mayor brevedad posible, datos sobre la conducta moral, política y social de Prudencio Arrieta Tolosa".

Prudencio Arrieta Tolosa
(Artola saletxe)

"Ruego a VD. Que con carácter urgente, me comunique informes sobre los antecedentes personales anteriores al 18 de Julio de 1936 y sobre la actuación posterior a dicha fecha de Juan Altuna Sarasola".

Juan Altuna Sarasola
(Sagastume saletxe)

"Ruego a Vd. me comunique informes sobre la conducta, los antecedentes políticos-sociales así como su actuación en relación con el Glorioso Movimiento Nacional".

Ignacio Bernaras
Agirrezabala (Zillartegi)

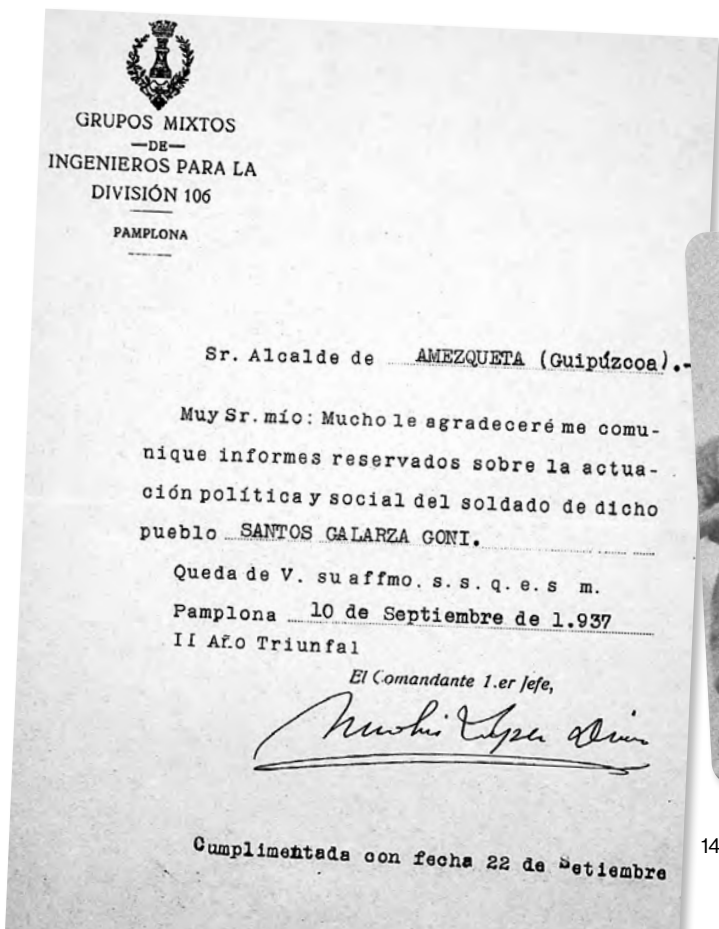
"Se interesa que se tome declaración a dos testigos de esa localidad en este expediente que se sigue contra el inculcado señalado al margen".

Vitoriano Echeverría
Zuriarrain
(Arantzasti errota)

Mucho le agradecería se comunique informes reservados sobre la actuación política y social del soldado Santos Galarza Goñi.

Santos Galarza Goñi
(Perutxoenea)

Hona agiri ofizial bat, eredu modura:

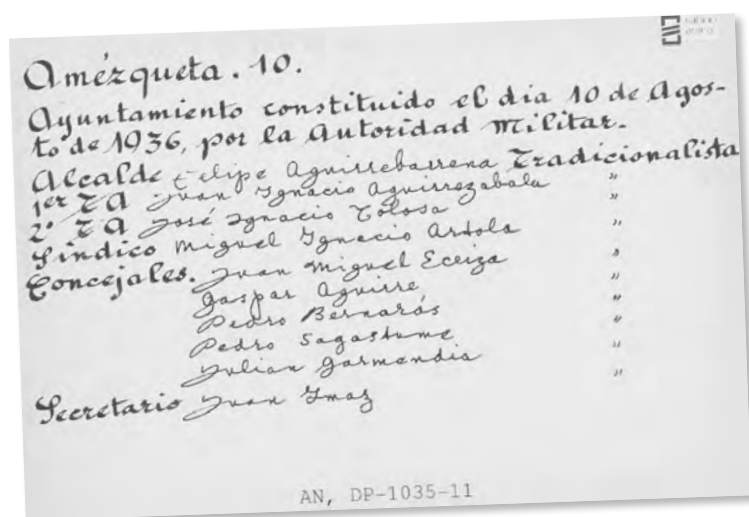

↓ Ohiko atxiloketa etxean, 1936an.
Iturria: Internet.

2.3. Gerra Zibila eta Amezketako Udala

1936ko hauteskundeen ondoren, amnistia eskaini zitzaizen 1933an zigortutako alkate eta zinegotzi guztiei eta ondorioz, aurrez kargugabetutakoak euren karguetara itzuli ziren. Baina, tamalez, denbora gutxirako. Izan ere, kolpisten aginduz, berriro kargugabetu zituzten eta udal berria osatu zuten indarrez. Hona Sabino Arana Fundaziotik jasotako agiria:

Kargua hartzerakoan, Felipe Agirrebarrenak adierazitakoaz hauxe dio 1936ko abuztuaren 10eko udal-aktak:

“Una vez ocupada la presidencia dio gracias por su nombramiento y manifestó acto seguido que pondría todo cuanto estaba de su parte para la buena administración del municipio, más en estos momentos difíciles en que cada uno se hallaba obligado a ofrecer su apoyo moral y material a la ayuda del Glorioso Ejército Salvador de España con el fin de que mediante una cooperación mutua fuera vencido el comunismo rojo que nos amenazaba”.

Testu hau ez zuen noski alkateak idatziko, aktetan azaltzen diren eta gurera ekarri ditugun beste asko bezala; idazkaria izango zen hizkuntzari garaian garaiko kutsu eta ikuspegi ideologikoa emango ziona. Halere, alkate eta zinegotziek guztiz bat etorri ziren esanahiarekin.

2.3.1. UDALBATZA BERRIA AGINTARI KOLPISTEN ESKAEREN MENDE

Guda hasi eta udalbatza berria osatzean jaso zituzten alkateek, Amezketakoak barne, lehen arauak eta egitekoak. Joko-zelaia mugatzeari ekin zioten lehenik agintariek.

Lehen aginduak Ordizian osatu zen Junta Karlistak igorri zituen Amezketara. Udalbatza berria osatzeko agindua handik heldu zen, eta hau zioen:

“Por acuerdo de la Junta de Guerra Carlista de Guipúzcoa, se le faculta para que en nombre de esta entidad haga nombramientos de Alcalde de este pueblo y constituya ayuntamientos con las personas de confianza absoluta que usted designe. Es sumamente urgente e interesante cumplan las instrucciones que al dorso se detallan, dando cuenta inmediatamente de cuantas gestiones que en este sentido se realicen.

Ruégole también se sirva remitir con urgencia relación de maestros, empleados del estado, provincia y municipio (telégrafos, teléfonos, capataces, camineros, sacerdotes) y filiación de todos los que pertenecen a la zona de guerra. Relación de personas de la más absoluta confianza e identidad que pudiesen sustituir a los que se precisara separar del servicio”.

*Dios guarde a Ud. Muchos años
(6 de agosto de 1936)*

1936ko abuztuaren 5ean, aurreko agiriaren egun berean, beste agindu zehatz hauek betetzeko eskatu zitzaion Udalari, beste agiri batean. Hona esanguratsuenak:

- *La bandera deberá ser española, bicolor y ondeará en el Ayuntamiento y edificios públicos, prohibiéndose toda otra bandera sea cualquiera el matiz político que representa.*
- *Se procederá inmediatamente a colocar el crucifijo en las escuelas y edificios públicos.*
- *Así mismo si en algún ayuntamiento hubiese sido entronizado el Sagrado Corazón de Jesús y se hubiera destronizado volverá presidir y ser colocado en la Sala Capitular con toda solemnidad.*

• *Acudirá el Ayuntamiento en Corporación a cuentas funciones religiosas se celebren en la localidad con ocasión del movimiento salvador que se está llevando a cabo en toda España.*

• *Los alcaldes deberán tomar la filiación a todas las personas que con carácter voluntario se incorporen a este movimiento, remitiéndolo juntamente con una relación de todos ellos a esta Junta de Guerra.*

Jarraian, Tolosako komandante militarrek hartu zuen bere gain Ordizia eta Tolosa bitarteko herrien gobernantza.

↓ 1936ko abuztuaren 14an Tolosako Komandantzia Militarretik jasotako agindua.
Agiriaren iturria: Urnietako Udal Artxibategia.

B A N D O

Don Pablo Erviti y Marco: Teniente Coronel, Comandante Militar de Tolosa, Villanueva y region comprendida entre ambas Villas.

ORDENO Y MANDO:

1.º—Todos los comerciantes e industriales que posean vales entregados por individuos del frente popular, los presentarán en esta Comandancia Militar de **Tolosa**, donde quedarán depositados como piezas de convicción, dándoseles a cambio a los interesados unos resguardos en los que se consigné el importe de lo que figure en tales vales, para reclamaciones que en su día aquellos pudieran formular contra los firmantes.

2.º—Se procede a la militarización de todos los individuos comprendidos entre los 20 y 40 años, para lo cual este Ayuntamiento de **Alegria** formalizará las oportunas relaciones por provisiones que remitirán a mi autoridad en esta Comandancia Militar de **Tolosa**. Proveerán a los movilizados de brazalete nacional.

Mi Autoridad dispondrá los servicios que han de prestar los citados individuos, compatibles desde luego con sus habituales ocupaciones, bien entendido, que desde el momento de la militarización quedarán sujetos a las disposiciones contenidas en el Código de Justicia Militar.

3.º—Requisaré bienes y muebles e inmuebles de todos los elementos de esta localidad que se encuentran con el enemigo, y aprovecharé los locales disponibles para alojamiento de tropas y demás servicios del Ejército de operaciones.

4.º—Concedo un plazo de 24 horas a partir de la publicación de este Bando para que individuos pertenecientes a familias de esta localidad que se encuentran en la zona enemiga regresen a sus hogares y destinos, transcurrido este plazo procederé a la expulsión de tales familias.

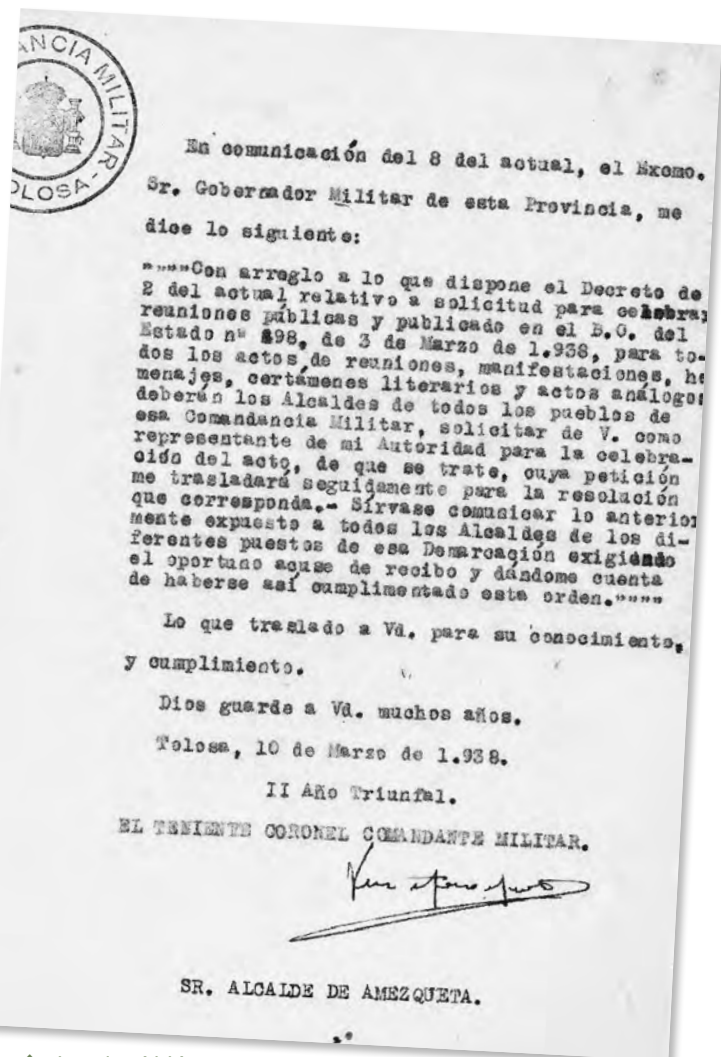
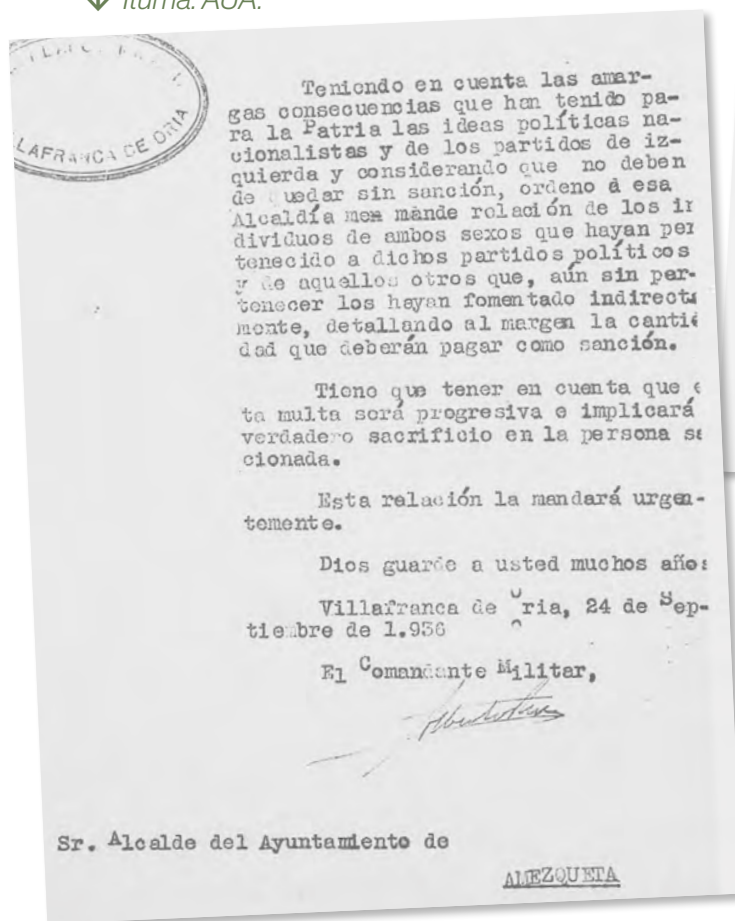
Tolosa, 14 de Agosto de 1936

EL COMANDANTE MILITAR

Gobernadore militarren ardura zuzena zen ekimenak baimentzea edo galeraztea. Zuzenaren eta okerraren erregela berak zuen. Noski, esperientziaz dakigu gobernadorearen galbaheak sare oso estua zuela eskari batzuentzako.

Horrezaz gain, bazuen Gobernu berriak Bigarren Errepublikara garaiak aurkari izan zituen guztiak zigortzeko nahia eta grina, *Espainia Zaharrekoak* zirela argudiatuz. Nahi hori ere agiri ofizialean adierazi zitzaion alkateari gerra hasi berritan. Beraz, galtza bete lan izan zuen Udalak.

↓ Iturria: AUA.

↑ Iturria: AUA.

2.3.2. KARLISTEN DIRU ESKAEREI, UDALAK BAIETZA

Gerra Zibilak mota guztietako galerak ekarri zituen gizakiengan eta ekonomian. Ondorioz, matxinatuek gerran beharrezko zituzten baliabideak eskuratzeko eta horren laguntzaz garai-pena lortzeko herritarrengana jo zuten eskean, guda hasi bezain laster.

Agindu horri, beraz, zigor eta mendeku usaina dario. Mezu garbia du: bidali ahalik eta azkarren Fronte Popularrekoen (ezkerrekoak eta nazionalistak) zerrendak, merezi duten zigorra jaso dezaten.

Ondoren doan agiriak, 1938koa hain zuzen, indar egiten du berriro eta garbi uzten du zer ez zen pasako matxinatuen galbahe horretatik:

Beraz, gerrak iraun zuen bitartean, maiz eskatzen zitzairen Udalari edo herritarrei diru-laguntza "herria salbatzen zihardutenei laguntzeko". Horiek, noski, Francoren aldekoak ziren, eta ez era demokratikoan hautatutako Bigarren Errepublikari leial zitzaizkionak. Azken horiek gorriak eta gaiztoak ziren. Eta, Amezketa Udalak, matxinatuen pentsaera horrekin bat zetorrenez, diru-laguntza beti ematen zuen.

Lehen eskaria 1936ko abuztuan heldu zen Udalera:

Con fecha 18 de Agosto se ha iniciado en Tolosa, como lugar de residencia de la Junta de Guerra de Guipúzcoa, una suscripción con la que se pueda atender a los cuantiosos gastos que consigo lleva el sostenimiento del personal que con tanto patriotismo como abnegación viene luchando en los diferentes frentes, gastos que corren por cuenta de la Junta de Guerra.

Tenemos la evidencia de que el vecindario de esa localidad, percatado de la trascendencia enorme de la lucha que se ventila, cooperará con todo entusiasmo a estas aportaciones que nos son tan precisas y por ello se ruega a Vd. que en esa Alcaldía se abra la suscripción referida, entregándose por Vd. su importe en esta Junta.

Dios guarde a Vd. muchos años.

Tolosa, 19 de Agosto de 1936.

P. LA JUNTA CARLISTA DE GUERRA DE GUIPÚZCOA,

Sr. Alcalde de AMEZQUETA.

Hauxe da Udalak abuztu bereko udal-ak-tan emandako erantzuna:

"La presidencia expuso a continuación que había en el pueblo unos responsables de La Junta Carlita de Guerra de Guipúzcoa pidiendo que se les facilitara una cantidad en la forma que lo habían hecho otros ayuntamientos para hacer frente a los gastos que se presentaban... con quinientas pesetas. En vista de lo expuesto, teniendo en cuenta las actuales circunstancias, se acordó unánimemente destinar la cantidad de 500 pesetas".

Bide beretik jota, goi-agintariak ohartu ziren, edo uste izan zuten, kontribuzioak kobratzeko administrazioaren makinaria geldirik zegoela, eta ondorioz diru-sarrera etenda zegoela; hau da, egoera normalean kobratzen ziren kontribuzioak ez zirela kobratzen. Horretaz ere jabetuaz zituzten alkateak agiri honekin:

La Junta Carlita de Guerra de Guipúzcoa, reunida en la villa de Tolosa el día 14 de Agosto de 1936, adoptó el siguiente acuerdo:

"Ante las circunstancias en que se halla la Administración Provincial, privada de todo control sobre los contribuyentes, desamparada la hacienda de la provincia por quienes únicamente se preocupan de destruir-la y como quiera que aún se halla pendiente la recaudación de contribuciones tales como territorial (rústica y urbana), pecuaria, edúles, arbitrios provinciales de consumos, etc. y no puede en modo alguno dejarse de normalizar este aspecto tan interesante de la vida de Guipúzcoa, acordó:

1º.- Por los respectivos Ayuntamientos se procederá sin demora alguna a la recaudación de las contribuciones arriba indicadas.

2º.- Servirán de base a las recaudaciones de la contribución territorial y pecuaria, los líquidos imponibles y datos correspondientes al ejercicio pasado.

3º.- Las liquidaciones que por el concepto indicado se practiquen, tendrán carácter provisional y serán rectificables tanto para bajas como altas, que fuesen justificadas.

4º.- Las ocultaciones serán castigadas con las máximas sanciones previstas en los Reglamentos correspondientes.

5º.- Verificada la recaudación se entregará a esta Junta de Guerra, la que procederá a su ingreso en la cuenta abierta a nombre de la Junta de Guerra (Fondos Provinciales)."

Lo que se comunica a Vd. para su conocimiento y efectos.

Dios guarde a Vd. muchos años

P. LA JUNTA CARLISTA DE GUERRA DE GUIPÚZCOA,

Sr. Alcalde de AMEZQUETA.

Urte bereko irailean beste eskari baten berri izan zuen Udalak eta horri buruzko erabakia 1936ko irailaren 6ko udalbatzan hartu zen, eta hona laburtuta bederen aktak dioena:

"Se dio cuenta de una comunicación de La Junta Carlita de Guerra de una suscripción abierta en todo el territorio Guipuzcoano ocupado por El Ejército Salvador de España para allegar recursos tanto en metálico como en efectos en oro con destino al Movimiento Nacional. El ayuntamiento (...) teniendo en cuenta que tiene acordado antes suscribir con 500 pesetas, decide encabezar dicha suscripción con otras 500 pesetas más con cargo al capítulo de imprevistos (...)"

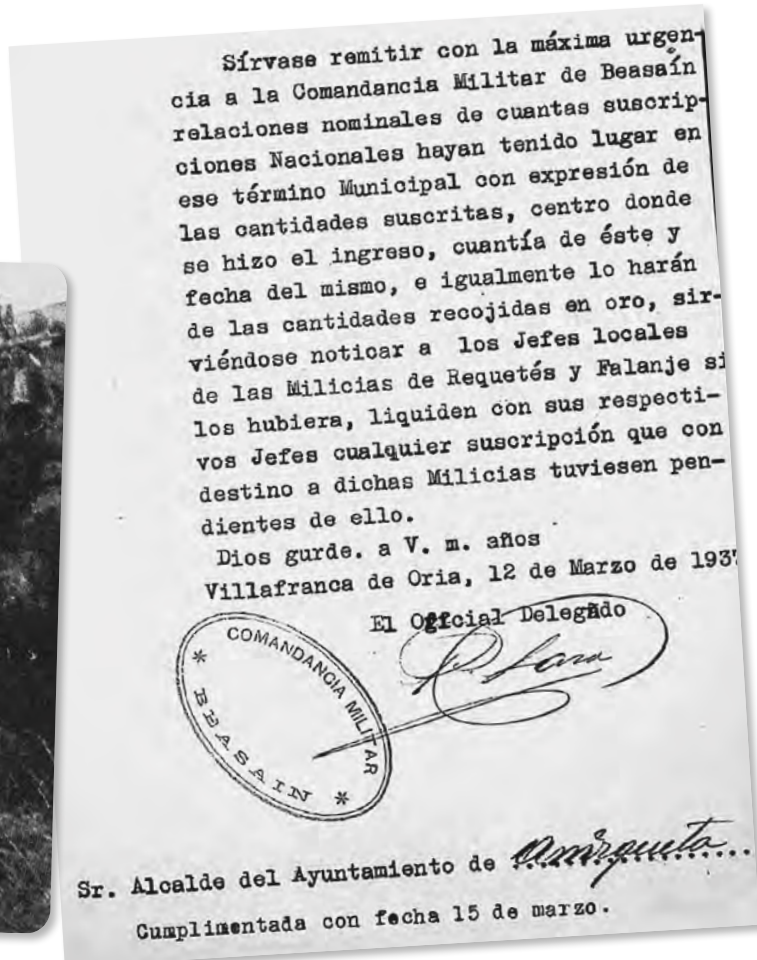

↑ Mandazainak garraioan (janariak, armak...) frontera bidean.

Beste eskari bati erantzunez, hona zer dioen 1936ko abenduaren 13ko aktak:

“A continuación manifestó la presidencia que a petición de las autoridades procedió a abrir una suscripción en la localidad para el aguinaldo del soldado, encabezando con alguna cantidad el ayuntamiento, pues si bien les constaba que cada uno de los familiares se hallaba haciendo un sacrificio con sus hijos enviando dinero con frecuencia, bien podían aportar los demás en este patriótico acto. En su vista el ayuntamiento acordó destinar a este fin la cantidad 25 pesetas”.

Eta azkenik, dirua eskatzea nahikoa ez, dirudienez, eta eskatu zitzaion udalari adierazteko nortzuek eman zuten laguntza dirutan eta nortzuek eskaini zizkioten “mugimenduari” bitxi balioudunak. Hori frogatzen du ondorengo agiriak:

↑ Iturria: AUA.

2.3.3. AMEZKETAKO UDALA BERO-BERO ETA POZIK MATXINATUEN ALDE

Agintari militarrek hautatutako udalak berehala ekin zion Bigarren Errepublikan egindakoa desagiteari. Horrela, Alegiako Osasun Mankomunitatearen babesean, 1937ko zenbait aktetan, aipatzen da nola kargugabetu zituzten Lobato sendagilea eta Aurelia Gimeno botikaria. Hauxe dio 1936ko urriaren 2ko aktak:

“(...) Esta alcaldía se ve además en este lamentable caso de hacer presente, aunque es público, la conducta inmoral poco deseable que dicho Sr. Lobato viene observando en la localidad, aparte de que era bien conocido también que en otras ocasiones habían llegado quejas del vecindario sobre su proceder en cuanto a su profesión, habiendo llegado a dar muchas familias de baja en las igualas, (...)”.

↑ Erreketeak milizianoei Andoainen kendutako kamioi batekin.

Aurrez aipaturiko Lobato sendagilea kargu-betu ondoren D. Esteban Gorostiaga hautatu zuten. Baina, tamalez, zorigaitzoko istripu batean hil zen hautatu berritan. Honela gogoratzen du Udalak haren izaera: *“Modelo de funcionario y caballero cristiano”*. Hura ordezkatzeko D. Luis Cistari Vazquez hautatu zuten Alegiarako. Eta ikusita *“que es un facultativo competente, caballero cristiano y verdadero patriota”* propone al Ayuntamiento de Amézqueta-Abalcisqueta que se le nombre también como médico titular interino”. Eta horrela gertatu zen.

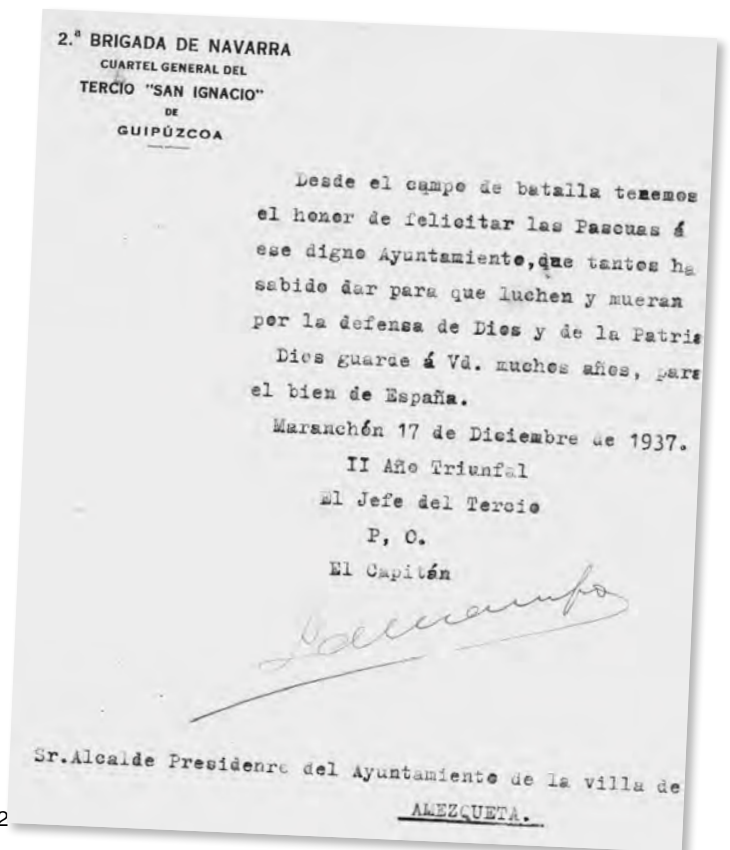
Modu berean, Bigarren Errepublika garaian Udaletxeko fatxadatik kendutako Jesusen Bihoztaren irudia bere lekuan jarri zen eta gaur egun ere han dago. Aktak hau dio horretaz:

“Pagar al carpintero Martín Artano 10 pesetas del jornal empleado en la colocación de la imagen del Sagrado Corazón en la fachada de la casa consistorial”.

Iturria: AUA. →

1937ko abuztuaren 8ko osoko bilkuran irakurri zen, Amezketako Udalak aurrez Francorri igorritako zorion-gutunari erantzunez Francoren idazkariak bidalitako eskerronezko agiria: *“por la felicitación y adhesión dirigidos con motivo del Glorioso Alzamiento Nacional”*.

Frontetik ere heldu zitzaion Amezketako Udalari zorion agurra, Eguberri aurretik. Hona zer dioen:

↑ *Kainoia prest erasorako. Iturria: Euskal Memoria.*

Udalaren “mugimenduarekiko” atxikimendua ezin garbiago adierazten du 1937ko irailaren 8ko aktak. Jose Martin Lizasok Udalak ezarritako kontribuzioa gehiegizkotzat jo eta hura arintzeko eskaria egin zuenean, hauxe erantzun zitzaion: *“El señor concejal Jose Ignacio Tolosa le expresa al peticionario que no es posible rebajar su aportación porque se precisan de medios económicos para esa España Nueva por la que luchan nuestros hijos y porque todos tenemos que trabajar para hacer esa España Grande que patrocina nuestro glorioso Caudillo”*.⁴⁸

Bigarren Errepublikan kaleratutako jesuitak Loiolara itzuli behar zutela eta, pozik hartu zuen ondoko erabakia Amezketako Udalak:

“Hemos recibido la noticia de que el seis de junio se va a celebrar en Loyola (Azpeitia) el fausto acontecimiento del reingreso de la Compañía de Jesús a la casa solar de Loyola. Esta medida adoptada por el Ministro de Justicia ha sido aplaudida en toda España liberada y por lo tanto estimamos

como Guipuzcoanos y Españoles que debe de acudir una representación de este ayuntamiento a las funciones religiosas que se van a celebrar en Loyola”.

Matxinatuen gerra-garaipena pozgarria izan zen Amezketako udalarentzat eta poz horren adierazgarri dira ondoko aktetako adierazpenak.

1939ko apirilaren 2ko udalbatzaren aktak hauxe dio:

“A continuación expuso la presidencia que como se decía en la convocatoria uno de los asuntos a tratar sobre los festejos que se iban a celebrar en esta villa por la feliz terminación de la guerra con el triunfo total del Glorioso Ejército del Generalísimo Franco con lo que quedaba vencido y aplastado el comunismo en España, en esta España en la que el Sagrado Corazón de Jesús tiene prometido reinar con más veneración que en los demás pueblos”.

⁴⁸ Beraz, kristaua eta espainiar patriota izan behar zen eta hori laudagarria zen; euskaldun patriota izatea, ordea, bekatu zen, guttiz kondenagarria.

Eta hari berari jarraiki, uztailaren 9ko aktan haxe irakur daiteke:

“La presidencia manifestó que era esperada en San Sebastián la visita del Glorioso Caudillo y a tal fin y dada la trascendencia del viaje mencionado se acordó por unanimidad acudir el pleno del ayuntamiento con los funcionarios a San Sebastián a recibir al Caudillo”.

Bestalde, aipatu garaipenak ongi merezi zuen hiru urtez festarik ospatu gabe egondako herriari festarik ederrenak eskaintzea. Haxe dio 1939ko abuztuaren 13ko aktak:

“La Presidencia expuso que se aproximaban las Fiestas Patronales de la localidad y como se habían transcurrido tres años sin celebrar con motivo de la guerra habida, estimaba que este año se debían celebrarse con alguna extraordinariedad por cuanto que habían llegado numerosos jóvenes del frente después de pasar toda clase de sufrimientos y era conveniente que se les diera alguna expansión en las fiestas de este año, siempre dentro de las buenas costumbres tradicionales que tenía el municipio”.

Francoren garaipena Bilboko alkateak, Areilzak, honela adierazi zuen: *“Armen bidez konkistatua. Ez itunik, ez hil ondoko esker onik, horrelakorik ez. Gerra lege gogor, adoretzu, tinkoa. Garaileak eta azpiratuak egon dira, noski. Bat eta librea den Espainiak irabazi du, hau da, Falange Tradizionalistaren Espainiak”.*

2.3.4. UDALAREN BIDEZ, FRANCOK ERRENDITZEKO ESKAERAK AMEZKETARREI

LEHEN AGIRIA, AMEZKETARROI “AMEZKETANOS” DEITUZ

Udal guztietara bidali zituzten agintariek, Francoren izenean noski, agiri horiek. Lehenengoa, amezketarrok “amezketanos” izendatuz. Eta bigarrena, errenditzeko eskatuz; azkenekoa, euskaraz, gainera.

AMEZQUETANOS, ESPAÑOLES TODOS

En esta nueva era, a la que ya renace nuestra Patria merced al gallardo gesto de su Glorioso Ejército, una de las atenciones que más preocupan de momento a su nuevo Estado, son los que tienen relación con el bienestar de su colectividad social, de sus bravos soldados y milicianos, y con la expresión de un generoso y ferviente homenaje a quien a éstos representa en la lucha.

Sus miras, exclusivamente patrióticas, están condensadas en una realidad que, todos por común, en la medida de nuestro esfuerzo y sin excusas de ninguna clase, estamos obligados a realizarla; es nuestro..., nuestra aportación económica, la que nos pide España.

Y a todo ello van encaminadas las siguientes organizaciones, a cuyo mayor éxito todos debemos de contribuir.

EL DIA DEL PLATO ÚNICO.-Se celebrará los días 1 y 15 de cada mes, y tiene un doble fin cual es no quede ningún ciudadano sin su sustento, atendiendo a nuestros hermanos parados, a la ancianidad desvalida, a las viudades indigentes y a la horfandad abandonada, y, por otro lado, educar a la nueva sociedad española a que se sacrifique prescindiendo de sus comodidades en el día que así lo exige la patria.

A tal efecto el último domingo de cada mes y por tratarse este pueblo diseminado se ha estimado conveniente recoger las aportaciones con que cada cabeza de familia contribuya a este patriótico fin, en la casa Ayuntamiento, así como también de las donaciones que puedan hacer los demás particulares para que de esta forma se obtenga una recaudación más elevada.

LA CRUZADA CONTRA EL FRÍO.- Que supone el atender a las necesidades de nuestros soldados que luchan en los frentes de batalla para, resguardados de las inclemencias del tiempo, procurar resistirlo y vencerlo, a cuyo fin como única aportación, se establecen los sellos móviles ya adquiridos por el Ayuntamiento, para reintegrarlos en las factura, cartas etc. Todos los industriales, comerciantes y particulares a quienes interese la adquisición de los citados efectos en la cantidada que tenga por conveniente, pueden hacerlo en la Secretaría Municipal.

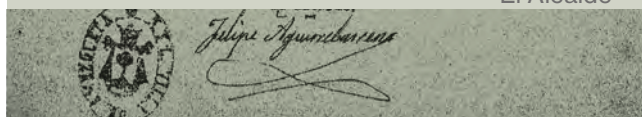
Y por último **EL HOMENAJE A FRANCO**, el hombre representativo de esta nueva era, al que todos los españoles, heridos por aquella anti-españa anárquica y en descomposición, debemos expresarle nuestro agradecimiento firmando, previo el donativo de 25 céntimos, en los oportunos pliegos que se expondrán en las casas Consistoriales de esta Villa.

Por ello creo inútil insistir en recomendaros a que exterioricéis, una vez más, nuestro amor a España, al Generalísimo Franco y a nuestros bravos soldados y milicias.

Estoy pues seguro, amezquetanos, cooperaréis con todo el impulso de vuestros corazones y con el mayor entusiasmo, al éxito de dichos proyectos para que a nuestra población se la reconozca y admire, cual siempre, bajo sus relevantes sentimientos patrios.

Amézqueta 14 de noviembre de 1.936

El Alcalde

ONDORENGOAK, EUSKARAZ, ERRENDITZEKO ESKATUZ

Euskara gutxiesten eta zanpatzen saiatu arren, antza, beharrezko ikusi zuen, Bilbori eraso aurretik, euskaldunak errenda zitezen ohar-taraztea.

Norbaitek euskaratuko zuen Francoren me-zua, baina bai era traketsean itzuli ere! Hona, Francok irratirako prestatutako agiria:

“¡Euskaldunak entzun! Franco jenerala buru nagusi dena itzegiten dizute: ¡Entzun, Bizkaitarrak! ¡Bizkaitarrak entzun! Politiko aundinayak engañatu zaudeten baserritar eta Euzkal Herriko gendiak. Politiko oyengatik zaudete guerran, Jaungoiko gabeko komunis-takin batian, ganezko España gorriko beste erridietan apaiz eta fraile guztiak hil dituz-tenekin. Español eta katoliko geran aldetik, biyotz-biotzetik konseju bat eman nai dizute-gu. Entregatu itzazute armak, eta ejercito na-zionalak, entzun zazute ondo, ez dizute ezer kalterik egingo. Bañan okerrera bazuazte, eta zuen zeta txarrean egiten badezute, Bizkaiko ondapen guzia zuen gain eroriko da”.

Francoren deialdiak, euskaraz idatzia izan arren, ez zuen eragin handirik izan eta gerrak bere bidea egin zuen. Jarraian, Bilboko atee-tan zeudela esanez gutun hau banatu zuten eraso-tzaileek, panfleto modura, euskaraz baita ere, Bilbo eta bere inguruetan. Hauxe dio hitzez hitz panfletoak:

“Bizkaitarrak Guda galdu duzute. Gure gudariyak irabazi dute Irundik Durangoaño ibili dituzuen gudatan. Ez duzute irabazi ez mendi eta ez erri bat eré.

Zuek nai ez duzuten guda baterá erama-nazi dizuete. Egun bat eta bestean guezu-rraren bidez engañatuek izan zerate esanaz onelako eta alako erri artu dituzutela.

Zuen erreligiyoaren ta zuen legui zarra-ren etzayekin alkartu zeraten. Bilboko atee-tan gaudee. Bizkaya erdiya gure eskuetan erori da. Guda asten denean ez da iñor guelditukoaziko dunik. Eta ez dituzute izan-go guerrak dakarzkizuen kalteak bakarrik baizik eré gorriyak izanik zuen aberastazu-naren etzaiyak egingo dizkizuete kalte eta gaiztakeri aundiyoakoak. Zuen guda luzetu nai dutenak engañatzen dizuete eranaz guk iltzen ditugula gure ezkuetan erortzen diren prisioneruak. Ori guezurra da. Ez dezakete bildurrik ibili gure Españarik nai dutelako gure ezkuetara etortzen direnak. Ematen dizugu Jaungoikoak agintzen duen pakea odiyó eta gaiztakerik gabe, bake katolikoa.

Gure ezkuetara entregatzen diren guz-tiei biziya errespetatuko zaie; gaiztakeriyak egin ez dituzten gudariyei libertadea eman-go zaie; Estadu berriyaren propiedadea zuena ere izango da eta bertatik disfrutatu-ko duzute, zuen erriyaren lege zarra eta privilegiyoak errespetatuaz, eta justizi soziala egiñaz; zentzu katoliko eta tradi-cional batekin, zeñek beren armakin Es-paña aundi bat, alkartu bat eta azkatu bat egiten ari dira, gure Estadu berriyak nai dun bezela.

Utzi zazute armak, bizkaitarrak”.

← Franco Tolosan.
Iturria: Gure Gipuzkoa.

↑ Instrukzio saioa Donostiako Chofre zezen plazan. Desfilearen buruan helduak, eta jarraian gaztetxoak. Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Municipalaren Argazki Artxibategia. Maila apalagoan bazen ere, horren antzera egiten ziren Amezketan ere.

2.3.5. UDALAREN BABESEAN, FRANKISTEN (KOLPISTEN) GARAIPENAK OSPATZEKO, INSTRUKZIO SAIOAK AMEZKETAN

Aurrez esan bezala, Goierri aldea eta Tolosaldea nahiko azkar menderatu zituzten nazionallek, erreketen ezinbesteko laguntzarekin. Nafarroatik etorritako soldadu-uholdeei berehala gaineratu zitzaizkien eskualde hauetan indartsu ziren erreketek.

Horren lekuko garbiak dira Amezketan eza-gun egin ziren ekimenak. Amezketako giroan nazionalistek izan zuten indarra eta presentzia Bigarren Errepublikan. Horren lekuko dira Batzokiak antolatzen zituen festak eta ekintzak. Baina armen hotsak nagusitzean, ezkutatu egin zen Batzokiaren eta nazionalisten presentzia. Aldiz, karlisten egoitzak, 'Zirkuluak' (Amezketan Kasinoa), eta falangisten egoitzak bizitu egin ziren eta saiatu ziren herrian ere euren presentzia islatzen.

← Amezketako udal-agirietan badira horrelako zigiluak.

Falangeren presentzia nabarmena izan zen, batez ere, gerra ondorenean. Karlisten gidaritzapean, harrotasunez edo harrokeriaz, bigarretetik gehiago segur aski, instrukzio eta desfile saioak egin ziren Amezketan Gerra Zibilak iraun zuen bitartean, Alegiako eta Amezketako tradizionalisten gidaritzapean.

Soldaduskan ohikoa bazen ere, herritarrentzat bitxiak eta ikusgarriak ziren, eta horrekiko testigantzarik ez badugu ere, segur aski amorrazio iturri ere bai Amezketako abertzaleentzat. Gaurko begiradaren ikuspegitik harrigarri eta zentzugabeko irizten badiogu ere, garai hartako karlistentzat ospakizun bereziak ziren. Balio zuten, batetik, herria euren balioen arabera hezteko eta, bestetik, eurak garaipenaren bidetik zihoazela herriari ozen adierazteko. Amezketako argazkirik ez badugu ere, hona beste herri batzuetako adibideak:

↑ 'Pelaioak' desfileatzen, Zarautzen. Hain antolatuak eta prestatuak ez baziren ere, karlistak Amezketan ere saiatzen ziren umeak sinbolikoki gerrarako prestatzen. Iturria: Euskal Memoria.

Francoren indar leialek herriren bat mendean hartzen zutenean, Amezketa elizgizonen babesarekin, elizako kanpaiak dantzan jartzen ziren eta orduan ateratzen ziren kalera. Azpiratutako herria ez bazen oso handia, iluntzean gehienetan, instrukzio saio xume bat egiten zen, plazatik abiatu, elizaraino joan eta buelta. Aldiz, herri handi eta esanguratsuren bat euren atzaparretan erortzen bazen, desfile koloretsu, jendetsu eta zaratatsua gauzatzen zuten. Armak ere erabiltzen zituzten. Hasieran egurrezkoak, eta geroago txukunagoak. Aurrean jartzen zituzten garaienak eta atzean txikiagoak.

Amezketa Elizak ere esku hartzen zuen horretan guztian. Eta aipatu ditugun kanpai hotssez gain, ekimen horietako zenbaitetan, antza, erretoreak luzatzen zuen sermoitxoren bat Elizaren helburuak eta matxinatuenak bat zetoze adieraziz. Queipo de Llano jeneralaren garaipen entzutetsu bat zela-eta, erretoreak bildu omen zituen erretore-etxe inguruan herritarrak eta ospatu omen zuten lorpena.

↓ 'Pelaioak' Tolosan.
Iturria: Euskal Memoria.

↑ 1953ko txirrindularien froga. Ezkerretik eskuinera Antonio Inurrita, Migel Bengoetxea Naparra, Santiago Karrera, Fermin Sagastume 'Rubio' (Irigoiena) "Viva Rusia" txantxaz esan zuena eta Ignazio Altuna. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

↑ Amezketako elizalde. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Erretorea hain garbi eta ozen Francoren alde jartzeak ekarri zuen ondoriorik herrian. Baziren, dirudienez, elizara joateari utzi ziotenak. Bestalde, esaten da norbait edo norbaitzuk joan zitzaizkiola birritan, ordu txikitik, ate joka bere bila, eta ihes egin zuela atzeko leihotik. Amezketako Galartzei baserrian babestu zela diote batzuek; beste zenbaitek, berriz, ihesi San Migelerraino ere joan zela eta han zegoen karlisten armadan babestu zela.

Instrukzioa esanda, gizonezkoen esku-hartzea datorkigu burura. Baina, antza denez, emakume zenbaitek ere, neskatilek hain zuzen, hartzan zuen parte, haientzat jolasa baitzen. Horretaz ondo oroitzen zen Errekaldeko Margarita.

Bada aipagai dugun gaiaren harira, bitxikeria bat. Behin, desfile hori elizaldera inguratzean, etxetartetik, Irigoienako (Igoneko) 'Rubio'k, Fermin Sagastumek "Viva Rusia" oihukatu zuen. Berez txantxa zena, matxinatuen buruzagiek iraintzat hartu eta eginahalak egin zituzten egilea zigortzeko. Azkenean, ordea, bere horretan geratu zen gertaturikoa.

Alegian jaio zen eta egun Lazkaoko Beneditarren komentuan bizi da Jose Antonio Agirre.

↑ Juan Jose Agirre alegiarra, Lazkaoko Beneditarren etxean. Iturria: Juantxo Egaña.

Lazkaoko Beneditarren Fundazioko ohorezko arduraduna da eta oso ondo oroitzen da bere herriko instrukzio saioez:

“Ni 1930ean jaio nintzen Alegian. Beraz, sei urte nituen nazionalak armak astintzen hasi zirenean. Oso ondo oroitzen naiz matxinatuek herriren bat menderatzen zutenean, ospatzeko-edo, antolatzen zituzten instrukzio saioez. Erreketeak ziren antolatzaileak, eta umeak (Pelaioak) ere parte hartzen genuen. Nik erreketek jantzia eramaten nuen, beste batzuk falangistena, urdina eta dotorea. Jantzi denak dohainik jasoak antolatzaileen eskutik.

Eskola garaian ere egiten genituen desfilerako entseguak. Elizako kanpainen dirlin-dalan hotsak jakinarazten zigun denoi instrukzioa egingo zela. Gu pozik jartzen ginen. Nire gurasoak haserretzen baziren ere, haserrea sukalde barruan geratzen zen, ez zuten haserre izpirik kanporatzen. Han joaten ginen benetako soldaduak bezala: izquierda, derecha, cuerpo a tierra, entzunez. Nik gaztelaniaz ez nekienez, hasieran behintzat, maiz huts egiten nuen.

Behin Donostiara ere eraman gintuzten desfilatzerara. Nire laguna eta ni autobusera hurbiltzean, arduradunak umeegiak ginela esanez etxeratzeko agindu zigun. Guk negarrari ekin genion. Arduradunak, ordea, nola joango ginen bada desfilatzen jakin gabe. Guk, malkoak dariola, bagenekiela desfilatzen. Ea bada, erakutsi nola desfilatzen duzuen. Gure abileziak erakutsi ondoren, azkenean biziki desira genuen baietza jaso genuen. Ni Donostian inoiz izan gabea nintzen. Hura poza!”.

Gerra Zibilaren ostean ere, nabaria izaten zen armen presentzia. Zenbait eliza-prozesioetan soldadu jantzita eta armak eskuan zituztela parte hartzen zuten. Somateneko partaideak, seguru aski. Elizalde etxean jazten omen ziren, eta armak udaletxetik hartzen zituzten.

Falangeak eta falangistek ere Gerra Zibilaren eta Lehen Frankismoaren garaian indarra eta eragina izan zuten Amezketa bizitzan. Harri garria bada ere, bazuen Amezketan Falangeak berariazko antolaketa, bere zigilu eta guzti. Txosten asko aurkitu ditugu orriburu honekin: “Jose Ramon Altuna Gaztañaga, Jefe Local de la Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. de la Villa de Amezqueta”. Beste batean, geroago ikusiko dugun moduan, Ciriaco Artolazabal azaltzen da “Como Jefe de Vigilancia de la Falange Española de las J.O.N.S. de esta localidad”.

2.4. Gerra Zibilaren lehen ondorio larriak Amezketan eta inguruan

2.4.1. NAZIONALISTAK, IZUAK JOTA, FALANGISTEN EREMURA

Gerra Zibilak, tamalez, nazionalista guztiak frankisten jopuntuan jarri zituen. Eta bidegurutze horretan bi norabide zehazten ziren oso era garbian: itxuraz soilik bazen ere nazionalista izateari utzi eta falangera afiliatu (ordurako karlistak eta falangistak batuta zeuden); edota, bide horri uko egin ez, fronteko lehen lerrora joan, horren ondorioak jasanez: epaiketa, heriotza, espetxea, lan-batailoiak...

Ez da harritzekoa, beraz, Bigarren Errepublikan EAJ-PNVren bidea hartu zuten amezketarrek euren buruari galdetzea zer bide hartu behar zuten bizia salbatzeko. Bizinahi horrek eramanda, aurrez egindako lana eta izandako pentsaera lurperatu zituzten eta arnasbidea aurki zitekeen lekura jo zuten. “*Kalte handirik eta zigor handirik jaso nahi ez baduzue, babes zaitetzte gure etxean*” esaten omen zieten, eta Amezketako PNVko persona esanguratsuenak falangeren uretan murgildu ziren. Erlijio-tasunak ere eraman zituen bizia lehenestera.

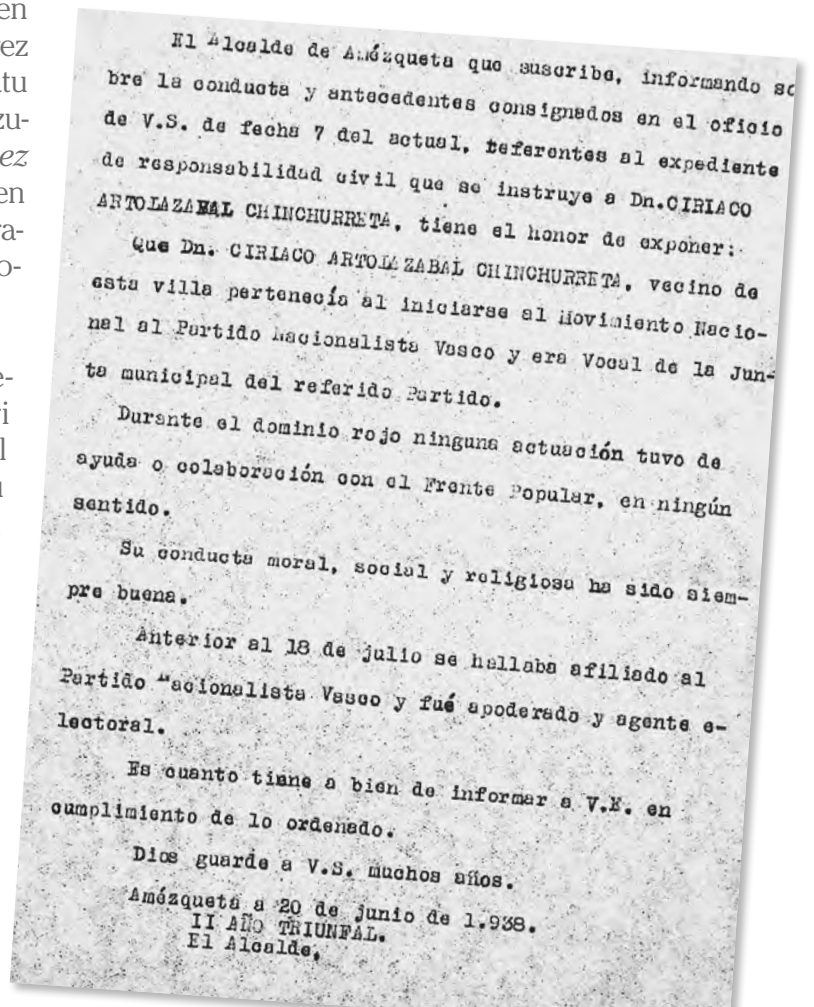
Matxinatuek lortu zituzten nazionalisten zerrendak eta, esan bezala, ataka gaiztoan jarri zituzten. Esate baterako, Ziriako Artolazabal Txintxurreta, nazionalista izan eta sutsuki aritu zen herritarrak EAJ-PNVra hurbiltzen, baina, bizitza lehenetsi zuen eta herrian falangisten ardurak izatera heldu zen eta saiatu zen kontrabando ekimenak saihesten.

Hori gertatu zitzaion baita ere Bigarren Errepublika garaian, udal-dinamikan hain irmo eta zentzuz jokatu zuen Jose Mari Pul-

dain nazionalistari ere. Jose Antonio Puldain herriak hautatu zuen eta udal-autonomia defendatzeagatik kargugabetzearekin zigortu zuten. 1936ko amnistiaren ondoren haxe zion garai-ko alkate zen Felipek agiri batean: “*fue adicto al movimiento nacional y estuvo afiliado a la falange*”. Garbi dago, bizitza kinka larrian ikusiz gero, edonon eman daiteke izena, baita Falangen ere.

Eta Jose Mariren gisara, udal agiriek diotenez, PNVko kide esanguratsuenek bide bera hartu zuten: Ziriako Artolazabal Txintxurreta, Ramon Etxeberriak, Bautista Etxeberriak, Joakin Galartza, etab.

↓ Iturria: AUA, sig. 138-25b (135).

 Como Jefe de Vigilancia
 de Falange Española de las
 J.O.N.S. de esta localidad,
 tengo el interés de comunicar
 al V^d - según es mi deber -
 que ayer domingo a las 23,
 1/2 horas aproximadamente,
 en el término conocido por el
 "Cerro de ~~San~~ Goena", fue sor-
 prendido el vecino de esta lo-
 calidad Francisco Sarasola
 (del caserío "Rundisoa" cuan-
 do trataba de introducir fran-
 camente sesenta Kilos
 de vino que transportaba en
 dos corambres a lomo de un
 caballo propiedad de San-

↑ Iturria: AUA, sig. 138-25b (116).

to Sararra del caserío
 "Fenchunea" cuyo vino, ani-
 mal quedaron a disposici-
 de su Autoridad deposito-
 dos en la Alhóndiga muni-
 cipal.
 La "aprehensión" fue lle-
 vada a cabo por los camara-
 dos Franco Aguirretarra de
 fe de pareja y Joaquín Salarra.
 Lo que trasmito a V^d para
 su conocimiento, derivaciones
 a que de lugar.
 Dios guarde a V^d muchos
 años.
 Amézqueta 12 abril 1937
 Enciso & Antolarráiz

 SEÑOR ALCALDE PRESIDENTE DE ESTA
 VILLA DE AMEZQUETA.

2.4.2. GERRAREN ONDORIOZ HILDAKO AMEZKETARREN ZERREDA BELTZA

Historiak dio, Hego Euskal Herrian 25 bat mila pertsona hil zirela, eta atzerrira ihesi joan behar izan zutenak ere 130.000 bazirela. Amezketan, gerrak iraun zuen hiru urteko kalbario luzean, gazte askok ikusi zuten bizitza bortizki etena, eta adinik onenean. Hiru urteren buruan hainbeste hileta elizkizun izateak, hain erlijio-soa zen herrian, ziur, herritarren egunerokotasuna astinduko zuen. Bai, herri txiki bat izanik, frontean hildako hainbeste gazteri lurra eman beharra samingarria izango zen Amezketako bizilagun guztientzat. Eta hildakoa desagertu zelako edota xehetuta geratu zelako gorpua ikusi gabe eta gorpurik gabe hileta elizkizuna egin beharrak samina aregotu egingo zuen. Ondoren, gerran frontean hil zirenak, frontean jasandako zauriak gaiztotzearen gaiztotzeaz hil zirenak, galdeketa gogorrek eragindako heriotza eta esku-bonba baten zartadak hil zituen bi umetxoak zerrendatuko ditugu.

DEMOKRAZIAREN ALDE ARITU ETA HERIOTZA AURKITU ZUTENAK

Amezketan baziren nazionalistak (abertzaleak), asko gainera, eta ezkerrekoren bat edo beste ere bai, baina aurrez aipatutako arrazioen eraginez, gutxi izan ziren demokrazia defendatzeagatik Eusko Gudarostera biltzeko ausardia, kemena eta aukera izan eta frontean, etxean zein desterruan heriotza aurkitu zutenak. Horiek merezi dute frankismoak eta frankistek urte luzez ukatu zizkien egia, justizia eta erraparazioa. Beraz, gure gain hartu dugu ardura hori, eta lan xume hau tarteko, aipaturiko abertzale eta ezkertiarrei ongi merezitako aitormena eskainiko diegu, urtetan eta urtetan baztertuak eta isilaraziak izan baitira.

*Fidel Buenoren hilarria, Kanbon. →
Iturria: familia.*

➤ FIDEL BUENO DE FRANCISCO (Txikillo txiki)

↓ *Fidel Bueno de Francisco, Maria Beldarrain
amaztearekin. Iturria: familia.*

*Txikillo txiki etxea. ↑
Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.*

Fidel Bueno de Francisco (Guadalajarakoa), Maria Beldarrain amezketarraren senarra, eusko gudarostean borrokatu zen Sabino Arana Fundazioak ziurtatzen duen modura. Urtetan ez zen haren berririk jakin. Hori dela eta, hila zela pentsatu zen. Horregatik ematen zitzaion amazteari 'Maria Viuda' izendapea. Baina Agurtzane Bernaras bilobak egindako ikerketaren arabera jakin dugu gerran zauritu ondoren, ospitalez ospitale ibili zela, eta azkenean gerrarako ez zela gai adieraztean, Katalunian babestu zela. Baina nazionalek indarrez lurralde hura ere menderatzean, Frantziara pasa zen. Azkenik, Kanbon hil zen eta han dago hilobiratuta.

➤ KARLOS JOAKIN SAGASTUME
(Urtxulategi)

↑ Urtxulategi etxea. Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.

Karlos Joakin Sagastume Urtxulategin jaio zen. Dakigunez, ez zen frontean hil, gerra aurretik baizik. Edonola, ustez bortxaz hil zenez, atal honetan sartu dugu.

➤ JESUS ETXARRI (Santsategi)

↑ Santsategi etxea. Argazki biltzailea: Jose Mari Otermin.

Amezketan jaioa eta Santsategin eta Loikardin bizi izan zen. 1906ko azaroaren 26an jaio zen. Aita Hilario zuen eta ama Maria Mikaela. Gurasoak, tamalez, garaiz hil zitzaizkion eta osaba-izeben babesean geratu zen. Sabino Arana Fundazioak dioenez, EAJ-PNVra afiliatua zen, nahiz eta aurrez komunista, sozialista edo anarkista zela pentsatu.

Ez dakigu zein frontetan ibili zen, ezta noiz eta nola igaro zen Iparraldera ere. Dakiguna da GURS-eko kontzentrazio eremuan egon zela eta bertan hil zela 1939ko uztailaren 9an.

➤ FRANTZISKO Mª GARMENDIA ALTUNA,
AMEZKETAKO APAIZA

↑ Frantzisko Garmendiaren jaiotetxea.
Iturria: Baliarraingo Udala / Antton Iztueta.

Jaiotzez Baliarraingoa zen, 1874ko urtarrilaren 17an jaioa. Amezketako elizan, agiriekin diotenez, apaiz lagunkide zen (koadjutorea) eta udal hauteskundeak egin aurretik osatzen den “Hautesle zerrenda” ofizialean partaide izan zen.

Gerra garaian, Lorentzo Etxeberria eta Jose Antonio Puldainekin batera Tolosako komandantziara deitu zuten, eta galdeketa gogorra jasau zuten. Estualdi horrek eraginda-edo, ondorena egin zitzaion komandatzian bertan eta etxean hil zen egun gutxi barru.

Galdeketa euskaraz egin omen zioten, Altuna komandanteak hain zuzen, eta adierazi omen zitzaion sermoiak euskaraz egiten bazituen, eta Batzokira berriro hurbiltzen bazen, atxilotu egingo zutela.

Hileta elizkizuna egin ondoren, lurra Amezketan eman zitzaion 1937ko abenduaren 20an.

➤ JUANLOPEZENEAKO (AIERBENEAKO)
MARIA DOLORES ETA JOSE

↑ *Maria Dolores eta Jose, Iñaxi Artola zaintzailearekin. Iturria: familia.*

Gertaera mingarria 1942an Juanlopezenean gertatua, hau da, Aierbenean. Gerra 1939an amaitu zen, baina ez noski, bere ondorioak.

Familiak dioenez, eskolatik irten eta etxera zetozela, ez dakigu nork eta nola, Aierbeneko Mª Doloresi eta bere anaia Joseri zorigaiztoko jostailu edo “pitxi” bat eskuratu zieten. Ustezko jostailuarekin pozik joan ziren umeak etxera. Ez dakigu gurasoei eta zaintzaileari balizko jostailua erakutsi zien ala ez. Dakiguna da umeek jolasean jarraitu zutela, baina, tamalez, ez denbora luzez. Delako pilota itxurako “pitxia” esku-bonba izan, eta kolperen bat medio, eskuetan lehertu zitzairen, bi umeek larriki eta Pakita Tolosa arinago zaurituz. Han sortu zen aztoramenak ez zuen

izenik. Pakitaren besoetan zegoen aierbetarren alaba gazteenak, hamaika hilabetekoak, ez zuen zorionez zauririk izan. Ama, ordu onean, oilategira-edo joana zen.

Herio hartan, umeen gurasoak, Jose Ramon Aierbek eta Sabina Etxeberriak, Behartzaneko Ignazio Telletxeari deitu eta bera arduratu zen zaurituak klinikara eramateaz.

Hala ere, bi umeek ez zuten gainditu zauriek sortutako barne kaltea eta hil egin ziren. Martinak, zaintzaileak, zangoan zuen zauria, eta besoetan zartadaren “zipriztinak” ere bai. Kostata bazen ere, sendatu zitzaizkion. Hankan geratu zitzaion orbainak garbi adierazten zuen gerora ere zauriaren sakontasuna.

Garai hartan umeen heriotzak ohikoagoak ziren tamalez, eta Juanlopezenean ere jasan zuten, aurrez aipatutakoez gain, beste ume batzuen heriotza goiztiarrik. Lehen haurra erditzerakoan hil zen, eta bigarrena bi hilabete zituela. Beste mutiko baten heriotza mingarria ere jasan zuten, Ignaziorena. Hura, istripuz hil zen. Gertaera horiek familian eta herrian utziko zuten samin arrasto ederra.

← Ezkerretik eskuinera, Ignazio Telletxea.
Tiburtzio Artola eta Jose Altuna.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

TOMO 2 REGISTRO CIVIL DE PROVINCIA DE Luzburgo
PAG. 93 ABALCIZOUEZ PUEBLO DE ABALCIZOUEZ

MATR MONIO

Celebrado el día 30 de Mayo de mil novecientos veintay dos

Entre Jose Ramon Ayala Larrea y Lolina Echeverria Zabala

Nacido el día de veintecho de edad en Amegusta, provincia de Luzburgo, hijo de Juan Jose y de Dolores

Vecino de —, provincia de —, calle o plaza de —, núm. —

Profesión Labrador

(1) soltero

(2) signat

Nacida el día de veinte tres de edad en Abalquerque, provincia de Luzburgo, hija de Francisco Antonio y de Martina Benita

Vecina de —, provincia de —, calle o plaza de —, núm. —

Profesión Salmer

(1) soltera

(2) 8-8-1948

EL ENCARGADO DEL REGISTRO —

(1) Soltero o viudo de —

(2) Si hubiesen otorgado capitulaciones matrimoniales, se indicarán la fecha de la escritura, lugar del otorgamiento y nombre del Notario autorizante. Caso contrario, se hará constar que no se otorgaron capitulaciones matrimoniales.

— 2 —

↑ Aierbeneko Mª Dolores eta Joserren gurasoak.
Iturria: familia.

Maria Dolores Aierbe eta Jose anaia 1942ko uztailaren 4an hil ziren. Maria Doloresek sei urte zituen eta heriotza agiriak dioenez, barne odol isuriak eraman zuen mundu honetatik. Josek, berriz, hiru urte zituen eta heriotza agiriak dio shock traumatikoa izan zuela.

Familia saiatu omen zen esku-bonbaren nondik norakoa aztertzen eta ezagutzen, baina inongo aztarnarik ez.

Gerra ondorena zen, eta agintean zeudenek ez dakigu gertaera ikertzeko ahaleginik egin zuten. Lan honetan maiz azpimarratu dugu Amezketatik ez zela armada pasa edo egon modu iraunkorrean. Eta hori horrela da. Hala ere, herritarren testigantzetatik jakin dugu, tarteka-marteka bisitatzen zutela herria armadunek: hasieran milizianoak eta geroago soldadu taldetxoak. Horiei galdutakoren bat ote zen? Galdu ala utzi, zorigaitza ekarri zuen Aierbenera eta Amezketako herrira.

Hona, Maria Doloresen eta Joseren udal heriotza agiriak:

← ↓ Iturria: familia.

ACTA DE DEFUNCIÓN
Registro Civil de *Anciequit*

Número *11*

Distrito de *La villa de Anciequit*

En *La villa de Anciequit*, provincia de Guipúzcoa,
a las *veinte* horas, y *veinte* minutos
del día *veinte* de julio de mil novecientos *veinte* dos;
ante D. *Felix Carrera Echeverria*, Juez municipal,
y D. *Juan Suarez*, Jefe municipal,
Secretario,
D. *Juan Suarez*, se procede a inscribir la defunción de
de *Juan Suarez*, natural de *esta villa*, provincia
de *Guipúzcoa*, hijo de D. *Fernando Suarez*
y de D. *Salina Echeverria*,
domiciliado en la *casa* *Juan Suarez* de *esta villa*,
número *—*, piso *—*, de profesión *—* y de
estado (1) *—*

falleció en *esta villa* el día *veinte*
del *mes* *julio* a las *veinte* horas,
y *veinte* minutos, a consecuencia de (3) *causa desconocida*,
según resulta de (4) *informe de la*
autopsia practicada y reconocimiento practicado, y su cadaver habrá
de recibir sepultura en el cementerio de *San Bartolomé de esta villa*.
Esta inscripción se practica en virtud de (5) *parte dada por el*
Alcalde de esta villa *Juan Suarez* de *esta villa*
consignándose además (6) *—*

habiéndola presenciado como testigos D. *Antonio de Altuna*
Solano y D. *Bartolomé Echeverria*,
mayores de edad y vecinos de *esta villa*.
Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testi-
gos (7) *Juan Suarez*, de que certifico.

Felix Carrera *Antonio de Altuna*
Juan Suarez *Bartolomé Echeverria*

ACTA DE DEFUNCIÓN
Registro Civil de *Anciequit*

Número *6*

Distrito de *La villa de Anciequit*

En *La villa de Anciequit*, provincia de Guipúzcoa,
a las *veinte* horas, y *veinte* minutos
del día *veinte* de julio de mil novecientos *veinte* dos;
ante D. *Felix Carrera Echeverria*, Juez municipal,
y D. *Juan Suarez*, Jefe municipal,
Secretario,
D. *Juan Suarez*, se procede a inscribir la defunción de
de *Juan Suarez*, natural de *esta villa*, provincia
de *Guipúzcoa*, hijo de D. *Fernando Suarez*
y de D. *Salina Echeverria*,
domiciliado en la *casa* *Juan Suarez* de *esta villa*,
número *—*, piso *—*, de profesión *—* y de
estado (1) *—*

falleció en *esta villa* el día *veinte*
del *mes* *julio* a las *veinte* horas,
y *veinte* minutos, a consecuencia de (3) *causa desconocida*,
según resulta de (4) *informe de la*
autopsia practicada y reconocimiento practicado, y su cadaver habrá
de recibir sepultura en el cementerio de *San Bartolomé de esta villa*.
Esta inscripción se practica en virtud de (5) *parte dada por el*
Alcalde de esta villa *Juan Suarez* de *esta villa*
consignándose además (6) *—*

habiéndola presenciado como testigos D. *Antonio de Altuna*
Solano y D. *Bartolomé Echeverria*,
mayores de edad y vecinos de *esta villa*.
Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testi-
gos (7) *Juan Suarez*, de que certifico.

Felix Carrera *Antonio de Altuna*
Juan Suarez *Bartolomé Echeverria*

FRANKISTEN LERROETARA BILDU ETA HERIOTZA AURKITU ZUTENAK

Hildako batzuk seguru asko ez ziren Franco-ren aldekoak izango. Egoerak eta kanpo eragileek behartuta lerratu ziren frankisten bandora. Eta horien familiakoen barrunbeak nola geratuko ote ziren hildako semeaz ondorengo hau idatzita ikustean: *“Ha muerto gloriosamente a causa de las heridas sufridas en el frente por lo que le transmito a usted el más sentido pésame. Al propio tiempo Dios le acogerá en su seno ya que luchó contra los enemigos de la Patria y de Dios, dando por ellos su vida”*. Ez, oso ondo ez.

Indartsua izango zen hildako, zauritu, eta zigortuen inguruan sortutako zurrunbiloa, ezinegona eta tentsioa. Eta hori guztia inongo agiritan azaltzen ez bazaigu ere, gerra garaian, amezketarren eguneroko bizitzan, agerikoa izango zen barne dardara, beldurra eta ezinegona. Herritarren arteko harremanek jasango zuten ezohiko higadurarik: bakoitzaren pentsaera agerian ez jartzeko ahalegina, seme eta senideen berririk ez izatearen kezka, zaurituen berri jakiteak sortutako samina eta, batez ere, norbait hil zela jakitearen izua eta ondorengo dolu jasanezina.

↑ Durangoko bonbardaketan eraila.
Argazkiaren egilea: Sigfrido Koch (San Telmo).

➤ JOSE ZABALA GOÑI (Dantzarinea)

↑ Dantzarinea baserria. Iturria: Jose Mari Otermin.

Jose 1915eko ekainaren 3an jaio zen Dantzarinean (Dantzainen). Gurasoak Jose Luis eta Juana zituen. Soldaduskara eraman zuten eta 1937ko maiatzaren 10ean hil zen, 22 urte zituela. Markinako ospitaletako batean jaso eta artatu zuten, Bizkaiko frontean zauri larriak jaso ondoren.

↑ Munibe Jauregia, ospitale bihurtuta. Jose Zabala hil zen lekua. Iturria: Internet.

Markinako berriak jakin nahian Patxi Juaristi ikerlariarengana jo dut eta haxe adierazi digu:

“Frankistak 1937ko apirilaren 27an sartu ziren Markina Xemeinen eta Etxeberrian. Egun horretatik aurrera, hamaika soldadu frankista artatu zuten ospitale bihurtutako Munibe Jauregian. Ospitale horretan hildakoak eta Markina hartzeko ahaleginetan hildako soldaduen gorpu ugari lurperatu zituzten Markina-Xemeingo kanposantuan.

Herritar askok ikusi zituzten 1937ko apirilaren bukaeran gorpuzkinez betetako kamioiak kanposantuan sartzen eta hobi komunetan lurperatzen. Xemeingo kanposantuan gutxienez 52 soldadu frankista lurperatu ziren. Horietariko sei gutxienez Erorien Haranera (Valle de los Caídos, Madrid) eramane zituzten 1959ko martxoaren 15ean".

↑ *Erorien Haraneko Abadiako Beneditarren Artxibotik. Aranzadi Zientzia Elkartek emandako informazioa.*

Noski, ez dakigu zer gertatu zen Jose Zabala amezketarrarekin. Dakiguna da, Elizako hileta liburuak adierazten duelako, maiatzaren 24an egin zitzaiola hileta elizkizuna Amezketako elizan, gorpurik gabe. Falangera afiliatua zegoen.

➤ **PABLO ZEREGAIEN IBAIOLA**
(Iparragirre txiki)

↑ *Iparragirre txiki baserrria. Iturria: Jose Mari Otermin.*

Paulok historia bitxia du, hunkigarria eta batez ere gogorra. Horren guztiaren berri zehatza eman digu Bixente Gorostidik, Iparragirre txiki-ko semeak. Hona zer dioen:

Zizurkilen jaioa zela esan izan digute. Ez dakigu Miserikordian jaio zen, edo jaio eta gero utzi zuten han. Handik, Bidania-ko baserri batera eramane zuten adoptatu-ta. Iparragirre txikiko Joan Inazio Loidiren arreba bat bizi zen Bidanian, eta hark eta bere senarrak adoptatu omen zuten.

Garai hartan, umeak adoptatzeagatik diru laguntzak ematen omen zituzten, umeak zazpi urte bete arte zaintzeagatik. Zazpi urte betetakoa, askok eta askok umeak berriz Miserikordian uzten omen zituzten.

Paulo ere halaxe utzi nahi izan zuten. Baina Iparragirre txikiko amona Joxpantonik eta attona Bixentek, ezetz. Umeari etzaiola halako burlarik egiten. Ume gaixoa etxekotu, eta berriz han utzi? Ezta pentsatu ere!

Beren seme Joan Inaziok eta emazte Madalenak Bixente txikia izan berria omen zuten, hilabete pare bat edo. Kontuak horrela, 1913ko uztaila edo izango zen. Eta amona Joxpantonik esaten omen zien etxeko txikia koxkortu artean, lagundu ere egingo zuela Paulok etxean, eta ekartzeko hura Iparragirre txikira.

Eta halaxe egin zuten. Joan Inaziok eta Madalenak adoptatu zuten, bigarren aldiz Paulo, eta etxekotu.

Iparre Txikira etorri berri xamarretan, as- toaren bila bidali omen zuten Paulo Osine- tara (Iparragirre txikitik Zurutuza (Zuutze) aldeko erreka bazterrera). Eta Paulok astoa ezin harrapatu. Paulok lau pauso aurrera, astoak sei, Paulok beste lau, astoak beste sei... Pasa Zurutuzatik, segi Luberrin barre- na, Garagartza... Azkenean Toledon geldit- u omen zioten astoa. Eta han galderak:

- Nungoa zea seme?

- Ni Iparragirre txikikoa.

- Iparragirre txikon ez dute holako mutil koxkorrik eta! Hangoa jaio berria da!

➤ ZEILIO OTAMENDI ZABALA (Ezkelberro)

dio: "murió a consecuencia del hierro enemigo".
Falangera afiliatua zegoen.

Elizako agiriek diotenez, 1937ko urriaren lehen egunetan egin zitzaion hileta eta ondorengo lur ematea Amezketako hilerrian.

↓ Zeilío Otamendiren heriotza agiria.
Iturria: Amezketako Udala.

↑ Ezkelberro baserria.
Iturria: Jose Mari Otermin.

Ezkelberron jaio zen. Migel zuen aita eta Maria Bautista, ama. Agiri batek dio Asturiasko frontean aurkitu zuela heriotza, eta bestiak, Leon aipatzen du. Edonon zela ere, oso gazterik, 21 urte soilik zituela hil zen, 1937ko irailaren 30ean. Armadatik etxeratutako agiriak hauxe

El Comandante Jefe Provincial de la Milicia Nacional, al tener conocimiento de la heroica muerte de su hijo CECILIO OTAMENDI ZABALA, Requeté de la 2ª Compañía del Tercio de San Ignacio, caído gloriosamente por Dios y por España el día 27 del pasado Septiembre, en el frente de León, les expresa a Uds. su más sentido pesar, esperando les sirva de consuelo haya muerto por tan nobles ideales.

Dios salve a España y guarde a Uds. muchos años.

San Sebastián 2 de Octubre de 1937

II Año Triunfal.

EL COMANDANTE JEFE PROVINCIAL DE LA MILICIA NACIONAL.

RES. DON MIGUEL OTAMENDI Y DONA MARIA ZABALA.
11/11/37 - 1937. 11/11/37

ACTA DE DEFUNCIÓN
REGISTRO CIVIL DE Amezketako

Número 19

DISTRITO DE _____

En la villa de Amezketako, a las diez y ocho y veinte minutos del día veinte y siete de Septiembre de mil novecientos treinta y siete, ante D. Huanito Mola, Jefe municipal, y D. Manuel Mola, Agente

Secretario
D. Cecilio Otamendi Zabala, se procede a inscribir la defunción de
de 21 años, natural de esta villa,
provincia de Guipúzcoa, hijo de D. Alfonso
y de D. María Zabal, domiciliado en Amezketako,
de esta villa, de profesión labrador y de estado soltero

falleció en el frente de León el día veinte y siete del corriente a las diez y ocho y veinte minutos, a consecuencia de hierro enemigo, según resulta de partida y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de San Bartolomé de Amezketako. Esta inscripción se practica en virtud de su padre Sr. Alfonso Otamendi, mayor de edad, casado, Labrador y vecino de esta villa consignándose además los testigos

habiéndola presenciado como testigos D. Bartolomé Echeverría y D. Manuel Mola, mayores de edad y vecinos de esta villa.
Leída esta acta, se selló con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos los testigos y los testigos

Ygnacio Mola Manuel Mola
Bartolomé Echeverría

➤ FELIPE SARALEGI ZABALA (Auzoetxea)

↑ *Auzoetxea zaharra. Iturria: familia.*
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Gurasoak Jose eta Josefa zituen. Anaia-arrebak: Jose Antonio, Maria, Gregorio, Emilia eta Martina. Lanbidez artzaina zen. Elizako agiriek diotenez, 1938ko urtarrilaren 3an egin zitzaion hileta elizkizuna soldadu amezketar honi. 26 urte zituen.

Ez dakigu gerrako zaurien ondorioz edota gaixotasunak jota hil zen, ezta non hil zuten ere. Elizako agirien arabera 1938ko urtarrilaren 3an hilobiratu zuten.

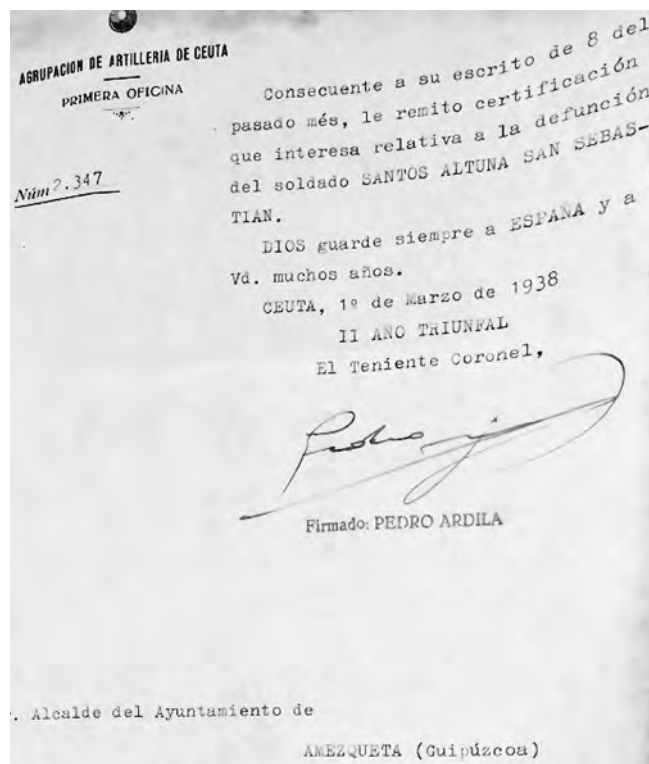
Harrigarria bada ere, anaia-arreba guztiak hilik baditu ere, transmisio katea nonbait eten zen eta isiltasunaren geruzak estali du gerora Felipe-ri buruzko aipamen oro. Bilobek ere, argazkiaz gain, ez dute lortu informazio osagarriarik. Tamalez, familia askotan jasandako izuak galarazi zuen informazioaren hedapena.

➤ SANTOS ALTUNA SAN SEBASTIAN, HILARIO ALTUNA SAN SEBASTIAN eta JOSE ALTUNA SAN SEBASTIAN (Altzarrate)

Altzarrateko semeak ziren Santos, Hilario eta Jose. Gurasoak, berriz, Ramon Altuna eta Maria San Sebastian. Anai-arrebak: Maria, Juan, eta Zezilia. Santosen heriotza aipatzen duen agiria Zeutatik 1938ko martxoaren 19an igorria da eta bertan ziurtatzen da haren heriotza. Altzarratetik Zeutara eramatea nahikoa ez, eta horrezaz gain han bukaera eman zioten haren bizitzari.

↑ *Altzarrate baserria.*
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

↑ *Iturria: AUA, sig. 138-25 (43).*

Zeutatik bidalitako agiri ilun horretan adierazten zaigu, besterik gabe, Santos Altuna San Sebastian hil egin zela. Honela dio:

“Consecuente a su escrito de 8 del pasado mes, le remito certificación que interesa relativa a la defunción del soldado SANTOS ALTUNA SAN SEBASTIAN”.

Dios guarde siempre a ESPAÑA y a Vd, muchos años

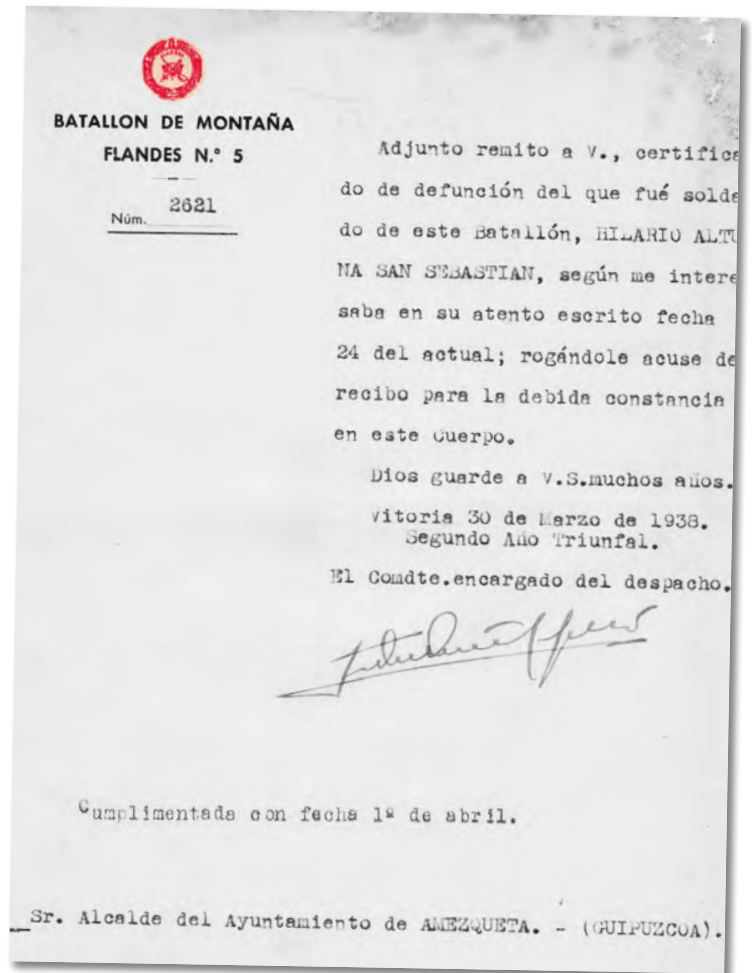
CEUTA 1º de Marzo de 1938

Santos hil eta egun gutxitara, Udalak jasotako agiriak dioenez, hil zen Hilario, haren anaia. Fronteko ekintza batek ez baina bronkitis larri batek eraman zuen mundu honetatik 20 urteko gaztea. Gasteizko ospitale militarrean ingresatu zuten eta martxoaren 21ean, goizeko 10:00etan hil zen. Elizako agirien arabera, 1938ko martxoaren 30ean egin zitzaion hileta elizkizuna eta jarraian ehortzi zuten.

Amezketako alkateak Hilarioren heriotzaren baieztapena eskatu zien agintari militarrei eta hau da haiek bidalitako erantzun ofiziala:

*“Adjunto remito a V. El **certificado de defunción** del que fue soldado de este batallón, HILARIO ALTUNA SAN SEBASTIAN, según se interesa en su atento escrito (...)”.*

Santos eta Hilarioren heriotzak burumakur utzi bazuen familia, kalbarioa ez zen horretara mugatu. Ezbeharren katea ez zen hor eten, ez. Horrela, Izaskunen eta Ramoniren bidez jaso ahal izan dugu Joserren heriotzaren berri tamalgaria. Jose, laugarren gizonezkoa, 20 urterekin eraman zuten soldadu eta 26 zituela, tuberkulosiak jota, bidali zuten etxera. Hilario zenaren andregaiarekin ezkondu eta familia izan zuen.

↑ Iturria: AUA.

Gerran ibilitako askoren gaitza izan zen tuberkulosia eta garai hartako osasun-baliabide eskasen eraginez, asko eta asko heriotzak hartu zituen mendeak. Jose ere, tamalez, ez zen gai izan gaitza gainditzeko eta hilabete batzuetara hil zen.

Semeetatik bizirik geratu zena ere, Juan, ibili zen gerran. Azken kintakoa omen zen, eta etxeratzean hau esan omen zuen: “Ni ez naiz inoiz Pamplonatik aurrera pasako”. Armarik ere ez omen zuen gehiago ukitu.

➤ JOSE MUJICA ZABALA (Larreta)

↑ Larreta baserria.
Iturria: Jose Mari Otermin.

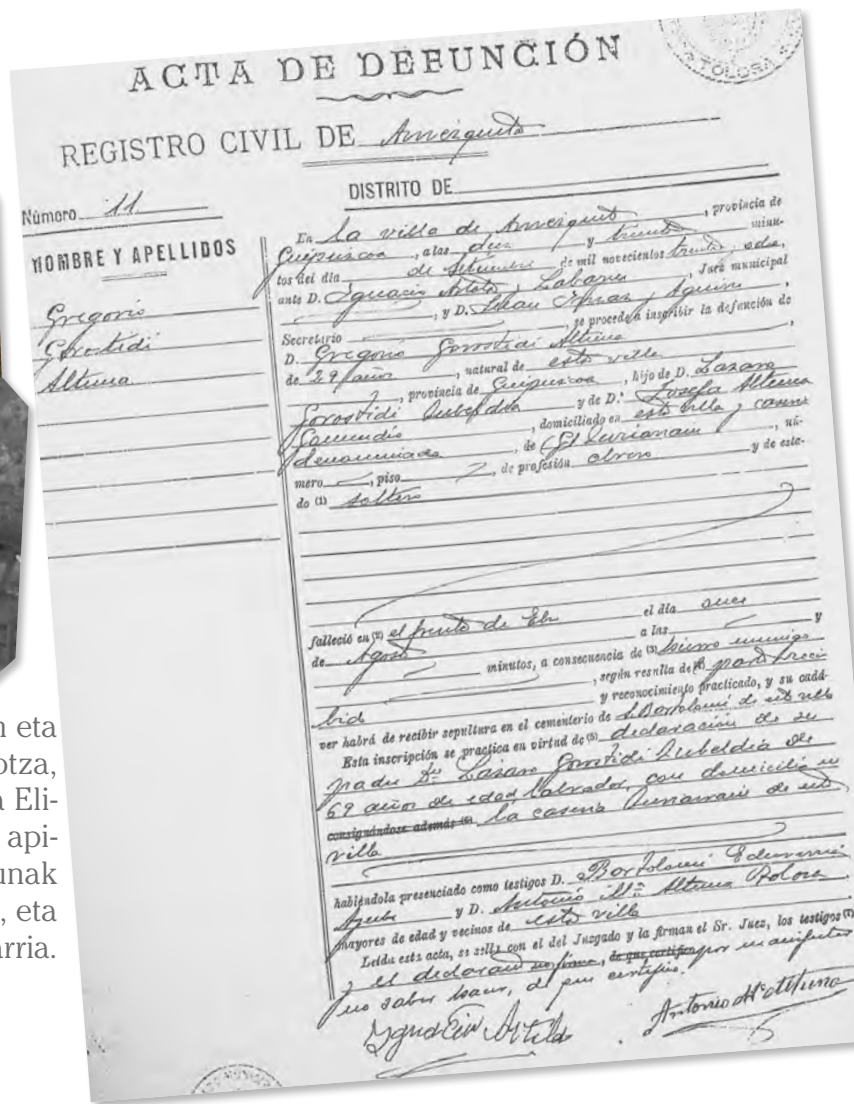
Larreta baserrian jaio zen. Bartolome eta Franziskaren semea zen. Gerrara eramane zuten eta Guadalajarako frontean aurkitu zuen heriotza, 1938ko apirilaren 13an, 25 urte zituela. Eta Elizako agirietan ikusi dugunez, urte bereko apirilaren 21ean egin zitzaizkion hileta elizkizunak Amezketan. Tamalez, baina, gorpurik gabe, eta hori familiarentzat beti izan da samin gehigarria.

➤ GREGORIO GOROSTIDI ALTUNA (Zuriarrain)

↑ Zuriarrain baserrian: Joxemiel, apaiza, monja eta Martina. Iturria: familia.

Gregorio Zuriarrainen jaio zen. Gurasoak Lazaro eta Josefa zituen. Ezkongabe zegoen gerrak eramane zuenean. Agiriak dioten modura, Ebroko frontean zendu zen, abuztuaren 11n, 29 urte zituela, "a consecuencia del hierro enemigo". Hileta elizkizuna, gorpua bertan zutela, irailaren 9an egin zen Amezketako parrokan.

↑ Gregorio Gorostidiren heriotza agiria.
Iturria: Amezketako Udala.

➤ IGNAZIO MARIA TOLOSA ARTOLA (ARGAIA-GOENA)

↑ Argaia goena baserria.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Argaia-goengan jaio zen. Gurasoak Santiago eta Ignazia zituen. Lanbidez, artzaina. 1938ko irailaren 19 aldera hil zen Teruelgo frontean, 20 urte zituela.

Sarrio herrian eman zitzaion lurra. 1938ko urriaren 3an egin zen haren aldeko elizkizuna Amezketako elizan. Kasu honetan ere gorpurik gabe.

Agiri ofizialaz gain ez dugu ezer askorik aurkitu, ez seniderik, ezta berari buruzko datu osagarrikerik ere. Antza denez, Argaia goenatik nonbaitera aldatu zuten bizilekua senideek.

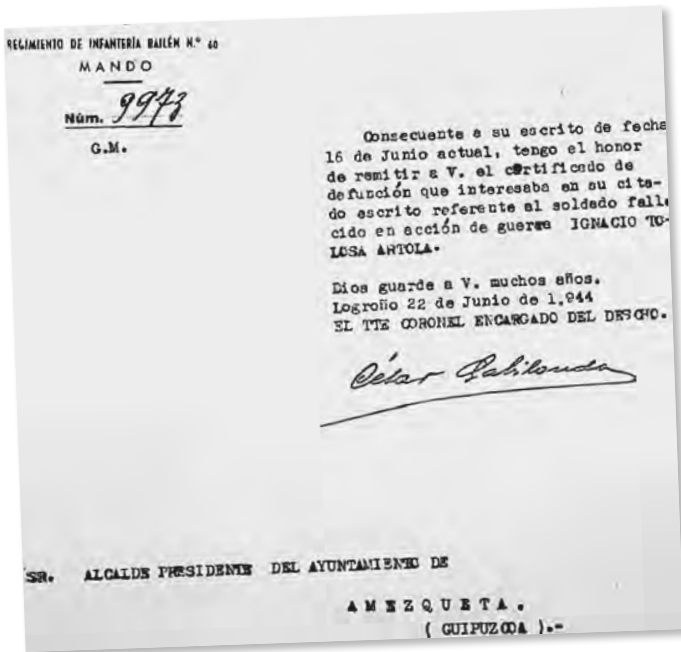
Jose Ramon Gaztañaga, aita, zinegotzi izan zen urte askoan Amezketako Udalean. Semeak soldaduskaldia benetan gogorra izan zuen. Lehenik zauritu egin zuten. Bere onera etortzean berriro frontera bideratu zuten eta han heriotza aurkitu zuen.

Agiri hau jaso zuen Udalak:

"Tengo el sentimiento de participarle que el soldado perteneciente al Reg. Infantería Bailén nº 24 JOSE ALTUNA ACHARAN ha fallecido gloriosamente en acción de guerra en el frente de Castellón, por lo que ruego comunique con las debidas precauciones a sus familiares".

26 urte zituen Castellongo frontean hil zenean. Barracas izeneko herrian ehortzi zuten.

Haren hileta 1938ko abenduaren 12an egin zen Amezketako elizan gorpurik gabe.

↑ Ejertzitotik Ignazio Tolosa Artolaren heriotzaz. Iturria: AUA, sig. 25-32-8.

➤ JOSE ALTUNA ATXARAN (Oteitza azpikoa)

↑ Oteitza azpi baserria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Oteiza baserriko semea zen, seme ordea. Gurasoak zituen Jose Ramon eta Ignazia.

Regimiento Infª Mixto de Armas nº 86

1.ª SUBDIVISIÓN

FILIACION

de Jose Altuna Acharan
 hijo de Ramon y de Ignacia
 de Amezqueta parroquia de id natural
 Concejo de id provincia de Guipuzcoa Ayuntamiento de id
 Juzgado de primera instancia de Amezqueta
 de 6.ª R. M. nació en 16 de Julio de mil novecientos diez
 Su religión C.R. su estado peltero su estatura: un metro milímetros
 Su religión C.R. su estado peltero su estatura: un metro milímetros
 Sus señas: pelo castaño cejas al pelo ojos negros nariz regular
 barba id boca id color pauco frente ancha aire marcial
 producción bueno señas particulares ninguna
 Fué filiado como recluta reemplazo 1.º
 Tuvó entrada en este Rgt. Infª Bailén nº 24
 Ingresó en el 31 de Enero 1937
 Queda filiado en virtud de la presente para servir en clase de id por el tiempo
 de id años, que empezarán a contarse desde el día en que entró en id
 con arreglo a instrucciones y órdenes vigentes. Se leyeron las leyes penales,
 según previenen la ordenanza y órdenes posteriores, y quedó advertido de que no le servirá de
 disculpa para su justificación en ningún caso el alegar ignorancia de dichas leyes.
 Lo id siendo testigos los que subscriben.

2.ª SUBDIVISIÓN

Antigüedades			DISTRINIONES, EMPLEOS Y GRADOS QUE HA OBTENIDO			TIEMPO QUE LOS SIRVIÓ		
Día	Mes	Año				Años	Meses	Días
1	Enero	1937	Soldado movilizado			1	10	-
1	Sept.	1938	Soldado fallecido					

Total de servicio efectivo hasta fin de id de 19 id

3.ª SUBDIVISIÓN

AUMENTOS DE SERVICIOS POR ABONOS DE CAMPAÑA

➤ JOSE ALTUNA SAGASTUME (Liñabiaga)

↑ Liñabiaga baserria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Liñabiagako (Liñabiako) semea zen. Aita Frantzisko (Patxi) Altuna eta ama Leokadia Sagastume zituen. Anai-arrebak, berriz, Nati, Jose, Ignazio eta Angeli. Jose, beraz, maiorazkoa izaki, baserriko lanetarako izendatua zegoen.

Liñabiaga baserria Patxi Altunak (Elizegikoak) erosi zuen Ameriketatik ekarritako sosak ongi erabiliz. Beraz, jabeak ziren, ez maizterrak.

Jose, 18 urterekin, ukuiluan behiak jezten ari zela etorri zitzaizkion bila eta indarrean sartu zuten kotxe batera. Alperrikakoak izan ziren bere aitaren galderak eta kexak: “Zure semeak hemezortzi urte ditu eta gerrara joan behar du”.

Heriotzaren berri tristea udaletxe-tik jaso zuten, Ormazabal idazkari-laguntzailearen ahotik, fronteant hil eta 9 edo 10 egunetara. Honela zioen agiri ofizialak: “Según comunicación de 5 de febrero pasado, ingresó cadáver en el Hospital Militar de Sigüenza, día 4 de febrero de 1939, a consecuencia de tiro en la cabeza. En el acto del fallecimiento se encontraba soltero y soldado en el Regimiento San Quintín número 25”.

Patxi aitak hori jakitean, semearen bila joan behar zuela tematu zen. Ormazabal udal-idazkariari aipatu zion nahia.

Honek, ordean, ez joateko, alferrikako bidaia egingo zuela. Patxi, halere, bereari atxikita zegoen. Azkenean, Ormazabal idazkaria ere bere nahiara makurtu eta honek lagunduko ziola adierazi zion.

Horrela, Tolosan taxi luze bat hartu eta Sigüenzara abiatu ziren (Guadalajara). Han ere, militar agintariekin tekela ugari izan ondoren, lortu zuen, egun pare bat denekin borrokan ibilita, gorpua lurpetik atera, zinkeko kaxan sartu eta Amezketara ekartzea. Gorpua ez zuten ikusterik izan, baina hileta semea aurrean zuela egitea lortu zuen. Hori, 1939ko otsailaren 12an gauzatu zen.

↓ Jose Altunaren heriotza agiria.
Iturria: Amezketako Udala.

Folio 119

ACTA DE DEFUNCIÓN

REGISTRO CIVIL DE Mozgudo

Número 1

DISTRITO DE La villa de Mozgudo

En la villa de Mozgudo, provincia de Segovia, a las diez y veinte minutos del día cuatro de febrero de mil novecientos treinta y nueve, ante D. Francisco Altimir y Salas, Jefe municipal, y D. Alfonso y Salas, Jueces.

Secretario, D. Francisco Altimir, se procede a inscribir la defunción de D. Jose Altuna Sagastume, natural de Liñabiaga, provincia de Segovia, hijo de D. Francisco Altimir y de D. Leokadia Sagastume, domiciliado en la casa de Liñabiaga, de esta villa, número ... de profesión ... y de estado ...

falleció en el Hospital de Sigüenza el día cuatro de febrero a las ... minutos, a consecuencia de herida de arma de fuego según resulta de la certificación expedida por el Hospital de Sigüenza y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de Liñabiaga de esta villa.

Esta inscripción se practica en virtud de la declaración de su padre de Jose Altuna Sagastume de esta villa, de edad ... años, soltero y soldado, consignándose además ...

habiendo sido presentado como testigos D. Francisco Altimir y D. Alfonso Salas, mayores de edad y vecinos de esta villa.

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Jefe, los testigos y el declarante.

Francisco Altimir
Alfonso Salas
Francisco Altimir
Alfonso Salas

➤ JOSE ZABALA SAN SEBASTIAN (Jakuetxea)

↑ Jakuetxea. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Jakuetxen jaio zen. Jose Antonio eta Manuelaren semea zen. 24 urte zituela, 1939ko urtarrilaren 22an, frontean zauritu eta Badalonako ospitalean zendu zen *“a consecuencia de las heridas que en el frente recibió”*. Elizako agiriak dioenez, hileta elizkizuna apirilaren 10ean egin zen, eta harrigarria bada ere, Hernaniko hilerrian hilobiratu zuten. Falangera afiliatua zegoen.

Saiatu gara Hernanin non hilobiratuta dagoen galdetzen eta jakiten, zergatik eraman zuten Badalonatik Hernanira ezagutzen, baina ez dugu ezer argitu. Egungo Hernaniko Udalak ere ez du horren berririk. Hona Hernaniko Udalaren erantzuna: *“Hernaniko dokumentazioan eta artxiboan momentuz ikertu diren dokumentuetan ez da agertzen izen hori; ez da agertzen Hernaniko Udalak Gerra Zibilean frankisten armadan borrokan hildako pertsonen zerrendan, ezta hilerrian egin zuten heroiaren aldeko monumentuan ere. Gainera, Hernaniko Erregistro Zibila ere kontsultatu dugu eta bertan ez da Joserren inskripzioirik agertzen. Horretaz gain, Elizako heriotzen erregistro liburua kontsultatu dugu eta izen horrekin ez da inor azaltzen. Beraz, behin-behinean ez daukagu informazio gehigarriarik Jose Zabalaren inguruan”*.

Ignazio Labaienen heriotza agiria. ➔
Iturria: Amezketako Udala.

➤ IGNAZIO LABAIEN GARIN (Etxaiz bitarte)

↑ Etxaiz bitarte baserria, berritu aurretik. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Etxaiz goenako semea zen. Ez zen frontean hil. Frontean zauritu egin zuten eta gerra amaitu ondoren etxeratu zen. Gero, ordea, zauriak gaiztotu eta infekzioa gorputz guztira zabaldu zitzaion eta horrek ekarri zion heriotza. Gurasoak Juan Bautista eta Felizia zituen. Gerratea amaitu eta handik aldi batera hil zen, septizemiak jota. Nahiz eta etxean hil, garbi dago gerrak sorrazazi ziola zauria eta ondorengo gaitza zein heriotza.

ACTA DE DEFUNCIÓN
REGISTRO CIVIL DE *Amieigut*

Número *12*

DISTRITO DE *La villa de Amieigut*

En *La villa de Amieigut*, provincia de *Guipúzcoa*, a las *diez* y *veinte* minutos del día *veinte* de octubre de mil novecientos treinta y nueve, ante D. *Felipe Carrero Ibarruri*, Jefe municipal, y D. *Juan Lizarri Aguirre*, Secretario, se procede a inscribir la defunción de D. *José Zabala San Sebastián*, natural de *esta villa*, hijo de D. *Bautista Zabala* y de D. *Feliza San Sebastián*, domiciliado en *la casa número 1, plaza de esta villa*, de profesión *campesino* y de estado *soltero*.

Falleció en *su refugio doméstico* el día *veintidós* del mes de *agosto* a las *veinte* y *veinte* minutos, a consecuencia de *la enfermedad de la gripe*, según resulta de *la certificación facultativa* y reconocimiento practicando, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de *la villa de Amieigut*. Esta inscripción se practica en virtud de *la declaración de su padre Sr. Bautista Zabala Lizarri*, mayor de edad, casado, *soltero*, y *viudo*, con capacidad suficiente, de *esta villa*.

Asistiendo como testigos D. *Bautista Lizarri*, *padre* y D. *Antón Lizarri*, *padre* y vecinos de *esta villa*. Leída este acto, se sella con el del Jefe y el de uno de los testigos, los testigos y el declarante, por su parte, de sus certificaciones.

Felipe Carrero *Antón Lizarri*

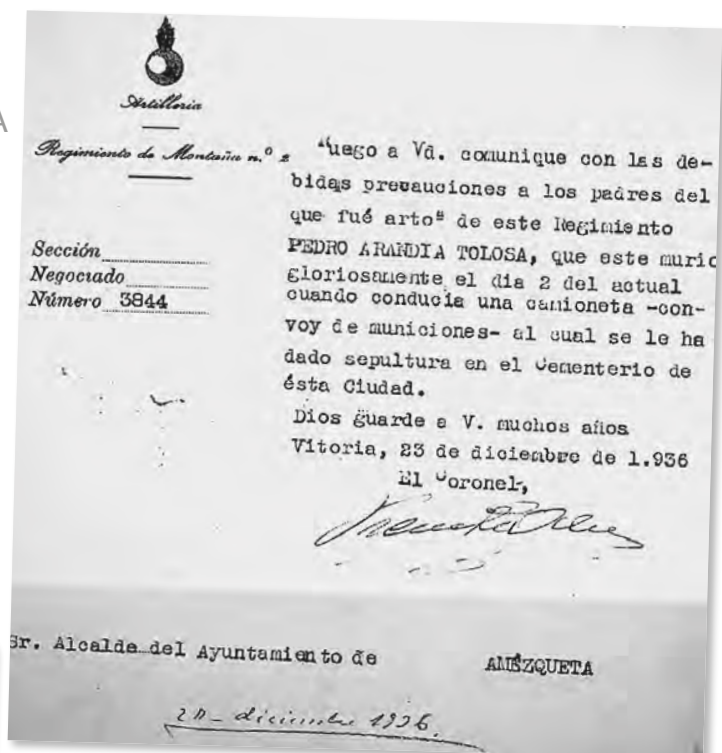
➤ JUAN JOSE ARANDIA eta PEDRO MARIA ARANDIA TOLOSA (Zuzitza garaikoa)

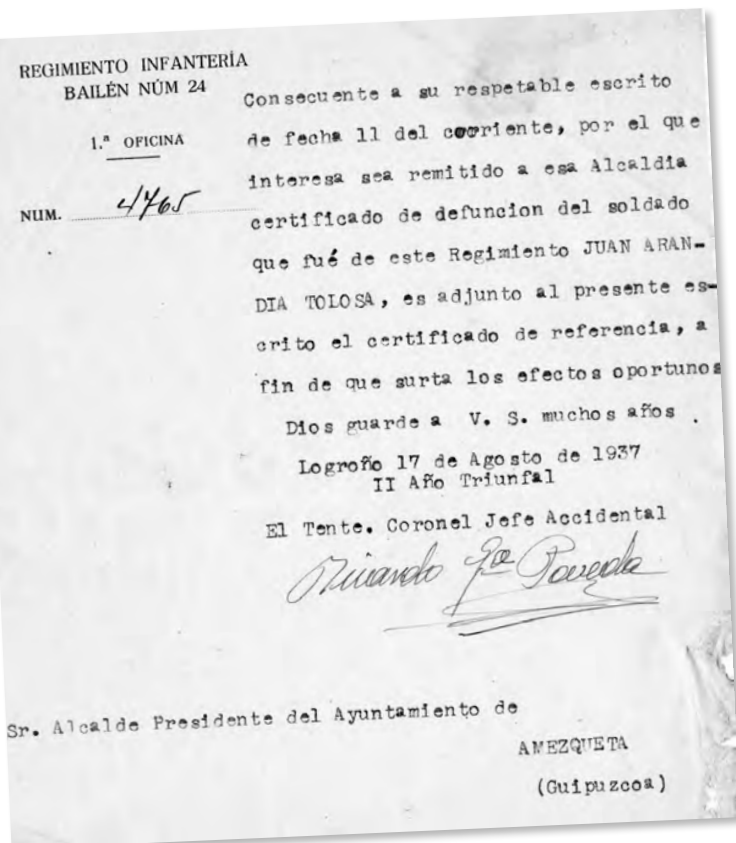
↑ Zuzitza garaikoa.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

PEDRO MARI ARANDIA TOLOSA: Zuzitza semea. Gurasoak Jose Inazio eta Maria Teresa zituen. Haren familiak 1936ko abenduan jakin zuen Villarrealgo frontearen hil zela. Hona hori adierazten zuen agiria: “*Ruego a usted comunique con las debidas precauciones a los padres del que fue artillero de este regimiento de montaña PEDRO ARANDIA TOLOSA que murió gloriosamente el día 2 diciembre del actual cuando conducía una camioneta-convoy de municiones, al cual se le ha dado sepultura en el Cementerio de esta ciudad*”.

JUAN ARANDIA TOLOSA: Zuzitza baserrian jaio zen. 1939ko martxoaren 16koa da haren hil-agiria. Asturiasko frontearen hil zen, zauritu eta gero Luarcara eraman zuten. Hauxe dio ‘Comandancia Militar-Salas-Columna Asturias’ delakotik bidalitako agiriak: “*herida de arma de fuego en región frontal con pérdida de masa encefálica*”.

↑ Pedro Mari Arandiaren heriotzaren berri emanez, ejertzitotik jasotako agiria. Iturria: Amezketako Udala.

↑ Juan Arandiaren heriotzaren berri emanez, agiria ejertzitotik. Iturria: Amezketako Udala.

Hileta elizkizunak Ugarteko elizan egin zitzaizkien.

➤ JUAN LEGAZPIA GOINALDE
(Katxaberro)

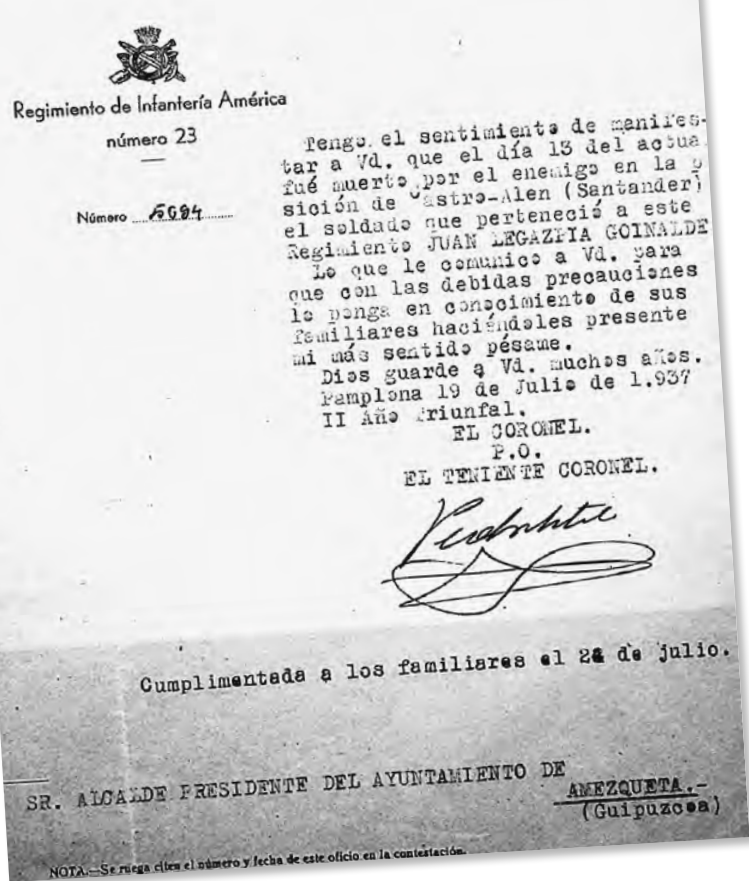
↑ Katxaberro baserria.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Udal agiriak dioenez Katxaberro baserrian bizi izan zen. Jaio, berriz, Zizurkilen jaio zela diote Amezketako agiri ofizialek. Baina Zizurkilgo udalak ez du ezer aurkitu bere artxibategian. Hortik ondorioztatzen da Fraisorotik ekarriko zutela. Seguraski, Katxaberro baserrian jaiotako norbait hil ondoren ekarriko zuten. Horregatik kostatu zaigu hainbeste Legazpia abizena Amezketan kokatzen.

Semetzat hartu zuten Frantzisko Karrera Zabalak eta Josefa Ignazia Iztueta Dorronsorok. Ordezko anai-arrebak, berriz, ondorengoak: Jose Mª Karrera, Dominika Karrera, Jose Joakin Karrera, Jose Frantzisko Karrera eta Josefa Karrera.

Katxaberroko semea Santanderko Castro-Alen herrian hil zen. Ondoren datorren agiri ofizialak horixe dio. Eta gaineratzen du adierazteko familiari behar den arretaz.

Ez zuen gizagaixoak bizitza gozoa izan. Lehenik, seguru aski, jaio bezain laster Fraisoron utziko zuten, Zizurkilen. Ondoren Amezketako familiak babesa eman, beretar egin, eta, bizitza antolatzen hasi zenean, soldaduskara eraman eta han aurkitu zuen heriotza. Hileta elizkizuna Ugarteko Elizan egin zitzaion.

↑ Juan Legazpiaren heriotzaren berri emanez, agiria ejertzitotik. Iturria: Amezketako Udala.

➤ JOSE ARTOLA AGIRREZABALA
(Etxeberri baserria, Ugarte auzoa)

↑ Etxeberri baserria.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Etxeberriko semea. Agiri hau jaso zen Udalean: "Tengo el sentimiento de participarle que el soldado perteneciente al Reg. Infantería Bailén nº 24 JOSE ARTOLA AGUIRREZABALA ha fallecido gloriosamente en acción de guerra, por lo que ruego comunique con las debidas precauciones a sus familiares".

Ugarteko Iruña baserriko Pedro Goikoetxea haren taldean omen zen eta hark ikusi omen zuen nola erori zen Jose. Horrela esan omen zuen: "Jose bota die".

Argazki gehiago ba omen ziren jaiotetxean, baina etxea erre zitzaientean, den-dena galdu omen zen. Bere aldeko hileta 1939ko apirilaren 20an egin zen.

↓ Jose Artolaren heriotzaren berri emanez, agiria ejertzitotik. Iturria: Amezketa Udal.

↑ Garai hartako Zamaone baserria. Iturria: familia.

Beraz, nahiz eta Elduainen jaio eta bizi, ez dakigu zergatik, baina soldaduskako agiriak eta Ramonen heriotza agiria Amezketa Udalera igorri zituzten agintariek, hemen bizi izan balitz bezala. Seguru aski, D. Manuelek eta Amezketa-ko Imaz idazkariak oso harreman ona zutenez, bideak egingo zituzten horiei buruzko komunikazioa Amezketa bideratzeko. Beste gainantzean nahiko esplikagaitza da Ramonekin gertatua.

Eta Elgoibarren hil zenez, bertako heriotza erregistroen liburuan azaltzen da. Elduaingo Udalak bidali digun agiriak dio 1937ko apirilaren 8an hil zela Elgoibarren. Hala ere, Amezketa-ekin nolabaiteko lotura izan zuelako, guk Amezketa-ko hildakoen zerrendan sartu dugu. Hona, aurrez aipaturiko agiria:

↓ Ramon Lizartzaren heriotzaren berri emanez, agiria ejertzitotik. Iturria: AUA, sig. 138-25-70.

➤ RAMON LIZARZA LIZARRIBAR (Elduaingoa, Zamaone baserrikoa)

Ramon Elduainen munduratu zen, Zamaone baserrian, Martin bere anaia bezala. Aita Frantzisko zuen eta ama Eusebia. Ez dakigu Elduaindik edo Amezketa-joan zen soldadu, armada erregularra.

Ramonek osaba zuen D. Manuel, Amezketa-ko erretorea. Bere arreba, Mikaela, Amezketa-ko ezkondu zen.

➤ TEODORO TIJERO MODUVAR (Tomasenea)

➤ DEOGRACIAS TOLEDO ZABALA
(Etxeberri baserria - Ugarte auzoa)

↑ Tomasenea baserria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

↑ Etxeberri baserria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Teodoro Amezketa jaio zen, 1915. urtean, Tomasene etxean. Aita Evaristo Tijero, Membrigol herrikoa, eta ama, F. Teodosia Olmedillokoa. Biak Burgoskoak eta Evaristo Amezketa etorri zen, ziurrenik postari modura. Izan ere, Teodororen jaiotza agirian dio aita "Peaton Cartero" zela. Teodoro Muxikan hil zen.

Ugarteko Etxeberri baserriko semea. Aita Jose Antonio eta ama Maria. Ez dugu aurkitu haren heriotzaren berri ematen duen ohiko agiri ofizialik. Baina zeharka jakin dugu desagertu egin zela gerran. Deograciasen berririk ezear, haren anaia Juan saiatu zen haren bila. Hauxe da berak idatzitako gutuna.

↑ Tijerotarren familia. Zutik, ezkerretik hasita: Teodoro, Hilario, Eugenio eta Jose (semeak). Behean: Evaristo (aita), Teodosia (ama) eta Teodora (alaba). Iturria: familia.

Viva Cristo Rey
Las Navas del Marqués 10 de julio 1937.
Sr. Jefe de Cuartel de San Ygnacio
Colonia.
Muy Sr. mio: Tengo el honor de rogarle encarecidamente, me informe del paradero del requete Deogracias Toledo Zabala que fué agregado al referido cuerpo, y estaba destinado en el frente de Teruel, según rumores que llegaron a mí. Le copiaré en Lemoná pero no tengo confirmación oficial, y espero de su bondad me facilite información concreta sobre mi hermano.
Agradándole las más expresivas gracias quedo Svo. a fno. q. e. s. m.
Juan Toledo Zabala
Mi dirección es la siguiente:
Rto. España s/n. La Alfranca
Las Navas del Marqués
N.fpev.es

➤ JOSE FRANTZISKO OTAMENDI MURUA
(Arpiano)

↑ Arpiano baserria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

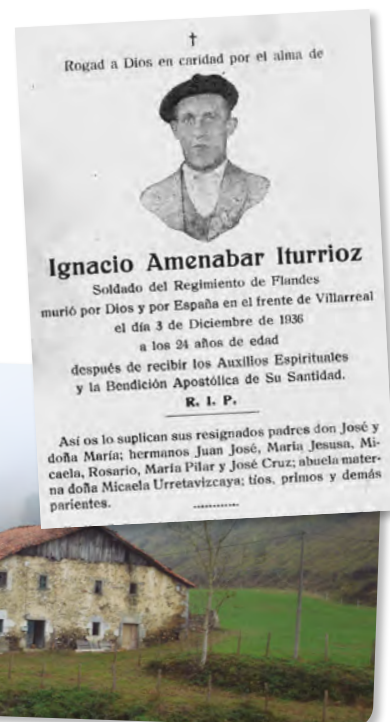
1920ko abuztuaren 9an jaio zen Arpiano baserrian. Frantzisko Otamendi zuen aita eta Katalina Murua ama. Zortzi anai-arreba izan ziren guztira.

Felipa, zaharrena. 1918ko abenduaren 23an jaio zen, baina, tamalez, jaio eta hiru hilabetera hil zen. Garaiko ohiturari jarraituz, Joxepa Zubizarreta adoptatu zuten. Jose Frantzisko izan zen bigarrena. Eta jarraian: Mari Karmen, Ziriako, Joakina, Maria (txikitan hila), Kaietana (Txikitan hila) eta Kontsolazion (gazterik hila).

Herritar asko bezala, gerrara eraman zuten oso gazterik, 18 urterekin, eta han desagertu zen. Udaletxera ez zen heldu inongo agiririk haren heriotzaren berri emanez. Eusko Jaurilaritzako hildakoen zerrenda ofizialean ere ez da Jose Frantzisko ageri. Garbi dago haren desagerpenaz ez zela inor askorik arduratu. Gerran hiltzea eta gorpua agurtzea, elizkizuna eginez eta lurra emanez, oso gogorra bada, pentsa zer izango den gurasoentzat eta familiarentzat nonbait hil, desagertu eta horren berririk ez izatea.

Elizako hildakoen erregistroan ez da haren izenik ageri, beraz garbi dago gorpurik ez zutela ekarriko. Ez dakigu hileta elizkizunik egin zitzaion.

➤ IGNAZIO AMENABARRO ITURRIOZ
(Zurain)

↑ Zurain baserria.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Badakigu hil zela, nahiz eta goi agintarien agiririk ez izan. Daukaguna da bere aitak, Josek, heriotza hau dela-eta agintariei egindako diru ordainaren eskaera.

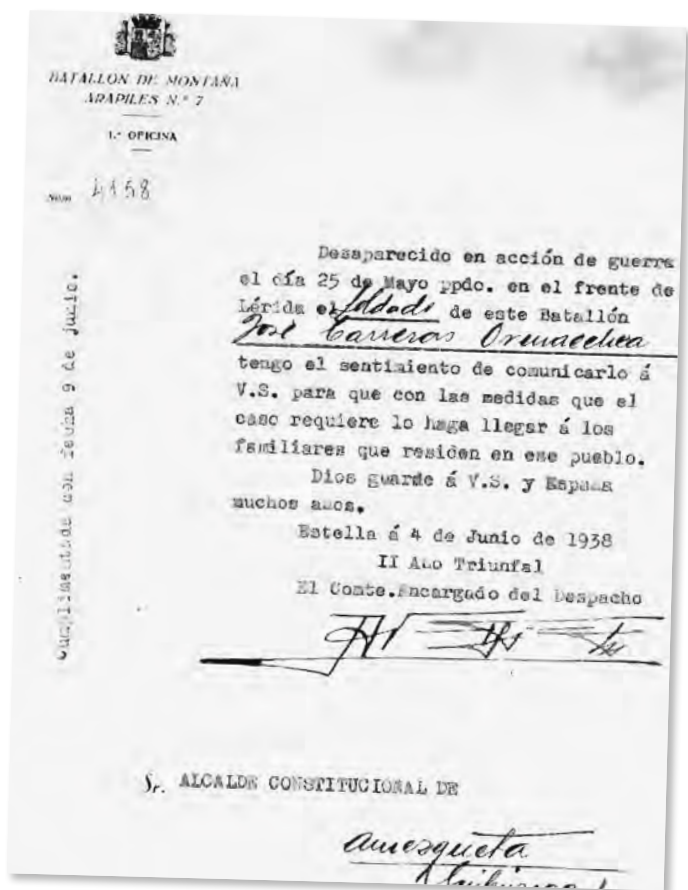
➤ ZORIONEKO NAHASTEA: JOSE KARRERA ORMAETXEA, USTEZ FRONTEAN DESAGERTUA (Agirain)

Jose Karrera Agirainen jaio zen. Lehenik zauritu egin zuten. Geroago, 1937ko maiatzaren 25ean, ondorengo agiri ofizialak dioenez, desagertu egin zen Leridako frontean: “*desaparecido en acción de guerra*”. Batallón de Montaña Arapiles nº 7-ko soldadua zen. Falangera afiliatua. Lizarratik (Estella) heldu zen desagertu zenaren agiri ofiziala.

↓ Agirain baserria.
Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Otermin.

Zorionez, ustez desagertu zela esateak, kasu honetan behintzat, ez zuen benetako heriotza iragarri. Agian, geroago azalduko zen. Azken finean, familiak dioenez, nahiz eta agiri ofizial horrek garbi adierazi frontean desagertu zela, ez zen hil gerra garaian. Beraz, familiaren, senideen, lagunen eta ingurukoen zorionerako, iturri ofizialek horretan huts egin zuten.

↑ Jose Karreraren desagertuaren berri emanez, agiria ejertzitotik.

2.4.3. GERRAN ZAURITUTAKO AMEZKETAR BATZUEN AIPAMENAK

Hildakoak, tamalez, ugari izan baziren, gehi- gora heldu zen zaurituen zerrenda. Horiek guz- tiek, dakigunez, gerrak eskatzen zuen diru xahu- keta hainbestekoa izanik, presaka eta edozein eratara antolatutako behin-behineko ospitale deituriko egoitzetan biltzen zituzten, batzuk hil eta besteak sendatu arte. Horrelako agiriak hel- tzen ziren udaletxera soldadu herritar bat zauri- tzen zutenean.

↓ Jose Antonio Saralegik begia galdu zuen. Iturria: familia.

Xilberio Artola zaurituta. Iturria: familia. ↑

← Martzelino Benitok istripu larria izan zuen gerra garaian: esku- bonba eskuetan lehertu zitzaion eta bi eskuak galdu zituen. Gerora, protesiak (esku artifizialak) jarri zitzaizkion. Martzelino Burutzunzingo meatzeko sukaldean dago, erdian. Enkargatu lanetan aritzen zen. Iturria: familia.

← Jose Gorostegi Labaien zaurien berri emanez, agiria ejertzitotik. Iturria: Amezketako Udala.

183

11	Morea Aiara, Migel	Lapatza	Bularraldean zauritua
12	Altuna Artano, Sebastian	Mendiko	Gerrialdean zauritua
13	Altuna Atxaran, Julian	Oteitza azpikoa	Gripeak jota
14	Sarobe Aldanondo, Ramon	Ola / Carlosenea	Zauritua
15	Benito Martinez, Martzelino	Plantetxenea	Bi eskumuturrak galduak
16	Zabala Gorostidi, Gregorio	Galartza garaikoa	Besoan zauriak
17	Saralegi Zabala, Jose Antonio	Auzoetxea	Begia galdu
18	Artola Artola, Silberio	Zubiondo haundi	Eskuan zauriak
19	Agirre Zubeldia, Jose Ignazio	Iraregi	Ezker hankako femurra hautsita
20	Altuna Sarasola, Jose	Sagastume saletxe	Bala zauria
21	Zabala Goñi, Patxi	Dantzarinea	Besoan zauria
22	Juan TolosaTolosa	Sarobetxea (Sautse)	Begi ondoan
23	Azpilgain Ondarte, Paulino	Maindegia	Zauritua
24	Artano Zuriarrain, Martin	Etxeberri haundi	Zauritua
25	Arteaga Artola, Jose	Elizegi	Zauritua
26	Agirrezabala Zubillaga, Jose	Ugarte jauregi	Zauri larriak
27	Altuna Atxaran, Julian	Oteiza azpikoa	Zauritua
28	Altuna San Sebastian, Jose	Altzarrate	Zauritua
29	Artano Zuriarrain, Lukas	Etxeberri haundi	Paludismoak jota gaixorik etxera
30	Benito Martinez, Martzelino	Plantetxenea	Zauritua
31	Zabala San Sebastian, Santiago	Zurutuza	Zauriak
32	Ulazia Artano, Gaspar	Loiola berri	Zauriak

Udal agirietatik horien izenak jaso arren, baliteke gehiago ere izatea.

2.4.4. ESPETXEAK ETA ESPETXERATUAK

Espetxeratzea izan zen zigortzeko modu gogorrenetakoa. Isuna jasotzeaz gain, desjabetzak jasateaz gain, atxilotetak, epaiketa eta ondorengo kartzelaldia ziren ohiko mendekuak.

Amezketan, udaletxe azpian, bazen espetxea, eta hara ere zigortu zituzten herritar batzuk. Horrezaz gain, asko izan ez baziren ere, batzuk eskualdeko kartzelan giltzaperatu zituzten, hau da, Tolosan; bestalde, jakin dugunez, herritar batek ezagutu zuen Ondarretako espetxe gogorra. Zorionez, Saturraranen ez zuten amezketar emakumerik zigortu.

TOLOSAKOA ETA ONDARRETA KO KARTZELA

Herritar askoren iritzi eta portaera politikoen berri Udalari eskatu eta ezagutu ondoren, batzuk epaituak eta espetxeratuak izan ziren. Tolosan zegoen eskualde honetako kartzela. Udal agirietan eta beste artxibategietako funtsak aztertuta ondoren jakin badakigu ondoren aipatuko ditugun herritar hauek gutxienez Tolosako espetxea, tamalez, ezagutu zutela:

➤ JUAN JOSE ZABALA SAN SEBASTIAN

Jakuetsen jaio zen 1913ko urriaren 18an, eta soldaduskara eraman zuten 1934ko kintakoekin. Udal agirietan ageri denez, ez zegoen afiliatuta (ez karlista eta ez falangista), baina zauritua izan zela dioen agirian falangista modura ageri da. Frontean ezker izterra hautsi zitzaion eta elbarrituen zerrendan ageri da. Modu berean, beste agiri batek ziurtatzen du jasotako zauriak “Aberriaren aldeko Sufrimendu”tzat onartzen zaizkiola, eta ordainez hilero 12,50 pezeta kobratuko dituela bizi bitarteko pentsio modura.

Familiakoek gaineratu didate Burgos aldean zebilela zauritu zutela belaunean, eta ebakuntza erakarri ziotela.

Eta azkenik, ‘Alegia (1936-1945)’ liburuan, Alegiako Udal Agirietatik jasota, beste datu hauek argitaratu ziren, Amezketako agiriekin diotenekin guztiz bat ez datozenak, eta nik bere horretan jarriko ditut:

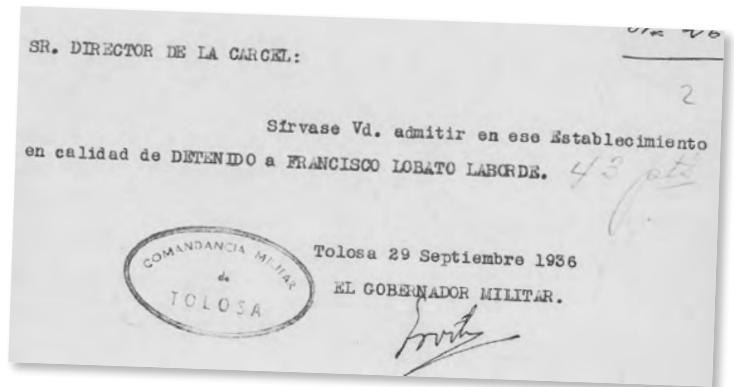
“Ofizioz okina zen. Gerra hasi berritan, 22 urte zituen eta, tropa frankistak Alegiara sartzean, beraiekin borrokatzera joateko deitu zuten. Horren eraginez, frontean, 3. zenbakiko Artilleria Astuneko soldadu gisan ibili zen. 1937ko otsailaren 22an, Gerra Kontseilua egin zioten, tropa errepublikazaleei laguntza eskaini ziela argudiatuz. Izan ere, bere nagusia zen Zeferino Lasaren kamioiarekin, milizianoak Amezketara eramateaz arduratu zen. Frankisten arabera, azken hauek, Amezketan, kamioi eta armen konfiskazioak egitea zuten helburu”.

Juan Jose Zabala epaiketatik libre geratu zen.

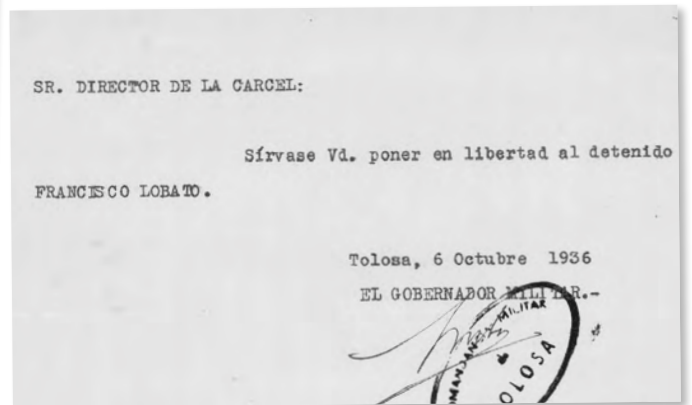
Bere anaiaz, Jose Antonio Zabalaz, hauxe dio Alegiako udal agiriak: “Okina zen ofizioaz eta gerra hasi berritan, 20 urte zituela, tropa frankistak Alegiara sartzean, beraiekin borrokatzera joateko deitu zuten”. Familiak, berriz, hauxe dio: “Ortuzarreneko (Estankoko) okindegian lanean ari zela, beroari ixkin egin nahian goizaldera airea hartzera irten zenean, guardia zibilek edota militarrek desorduetan kanpoan ibiltzea susmagarritzat jota, atxilotu egin zutela”. Dirudienez, atxilotetak ez zuen jarraipenik eta ondorio txarrik izan.

➤ FRANCISCO LOBATO LABORDE

Amezketako sendagile honek ere ezagutu zituen espetxearen hormak. Udalarekin izan zituen eztabaiden ondoren, Gobernadore Zibilak auzibidean jarri zuen eta epaile militarrek espetxeratzeko agindua eman zuen. Astebete inguru eduki zuten preso. Hona horri buruzko agiriak:

↑ Lobato sendagilea espetxeratzeko agindua.
Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

↑ Lobato sendagilea askatzeko agindua.
Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

Prision de Partido de Tolosa

Expediente procesal de Francisco Lobato Laborde

Natural de *Lau Lebratzen* provincia de *Guipúzcoa*
 vecino de *Umezueta* provincia de *Vizcaya*
 hijo de *Hipólito* y de *Lafia*
 edad *47* años profesión *Medico*
 instrucción *si* religión *catolico*
 estado *casado* hijos *tres* núm. de ellos *tres*
 antecedentes *se ignoran* ingresa por *12*
 Domiciliado *Calle San Bartolome*

Fórmula dactiloscópica

SEÑAS PARTICULARES

CAUSA

NUMERO	FECHAS
1936	6-10-36

VICISITUDES

Ingresó en esta prisión, procedente de la Comandancia Militar entregado por Hqda de la Autoridad en concepto de detenido del Ayuntamiento de la Plaza con orden de ingreso en esta prisión. Se acusa de...

↑ Lobato sendagilea espetxeratzeko agindua.
Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

↑ Tolosako espetxea, Justicia Plazan.

➤ JOAKIN GALARTZA LARRARTE

1936ko abenduaren 2an atxilotu zuten Gobernadore Militarren aginduz. Badakigu Amezketako udal-espetxean eduki zutela atxilotuta beste batzuekin batera, amuarrainak harrapatzeagatik. Baina ez dakigu zerk bultzatu zuen gobernadorea Tolosako espetxean edukitzera: nazionalista izateagatik eta Batzokiaren dinamikan lan egiteagatik, ziurrenik. Edozein zela ere salaketa, bi egun Tolosako espetxean igarotzera kondenatu zuen epaileak.

Eta Euskal Memoria Fundaziotik jasotako informazioan oinarrituta, ondorengo amezketar hauek ere espetxeratuak izan ziren: Graziano Galartza Goñi eta Santos Galartza Goñi.

Trisión de Partido de Solos

Expediente procesal de *Joaquín Galarza*

Natural de *Almésqueta* provincia de *Guipúzcoa*
 vecino de *id* provincia de *id*
 hijo de *Benito* y de *María*
 edad *27* profesión *Pequeño "Jalagiste"*
 instrucción *si* religión
 estado *soltero* hijos
 antecedentes *se ignoran* ingresa por *id*
 Domiciliado *Casa Galarza - Buena*

Fórmula dactiloscópica

SENAS PARTICULARES

SENAS PARTICULARES

CAUSA

1936 *h. Robo de un vehículo de la Guardia Civil* 2-72-736 3-12-

VICISITUDES

2 *diciembre* 1936
 Ingresó en esta prisión, procedente de la Comandancia Militar de *Madrid* entregado por *fuerzas de la Guardia Civil* en concepto de *detenido (cumplir dos días)* por *orden del Sr. Gobernador Militar de la plaza de Tolosa* en virtud de *expediente de la causa de robo de un vehículo de la Guardia Civil*

↑ Joaquin Galartza espetxeratzeko espendientea.
Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

SR. DIRECTOR DE LA CARCEL:

Sírvase Vd. admitir en calidad de detenido por DOS DIAS, en ese Establecimiento, a: JOAQUIN GALARZA. *Detenido*
(Hasta el día 4 de los 4 de la causa)

Tolosa, 2 de Diciembre de 1936.

EL GOBERNADOR MILITAR.-

↑ Joaquin Galartza espetxeratzeko agindua.
Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

SR. DIRECTOR DE LA CARCEL:

Sírvase Vd. poner en libertad al detenido en ese Establecimiento JOAQUIN GALARZA. *Detenido*
(Hasta el día 4 de los 4 de la causa)

Tolosa 3 Diciembre 1936

EL GOBERNADOR MILITAR

↑ Joaquin Galartza espetxetik irteteko agindua. Iturria: Gipuzkoako Probintziako Artxibo Historikoa.

AMEZKETAKO UDAL-KARTZELA

Gerra dela eta herriko giroa nahasten denean, ezohiko portaerak agertzen dira. Eta Amezketan ere, gerra aurrera zihoan heinean nazionalistak zigortzeko joera eta grina, antza, handitu egin zen. Horrelako zerbait gertatu zen, Dionisio Etxeberriak dioenez, Jauregi handiko Jose erre-kazainak herritar batzuk, arrantzan harrapatu eta gero:

“Herritar batzuei (Joaquin Galartza, Luis Galartza, Martin Aierbe eta beste zenbaiti, Jose Lukas Garaialde alegiarra, adibidez) arrantza egitea bururatu zitzaaien eta erre-kara sartu ziren amuarrainak harrapatzera. Ez dakigu amuarrainik harrapatu zuten, baina Jauregiko Josek, guarda edo erreka-zainak bai, harrapatu zituen haiek eta, salaketa bat tarteko, erreketek Amezketako udaletxeko kartzelan sartu zituzten. Espe-txeratuak nazionalistak izaki eta guarda, erreketek sutsua, indarrean zen politika mota ezagututa, izutu egin ziren kartzelaratuak. Beldur ziren, pentsa, fusilatu egingo ote zituzten. Gu mutikoak ginen eta kartzelak zuen leihora hurbiltzen ginen eta eurekin hitz egiten genuen. Joaquin Galartza indarka aritzen zen burdin-hesiak errotik askatu nahian eta maiz eskatzen ziguten kotxeren batean-edo soldaduak herrira etorri gero, adierazteko eurei. Azkenean, Alegiako Don Pio apaizaren eta Imaz idazkariaren bitarte-karitzari esker, libre geratu ziren”.

Bestalde, Elduaingo Udal Idazkariak adiera-zi digunez, Zamaone baserriko Ramon Lizarza elduaindarraren eta beste batzuen kontrako hu-tsegite-epaiketa bat jarri zuen abian Jose Tolosa Arizmendi amezketarrak, Amezketan arrantza legez kanpo egiteagatik. Ez dakigu zertan geratu zen delako falta-epaiketa.

↑ Saturrarano: hotela, kartzela, eta gero seminarioa. Iturria: Internet.

SATURRARANGO KARTZELA: **PARADISUA INFERNU BILAKATUTA**

Saturraranen izan ziren amezketar apaizgaiak, bat baino gehiago gainera, baina ez zuten etxe eta inguru hartan inoiz jaso gerra garaian han gertatutakoaren berririk. Zorionez, amezketar emakumerik espetxean izan ez bazen ere, merezi du Saturrarango infernuaz amezketarrok ez ahaztea. Gugandik hurbil egon arren, Euskal Herriko eta Espainiako emakumeen espetxe handienetakoa bilakatu bazen ere, askok eta askok ez zuen horren berririk izan berandu arte.

Saturrarano. Mutrikuko auzoa, Gipuzkoako kostaldean dago. Bizkaia du aurrez aurre, eta mugakide da Ondarroarekin. Ezker-eskuin di-tuen mendiek babesten dute eta aurrean itsa-soa du ihesbide eta arnasbide bakar modura. Atsedena hartzeko eta itsasoaz gozatzeko txoko babestua da zinez. Hori pentsatuko zuten, noski, bertan hotela eraiki zutenek. Hori XIX. mendean gertatu zen. Eraikitako Hotel-Balnearioak Grand Hotel zuen izena. Egundoko arrakasta zuenez, jarraian beste bat eraiki zuten: Villa Capricho eta errenkadan ondorengo zerbitzuak gaineratu

zituzten: Astigarraga Ostaturia, Barrenengoa eta Buena Vista.

Goranzko bide orok beheranzkoa berarekin izan ohi duenez, hotelek ere gainbehera izan zu-ten eta ateak itxi zituzten. 1921. urtean Gasteizko Gotzaindegiak bereganatu eta udako seminario bihurtu zuen. 1937an, ordea, gerra zibilaren erdi-gunean, emakumeentzako espetxe madarikatua eta gaitzetsia izatera helduko zena ireki zen, eta 1944ra arte iraun zuen egiteko lotsagarri horre-kin. Beraz, paradisu zena infernu krudel bilakatu zuten. Urte horretatik aurrera, infernuak kutsatu-ko egoitzak apaizgaien errezoekin, ikasketekin eta kirol saioekin garbitze aldera, berriro semi-nario izaera hartu zuen.

Francok, demokrazia oinperatu eta diktadura indarrean ezartzeko bidean, isilpean eta ezku-tuan hamaika bidegabekeria egin zuen. Horieta-ko bat Saturrarango espetxearekin gauzatua izan zen. Inguruan zituen Mutrikuk eta Ondarroak ba-zuten espetxearen berri, baina ez askoz gehia-gok. Beti bezala, beste injustizia itzel bat ahalik eta isilen gordetzen ahalegindu ziren. Noizbehin-ka espetxeratuei ateratzen zizkieten argazkietan

irribarre behartuak nabarmentzen dira. Espresuki eramaten zituzten itsaso ingurura eta behartzen zituzten irribarre egin zezaten, zigorpean, bizi zuten errealitate krudela itxuraldatu nahian.

↑ Saturrarango harkaitzak. Iturria: Internet.

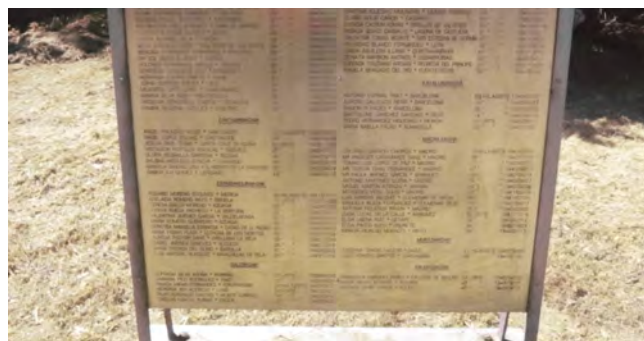
Espetxea irekita egon zen urtetan Espainiako lau mila emakume baino gehiago pasa ziren bertako gela eta ziegetatik. Inoiz ez ziren 1500 baino gutxiago izan. Zer egin zuten emakume horiek? Nahikoa zen senideren bat errepublikanoen aldekoa izatea, nahiz eta ez izan alderdi politikoren batekoa. Akusazio nahikotzat jotzen zen, pentsa, senarrari “ez eustea gerrara joan ez zedin”. Emakume horien seme edo alabak frankistentzat “mentalki gabeziak zituzten emakumeen umeak” ziren. Horretaraino iritsi zen “Aberri berria” eraiki nahi zutenen gaiztakeria eta krudelkeria.

Emakumeak baldintza negargarrietan bizi ziren, gosepean, paketeak bailiran pilatuta (lo egiteko 45 cm-ko tarte zuten) eta osasun baldintza desegokietan.

Ez da arraroa, beraz, horrek guztiak eta Moja Mertzedariengandik jasotako tratu txarrak ehundik gora emakume eta berrogeita hamar ume inguru hiltzea. Tifusa, tuberkulosia eta elikatze eskasa ziren bizi baldintza txar horien ondorioak eta, finean, osasuna galtzearen eragileak. Gaztelaniazko ‘Mercedario’ hitzak ‘mesedeetako’ esan nahi du; beraz, ‘monjas mercedarias’ ‘mesedeetako mojak’ ziren, izenez, baina emakume preso haientzat guztiz kaltetako, izatez.

Eta zaintzaileek umeekiko izan zuten portaera ere guztiz da salagarria. Behin, patiora irten zirenean, emakumeei eskatu zitzairen umeak uzteko

barruan osasun-azterketa egin behar zitzaieela eta. Emakumeak itzultzean umeak dagoeneko ez zeuden han. Pentsa dezakegu giltzapetutako emakume haien sufrikarioa: negarrak, garrasiak, ondoezak... Zaintzaileek, hala ere, isiltzeko esaten zieten, bizia galdu nahi ez bazuten. Emakume haiei, bizi zuten infernua jasateko lagungarri zuten argi edo izar bakarra lapurtu zieten. Jakin denez, ume horiek adopzioan eman zizkieten matxinatuen aldeko familiei.

↑ Hauxe da Saturrarango espetxean hildako emakume eta umeen izen abizenez osatutako oroigarria. Iturria: Internet.

“Oroimen Historikoa” aztertzen aitzindaria den Francisco Moreno Gomez historialariak honela dio gai hau aipatzean⁴⁹: “*Lo de los niños en las cárceles era sencillamente inhumano*”. Eta Carmen Rieraren testigantza aipatzen du: “*En diez días murieron más de 30 niños, entre ellos mi hija. Me llevaron su cajita a la celda unas monjas que trajeron unas flores y no paraban de decir que era un angelito que adoraba a Dios, hasta que no pude más y les eché de allí. Y me pasé toda la noche sentada en el suelo, junto a la caja de mi niña*”.

↑ Saturrarango moja zaindaria eta preso umeak. Iturria: Internet.

⁴⁹ Francisco Moreno Gómez. Liburua: ‘La victoria sangrienta 1939-1945’.

↑ Haur euskaldunak itsasontziz ebakatuak. Iturria: Euskal Memoria.

Hori guztia zaintzeko ardura 50 bat militarren, moja batzuen eta apaiz baten esku zegoen. Mojak inguruko herrietakoak omen ziren, eta gauzatzen zituzten krudelkeriek izututa, ba omen zen moja izateari uko egin zionik ere. Mojetatik Sor Maria Aranzazu Velez de Mendizabal nabarmendu ei zen emakume horiekiko tratu txarretan. “*Pantera Zuria*” deitzen zioten espetxeratuek.

Aurrez aipatu bezala, Mutriku eta Ondarroako herritarrek bazekiten emakumeen espetxe horren berri. Denborarekin sortu zen emakume koitadu horiekiko solidaritatea, eta egun zehatzetan joaten ziren janaria ematera. Jakina da harreman horietako batean gertatuko zerbait. Janariekin inguratzean, preso zegoen batek ondarrutarrengana hurbildu eta zerbait sartu zion golkoan. Etxeratzean ikusi zuen papertxo bat zela eta bertan Madrileko zuzenbide bat zehazten zela. Horrela jakin zuten emakume horren senideek non zuten alaba.

1943an, espetxea behin betiko itxi baino urtebete lehenago 1050 emakume zeuden kartze-lan, estatuan zeuden guztien erdia, hain zuzen. 1944an itxi zen eta, diotenez, zenbait emakume inguruan geratu ziren; bertan ezkondu eta antolatu zuten bizitza. Eraikuntzak Eliza Katolikoari eman zitzaizkion, seminario izan zedin. Ondo-

rengo urteetan bertaratu ziren apaizgaiei, eta tartean baziren amezketarrak ere, ez zitzaien adierazi zapaltzen zuten lur hura espetxe eta sufrikario gune izan zenik. Ez zen komeni, antza, horren berri izaterik. 2007an Eusko Jaurlaritzak omenaldi txiki bat egin zien han sufritu zuten emakume eta umeei, eta oroigarri bi jarri ziren.

2.4.5. UMEAK, GERRATIK IHESI, ERBESTERA

Gure egunerokotasunaren zurrunbiloan gabil-tzala, edozein motatako injustiziak, zenbat eta hurbilagokoak izan orduan eta mingarriagoak gertatzen zaizkigu, maiz. Gerra Zibilaren ondorio garratzak ere, zenbat eta gertuagotik ukitu, are eta zirrargarriagoak iruditzen zaizkigu.

Honela, umeak deserriratu zituztela jakiteak hunkitzen gaitu, noski. Baina, barne dardara nabariago egiten zaigu Intxorta 1937 elkarteak eta Gipuzkoako Foru Aldundiak dagoeneko gipuzkoar jatorriko 7.700 haur identifikatu dituztela jakitean⁵⁰. Eta zer esan, tolosaldekoak 237 direla ohartzean, eta horietatik herriz herriko banaketa hau dela ziurtatzen digutenean: Amasa-Villabonakoak 19, Alegiakoak 6, Ibarrakoak 4, Orendaingoak 4, Berastegikoak 4, Abaltzisketakoak 2, Asteasukoa 1 eta Zizurkilgoa 1. Harridura eta samina, besterik ez.

50 Josu Artutxa Dorronsoro. ATARIA (1.632 zenbakia).

Hona, hurbileko haur erbesteratu batzuk:

HERRIA	IZEN-ABIZENAK	ADINA	GURASOAK	NORA ERBESTERATU
ABALTZISKETA	Garmendia Illarramendi, Ignacio	11 urte	Ignazia I. Uria	Kataluniara
	Garmendia Illarramendi, Conchi	13 urte	Ignazia I. Uria	Kataluniara
ORENDAIN	Garmendia Tolosa, Diego	12 urte	Jose	Frantziara
	Garmendia Tolosa, Juan	8 urte	Jose	Frantziara
	Garmendia Tolosa, Miguel	11 urte	Jose	Frantziara
	Garmendia Tolosa, Pilar	14 urte	Jose	Frantziara
ALEGIA	Alegria, Edurne	16 urte		Frantziara Laval (Mayenne)
	Diaz Vicente, Alicia	5 urte		Frantziara/ Tarbes Hautes-Pyrénées
	Diaz Vicente, Julian	15 urte		Frantziara / Tarbes Hautes-Pyrénées
	Diaz Vicente, Margarita	11 urte		Errusiara / Alejo
	Martin Alcorta, Carmen			Frantziara Chateaux du Loire
	Martin Alcorta, Emilia			Frantziara Chateaux du Loire

↑ Iturria: Orendaingoak AGA artxibotik jaso dira eta Abaltzisketakoak, berriz, Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca-tik.

PAIS VASCO
DEPARTAMENTO DE ASISTENCIA SOCIAL

Euzkadi
GIZARTE-LAGUNTZA
JAINGOA

Expedición a U. R. S. S.

Apellidos Diaz Vicente

Nombre Margarita

Edad 11 años, fecha del nacimiento 4 Enero de 1926

Naturalidad Alegria de Oria (Guipúzcoa)

Nombre y domicilio de los padres o tutores Alejo Diaz Herreros
Maria Diaz de Haro, 40, 3ª doña.

Lugar de residencia RTERAO.

Familia que se hace cargo del niño

↑ Margarita alegiarra erbesteratu zutela adierazten duen agiri ofiziala. Iturria: Agen Artxiboak (Frantzia).

Amezketan inguruko herrietan jasandako zigor andanaren parekorik izan ez bazen ere, Intxorta Elkartekoen ikerketetan ageri dira amezketar emakume bat eta haren bi alabak erbesteratuen zerrendan. Hori bai, Alegian bizi ziren eta handik eraman zituzten erbestera.

Ama, Teresa Artano Galartza zen, Galartza azpikoa baserrian jaioa, antza denez ezkondu zen Lluvia abizeneko batekin eta ez dakigu non finkatu zuten bizitokia. Hona horien datu zehatzak:

HERRIA	IZEN-ABIZENAK	ADINA	NORA ERBESTERATU
AMEZKETA	Artano Galarza, Teresa	56 urte	Hasieran Frantziara eta gero Katalunian finkatu ziren: La Rapita dels Alfacs
	Lluvia Artano, Antonia	17 urte	Hasieran Frantziara eta gero Katalunian finkatu ziren: La Rapita dels Alfacs
	Lluvia Artano, Teresa	19 urte	Hasieran Frantziara eta gero Katalunian finkatu ziren: La Rapita dels Alfacs

↑ Iturria: Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca.

↑ Euskal ume errefuxiatuak Frantzian.
Iturria: Euskal Memoria.

Euskal umeak Belgikan exiliatuta. ↑
Iturria: Euskal Memoria.

Beraz, Frantziak, Belgikak, Erresuma Batuak, Kataluniak, Errusiak, Hego Amerikak eta abarrek hartu zituzten deserriratutako haurrak. Ume horiek eta euren gurasoek, askok behintzat bai, gerra amaitzean itzultzeko ustea eta itxaropena zituzten. Baina, tamalez, Euskal Herriaren kalterako, askok eta askok Euskal Herritik kanpo antolatu zuten bizimodua eta atzerrian hil ziren.

Adriano de Mataren ‘Sanrokeetarako, etxean’ eleberriaren hitzaurrean haxe dio Pirminek, Britaina Handira atzerriratutako mutiko batek, bere heldu aroan Liverpooletik, 1981eko martxoaren 5ean, izebari idatzitako gutunean:

“...gazteleraz idatziko dizut. Eta bihoazkio gure euskara kuttunari, beti bezala, neurre barkamenik zintzo eta bihotzezkoenak. ... zin dagizut zu ikustera itzuliko naizela, baina oraindik ez nago prest. Badakit Erresuma Batura etorrarazi zigun tirano lapurrarenak egin duena. Baina beldur naiz. Errealitatea memorian atxiki dudan horrekin bat etorriko ez delakoan. Bai, itzuliko naiz, baina soilik bisitan, zuhaitza hazi egin baita eta, sustraiak Euzkadin izan arren, Erresuma Batuan kimatu eta loratu delako. ...bihotzean eta gogoan izanen dut beti Euzkadi. Orain, baina, Britaina Handian dago nire lekua”.

2.5. Francoren alde aritutako soldadu batzuei, oroimena eta aitormena

Matxinatuen alde borrokatzen ziharduten gazteentzat eta euren familientzat nolabaiteko erreparazio ekonomikoa ahalbidetu zuen Francoren gobernuak, nahiz eta ez izan behar hainbatekoa. Hona dominen eta diru-laguntzen zerrenda:

2.5.1. GERRAN ZEBILTZAN SOLDADUEN FAMILIEI DIRU-LAGUNTZA (SUBSIDIO AL COMBATIENTE)

Beraz, gerrara joan zen gaztea familiarekin bizi zenean eta familiaren euskarri ekonomikoa bakarra zenean, familia hori ekonomikoki babesteko jarri zen indarrean aipaturiko laguntza, “Diru-laguntza soldadu-gerlariantzat” izenarekin. Hori guztia gauzatze aldera, Francok, 1937ko urtarrilaren 8an, dirua behar zenez, zerga berri bat ezarri zuen. Guda amaitzean, laguntzak jarraitu bazuen ere, izena aldatu zitzaion: ‘Diru-laguntza soldadu ohiei’ izena eman zitzaion. Hona laguntza hori abian jarri zuen dekretuaren funtsa:

“Decreto numero 174: Los familiares de muchos españoles que dando muestras de un elevado espíritu abandonaron sus actividades para alistarse a este Ejército Regular o en las Milicias Voluntarias, quedarían desamparados y rota la solidaridad nacional, que es norma del nuevo Estado, si éste no acudiese en auxilio de los hogares de quienes todo lo sacrificaron a la defensa de la Patria”.

tsumizioei, lurrinei, larruzko babesgarriei, luxuzko apaingarriei (bitxi, urrezko eta zilarrezko objektuei, artelanei...). Hauxe dio oinarrian aurrez aipaturiko dekretuak:

“Para facilitar este auxilio se establece un impuesto o recargo de tipo indirecto que gravando determinadas formas de consumo, que pueden estimarse supérfluas, sirvan para constituir un fondo destinado a socorrer a quienes lo necesitan... También se aplicará este recargo a las quinielas y toda clase de apuestas que se realicen en frontones y demás Centros de diversión, así como a los juegos de billar y demás lícitos que se realicen en Círculos y Casinos”.

Laguntza horretaz baliatzeko, aurrez esan bezala, gerrara joandako gazteak familiaren sostengu nagusia izan behar zuen, eta familiako beste kideek lor zezaketen etekin ekonomikoa ez zuen zehaztutako laguntza-muga hori gainditu behar. Beraz, beste diru iturriren bat izanez gero, Aralar Paper Lantegikoa adibidez, udal-batzordearen egitekoa zen gobernuaren diru-laguntzari irabazi hori kentzea. Beraz, aipaturiko laguntza aldatu edo bertan behera gera zitekeen familiako egoera aldatzean.

Hona, ondoren, esandakoaren froga modura, 1937ko maiatzean Aralar Paper Lantegiak udalari bidalitako agiria, agerian jarritz zeintzuk ziren soldata kobratu zutenak:

1	Rafael Beldarrain Tolosa	-
2	Pablo Beldarrain Tolosa	-
3	Francisca Beldarrain Tolosa	16 pezeta
4	Ignazio Etxeberria Olano	-
5	Antonio Etxeberria Olano	-
6	Lorenzo Etxeberria Olano	178,50 pezeta
7	Ignazio Ma Tolosa Artola	-
8	Jose Artola Artola	16 pezeta
9	Concepcion Labayen Goñi	102 pezeta
10	Teresa Zabala Goñi	16 pezeta
11	Silverio Artola Artola	-

↑ Arrazionamendu txartelak. Iturria: Internet.

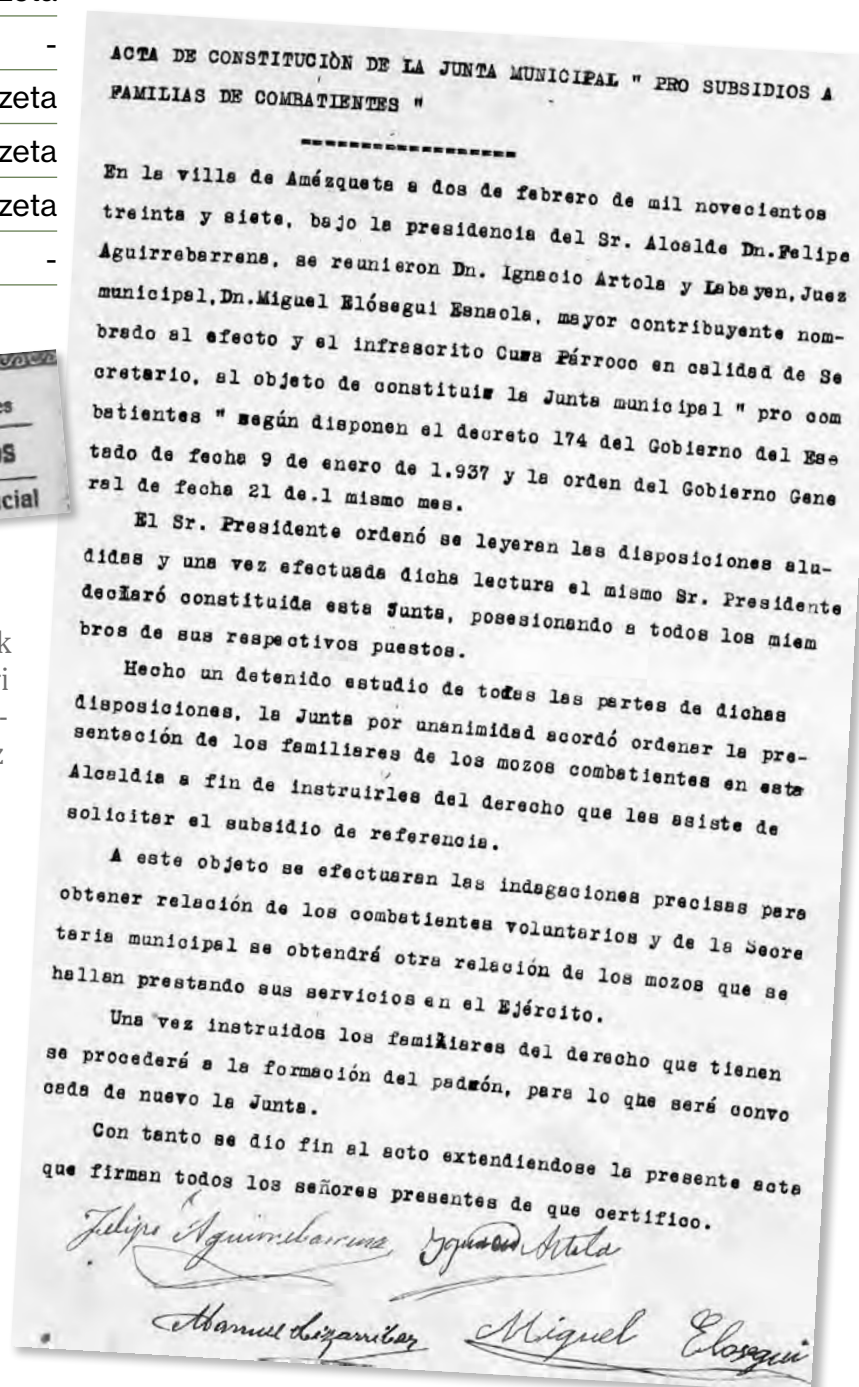
Datu horiek eskuetan zituela, batzordeak zehazten zuen laguntza eskatutako bakoitzari zegokiona. Ez da ahaztu behar, bestalde, laguntza hori hamar hilabetez jaso zitekeela. Beraz, ez zen soldata, epe baterako laguntza baizik.

Laguntzaren kopurua honela zehaztu zen hasieran: senide bakarra zenari eguneko 3 pezeta zegozkion, eta familiako beste kide bakoitzari, pezeta bat, baldin eta denek ekarpenek bost pezetako muga gainditzen ez bazuten. Bestalde, familiako norbaitek lantegiren batean kobratzen zuena ere gobernuaren laguntzari kentzen zitzaion.

Amezketan, lege horren berri izan eta berehala, udal batzordea osatu zen eta horrela izendatu zuten: Junta Municipal Pro Subsidios a Familias de Combatientes. Ba-

tzordekideak, hasieran behintzat, hauek ziren: Felipe Agirrebarrena alkatea, Ignazio Artola Labaien udal epailea, zerga-ordaintzaile handietatik Migel Elozegi Esnaola eta idazkari lanetan herriko erretorea. Udalean aurkezten ziren eska-riak batzorde horren galbahetik pasatzen ziren eta onartutakoak ikuskariari igortzen zitzaizkion berak onar zitzan. Urteak aurrera egin ahala, batzordekideak aldatzen joan ziren.

↓ Junta Municipal Pro Subsidios a Familias de Combatientes batzordearen sortze-akta. Iturria: AUA, sig. 25-171.

Ayuntamiento de AMEZQUETA

Provincia de GUIPUZCOA

Relación de los subsidios devengados por los combatientes voluntarios que abajo se expresan durante la 4ª semana del mes de mayo de 1939 de 1939.

Nº de orden	NOMBRES	Clases	DIAS							Total de días	Subsidio diario		IMPORTES	
			D	L	M	M	J	V	S		Pesetas	Cts.	Pesetas	Cts.
1.	Antela Lucetdia Ignacia	-								21	2	10	108	10
2.	Rolosa Lucetdia Jose	-								21	2	-	91	-
3.	Esthera Arizqui Bautista	-								21	2	-	91	-
4.	Belarrosa Altuna Jose Luis	-								21	2	-	91	-
5.	Olara Lucetdia Dolores	-								21	2	-	91	-
6.	Elizaga Josea Francisco	-								21	2	-	91	-
7.	Aguirrearena Guimolda Portueta	-								21	2	-	91	-
8.	Larrazola Altuna Martina	-								21	2	10	22	10
9.	Larrazola Larrazqui Joaquin	-								21	2	10	22	10
10.	Larrazola Altuna Jose Maria	-								21	2	10	22	10
11.	Antela Lucetdia Ignacia	-								21	2	10	108	10
12.	Antela Lucetdia Jose Elizaga	-								21	1	-	21	-
Resumen													868	-
Dinero recibido de la Junta provincial											-	-	1.142	00
Dinero entregado a los familiares de los combatientes											-	-	868	00
Diferencia a devolver a la Junta provincial											-	-	274	00

RESUMEN

Voluntarios de 8 pesetas		Devengos	
id.	de 7 id.	id.	de
id.	de 3% id.	id.	212-00
id.	de 5 id.	id.	465-00
id.	de 2% id.	id.	115-00
id.	de 1 id.	id.	21-00
Total.....		Total... 868-00	

AMEZQUETA

3 de junio de 1939.

EL PRESIDENTE DE LA JUNTA MUNICIPAL,

Julio Aguirrebarrena

↑ Iturria: AUA, sig. 25-33-007.

1937ko ekainaren 30ean, aurrekoei hauek gaineratu zitzaizkien:

Jose Ignazio Zuriarrain

Altuna eguneko 3,00 pezeta

Maria Toledo Zabala..... eguneko 3,00 pezeta

1938ko abuztuan gobernadore zibilak eskatu zien alkateei murrizteko diru laguntzak, estatuari karga handia zekarkiolako. Honela dio horretaz udal aktak: "Ordeno terminantemente que se proceda a la revisión de los padrones, conminando incluso con las máximas sanciones en cuantos casos se descubran de fraude por inclusión de individuos sin derecho perfectamente definido". Horren harira, Amezketa Batzordeak lehenik zalan-tzan jarri zuen zenbaitek jasotzen zuen laguntza

eta, jarraian, laguntzarik gabe utzi zituen. Horrela, Joakin Labaien eta Frantziska Gartzia onuradunen zere-rendatik kanpo geratu ziren.

Laguntzak jarraitu zuen gora-beherak gorabehera. Gerra amaitu ondoren, soldadu ohiei ere eman zitzaien laguntza, langabezia zeuden bitartean. Adibidez, Juan Bautista Bernaras Altunak jaso zuen hilabete batzuetan eta Antonio Iraola Orunak ere bai.

1946ko urriaren 11ko dekretuak indargabetu zuen diru-laguntza hori indarrean jarri zuen dekretua.

2.5.2. FRANCOREN ALDE GERRAN HILDAKOEN GURASOENTZAT DIRU-ORDAINA

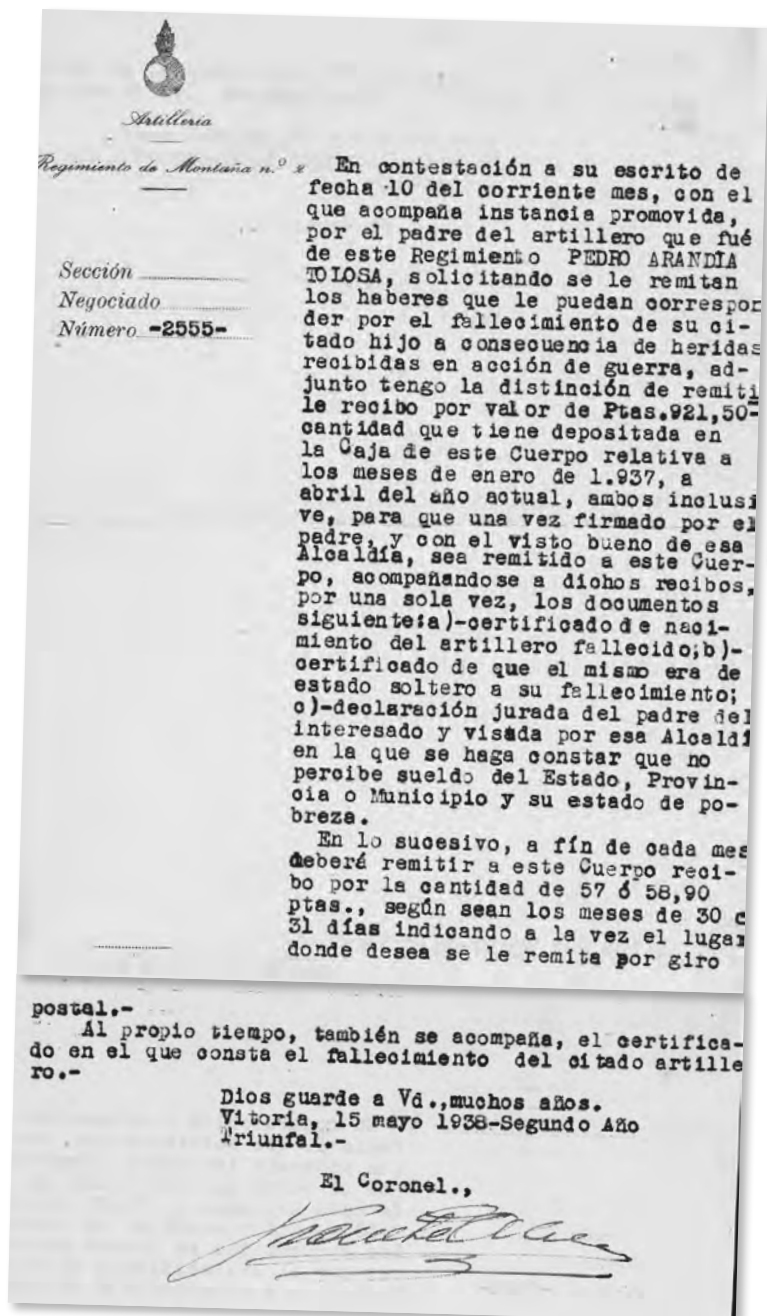
Zaurituek eta dominadunek laguntza ekonomikoa jaso bazuten, zilegi da pentsatzea gerran hildakoen fami-lik jasoko zutela izandako galerari zegokiona.

Udal agirietan oinarrituta, badira semea galdutako bi gurasoren eskae-ragutunak. Horiei emandako erantzun-ek garbi adierazten dute semearen heriotzari zer diru kopuru zegokion. Hona agiriak:

Jose Altuna Gaztañagak, Jose Altuna Atxa-ranen aitak, semeari zegokion pentsioa eskatu zuen eta haxe jaso zuen erantzun modura:

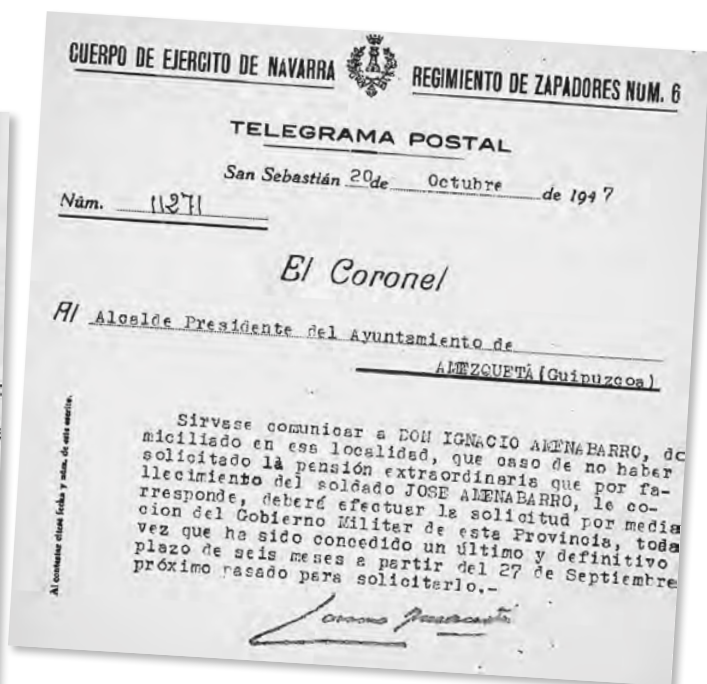
"Le corresponde una cuantía de 693,50 pesetas hasta el día 24 de Noviembre de 1942, fecha en la que habrá sido ascendido a cabo, entonces le corresponderá una pensión de 795,50 pesetas anuales, las cuales deberá percibir por la Delegación de Hacienda de Guipúzcoa, a partir del día primero de los corrientes, previa presentación en la misma del certificado de haberes que se adjunta".

Zuzitzen ere gogorra gertatu zen, denbora tar-
te txikian bi seme hil baitzitzaizkien gerran. On-
doren, aita atsekabetuak seme baten heriotzari
zegokion diru ordaina eskatu zuen. Hona hemen
eskari orriari agintariek emandako erantzuna:

↑ Iturria: AUA, sig. 138-25.

Jose Amenabaroren heriotzak ere ekarri zuen zeresana. Aitak egin zuen eskaria eta haxe da armadatik jasotako telegrama:

↑ Iturria: AUA, sig. 17-14-01.

2.5.3. GERRAKO ELBARRITUEI ORDAIN EKONOMIKOAK

Gerra Zibilak milaka eta milaka elbarritu utzi zituen: besoa falta, begia falta, hanka falta, gaitotasun mentalak... Eta matxinatuen buruzagitzak horiei nolabaiteko aitorpen ekonomikoa emateko elkarte bat sortu zuen, 'Benemérito Cuerpo de Mutilados de Guerra por la Patria' izenekoa. Erakunde horri buruzko behin-behineko arautegia 1938ko apirilean jarri zuen indarrean.

↑ Zauritutako erreketek. Iturria: Internet.

Alor honetan ere, seguru samar, matxinatuen alde borrokan ibili eta elbarri guztiek ez zuten laguntza hori jasoko: eskatu ez zutelako edota

agintariek onartu ez zutelako. Bestalde, elbarritu nazionalista eta errepublikanoak laguntza horietatik kanpo geratu ziren. Elkarre horretan partaide izan eta onura ekonomikoak jasotzeko beharrezko zen: “*La herida origen de la mutilación haya sido producida por el hierro o fuego del enemigo, rebeldes o sediciosos o por efecto de cualquiera de los elementos de destrucción y defensa utilizados en campaña (...)*”.

Elkartean egotearen onurak jasotzeko eskari formala egin behar zen eta sendagile-ikuskariaren erabakiaren galbahetik pasa behar zuen. Ziur gaude amezketar elbarritu guztiek ez zutela eskaria egin, inork ez zielako lagundu. Lehen eskutik jaso dugu Jose Antonio Saralegiren kasua. Urtetan diru kopuru txiki-txiki bat eskuratu zuen jasandako zauriengatik eta Marcelino Benitoren laguntzaz eskaria egin eta lortu zuen elkartekide izatea eta soldata duina jasotzea, galdu zuen begiaren ordainetan.

Aipaturiko elbarrituak, elbarritasunaren graduaren arabera, lau multzotan banatu zituzten eta bakoitzaren diru-ordaina erabakitzekeo ehuneko ezberdinak ezarri zituzten. Gainera, onartua izateak suposatzen zuen, pentsio ekonomikoaz gain, militarra izaten jarraitzen zuela. Beraz, denborarekin, soldadu soil zena sarjentu izatera hel zitekeen eta soldata ere graduari egokituko zitzaion.

Guk dakigunez, udal-agirietan oinarrituta, herriar hauek Gerrako Elbarritzat hartu zituzten:

IZEN ABIZENAK		JAIOTETXEA
Saralegi Zabala, Jose Antonio		Auzoetxea
Zabala San Sebastian, Juan Jose		Jakueta
Ulazia Artano, Gaspar		Loiola berri
Altura Sarasola, Juan		Sagastume saletxea
Zubillaga Zubillaga, Tomas		Ixkina
Karrera Iztueta, Jose		Katxaberro
Agirre Zubeldia, Jose		Iraregi
Benito Martinez, Martzelino		Plantxenea
Zabala Gorostidi, Gregorio		Zuriarrain
Ordozgoiti Pikabea, Frantzisko		Karreraenea

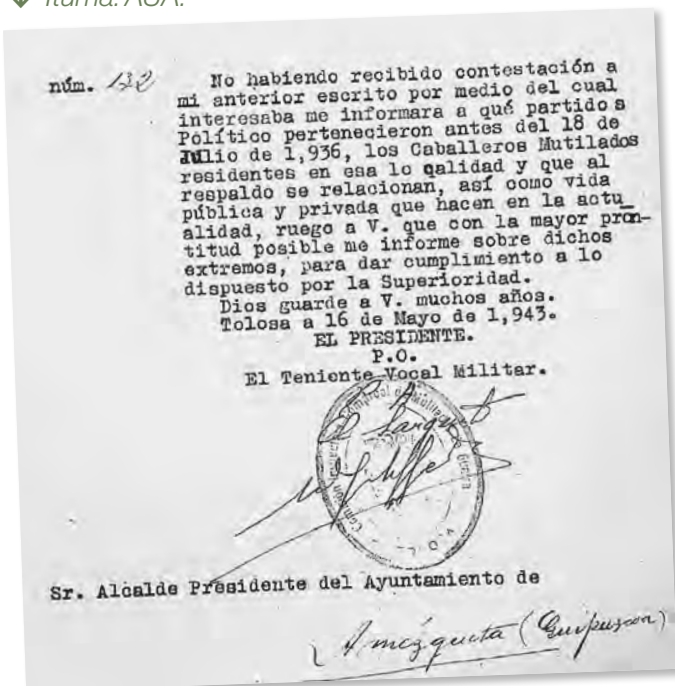
Elbarriei karneta edo nortasun-agiria banatzen zitzairen identifikazio modura. Hauxe da Joxe Antonio Saralegi Zabalarari emandakoa.

↑ Jose Antonio Saralegiren mutilatu karneta.
Iturria: familia.

Segidan datorren agiriak ere badu bere esanahia, handia gainera. Francok ondotxo zekien bere aldeko armadan aritu eta zauritu arren, denak ez zirela bere aldeko hautua egin zutenak, asko eta asko pentsaeraz errepublikazaleak edo nazionalistak zirela. Bazuen horietako batzuen susmoa eta horiek diru-laguntza eskatzen zutenean, susmoak uxatzeko, bakoitzari buruzko txosten politikoak eskatzen zituen. Hona udaletxean jasotako agiri esanguratsua:

↓ Iturria: AUA.

Zalantzak zalantza zauritu eta elbarrituekiko laguntzak etengabe aldarrikatzen zituzten goi agintariak. Gerran elbarritu edo zauritu ostean etxean suspertzen zeudenentzat, 1938. urtean berariaz onartutako legeak, diru-laguntza taula bat onartu zuen, eta espresuki eskatu zion udalari laguntza horiek eman zitzala.

Hori dio ondorengo eskaerak:

“Le encarezco el mayor celo para que todo herido o mutilado de ese Ayuntamiento que se encuentra en su domicilio convaleciendo le sea satisfecha la pensión alimenticia que determinan los Artículos 64 y 24 del Reglamento de mutilados, o sea hasta 30 años, 90 pesetas mensuales; de más de 30 hasta 35, 105 pesetas mensuales; de más de 35 hasta 40, 120 pesetas mensuales; de más de 40 hasta 45, 135 pesetas mensuales; y de más de 45 en adelante, 150 pesetas mensuales, bien entendido que deberán ser abonados desde la fecha que el certificado del Hospital les da el Alta. Esperando, repito, cumpla exactamente lo ordenado”.

2.5.4. DOMINA ETA DIRU-LAGUNTZA “ABERRIAREN ALDEKO SUFRIMENDUENGATIK”

Domina horrek saritu nahi ditu aberriaren aldeko jardueretan zauriak eta sufrimendua jasan zituztenak. 1937ko martxoaren 5ean argitaratutako dekretuak arautzen ditu dauden domina ezberdinak.

Udal agirietan ugari dira horren inguruko berriak: batzuk eskaria egin dezaten eskatuz, eta beste batzuk domina eta diru-laguntza lortu dutela adieraziz.

MARCELINO BENITO MARTINEZ (Plantxenea)

Telegrama hau jaso zuen Amezketako Udalak: *“Adjunto tengo el honor de remitir a Vd. Acta-certificado para solicitar la Medalla de Sufrimientos por la Patria, debidamente visado por el Tribunal Médico Titular de la Región, correspondiente al soldado que fue de este Regimiento (Infantería de Montaña nº 23) vecino de esa localidad...”*.

MARTIN AYERBE SARASOLA (Juanlopezenea)

“Adjunto remito a VD. Oficio del Ilmo. Coronel Jefe de la Columna Ligera, que manifiesta la Medalla y Cruces que le ha sido concedida al que fué soldado de esta Compañía (Grupo de Fuerzas Regulares Indígenas de Alhucemas, nº 5)”.

JUAN JOSE ZABALA SAN SEBASTIAN

(Jakuetxea)

“(..) se le ha concedido la Medalla al Sufrimiento por la Patria, por lo que cobrará al mes la pensión vitalicia de 12,50 pts”.

GREGORIO ZABALA GOROSTIDI

(Galartza garaikoa)

“(..) por haberle concedido la Medalla al Sufrimiento por la Patria al Caballero Mutilado residente en esa localidad con la pensión vitalicia de 12,50 pts mensuales (...)”.

JUAN ALTUNA SARASOLA

(Sagastume saletxea)

“(..) sírvase comunicar al Caballero Mutilado de esa localidad que se persone en estas oficinas de la Comisión de Mutilados de Guerra de Tolosa (Guipúzcoa) a fin de proceder a solicitarle la Medalla de Sufrimientos por la Patria (...)”.

SANTIAGO ZABALA SAN SEBASTIAN

(Zurutuza)

“Tengo el honor de remitirle el acta de clasificación de las heridas, a fin de que pueda solicitar la Medalla de Sufrimientos por la Patria”.

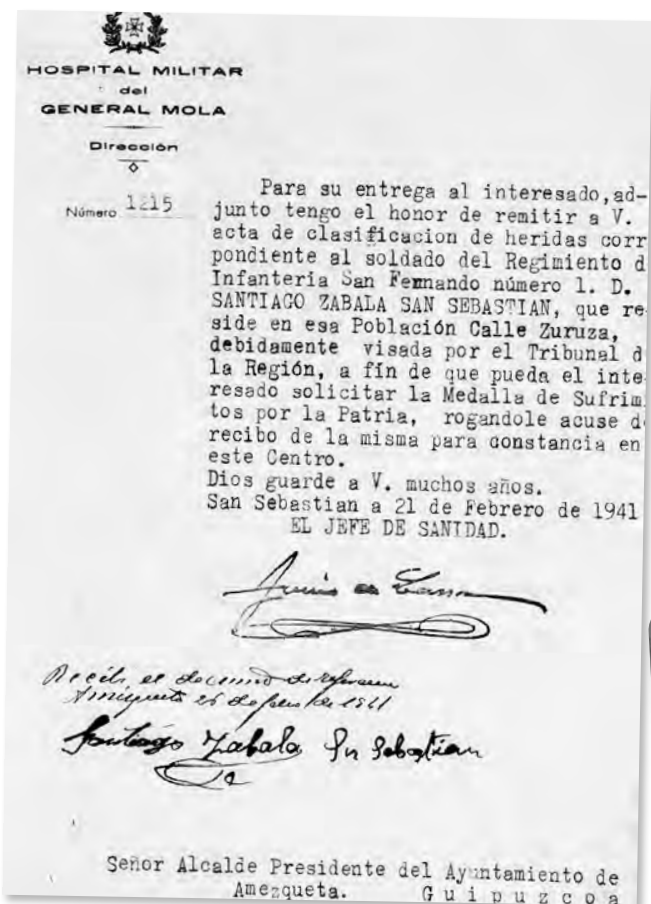
GASPAR ULAZIA ARTANO (Loiola berri)

“Se le ruega que remita a esta jefatura las hojas clínicas o en su defecto certificado de estancias de los distintos hospitales en los que ha sido atendido para poder solicitar la Medalla de Sufrimiento por la Patria”.

FRANCISCO ORDOZGOITI PIKABEA
(Karrenenea, Etxarte)

“Tengo el honor de remitir el acta de clasificación de las heridas para solicitar la Medalla de Sufrimientos por la Patria”.

Domina onartzeko eta hari dagozkion onuraz baliatzeko eskaria luzatu behar zitzaien agintariei, jasotako zauriak zehaztuz eta ospitaletik jasotako agiriekin esandakoa egiaztatuz. Hona adibide bat:

↑ Iturria: AUA, sig. 138.

MARTIN ARTANO ZURIARRAIN
(Etxeberri haundi)

“(..) le corresponde percibir al soldado por su Pensión de la Medalla de Sufrimientos por la Patria (..)”.

JOSE KARRERA IZTUETA (Katzaberro)

“Tengo el honor de remitirle a V.S. acta-certificado para solicitar la medalla de Sufrimiento por la Patria (..)”.

51 Gogora Institutua.

2.6. Gerra Zibilean hildakoak, orokorrean, zenbakitan

Gerraren ondorioak beti dira krudelak, holtzikara sortzeko modukoak. Aurreko orrietan atalka-atalka joan gara giza eskubideen aurkako erasoak aletzen. Garaia da hildakoen datu orokorrak begi-bistan jartzeko, beren osotasunean.

Gogora Institutuak⁵¹ (Eusko Jaurlaritza) hone-lazehazten ditu Hego Euskal Herriko kopuruak eta heriotzen eragileak: bombardaketak, gerra kontseiluan exekutaturakoak, matxinatuek judizioz kanpo exekutaturakoak, preso egonik hildakoak, gerran hildako gudariak eta milizianoak eta fronte matxinatuan hildakoak.

↑ Fronte Popularreko milizianoak han-hemenka hilda, Madrilgo frontean.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

<i>Matxinatuen bonbardaketetan hildako errepublikanoak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT	<i>Errepublikanoen bonbardaketetan hildako matxinatuak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT
Gizonak	833	Gizonak	41
Emakumeak	530	Emakumeak	32
Ezezaguna	1	Ezezaguna	0
GUZTIRA	1.364	GUZTIRA	73
<i>Matxinatuek Gerra Kontseiluan exekutatutakoak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT	<i>Errepublikanoek Gerra Kontseiluan exekutatutakoak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT
Gizonak	972	Gizonak	0
Emakumeak	18	Emakumeak	0
GUZTIRA	990	GUZTIRA	0
<i>Matxinatuek judizioz kanpo exekutatutakoak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT	<i>Errepublikanoek judizioz kanpo exekutatutakoak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT
Gizonak	1.121	Gizonak	951
Emakumeak	43	Emakumeak	22
Ezezaguna	0	Ezezaguna	1
GUZTIRA	1.164	GUZTIRA	974
<i>Preso egonik hildako errepublikazaleak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT	<i>Preso egonik hildako matxinatuak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT
Gizonak	2.018	Gizonak	0
Emakumeak	223	Emakumeak	0
GUZTIRA	2.241	GUZTIRA	0
<i>Matxinatuek gudan hildako gudariak eta milizianoak sexuaren arabera</i>	ZENBAT	<i>Errepublikazaleek gudan hildako matxinatuak, sexuaren arabera</i>	ZENBAT
Gizonak	7.193	Gizonak	5.903
Emakumeak	13	Emakumeak	3
Ezezagunak	8	Ezezagunak	17
GUZTIRA	7.214	GUZTIRA	5.923

Gogora Institutuak zehaztutako kopuru horiei gaineratu behar zaizkie Nafarroan bi bandoetan hildakoak. Matxinatuak, nahiz eta Nafarroan aurkakotza handirik ez izan, 4.000 inguru hil ziren. Eta errepublikanoen artean, batez ere lurrik gabeko nekazarien artean, 3.505 kontatzen dira.

*Kontrabandistak gauez.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo)*

3

Gerra ondorena (1939-1945): errepresioa amezketarren aurka

- 3.1.** Nazionalistak eta ezkerrekoak isilarazteko premia
- 3.2.** Tiroak gutxitu, baina errepresioa eta krisi ekonomikoa indartu
- 3.3.** Amezketan bortizkien zigortutako norbanakoak eta familiak
- 3.4.** Errepresio ekonomikoa: gosea nagusi
- 3.5.** Amezketako Udalaren esku-hartzeak
- 3.6.** Euskara baztertu eta desagerrarazi beharreko zerbait
- 3.7.** Makiak, Amezketako mendietan
- 3.8.** Aralar Paper Lantegia, amezketarrentzat arnasbide
- 3.9.** Gerra Zibilaz gogoeta egiteko zenbait euskarri grafiko

Doinua: Aita izena kanta beharrak

*Gerrak berekin baldin baditu
heriotza, min, negarra,
gerra ondorenak areagotzen
du gorrotoaren harra,
ustez garaile izan zirenek
herrian gora paparra,
ta galtzaileek haien aurrean
makurtu behar bizkarra
galtzea nahiko kastigu ez ta
irainak jaso beharra.*

*Desagertuak, zauritu, hilak...
Etxe askotan ondorenak,
nazionalistak, ezkerrekoak,
isilpea ta kondenak...
Ustez garaile izan zirenak
harro hauspotuz garaipenak...
Garai berean, herri berean,
garaipenak eta penak,
nahiz eta batzuk ez hala uste
galtzaileak ziren denak.*

Bixente Gorostidi

3.1. Nazionalistak eta ezkerrekoak isilarazteko premia

Kolpisten erasoak bi zatitan banatu zuen berehala Euskal Herria. Batetik, Araba eta Nafarroa matxinatuen mundura aurkakotza handirik gabe bilduak, eta bestetik, Gipuzkoa eta Bizkaia Bigarren Errepublikaren defentsan gogotsu saiatu zirenak. Dena dela, erasotzaileen aurrerapena geldiezina gertatu zen, eta urtebeterako frankisten kontrolpean zen Euskal Herri osoa.

↑ Ezkertiarak eta nazionalistak zanpatu behar ziren. Iturria: Internet.

Tolosaldea matxinatuen menpe erori zen unetik, hau da 1936tik aurrera, frankistek indarrez ezarritako erakundeen eraginez, Amezketan uneoro ematen ziren pauso guztiak eremu eza-gun eta hertsu honetara mugatzen ziren: kristautasuna, tradizioa, morala, Espainia Berria... Eta horren izenean, itzelezko errepresioa. Ez zegoen beste ezer. Horrela eman zitzaion hasiera Franco Jeneralak ezarritako diktaduraren lehen aroari, hau da, Lehen Frankismoari.

Beraz, demokraziaren alde borrokatu zutenak armaz menperatu ostean, tiro hotsak nolabait barretu edo isildu baziren ere, beste baliabide edo tresna batzuk erabiliz gerrak jarraitu egin zuen, eta giza-eskubideak urratzen jarraitu zuten matxinatuek, hau da, frankistek. Errepublikaren alde jarri zirenak zigortzea zuten helburu, izutu zitezen, ahoa hertsirik mantentzen eta irabazleek eraiki nahi zuten Espainia Berriari trabarik jar ez zitezaien.

↑ Espainia Berrian ez zuten lekurik ezkerrekoen eta nazionalisten pentsaerek. Iturria: Euskal Memoria.

↑ *Bilboko hilerriko hormaren kontra fusilatuak. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).*

Horretarako debekuak, zigorrak, erbesteratzeak, desjabetzeak eta, azken finean, neurririk gabeko izuaren ezpata gainean. Alemaniako nazien eta Italiako faxisten portaerara asko hurbildu zen frankismoa.

Nagusitu zen izu-dardarak mutu bihurtu zituen galtzaileak. Horretaz hau dio Koldo Alijostes amezketarrak *'Bizitzak'* liburuan⁵².

"Gerra tristea da denentzat. Hala ere, aitona Luisek ez zigun sekula ere kontatzen gerra konturik guri, ez nion entzun inoiz gai honen inguruan ezer kontatzen familian. Aitari bai, kontatu zizkion, horrexegatik dakizkit gertaera horiek. Zergatik ez zuen kontatzen? Ba, gerra galdu, gogorak pasatu, eta ondoren ere bizitza estu eta larria izan zuenez, umeei horrelako tristurak kontatzea ez zitzaion ondo irudituko".

Beraz, matxinatuentzat ez zen nahikoa izan guda irabaztea; ardura berezia izan zuten ondorengo urteetan ere garaipenaren olatuari goi mailan eusteko. Hori lortzeko, galtzaileek eman zitzaketen erantzun guztiak indargabetzen eta isilarazten saiatu ziren.

Bide horri heldu zioten agintariek han eta hemen herritarrak hiltzerakoan. Arerioak hil, batez ere ilunaren babesean, eta albait azkarren hilotzat zituzten lekuri ezkutuenetan. Heriotza horiei buruzko ezjakintasunak izuaren eta isiltasunaren kate gogorrez lotzen zituzten luzarorako eraildakoen familiak.

Ez ziren ofizialki erailak izan. Desagertuta zeuden. Zorionez, amezketarrik ez zegoen fusilatuen artean. Baina gerra garaian baditugu frontean desagertuak, inongo arrastorik gabe, gorpurik gabe bazterren baten hilak eta hilotatuak.

52 Koldo Alijostes. Liburua: *'Bizitzak'* (45.orria)

↑ Gorpuak pilatuta, Madrilgo frontean. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Galtzaile-irabazle izatearen dinamika makurrak eraginda, ofizialki hildakoak, soil-soilik, matxinatuen aldeko bandokoak ziren. Agintea frankistek zuten eta Tolosaldean, adibidez, letra lodiz eta ahots ozenez ezagutarazi zituzten errepublikano milizianoek fusilatutako 12 tradizionalisten izenak: “*Los doce mártires de Tolosa asesinados por las huestes rojo separatistas en San Sebastián*”. Euskal Herri osoan omendu ziren hildako matxinatuak eta altxatu ziren horien omenezko monumentuak.

Hauxe dio Mikel Errazkin historialariak⁵³:

“Garai hartan gertaturikoa ez dugu egiazki ezagutzen. Tolosan ehunka errepresaliatu eta erbesteratu, hamarnaka gorpu, soro eta bide-bazterretan, fusilatu ondoren izenik gabeko hilobietan ehortziak; hamaika kartzelatu eta torturatu, eta diziplina-batailoietan bortxazko lanetan aritzera behartuak...”.

Lantxo honetaz arduratu naizen eta garen amezketar ororen zeregina da, berresatea bagoaz ere, gertatu zena eta ezkutuan dagoena herritarren begi-bistan jartzea, eta gauzatu den zapalkuntza azaleratzea, giza-eskubideen aurka-ko erasoak ezagutzea, eta zapalduen dagokien aitormena eskaintzea.

⁵³ ‘Galtzaundi’ aldizkarian, 284. zenbakian, ‘Aitorpenik gabeko oinazea’ izenburua duen artikuluan. Mikel Errazkin.

3.2. Tiroak gutxitu, baina errepresioa eta krisi ekonomikoa indartu

“Amaitu da gerra, gu gara irabazleak eta gure ardura da Espainia Berria eraikitzea”. Eginkizun hori betetzeko Francok *Gerra Legea* indarrean mantendu zuen 1948. urtera arte, militarren aginduak lehenetsiz. Alderdi bakarra eta sindikatu bakarra zeuden legearen aterpean, eta beste guztia legez kanpo zegoen.

Bigarren Errepublika onartu zuten amezketarrek berehala sentitu ziren galtzaile, gerra hasi eta oso azkar menperatu baitzituzten. Eta irabazleek giza-eskubideen aurkako uholdea sortarazi zuten.

Gaurko gure talaiatik ez da erraza galtzaile haien lekuan jartzea, haien neurrigabeko izuaz jabetzea eta erasoak jasatea. Arrapaladan etorri zitzaizkien gainera irabazleen neurri inposatzai-leak eta hezurretarainoko beldurrak hartzeaz gain, gauzak okerrera joan ez zitezen, axaletik bederen, euren pentsaera abertzalea arbuiaitu eta irabazleen lerroetara pasa ziren.

3.2.1. MANUEL IPARRAGIRRE GOIENETXE AMEZKETARRA LAN-BATAILOIETAN

Lan behartuetara edo bortxazko lanetara kondenatuak izan ziren hainbat eta hainbat, ‘Batallón de Trabajadores’ izeneko zigor-taldeetan. Eta gerra garaian trintxerak edo lubakiak berre-raikitzen aritu ziren bezala, gerra ostean bideak, zubiak eta herriak berreraikitze lanetara zigortu zituzten. Zigorrak bazuen beste alde edo isuri bat: zigorraldia erabiltzen zen atxilotutakoak kristautasunera biltzeko eta ideologizazio basatia ezarri Espainia Berrirako prestatzeko.

↓ *Presoak, behartuta, bataioa eta Jauna hartzen, bandera frankistak eskuan hartuta, Aranda de Duero-ko (Burgos) kontzentrazio-eremuan. Iturria: Internet.*

Horietako bat amezketarra zen: Manuel Iparragirre Goienetxe. Ola baserrikoa zen. Sabino Arana Fundaziotik jaso dugunez, Manuel Iparragirre 'Bizkaiko Ordena Publikoko Gorputzeko' guardia edo polizia izan zen. Nabardura bezala esan, alboko agirian oinarrituta, 1936ko abenduak lehen hamabostaldian 170 pezeta kobratu zituela. Eta abenduak bigarren hamabostaldian, berriz, 160 pezeta. Gorputz hau Bilbon antolatu zen Echeverria Novoa Gobernadore Zibilaren aginduz.

Ez dakiguna da zer nolako ibilbide politikoa egin zuen amezketarrak Bilboko Ordena Publikoko Gorputzean partaide izateko. Edonola, gerra garaian atxilotu egin zuten eta, agiriak dioenez, Almedralejoko Lan-Batailoiean jardun zuen.

Nómina del personal de la CUERPO DE ORDEN PUBLICO DE VIZCAYA
al periodo SEGUNDA QUINCENA DE DICIEMBRE DE 1936

NOMBRES	Cargo que desempeña	RENUMERACION				Descuentos	Líquido a cobrar
		Mensual PESETAS	Semanal PESETAS	Diaria PESETAS	TOTAL PESETAS		
Manuel Iparragirre Goyenechea Guardia					SUMA BILATERAL		5.736,-
Manuel Arenas Landa	"						160,-
José Miguel Benito	"	7 días de la anterior quincena y					160,-
Diego Andu Garza	Sargento	9 de la corriente, el resto es de suspensión.					190,-
Marcelino Gaitia Arosterui	Cabo						175,-
Florentino Ojaday Callasterui	"						175,-
Salustiano Pinedo Argenta	"						175,-
Angel Palacios Garcia	" (G.S.)						15,-
Daniel Illanes Garcia	" (G.S.)						15,-

Pongo a Ud. en suya informar a esta
unidad de mi mando, las conducta y partido
político a que pertenecía antes del Glorioso Mo-
vimiento Nacional el vecino de esa localidad
Manuel Iparragirre Goyenechea hijo de
Juan y de Maria Juana, domiciliado en
el caserio Ola. del recemplazo 1922 profesión
chofer, de estado casado, significándole que de la
imparcialidad con que informe depende el buen
servicio prestado por su Autoridad a la causa
Nacional.

Dios guarde a Ud. muchos años.

Almedralejo, 17 de Julio de 1938

El Jefe de la Unidad
El Jefe de la Unidad
Parralino Peralto
Sancho

Cumplimentada con fecha 20 de julio.

Se. Alcalde Presidente de la Gestora Municipal
Almedralejo (Guipúzcoa)

↑ Manuel Iparragirre poliziak zuen
soldataren agiria.
Iturria: Sabino Arana Fundazioa.

Beraz, lan behartuekin zigortzeaz gain, alkateari eskatu zioten Manuel Iparragirre Goienetxearen, hau da, Amezketako Ola baserrikoaren aurrekari politikoak zuzen adierazteko, eta adierazten zaio, hala egiten badu, zerbitzu egokia eskainiko diola aberriari.

Gerra garaian eta ondorengo urteetan, azpiegituretan egin ziren triskantzak apur bat bederen bere onera ekartze aldera, esku-lan merkea erabili zuen Francok: preso hartutako soldadu errepublikano eta nazionalistei ezarritako zigor politikoa zen. Batzuk epaituak izan ziren, beste asko ez. Guztiak ziren "Españia Berria" eraiki nahi zutenentzat "Desafectos al Movimiento".

← Iturria: AUA sig 138-25-77.

Hainbat errepide eta trenbide berreraikitze-ko esku-lan merkea osatu zuten. Garaiko agiri-ek diotenez, 90.000 inguru izan ziren berreraikitze lanetara behartuak. Hor ibili ziren Espainian zehar euren izerdiaz eraikuntzak bedeinkatzen: Madrilén, Teruelén, Logroñon, Mirandan...

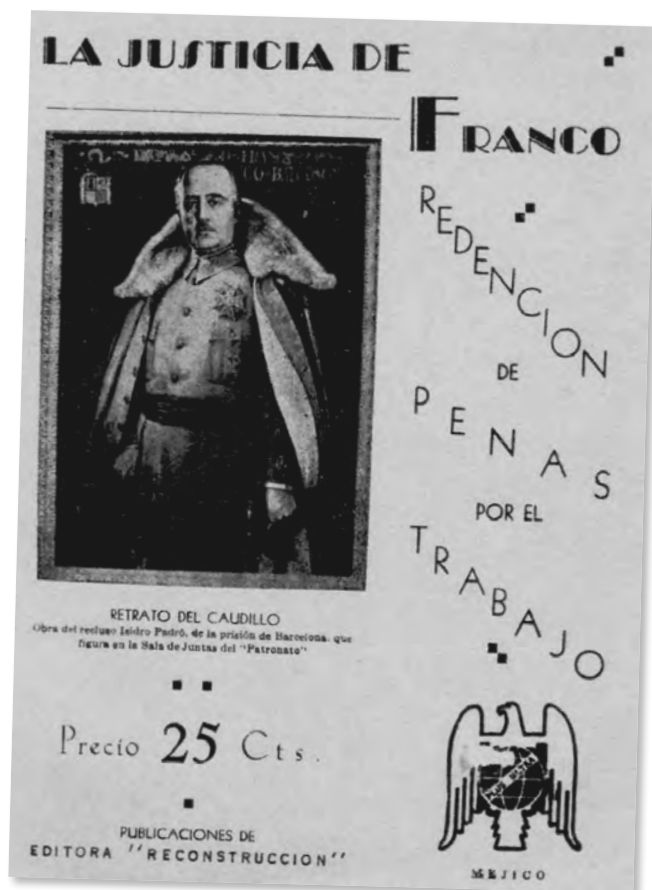

↑ Lan-batailoiak Gallartako meategietatik irteten.
Iturria: Euskal Memoria.

Gainera, egindako ankerkeria gizakiok dugun lan-eskubidearen eremuan kokatu zuen Fran-
cok, eta lotsa gutxirekin honelaxe zuritu bere bortxazko portabidea:

“El derecho al trabajo, que tienen todos los españoles como principio básico declarado en el punto quinto del programa de Falange Española Tradicionalista y de la JONS, no ha de ser regateado por el nuevo Estado a los prisioneros y presos rojos, en tanto que no se oponga, en su desarrollo, a las previsiones que en orden a vigilancia merecen quienes olvidaron los más elementales deberes del patriotismo...” (Decreto del Nuevo Estado concediendo el derecho al trabajo a los prisioneros y presos políticos y fijando la justa remuneración a ese trabajo y su adecuada distribución, Mayo de 1937).

54 Koldo Alijostes. Liburua: ‘Bizitzak’ (42.orr.).

↑ Franco presoén lan-eskubidearen alde.

Gai honetaz haxe dio Koldo Alijostesek ‘Bi-
zitzak’ liburuan⁵⁴.

*“Bizitza gogorra zen hura: eguna argi-
tzetik iluntzera lana, jateko gutxi eta txarra,
askotan arbi-ura besterik ez egun guztirako,
eta ematen zieten tratua, zakurrei ere ema-
ten ez zitzaiena. Barrakoi zikin batzuetan
edukitzen zituzten, txerriak kaiolan bezala,
egun guztia guardien begipean, lanean ari
ziren bitartean fusilarekin apuntatzen zituz-
tela, eta kexaren bat adieraziz gero, beste
zigor bat”.*

3.2.2. AMEZKETARRAK KONTZENTRAZIO-EREMUETAN

JESUS BAKARTEGIK LAREDOKO KONTZENTRAZIO-EREMUA ZAPALDU ZUEN

Jesus Bakartegi Uralde Zizurkildik ekarri zuten Etxaiz goenakoek, Fraisorotik seguruenik, eta bertan bizi izan zen. Beraz, Etxaiz goenako seme-ordea izan zen. Hartzaileak Jose Labaien Tolosa eta Josefa Labaien Lizeaga izan ziren.

Familiak adierazi didanez, herriko nazionalista batzuen eraginez, boluntario joan zen Euskal Armadara. Ez dugu bere gerra ibilbidearen berririk. Dakiguna da kolpistek preso hartu eta Laredoko Kontzentrazio-esparruan eduki zutela.

Hildakoak eta zauritutakoak, antza, nahikoa ez, eta amezketar gutxi batzuek izan zuten kontzentrazio eremuak zapaltzeko zorigaitza: batek, Laredokoa, eta beste biek iparraldeko Gurs-ekoa. Denek, noski, ezkerrekoak edo nazionalistak zirelako jaso zuten zigorra.

“Kontzentrazio-eremu” hitzak entzute hutsak berehala garamatza denok, adibidez, Auschwitz-eko irudi gogorretara. Hitz horren esanahiak ez du, ordea, errealitate bakarra islatzen, eta komeni da zehaztasunez bakoitzaren mugak ongi zedarritzea.

Auschwitzekoa, errealitatean, espresuki pertsonak deuseztatzeko esparrua zen, atxilotuak heriotzara eramanez aurreko egonaldirako presatutako zigor itxitura. Aipaturikoan milioika hil zituzten gas kameretan. Espainia-koetan, gogorkeria nagusi izan bazen ere, hau da, pertsona deuseztatzeak axola gutxi bazien ere, ez zen horrelakorik gertatu.

↑ *Weimar-eko errausketa labeak. Iturria: Internet.*

Horiek, Gerra Zibilaren garaian, teoriarik behintzat, atxilotuekin zer egin erabaki arte itxita edukitzeko esparruak ziren. Esandakoak ez dio noski gogortasunik, goserik, egarririk, indarkeriarik eta zenbaitetan heriotzarik kentzen Espainia-ko kontzentrazio-esparruetan bizitakoari, geroago ikusiko dugun bezala. Gai honi buruz haxe diote adituek:

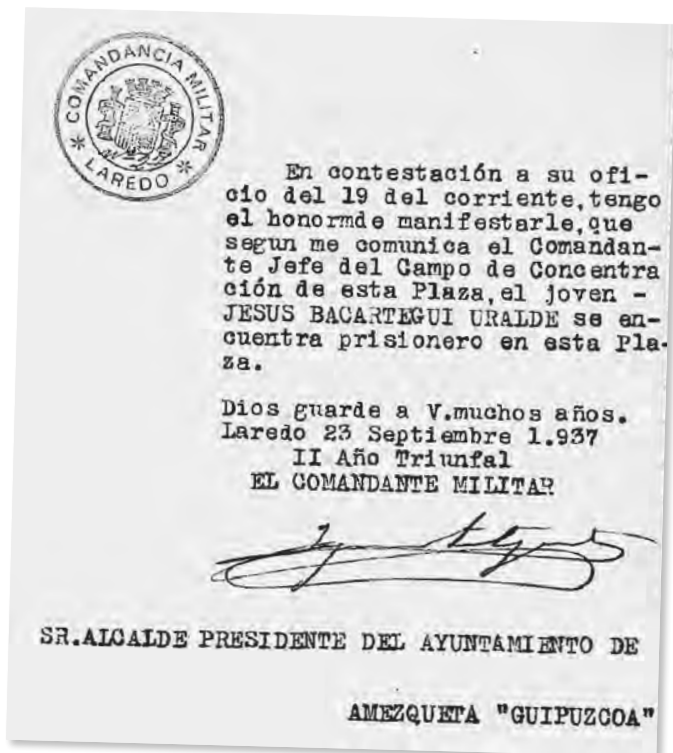
1936tik hasi eta 1960 arte iraun zuten esparru bortxatzaile horiek, eta horietatik igaroz zen 700.000 eta milioi bat arteko gizaseme kopurua. Eta, adituek diotenez, 10.000tik gora izan ziren horietatik hildakoak.

Atxilotuak hainbeste izanik, agintariek berehala jo zuten preso harturikoak sailkatzera. Hori guztia atxilotuen jaioterriko alkate, falangeko ordezkari eta apaizen txostenetan oinarrituz burutzen zen. Batetik, gaizkileak zeuden, erreku-peraezintzat joak, eta horiek epaitu ondoren kartzelara edota heriotz-hormarako bidea hartzen zuten. Beste batzuk, behartutako anaiak ziren, errepublikanoen bandora indarrez eramanez. Eta azkenik, gainerako guztiei, erregimen berriaren aurkakoak zirenez, “desafecto” kategorian eman zitzaizkien. Hauek oso gogor hartu zituzten, tortura fisiko eta psikologikoak jasan zituzten, eta bide onera ekarrazteko terapia ezarri zitzaizkien: elizara joan behar izaten zuten, bataiatzera eta jaunartzera behartzen zituzten, egunero abestu behar zuten “*Cara al sol*”...

↑ Laredoko kontzentrazio-esparruaren ingurua. Iturria: Internet.

Aurrez aipaturiko behin-behineko kontzentrazio-esparru horietako bat Laredokoa izan zen eta, Amezketa udal agiri batek dioenez, Jesus Bakartegi Uralde bertan eduki zuten.

↑ Iturria: AUA sig. 125-25-64.

Laredokoa 1937ko abuztuan ireki zuten. Itxi, berriz, 1938ko urtarrilean. Hasieran futbol zelaia hartu zuten presoak biltzeko, eta geroago, alantze egindako itxiturak hainbat etxe eta eremu hartu zituen barnean. Laredoko kontzentrazio-esparrua erraldoia zen. Bertan hartu zituzten Iparraldeko frontearen matxinatuen alde erortzen zihoan neurrian preso harturikoak. Sailkapena egitean, batzuk Duesoko espetxera bideratu zituzten, beste asko behartutako lan esparruetara, eta azkenik baziren zuzenean fusilatu zituztenak ere.

BI AMEZKETAR, GURS-EKO KONTZENTRAZIO-ESPARRUAN

Gurs herria Frantziako Akitanian dago, Mauletik nahiko gertu eta Irungo mugatik ere nahiko hurbil. Eta ezaguna egin da historian bertan kontzentrazio-eremua eraiki eta antolatu zutelako Gerra Zibiletik ihesi joan ziren euskaldunentzat. Esan behar da eurek ere esku hartu zutela eraikuntzan, izan ere euskaldunak bertaratzean amaitu gabe baitzegoen oraindik. Geroago, Kataluniako frontea erortzean, espainiar errepublikano iheslariak ere bertan kokatu zituzten. Eta denboraren joanetan mota askotako erabiltzaileak izan zituzten.

↑ Gurseko kontzentrazio-esparruaren ikuspegi orokorra. Iturria: Archivo Departamental de los Pirineos Atlánticos.

1939ko martxoaren 15ean ekin zioten erai-kuntzari, nekazaritzarako balio gutxiko lur eremuan. Hormatzat lodiera eskaseko taulak eta babesgarri modura brea geruza bat. Ez zuten ez argirik, ez ur korronterik, ez leihorik, ez komun egokirik, ez inolako altzaririk eta janaria oso eskasa...

Barrakoi arteko eremu edo bideak, euria egi-tean, lokazti bihurtzen ziren. Ingurua hesitua zuen, baina ez zegoen zaintzaile armaturik, ez zeuden lanera behartuta. Edonola, bizitza baldintza gogorrak, hain zuzen. Zinez, nahiz eta helburu nagusia ez izan pertsonak deuseztatzea, egunerokotasuna errealitate horretatik gertu zegoen behintzat. Bertan bi amezketar egon ziren, eta biek jasan zuten tuberkulosia. Azkeneko, euskaldun errefuxiatuen kopuruak sei milatik gora egin zuen.

Euskaldunen ideologia askotarikoa bazen ere, gehiengoa EAJ-PNVkoa zen. Lehen giza-uholdearen ondoren, ordea, Fronte Popularreko borrokalari ugari okupatu zituzten hango barrakoiak (PCKoak, Sozialistak, Errepublikanoak, sindikatueta afiliatuak...).

Jasotako laguntzei dagokionez, tamalez noski, aipagarria da kristau erakundeen laguntzarik ez zutela jaso, nahiz eta gehienak kristauak izan. Erbesteko Eusko Jaurlaritza saiatu zen euskaldunei babes apur bat eskaintzen. Geroago, Eusko Jaurlaritzak eskaini zien omenaldia.

↑ Presoak Gursen. Iturria: Archivo Departamental de los Pirineos Atlánticos. (Borrar barrakoi barnean).

Aipa ditzadan bi amezketarren ibilera behartuak eta tragikoak:

➤ JESUS ETXARRI LULUAGA

Sabino Arana Fundazioko artxibategian aurkitu nuen Jesus Etxarri Luluagaren guda historia, eta Gurseko kontzentrazio esparruan hil zenaren berri tristea. Jose Mari Oterminen *‘Amezketak, bide luze bezain malkarra’* liburuan nahiko zabal ageri dira baita ere Jesusen eta familiaren inguruko berriak.

Jesusen aita, Hilario Etxarri Sagastume, amezketarra zen eta ama, Maria Mikaela Luluaga, lkaztegietakoa. Santsategin eta Loikadin izan zuten bizilekua, eta azkenik Tomasenea base-rrian. Izandako seme-alabak, oso garaiz geratu ziren gurasorik gabe eta osaba-izeben etxeetara banatu zituzten. Ama, Amezketako errekan aurkitu zuten itota.

↑ Santsategi etxea, Jesus Etxarriren bizitoki izana.
Iturria: Jose Mari Otermin.

Aita, berriz, urte batzuk lehenago, eta *El Diario Vasco* egunkariak 1916ko ekainaren 29an, Tolosari dagokion kronikan adierazten duenez, Tolosan hil zen:

“Casi repentinamente ha fallecido hoy en Tolosa Hilario Echarri, cochero de Amézqueta. Estando en la guarnicionería Jaime de la Calle de la Solana, sintiose mal, falleciendo en término de poco tiempo. Ha tenido la gracia de recibir los Santos Sacramentos. Descanse en paz”.

↑ Etxarri Luluaga, Jesus (1936-1939).
Iturria: Jose Mari Otermin.

Jesus, esan bezala, Gursen hil zen. EAJ-PNVra afiliatua zegoen eta sindikal alorrean UGT hautatu zuen. Beraz, herritarren oroimenean “gorritzat” zuten. Agirieki diotenez, Jesus Etxarri Gursen hil zen 1939ko uz-tailaren 9an, tuberkulosiak jota, 33 urte zituela.

↑ Jesus Etxarri Luluaga. Amezketak, 1906 – Gurs, 1939. Biltzailea: Jose Mari Otermin.

Ez dut aurkitu agiritan nongo frontean zebilen ihesari eman zionean, ezta nondik igaro zuen muga ere. Dakidana da, dokumentatua baitago, Gursera joan aurretik Judesko kontzentrazio eremuan hartu zutela, 1939ko apirilaren 1ean, Septfonds-en (Tarn et Garonne).

↑ Eusko Jaurlaritzak eskainitako oroigarria

↑ Gursen emakumeak janaria prestatzen. Biltzailea: Archivo Departamental de los Pirineos Atlánticos.

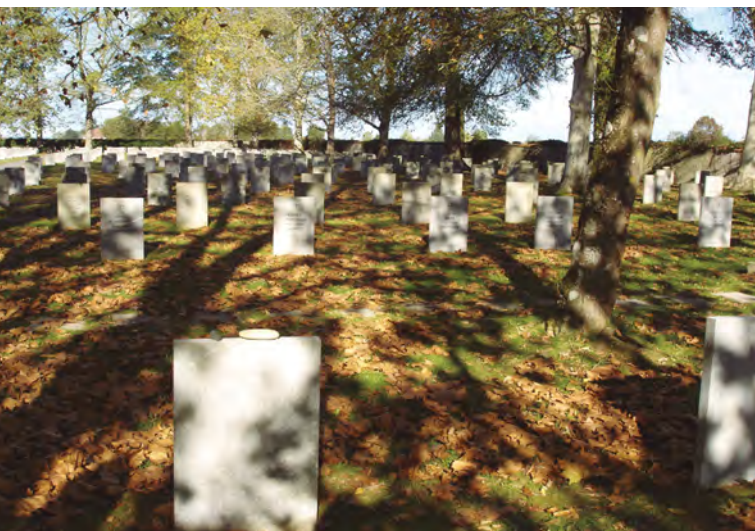
2006. urtean, Eusko Jaurlaritzako ordezkariak, antzinako Gurseko eremua bisitatu zuten, eta bertan preso izan ziren euskaldunen omenez, *Gernikako Zuhaitzaren* kimu bat landatu zuten, eta Nestor Basterretxeak espresuki eginiko plaka jarri ere bai. Honela dio oroigarriak:

“Gernikako Arbolaren ernamuina, Euskal Herriak Askatasunaren eta Demokraziaren alde hartutako konpromisoaren ikurra”.

Gursen, batez ere gizonezkoak eduki bazituzten ere, emakumeak ere zigortu zituzten.

Gurseko zigorraldi luzeak, elikadura eskasak, osasun zaintza ezak eta abarrek heriotza asko ekarri zuen ondoriotzat. Guztira milatik gora izan ziren bertan hilobiratuak. Hona hilerria:

↓ Gurseko hilerria. Biltzailea: Jose Mari Otermin.

➤ JAZINTO ASTIAZARAN SAGASTUME

Honek ere dastatu zituen gerraren sufrikarioak eta, ondoren, Gurseko miseria eta gogorkeriak.

↓ Jazinto Astiazaran. Baionan ateratako argazkia. Iturria: familia.

↑ Urxulategi etxea.

Jaiotza agiriak dioenez, Jazinto Amezketan jaio zen Ibarluzea etxean, 1903ko uztailaren 27an. Ama amezketarra zuen, Kristina Sagastume Loidi, eta aita, Antonio Astiasaran Sarasola, Ibarrakoa. Ibarluzea etxea egun Aralar Paper Fabrikako porteria kokatzen den inguruan zegoen.

Familiak ez zuen etxebizitza finkorik izan. Hasiar, Ibarluzea ageri bada ere, geroago Urxulategi handi ere aipatzen da. Aitaren lanbideari

↑ *Familia osoak Argelès-sur-mer-eko kontzentrazio-esparruan. Iturria: Internet.*

jarraituz, marmola lantzen zuen. Horregatik dio bere fitxan: peoi marmolista zela.

Jazintok seme bakarra izan zuen, Jose Ignazio Astiazaran Usabiaga eta Hernanin bizitu izan zen. Jazintoren inguruko gorabeherak Jose Ignazio semeak eman dizkigu.

Jazintoren gerra ibilbidearen fitxak, Sabino Arana Fundaziotik jasoak, hauxe dio:

**ASTIAZARAN SAGASTUME JACINTO,
35 AÑOS, AMEZKETA-ERNANI UGT**

MUTILADO DE GUERRA

En Euzkadi: Gudari del Batallón 'Dragones' 4ª Cª

Profesión: Peón Marmolista

Enfermo de tuberculosis

Declarado: INUTIL TOTAL. Padece: TUBERCULOSIS PULMONAR ULCERADA

ANCIEN HOSPITAL MILITAIRE (Perpignan) 2173/39

CAMPO DE GURS. Islote C. Argelès-sur-Mer-en (Pyrénées –Orientales) egon zen, Ancien Hospital Militaire (Perpignan) delakoan. Gursen ere sartu zuten (Pyrénées Atlantiques) 1939ko martxoaren 21ean. Urte berean bi aldiz artatu zuten ospitalean; lehenik Hospital Frances delakoan eta azkenekoz La Roseaie izenekoan, zehazki abuztuaren 7an, agiriak dionenez "con adenitis cuello-supurada".

Gerrara abiatu aurretik ezkondu zen Justarekin, eta Jazinto gerran zebilela hil zitzaion emaztea. Izandako semea senideek hazi zuten eta Hernani izan zuen bizileku.

UGTra afiliatua egon zen, eta 'Dragones' izeneko batailoian partaide izan zen. Gazte sozialistez osatutako miliziak Arrasateko, Hernaniko eta Espainiako beste herrietatik etorritako gazteak biltzen zituen. Hasieran 247 omen ziren. Borrokak aurrera egin ahala taldea osatzen joan zen. Gerra ibilbide luzea izan zuen aipaturiko batailoiak: Arrasaten, Elgeta-Kanpazarren, Intxortako borroketan, Ribadesellan, Santanderren, eta Asturiasen.

Beraz, gudariekin gerra ibilbide luzea egin ostean, gutxi batzuk lortu zuten Katalunia aldera jotzea, eta horien artean zegoen Jazinto. Nazionalak Kataluniara inguratzean, beste askok bezala, Jazintok Iparraldera jo zuen, Perpiñanen finkatuz. Han, Ancien Hospital Militairen artatu zuten, tuberkulosiak jota baitzegoen.

Euskaldun iheslari asko bezala, Perpiñanetik Gursera eramán zuten 1939ko martxoaren 21ean, zehazki Islote C. Argelès-Sur-Mer-era. Tuberkulosiak jota igaro zuen horko egonaldia, gaitza sendatzeko egoera eta bizitza desegokien. Nik ez dakit eta familiak ere ez, noiz utzi zuen Gurs, ez baita inon hori agertzen.

Dakiguna da Hernani aldera bildu aurretik Euzkadiko Gobernuak gudari zauritu eta gaixotuentzat Bidarten alokatutako eraikuntza batean hartu zuela atseden. Ospitale honek zerbitzu ugari zituen gaixoak eta zaurituak artatzeko: orotariko medikuntza, ginekologia, dermatologia, urologia, otorrinolaringologia, odontologia, oftalmologia, analisiak, masaiak... Bidarte Lapurdiko kostaldean kokatzen da, Getariatik gertu. Eraikuntza garai batean luxuzko hotela izan zen. 1938an, Jose Antonio Agirrek bisitatu zituen Telesforo Monzon eta Eliodoro de la Torre kontseilariekin eta honela mintzatu zitzairen⁵⁵.

“Gure kezka guztiak eta ahaleginak zuekin daude. Gaurtik aurrera Euzkadiko Gobernuarentzat ohorezko hiritarrak izango zarete”.

Eskerronez-edo, *La Roseraie*-ko mutilatuen koruak abestu zuen agintarien aurrean. Horrela aipatu zuen ekimena Jose Antonio Agirre lehen-dakariak:

“La Roseraie bisitatu nuenean mutilatuen koruak abestu zuen. Nire bizitzan ezerk gutxitan astindu eta ukitu ditu hainbeste nire barne sentimenduak, zirrara sakona sentitzeraino. Bere aberriari abesten zioten, euren gorputzak bezala martiritzatua izan zen aberriari”.

1939an, gerra amaitzean, muga igaro eta Hernanira hurbildu zen Jazinto. Garai hartan, ordea, matxinatuek ezarritako errepresio gogorrak ezkutuan ibiltzera behartu zuen. Hala amaitu zuen Nafarroako Ezkurra aldean. Han bazuen anaia bat eta Labaiengo basoetan baso-mutil aritu zen. Hor lanean ziharduela, bizitoki zuten txabolari argi korrontearen hariak maneiatzen ari zela, deskarga batek eraginda hil zen. Ez beharra 1948ko irailaren 28an gertatu zen, 45 urte zituela.

Ezkurratik eskuratu dut Jazintoren heriotza agiria, eta hauxe dio:

Edad: 45 años

Domicilio: Ezcurra (accidentalmente porque trabajaba en el monte de Labayen)

Estado: Viudo

Causa de la muerte: murió en la chabola donde se albergaba, a consecuencia de una descarga eléctrica por haber tirado de los hilos del cordón de la instalación de la chabola ó caseta, durante unos trabajos de repoblación forestal que se estaban llevando a cabo. Fallecimiento: 28 de septiembre de 1948.

Familia: viudo de Dª Justa, y tiene un hijo de 17 años que según noticias vive en Hernani (Guipúzcoa) llamado Agustín Astiasarán.

3.2.3. “ERANTZUKIZUN POLITIKOEN LEGEA” (LEY DE RESPONSABILIDADES POLITICAS): HERRITAR ASKO AUZIPEAN

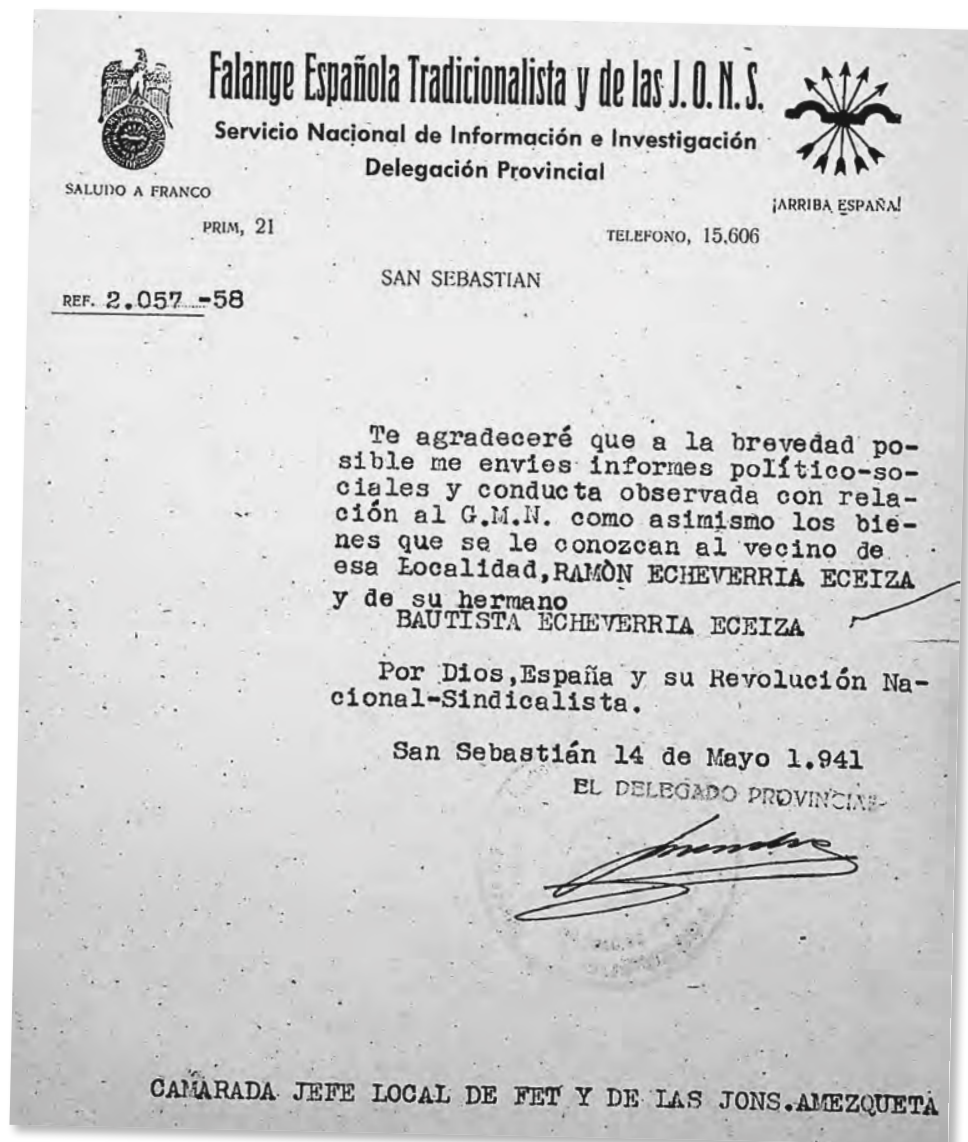
Errepublikako gobernu-kideak eta inguruak zigortzea ahalbidetzen zuen oinarritzko legea onartu zuen Francoren Gobernuak 1936ko amaieran eta 1937ko lehen hilabeteetan. Hor oinarrituta, eskatu zitzairen alkateei, baita Amezketakoari ere, ezkerreko pertsonen, nazionalisten eta horien inguruan zebiltzan guztien izen-abizenak igortzeko ahalik eta azkarren, Espainiari kalte handia egin ziotela eta zigorra merezi zutela adieraziz. Gero, 1939ko otsailaren 9an Erantzukizun Politikoen Legea jarri zuen indarrean Francok, aurreko guztia bilduz eta neurri zorrotzagoak ezarriz.

Zehatzago esanda, gorri eta separatista izan zen gobernuaren agintaldian (1931-1936) ardurak izan zituztenak, gerra garaian matxinatuen aurka joan zirenak, 1936ko hauteskundeetan Fronte Popularreko eta Nazionalisten zerrendatan aurkeztu ziren hautagai guztiak, indar horietan afiliatu zirenenak eta horien egoitzetan

55 Hitzaldia jasota dago J. A. Agirreren liburu honetan: ‘De Guernika a Nueva York, pasando por Berlin’

aktiboki lan egiten zutenen izen abizenak nahi zituzten.

Horietako bakoitzaren pentsaeraz eta portaeraz eskariak luzatu zitzaizkien informazio emaileei. Hona, falange-buruari zuzendutako adibide bat:

↑ Iturria: AUA sig 138-25-73.

Horiek guztiek Francoren ustez zigorra merezi zuten. Espainia kutsatzen aritu ziren, bide txarretik eraman nahi zuten, eta arduragabekeria horiek herriari ezagutaraztea eta legearen pisu guztia ezartzea ezinbestekoa zen matxinatuentzat.

Lan zigortzaile eta garbitzailea burutzeko espresuki hautatu zen aginte organotik (Juzgado

arraian, zigorrak etortzen ziren: galdeketak, isunak, epaiketak, espetxeratzeak, erbesteratzeak... Horrez gain, ondasunen desjabetzeak ere egiten saiatu ziren.

Udal artxibategian aurkitu dugu zenbait agiri, ondoko pertsonen izenak, hauek baitziren euren ustez portaera maltzurrez jokatu zutenetako batzuk. Zorabiatu eta beldurtu zituzten erabateko eta besteko mehatxu eta zigorrekin.

IZEN ABIZENAK

ETXEBIZITZA

Lobato Laborda, Frantzisko	Herriko sendagilea
Etxeberria Ezeiza, Ramon	Lorencenea (Jauregi txiki)
Arandia Garaialde, Jazinto	Zuzitza
Etxeberria Ezeiza, Bautista	Ezkietanea
Zubeldia Zuriarrain, Ignazio	Ezkietanea. Estanko txiki ere deitzen zitzaion
Goñi Zabala, Jose Maria	Azentzinea
Arandia Garaialde, Jose Ignazio	Zuzitza
Lizaso Garin, Jose Martin	Torreargañaras
Muñoa Pagadizabal, Miguel eta Juan	Donostia
Montoya, Pio	Alegia
Etxeberria Ezeiza, Bautista	Jauregi barrena
Altuna Artano, Sebastian	Mendiko
Aierbe Sarasola, Jose Ramon	Juanlopezenea
Etxeberria Aierbe, Bartolome	Ortuzarreena
Larrarte Albizu, Martina	Galartzanea
Arandia Murgiondo, Lazaro	Seroretxea (Ugarte auzoa)
Etxeberria Zuriarrain, Lorentzo	Arantzasti errota
Artolazabal Txintxurreta, Ziriako	Azkonita etxeberri
Puldain Arostegi, Jose Antonio	Arotzanea
Etxeberria Zuriarrain, Bitoriano	Arantzasti errota
Lasa Irigorri, Zeferino	Alegia
San Sebastian Imaz, Pedro Maria	Urkibar
Goñi Lasa, Sebastian	Azentzinea
Galartza Barrarte, Joakin	Galartzanea
Okiñena Erro, Gregorio	Kanpotarra
Arandia Garaialde, Jose Antonio	Zuzitza
Alberdi Zeberio, Felix	Kanpotarra

Esan bezala, amezketar askoren txostenak bete zituzten aipaturiko agintariak. Jarraian, hona Jose Antonio Puldainez (alkateaz), Lazaro Arandiaz (zinegotziaz) eta Batzokia alokairuan utzia zuen Martina Larrartez adierazitakoak⁵⁶.

El alcalde de Amézqueta que suscribe, informando sobre los extremos consignados en el oficio de V.S. de fecha 7 del actual, referente al expediente de responsabilidad civil que se instruye a Dn. JOSÉ ANTONIO PULDAIN AROSTEGUI, tiene el honor de exponer:

Que Dn. José Antonio Puldáin era Alcalde de esta villa al iniciarse el Movimiento Nacional, considerándole de filiación nacionalista aunque no conste la realidad de su afiliación.

Fue incluido en la lista de concejales que no renunciaron su cargo durante el dominio rojo, no por suponerle incurso en responsabilidad alguna, sino por creer que la orden dada al efecto había de cumplirse literalmente, no existiendo motivo alguno para sospechar que aquella omisión de renuncia significaba adhesión al Frente Popular, sino al contrario, obedeciendo sin duda a falta de advertencia, ignorancia de que debiera hacerlo, o en el peor de los casos, falta de arrojo en aquellos momentos peligrosísimos.

A este efecto es preciso hacer constar que a dicho Sr. Puldain se le notificó por parte del Médico Sr. Lobato la orden radiada por el Gobierno Civil Rojo, en el sentido de que se procediera de inmediato al reclutamiento de fuerzas para el Frente Popular, a lo que dicho Sr. Puldain se negó rotundamente y ante varios Sres concejales

reunidos propuso y sostuvo enérgicamente la negativa al cumplimiento de dicha orden, dando con ello verdaderas pruebas de su oposición al Frente Popular.

Como dato de su conducta durante el dominio rojo, precisa también constar que manifestándole el Secretario de este Ayuntamiento Dn. Juan Imaz sus temores de que le ocurriera algo serio permaneciendo en la localidad por su ideario tradicionalista bien conocido, le autorizó para que adoptara las medidas que creyera convenientes para su seguridad, incluso ausentándose de la localidad, sin preocuparse para nada de su cargo, respondiéndole él de que no ocurriera nada con respecto a sus obligaciones como Secretario.

Por lo demás su conducta moral, social y religiosa ha sido intachable y ejemplar bajo todos los conceptos. Se inscribió en Falange y se le tiene por adicto al Movimiento Nacional.

De consiguiente, a juicio de esta Alcaldía, no puede considerarse a dicho Sr. Puldain responsable por ningún motivo ni bajo concepto alguno, directo ni subsidiario por acción, omisión, ni inducción, de daños causados como consecuencia de su oposición al Movimiento Nacional.

Es cuanto tengo el honor de informar a V. S. en cumplimiento de lo ordenado.

Dios guarde a V.S. muchos años.

*Amézqueta a 20 de junio de 1937
II AÑO TRIUNFAL
El Alcalde*

⁵⁶ Nire ustez, alkateak ez zuen egur gehiago bota nahi izan sutara, lehen zegoena ere nahikoa zelakoan. Nahiz eta udal-agintariak frankistak izan eta frankismoaren alde ozen azaldu, zigorrak herritarrei ezarri nahian goi-agintariak eskatutako neurriak ez zituzten gorrotoz ematen, ez baitzuten herrian minik eman nahi. Horregatik, askotan sarraskiak egitera kanpotarrak etortzen ziren. Izan ere, herri txiki batean, muturreko frankista izan ezean behintzat, gerra garaian zein gerra amaitu ondorengo elkarbizitza lehenetsi zuten, antza.

Lazaro Arandiaren kasua geroago zehatzago aztertuko badugu ere, matxinatuen jopuntuan egon zen eta bere berri eskatu zieten alkateari, falangeko buruari, eta erretoreari. Hauxe da Amezketako falange-buruak goi-agintariei igorritako txostena:

Informes referentes a Lázaro Arandia Murguiondo, emitidos con fecha 19 de julio de 1940

JEFATURA LOCAL

PRIMERO: Conducta político-social del inculcado, antes del 18 de julio de 1.936.

Si bien figuró como Concejal del Ayuntamiento con carácter nacionalista, nunca se le conoció actividad política alguna, ni hecho alguno que manifestare su conformidad con la actuación del Frente Popular. Socialmente considerado, no puede menos de ser clasificado como excelente, lo mismo que en sus aspectos moral y religioso.

SEGUNDO: Conducta político-social del inculcado, después del 18 de julio de 1.936.

Durante el dominio rojo, se abstuvo de toda intervención, manteniéndose absolutamente alejado de toda actividad, hasta que, hacia el 8 de agosto de 1936, se ausentó de este municipio. Desde su nueva llegada, siempre se ha manifestado adicto al Glorioso Movimiento Nacional.

TERCERO: Informe detallado sobre sus actividades en general.

Considerando toda su vida en sus diversos aspectos, no puede deducirse de sus actividades, a juicio de esta Jefatura, responsabilidad alguna contra el inculcado, por hechos en contra de los ideales patrocinados por el Glorioso Movimiento Nacional.

CUARTO: Relación de los bienes que se conocen, de pertenencia del inculcado, con expresión de su valor.

Todos los bienes que se le conocen, pueden reducirse a tres terrenos, cuyo valor total se puede calcular en unas 4.000 pesetas.

QUINTO: Relación de bienes que se conocen de la cónyuge del inculcado, con expresión de su valor.

Es soltero.

SEXTO: Otros datos de interés que puedan suministrarse.

Amézqueta, 19 de Julio de 1.940

EL JEFE LOCAL

Eta alkateak, berriz, hauxe helarazi zion epaileari:

“Dn. Lázaro Arandia Murguiondo era concejal Nacionalista al iniciarse el Movimiento Nacional. Sin embargo, no puede esta alcaldía hacer constar hecho alguno que demuestre apoyo al Frente Popular, pues anteriormente al Movimiento no se conoció ninguna actuación de importancia. Y durante el dominio rojo se abstuvo en absoluto de toda intervención, ausentandose de esta localidad hacia el ocho de agosto de 1936, o sea un par de días antes de haber quedado liberado este pueblo. Su conducta moral como social y religiosa fue siempre muy buena. Anterior al 18 de julio se hallaba afiliado al Partido Nacionalista Vasco”.

Dios guarde a V.S, muchos años. Amézqueta, a 20 de junio de 1937

II año triunfal. El Alcalde

Bi idatzien edukia aztertzen badugu ikusiko dugu 'bekatu' bakarra egozten diotela Lazarori: EAJ-PNVko zinegotzia izatea. Gainera, Falangeko Buruaren agiriak gaineratzen du guda has-tean matxinatuen alde agertu zela. Dena dela, udal agintarien idatziek saiatu baziren ere mugimenduaren aurkako jarduna minimizatzen, hori ez zen nahikoa izan epaiketatik aske geratzeko. Beraz, Lazaro epaitua izan zen eta zigortua.

Amezketako Batzokia Martina Larrarteren etxebizitza zen, eta noski, bera ere goi-agintarien jomugan egon zen. Jarraian datoz Amezketako alkateak eta Falange Buruak goi-agintariei jakinarazitako txostenak:

*Alcaldía de la Villa de
Amézqueta (Guipúzcoa)*

El Alcalde que suscribe, en cumplimiento de cuanto interese en su atenta del 27 de septiembre último, referente a la política anterior y posterior al 1º de julio de 1936, de la vecina de esta villa Dª MARTINA LARRARTE ALBIZU, tiene el honor de hacer constar:

1º.- Que no consta que estuviese afiliado a Partido Político alguno, no habiéndose observado actuación alguna en favor de ninguno de ellos.

2º.-Que durante la dominación roja en este municipio, se abstuvo totalmente de prestar ayuda a elementos del Frente Popular.

3º.-Que posteriormente ha demostrado su adhesión total y sincera al Glorioso Movimiento Nacional.

4º.-Que su conducta tanto moral, como social y política es excelente.

5º.-Que, si bien en contra de la misma puede aducirse que el local del Partido Nacionalista Vasco estuviere instalado en edificio de su propiedad, no es ello atribuible a dicha señora, por tratarse de un subarriendo absolutamente extraño a su intervención.

6º.-Que, aparte de ello, cabe hacer presente en su favor que durante todo el tiempo que duró la Gloriosa Cruzada Nacional, tuvo que vivir sola y con escasos recursos económicos, por tener sus dos hijos, únicos sostenes de la misma, en el Ejército español.

7º.-Que por tanto, no puede considerársele por ningún motivo ni concepto de daños causados como consecuencia de su oposición al Glorioso Movimiento Nacional.

8º.-Que, a juicio de esta Alcaldía, sus bienes puedan calcularse en 16.000 pesetas.

Dios guarde a V.S. muchos años.

*Amézqueta, 20 de octubre de 1.941
Juez Instructor de Responsabilidades
Políticas de Navarra.
Pamplona*

Bistakoa da alkateak bidalitakoa Falangekoarena baino edukiz trinkoago dela, oinarrian antzekoak badira ere.

*F.E.T. y de las J.O.N.S.
DELEGACION LOCAL AMEZQUETA*

"Esta Jefatura Local no tiene noticia alguna de que la vecina de esta villa Dña. Martina Larrarte Albizu estuviera afiliada a Partido Político de ninguna clase, ni tampoco de que actuase abierta ni solapadamente en favor de ninguno de ellos anterior ni posteriormente al 18 de julio de 1.936, siendo por otra parte de conducta excelente tanto en su aspecto social, como moral y religioso, habiendo demostrado su adhesión al Glorioso Movimiento acional..."

Beste formatu batean bada ere, hona Ramon Etxeberria Ezeizaz Udalaren idatzizko iritzia:

↓ Iturria: AUA sig. 138-25b-147.

JUZGADO INSTRUCTOR MILITAR DE RESPONSABILIDADES POLITICAS DE SUPUESTOS
SAN SEBASTIÁN
Calle de San Jerónimo, 94, 1.º

JUEZ:
Dn. Eugenio Florio Libarona-Comana

Núm. 742

Expediente n.º 2409 de
causa **Ramón Echeverría Ezeiza** que vive en esta localidad
Jáuregui-Chikina
piso de profesión
estado

En virtud de denuncia presentada contra el encartado que se menciona al margen sobre los hechos reseñados al dorso de este escrito y conforme a lo dispuesto en el art. 48, 2.º de la Ley de Responsabilidades Políticas de 9 de Febrero de 1939, le ruego me informe, a los efectos oportunos, dentro del término de cinco días, acerca de los hechos concretos de la denuncia, antecedentes políticos y sociales del inculcado, anteriores y posteriores al 18 de Julio de 1936, así como también y muy detalladamente de los bienes que tenga y se le conozcan a él o a su cónyuge.

Dios guarde a V. muchos años.
San Sebastián 13 de Mayo de 1941

EL JUEZ INSTRUCTOR MILITAR.
Eugenio Florio

PRIMERO: Conducta político-social del inculcado, antes del 18 de Julio de 1936.

Perteneció al Partido "nacionalista Vasco" pero sin que actuara públicamente en política. Es de conducta excelente y muy considerado en la sociedad pero su vida se puede decir que se reduce de lleno al trabajo del caserio a que se dedica.

SEGUNDO: Conducta político-social del inculcado, después del 18 de Julio de 1936.

Durante el dominio rojo no tuvo participación alguna manteniéndose alejado de toda actividad política dedicándose solamente al trabajo de la explotación del caserio que lleva juntamente con otras hermanas con quien vive.

TERCERO: Informe detallado sobre

Estudiada su vida en sus diversos aspectos no puede deducirse de sus actividades, o juicio de esta actividad responsabilidad alguna contra el inculcado, por hechos en contra de los ideales patrocinados por el Glorioso Movimiento Nacional.

CUARTO: Relación de los bienes que se conocen, de pertenencia del inculcado, con expresión de su valor.

Los bienes que posee el expresado Ramón Echeverría Ezeiza se calcula valdrán unas 60.000 ptas. Existe hipoteca sobre las fincas al menos ha existido hasta hace un año o así.

QUINTO: Relación de los bienes que se conocen de la cónyuge del inculcado, con expresión de su valor.

Es soltero.

Sr. Alcalde de
Amézqueta

Txosten horiek nahiko bigunak izan arren, epaileen erabakiak gogorrak izan ziren.

Jose Artano Altuna Amezketa jaio zen, garai hartako S. Bartolome kaleko 24. kalean, agirieki diotenez garai hartako Benta izeneko etxe edo auzoan, eta ondoren Alegiara joan zen bizitzera. EAJ-PNVkoa izanik, ardurak izan zituen Batzokian eta aberztaleen munduan. Filomena Gastesi Iturriozekin ezkondu zen, hau ere "Emakume Abertzale Batzako" eragileetakoa. Kolpisten tropak Alegiara sartu aurretik Amezketa babestu zen. Geroago, Bilbo aldera jo zuen eta handik Iparraldera.

↑ Jose Artano Altuna. Iturria: 'Alegia 1936-1945' liburua.

Emaztea Altzon egon zen ezkutuan, baina larriki gaixotu eta sendagileak testamentua egitea komeni zela adieraztean, Josek Alegiara itzuli behar izan zuen. Hor atxilotu eta epaitu egin zuten eta sententziak urtebeteko kartzela, 1.500 pezetako isuna eta ondasunen desjabetzea erakarri zizkion.

3.2.4. ONDASUNEN DESJABETZEAK

Aurreko ataletan aipaturiko zigorrak behar hainbatekoak ez, dirudienez, eta 1937ko urtarilaren 10ean Desjabetze Lege Dekretua onartu zuen Francok eta bere helburua zen, gerrak zekartzan gastuak arintze aldera eta nazionalistak zigortze aldera, Fronte Popularrekoekin zerikusia izan zuten guztien ondasunez jabetzea. Lehenago, bando bat medio, legez ibilgailu eta komunikabide guztiez jabetu zen. Eta lan hori gauzatze maila egokira eramateko batzorde administratzaile zentral bat onartu zuen. Beraz, isun ekonomikoak jartzeaz gain, norbanakoen zein erakundeen ondasun higiezinak (alderdi, elkarte, sindikatu... eta abarren egoitzak) desjabetu zituzten.

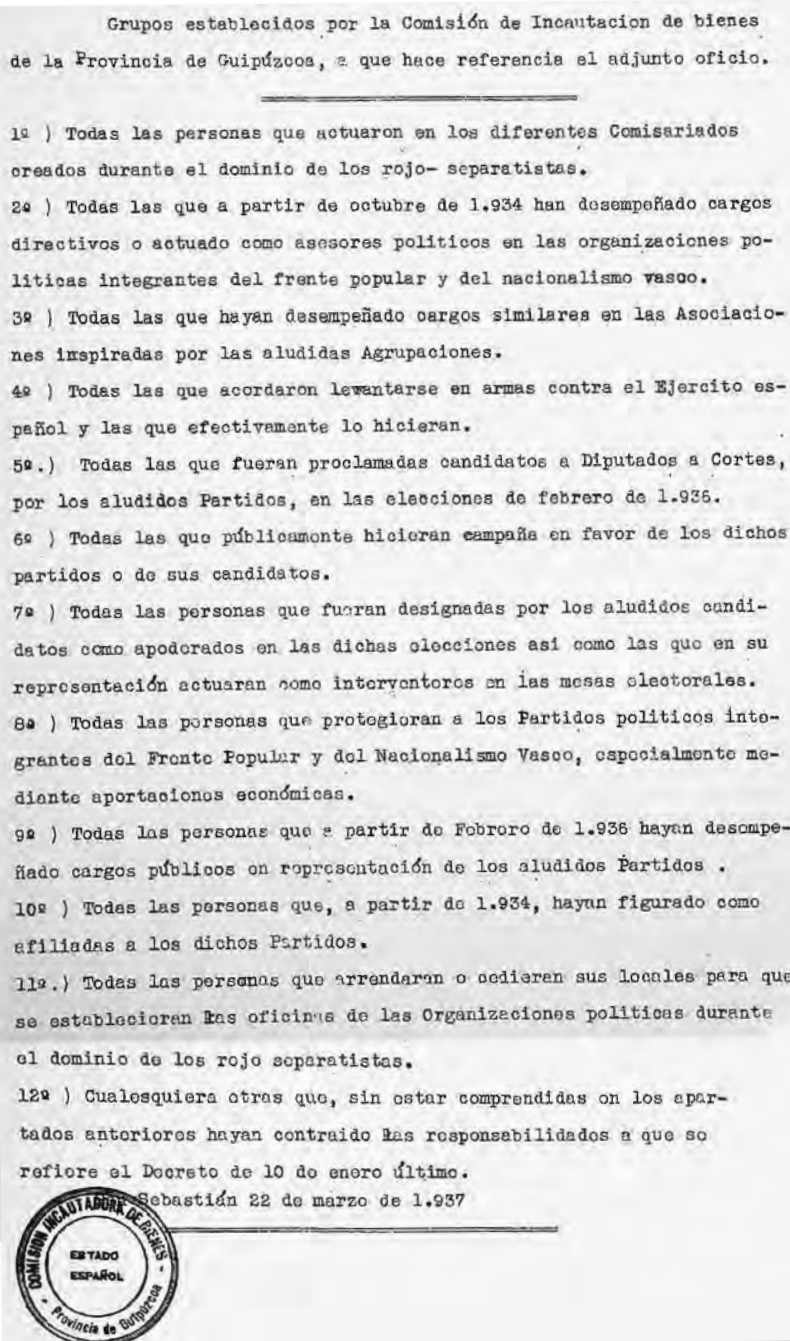
Desjabetzea 'Ley de Responsabilidades Políticas' horren barruan dago. Honela dio Mikel Errazkin Agirrezabala historia-lariak gai honetaz⁵⁷.

"1936ko altxamendu militarra burutu eta gerra amaitzean aurrez aipaturiko legea onartu zuen erregimen berriak. Fronte Popularreko alderdi politiko eta nazionalistek, anarkistek eta "Movimiento Nacional" zeritzaionari aurre egin zioten gizon-emakumei eragiten ziena. Legeak, ustez, erlijioa, aberria, erakunde eta gizarte-armoniaren aurka "ideia desagileak" ereiten zituztenei eragiten zien. Hala ebatziz gero, haien ondasunak desjabetzen zizkieten. Amezketan ere, beste herrietan bezala, ondasunak desjabetzeko espedienteak ireki zituzten".

Lege horren arabera 15.000 pezetatik gora zuenak jasaten zuen desjabetzea. Amezketar gehienak muga horretatik behera zeuden, Udalaren iritziz. Beraz, nahiz eta matxinatuen goi agintariek horretan guztian

saiatu era tematian eta amorratuan, ez zuten espedientatutako gehienei ezer kentzerik izan.

Eman beharreko pausoez lehen agiria 1937ko martxoan heldu zen. Hona:

↑ Iturria: AUA sig. 138-25b-107.

⁵⁷ Mikel Errazkin eta Joxemi Saizar: '1936ko Gerrako Oroitzapenak' liburua.

Desjabetze prozesua gorpuzten eta trinkotzen
zihoan neurrian, hutsuneak saiheste aldera, ins-
trukzio-orria bidali zuten udaletxe guztietara.

Instrucciones para los Señores Administradores

Al recibir de esta Comisión relación de bienes que han de administrar procederán en la siguiente forma:

- 1.º Se harán cargo de los bienes citados y enviarán a esta Administración descripción detallada de cada uno de ellos, indicando su situación respecto a su estado de conservación y administración.
Si se tratara de finca urbana acompañará relación de todos los pisos con nombre del inquilino, renta y última mensualidad abonada.
- 2.º Enviarán todos los meses, salvo autorización en contrario, liquidación por triplicado por cada uno de los bienes, con relación detallada de cobros, pagos, (incluyendo en ellos el 3% de premio de administración) con justificantes y resumen de cobros, pagos y cantidad líquida a entregar.
Podrán remitir las liquidaciones por correo y al recibir la conformidad de esta Comisión, deberán hacer el ingreso directamente, o en la cuenta corriente de la COMISION PROVINCIAL DE INCAUTACION DE BIENES, en el Banco de San Sebastián.
- 3.º Quedan eximidos del pago de rentas los expedientados que residieran habitualmente en fincas de su propiedad.
- 4.º Para realizar alguna obra o reparación, precisa autorización de esta Administración, previo informe del administrador acompañado de dos o mas presupuestos distintos. Unicamente se podrá prescindir de este requisito en aquéllas que por su urgencia resultara peligroso demorarlas y que su importe no exceda de cien pesetas.
- 5.º Los justificantes de pago se presentarán por triplicado, figurando en ellos los nombres del administrador y expedientado y la propiedad a que se refiere. En los que no se pueda presentar duplicado, vendrán copias del original.
- 6.º Las rentas se harán efectivas a partir del 18 de Julio de 1936, debiendo reclamar las que hayan sido abonadas desde esa fecha fuera de la Comisión.
- 7.º Comunicarán al Recaudador de Contribuciones que a partir de esa fecha y hasta nuevo aviso se les pase a ellos los recibos. Unicamente se pagará la contribución territorial a partir de la supresión del Concierto Económico y bajo ningún concepto abonarán recibo con recargo por demora. Cuando se les presente al cobro recibo de contribución y no tengan fondos suficientes del expedientado, participarán al Recaudador, presente dicho recibo en esta Comisión y al mismo tiempo comunicarán a esta Administración su importe, nombre del expedientado y de la finca.
- 8.º Cuando en algunos de los bienes que tengan que administrar, se encuentren con que ya hay nombrado administrador judicial, se lo comunicarán a esta Administración.
- 9.º Respecto a Seguros, procurarán enterarse si los bienes tienen hecha la póliza de seguro pero no harán ninguna nueva, ni pagarán ninguna prima sin autorización de esta Administración.
- 10.º Respecto a los agricultores o industriales expedientados, que exploten directamente sus tierras o industrias, se seguirán las normas aprobadas por esta Comisión y que se incluyen en pliego aparte.

San Sebastián 18 de Mayo de 1938.- II AÑO TRIUNFAL.

Eta antolaketari azken ukitua eman asmoz, udal-idazkaria hautatu zuten agintariek desjabetzeen prozedura konplexua kudeatzeko. Izendapena adierazten duen agiriak badu ñabardura

esanguratsu bat: **aberriaren aldeko ekimen hau ez bazuen zentzuz burutzen, zigorrak ere etor dakizkiokeela ohartarazten du idazkaria.** Hona jatorrizko agiria:

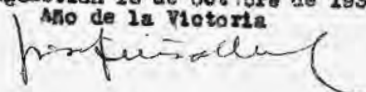

Juzgado Civil especial
D.E.
Responsabilidades Políticas
de
Navarra y Guipúzcoa

De orden de S.S. dirijo a Vd. la presente para hacerle saber que por providencia dictada en este día se ha acordado participar a los Administradores subalternos lo siguiente:

- 1.- Habiéndose ratificado su nombramiento de Administrador subalterno, hecho por la Comisión Provincial de Incautación de Bienes, continuará Vd. desempeñando el cargo en esa localidad, bajo la dependencia y dirección del Sr. Administrador General, que se ha instalado en las oficinas del Juzgado, Paseo de Colón 2-4
- 2.- Deberá Vd. remitir en el primer correo una declaración jurada haciendo constar su aceptación y ofrecimiento de desempeñar bien y fielmente su cometido.
- 3.- Atendiendo al fin patriótico de la misión que se le encomienda, no sólo no pondrá Vd. el menor obstáculo a la misma (lo que sería reprimido escrupulosamente), sino que cooperará con toda diligencia y celo en la prestación de los servicios que la liquidación de la guerra presenta como esenciales para el nuevo Estado Nacional.
- 4.- Los días 20 a 25 de cada mes remitirá Vd. cuenta justificada de cuantos ingresos y gastos origine la administración, teniendo en cuenta que los gastos que no sean insignificantes y necesarios para su misión, deberán tener la previa autorización del Juzgado, que pedirá por conducto del Administrador General.
- 5.- Como retribución se le fija la que ya tenía asignada por la extinguida Comisión de Incautaciones, del 3 % del ingreso, sin olvidar que este ingreso es el líquido, según establece la Ley de Enjuiciamiento Civil.
- 6.- En modo alguno se cambiarán los muebles de los depósitos judiciales sin autorización de este Juzgado, procediéndose a exigir la correspondiente responsabilidad criminal a quien alzare los bienes.
- 7.- Procederá Vd. a practicar un inventario (por cada encartado) de los bienes que están sometidos a administración, enviando un ejemplar para unirlo al expediente respectivo, y quedándose el otro en su poder como justificante.
- 8.- Como normas esenciales en la materia, deberán tenerse en cuenta la Ley de Responsabilidades Políticas, el Código de Justicia Militar, la Ley de Enjuiciamiento Criminal, y la Ley de Enjuiciamiento Civil.

Lo que traslado a Vd. para su conocimiento y efectos.

Dios guarde a Vd. muchos años.
San Sebastián 12 de octubre de 1939
Año de la Victoria

SR. ADMINISTRADOR, SECRETARIO DEL AYUNTAMIENTO DE
AMEZQUETA

← Iturria: AUA sig. 138-25-61.

Behin ardurak banatuta eta zedarrituta, prozesuari hasiera ematen zitzaion. Lehenik etxe eta lurjabe esanguratsuenak jarri ziren mahai gainean. Hauek dira Amezketako kasu esanguratsuenak:

ADMINISTRADOR: Secretario del Ayuntamiento de A M E Z Q U E T A		
Nombre del expedientado	Exp.nº	Bienes a administrar
Juan Muñoa Pagadizabal (Administrador J. Fortunati Jureta)	15	Terreno castañal llamado "Beco-basoa" Terreno llamado "Ancian-barrena" Terreno helechal llamado "Anciain" Caseria llamada "Sautusalche" Caseria llamada "Echaizgoena"
Pío y M ^a Angeles Montoya	22	Casetio llamado "Zabalbarrena" Terreno llamado "Urriz-biribin"
Lorenzo Echeverria Zurierrain	1.427	Terreno sembradío llamado "Central-ondoa"
x José Puldain y Aróstegui (levantado de embargo)	x 1.246	x Trozo llamado "Urbicequi" Castañal llamado "Muntegui-burua" Casa llamada "Arotzanca" nº 17.
Ceferino Lasa Iraragorri	2.302	Crédito hipotecario de 1,000 Ptas al 5% de interés anual, sobre un terreno llamado Aldapa en jurisdicción de Amezqueta.

↑ Iturria: AUA sig. 138-25-10.

Aipaturiko desjabetze prozedura hobeto ulertzearren Pio Montoia eta Mª Angeles Montoiaren kasua aztertuko dugu. Montoiatarrak abertzaileak ziren, alegiatarrak, eta Zabalbarrena base-rria euren zuten. Montoiatarrek Zabalbarrenekoei urtean 500 pezetako errenta kobratzen zien,

eta errenta hori udal idazkariak helarazten zion ogasuneko arduradunari, hau da, Espainiako administrazioak jasotzen zuen. Hona ibilbide hori adierazten duten agiriak. Lehen agiri hau Ignazio Artolak (Zabalbarrenakoak) ordaindutako errentaren egiaztagiria da.

He recibido de Dn. Miguel Ignacio Artola Aguirrezavala, vecino de esta villa la cantidad de QUINIENTAS PESETAS, en concepto de la renta de la caseria Zabalabarrena, perteneciente al ejercicio de 1.943, que termina el 11 del presente mes de noviembre, según ordenado por el Sr. Juez especial de responsabilidades políticas de esta Provincia.
Y para su gobierno expido el presente recibo en Amezqueta a doce de noviembre de mil novecientos cuarenta y tres.

Son ptas - 500 -

↑ Iturria: AUA sig. 138-25b-60.

← Zabalbarrena baserria.
Iturria: Jose Mari Otermin.

Jarraian, Piok eta Mª Angelesek jasotakoa,
udal-idazkariaren bitartekaritza lagun, matxina-
tuen eskuetara heltzen zen. Ikus agiria:

↓ Iturria: AUA sig.138-25b-61.

COMISION DE INCAUTACION DE BIENES DE GUIPUZCOA
ADMINISTRACION DE Amezqueta

LIQUIDACIÓN triplicada que presenta el Administrador que suscribe de las rentas cobradas por bienes incautados en esta villa, correspondientes al mes de noviembre año de 1943

INGRESOS

Número de orden	FINCA	PROPIETARIO	Rentas cobradas durante el mes		OBSERVACIONES
			Pesetas	Cts.	
1-	Zabalbarrena	Don Pio y Dña Maria de los Angeles Montoya y Arismendi	500-00		
TOTAL DE INGRESOS.			500-00		

GASTOS

ABONADO	CONCEPTO	Pesetas	Cts.
Al Recaudador de las contribuciones del Estado de la Zona de Tolosa	Por la contribución territorial del primer trimestre de 1.943.....	28-	79
	Por el 3% de Administración.....	14-	14
	TOTAL DE GASTOS.....	42-	93

RESUMEN

Importa lo cobrado.	500-00 Pesetas
Id. lo pagado.	42-93
Líquido a favor de la Comisión de Incautaciones	457-07

AMEZQUETA, 14 de diciembre de 1943 III Año Triunfal
El Secretario Administrador,

Ondasunen desjabetze alorrean, aurrez adierazi bezala, ederki astindu zituzten EAJ-PNVren eta Batzokiaren inguruan mugitu ziren herritarrak. Prozedura luzea eta astuna zen espedienteak gauzatzea eta epaileak sententzia erabaki aurretik, udalari zegokion espedientatu bakoitzaren egoera aztertuta eta txostena epaileari igortzea. Alkateari, herriko Falangeko buruari eta erretoreari eskatzen zitzairen adierazteko arin eta zehatz zein ziren auzibidean zeuden ondasunak, eta, ezkontuta zeuden kasuan, baita emazteenak ere. Etengabeko agiri jarria heldu zen garai horretan udal-letxera, herritar horien ondasunen berri emateko eskatuz. Ez zioten idazkariari eskatutako balorazioak egiteko tarterik ere uzten.

Adibide modura, hona herritar askoren artean hautatutako eskaera bat:

↑ Iturria: AUA sig. 138-25b (13).

Herritar hauek dira, udal-agirietan oinarrituta, gehien zigortzen saiatutakoetatik batzuk:

IZEN ABIZENAK

Muñoa Pagadizabal, Juan eta Migel
Montoia, Pio eta Ma Angeles
Etxeberria Zuriarrain, Lorentzo
Puldain Arostegi, Jose Antonio
Lasa Irigorri, Zeferino
San Sebastian Imaz, Pedro Ma
Arandia Murgiondo, Lazaro
Goñi Lasa, Sebastian
Galartza Larrarte, Joakin

JAIOETXEA/HERRIA

Donostia
Alegia
Arantzasti errota
Arotzanea
Alegia
Urkibar
Seroretxea (Ugarte auzoa)
Azentzinea
Galartzanea

Artolazabal Txintxurreta, Ziriako	Azkonita etxeberri
Etxeberria, Bitoriano	Arantzasti errota
Etxeberria Ezeiza, Ramon	Jauregi txiki
Arandia Garaialde, Jazinto	Zuzitza
Etxeberria Ezeiza, Bautista	Jauregi barrena
Zubeldia Zuriarrain, Ignazio	Ezkietanea
Goñi Zabala, Jose M ^a	Azintzinea
Arandia Garaialde, Jose Ignazio	Zuzitza
Lizaso Garin, Jose Martin	Torreargañaras
Aierbe Sarasola, Jose Ramon	Juanlopezenea
Larrarte Albizu, Martina	Galartzanea
Okiñena Erro, Gregorio	Alegialdeko al baitaria
Arandia Garaialde, Jose Antonio	Zuzitza
Altuna Artano, Sebastian	Mendiko
Etxeberria Aierbe, Bartolome	Ortuzarrena
Lobato, Frantzisko	Arrakatanea

Ondoren Udalak igortzen zituen espedientatutakoen balioztapenak. Hona, jarraian, Udalaren erantzun batzuk:

AUZIPETUEN IZEN-ABIZENAK

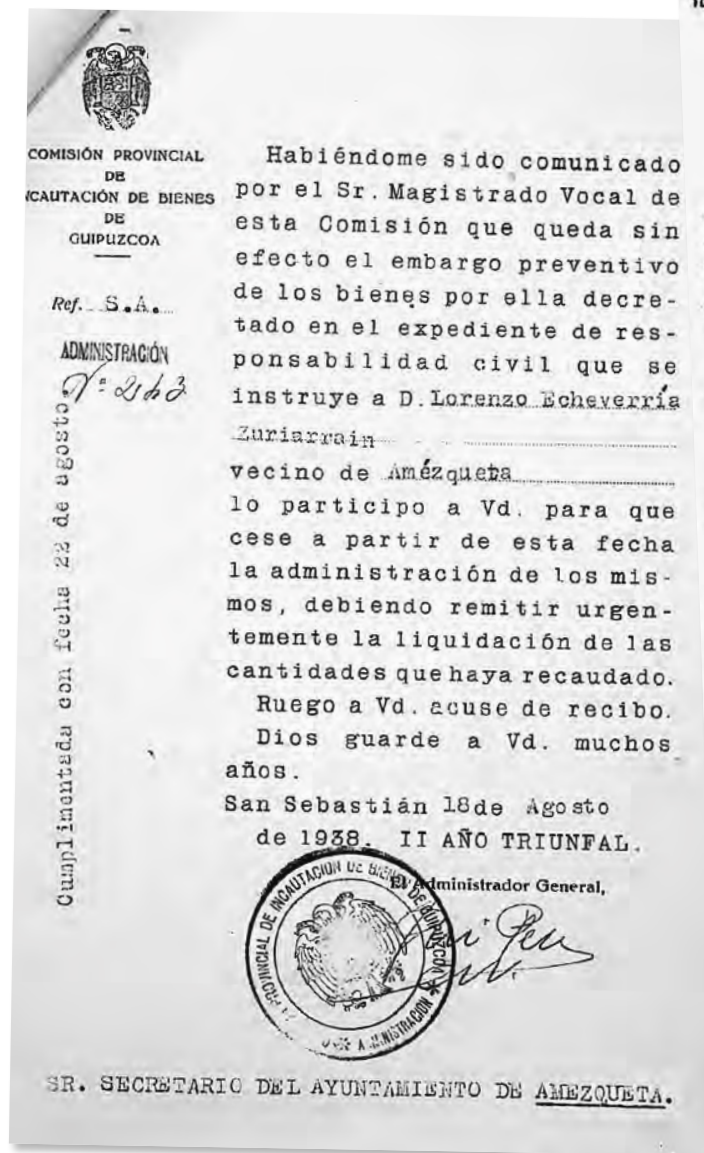
UDALAK EPAILEARI IGORRITAKO ONDASUNEN ZEHAZTAPENA

San Sebastian Imaz, Pedro M ^a	Ez dugu inbentariarik egin, ez baitu ondasunik
Arandia Murgiondo, Lazaro	Ez dugu inbentariarik egin, 1936ko abuztuan kanpoan zelako
Goñi Lasa, Sebastian	Ez du ondasunik
Etxeberria Zuriarrain, Lorentzo	Ondasun gutxi duenez, zerrendatik kanpo geratzen da
Galartza Larrarte, Joakin	Ez du ondasunik
Etxeberria, Bitoriano	Ez du ondasunik
Artolazabal, Ziriako	Ez du ondasunik
Antonio Puldain, Jose	· Territorial: 143 pezeta · Pecuaria: 10 pezeta GUZTIRA: 153 pezeta
Alberdi Zeberio, Felix	Ez du ondasun handirik

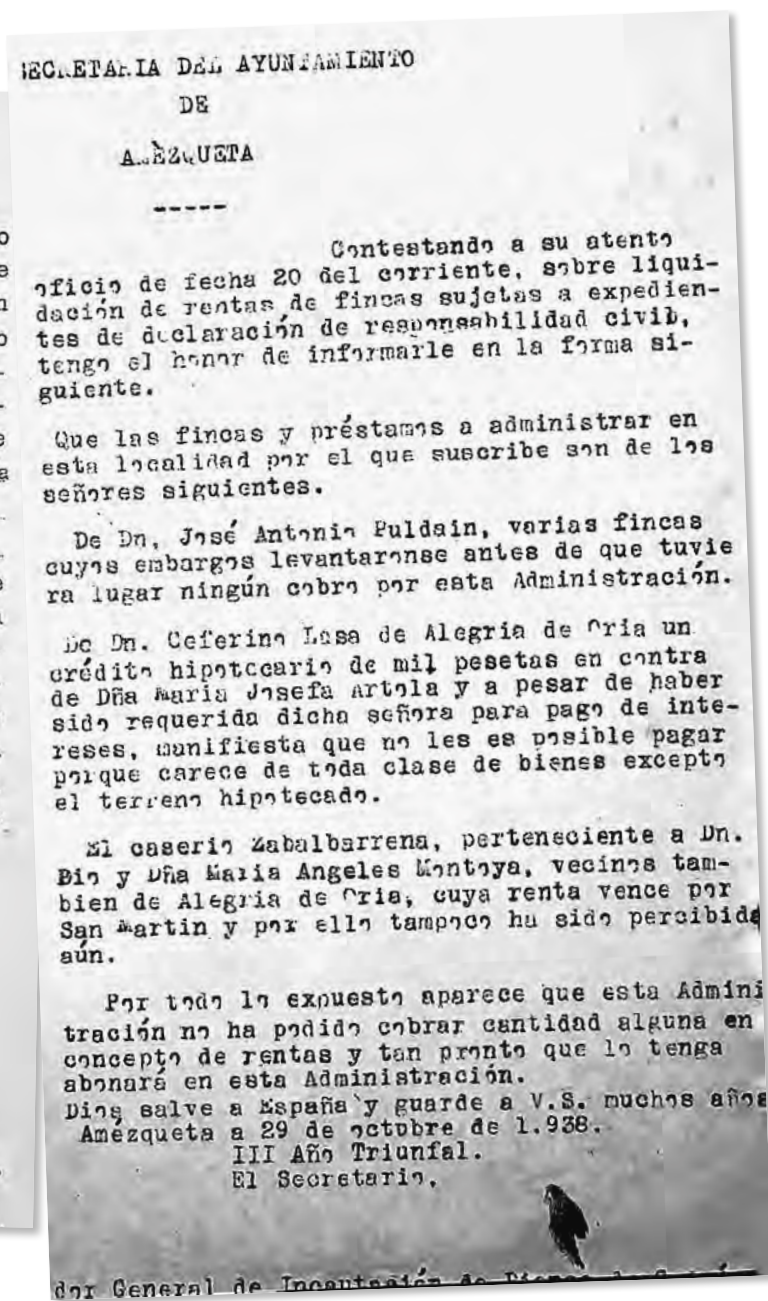
Eta epaileak ikusten zuenean pertsona horien ondasunak ez zirela heltzen legeak ezarritako mailara, edota ordaindu zuela ezarritako isuna, honelako agiriak igortzen zizkion udal-administratzaileari espedientatu horietaz ahazteko esanez:

Jose Antonio Puldainen, Zeferino Lasaren, eta Montoiatarren propietateen berri eskatu zitzaion Udalari, eta alkateak honela erantzun zuen:

↓ Iturria: AUA sig. 138-25b-53.

↑ Iturria: AUA sig.138-25b-28.

Erantzunak ikusita, aurrez esan bezala, honez guztiaz ziurtasun osorik ez badugu ere, ba-dirudi Udalak eta Falangeko arduradunek esku-zabal jokatu zutela, ez zela euren nahia neurritz gaineko zigorra ezartzeko administrazioari bide ematea.

↑ Ignazio Zubeldia, familiarekin. Iturria: familia.

3.2.5. IBILGAILUEN DESJABETZEAK

Gerra Zibilaren eta Lehen Frankismoaren garaian ohikoa zen, alde batekoek zein bestekoek, kotxeak, kamioiak eta autobusak desjabetzea, eta gerrako dinamikan erabiltzea. Amezketan ere gertatu zen horrelakorik. Ignazio Zubeldia eta bere familiak ere jaso zuten ezustekoa.

Gai horrekin zerikusia duen lehen berria Mari Karmen Zubeldiak eta Jesus Zubeldiak eman dizkigu:

“Gure aitak, Ignazio Zubeldiak, autobus bat zuen. Egun batean alegiar batzuk etorri zitzaizkigun, batzuk ezagunak gainera, guztiz oldartuta eta autobusa eskatu zioten pistola eskuan zutela aitari. Berak, beldurtuta noski, giltzak eman zizkien. Ezetz, berak ere etorri behar zuela eurekin. Horrela, Donostiako Ondarretako kartzelatik preso batzuk hartu eta Iruñeko San Kristobalera eraman omen zituzten. Nire aitak, izututa, gertatutakoa gertatu ondoren, Aralarra jo zuen babes bila, anaiaren txabolara. Ama ere izutu zen eta izuaren izuak jota, 1936ko irailaren 29an, familia izan zuen, hau da, Jesus jaio zen”. Autobus hori, gerran batera eta bestera ibili ondoren, Alegian bertan aurkitu zuten erreta”.

Luis Galartzari ere kendu omen zioten kamioia. Zorionez, aurkitu zuten bazterren batean eta Amezketara ekarri zuenean Olan sartu omen zuen, eta handik gutxira saldu ere bai. Gerran aritzeko prestaturik omen zegoen, hau da, blindatuta, leihotxoak irekita tiroka aritzeko eta CNT izenez apaindua.

↓ Luis Galartza. Iturria: familia.

Konstantino (Konstante) Galartza. ↓
Iturria: familia.

↑ Desjabetutako kamioia edo antzekoa. Iturria: familia.

↑ Abaltzisketako autobus hau Ignazio Zubeldiak erosi zuen. Iturria: Ermentaño (Abaltzisketa).

Konstantino Galartzak eta Luis anaiak bazuten autobus bat. Dioniso Etxeberriak ere aipatzen du Jose Mari Oterminek egindako elkarrizketan, bere etxekoei gertatutako zerbeit:

“Bazkaltzen ari ziren etxeberritarrak. Tartean ziren Konstante eta bere senideak. Eta ate joka arrapaladan sartu zen soldadu taldea: “¿Son vuestras estas chaquetas? Sí, claro. ¿Y ese autobús? También, nuestro. Pues nos lo llevamos todo. Eta osaba Konstante behartu zuten pistola buruan jarrita autobusa eurekin eramatera. Durangora joan omen ziren eta autobusa han utzi beharra izan omen zuen. Gero jakin omen zuten erre zutela”.

Ugarteko arandiatarrek ere bazuten autobusa eta horiek ere desjabetuak

izan ziren. Beranduago, Valentzian aurkitu zuten, nahiko matxuratuta noski, baina Lazaro eta Rafael bertara joan eta etxera ekarri zuten. Hauek ere, geroago, Ignazio Zubeldiari saldu zioten aipaturiko autobus-linea, elkarren lehian sutsu ibili ondoren. Abaltzisketako eta Konstantena ere, azkenean, Ignazio Zubeldiak erosi zituen eta bera egin zen autobus linea guztien jabe.

↓ Arandiatarren autobusa, Ugarten. Iturria: familia.

3.2.6. FUNTZIONARIO ETA UDAL LANGILE NAZIONALISTAK KARGUGABETUAK

Horretara ere heldu ziren matxinatuak. Dena zitzaien zilegi hainbatetan aipatutako Espainia Berria eraikitzeko. Hari horretatik jarraituz, eta Sabino Arana Fundaziotik jaso dugunez, funtzionario eta udal langile hauek kargugabetu eta kaleratu zituzten:

GORDAILU-ZAINA	Etxeberria, Ramon	Jauregi txiki	Nazionalista
SENDAGILEA	Lobato, Frantzisko	Amezketako sendagilea	Udalaren ustez, Fronte Popularrekoa. Berak, zigorra jaso ondoren dioenez, frankista sutsua
ALEGIAKO BOTIKARIA	Jimeno, Aurelia	Alegiako botikaria	Nazionalista
MENDI-GUARDA	Sagastume, Frantzisko	Urtxulategikoa	Nazionalista
ZENTRALEKO LANGILEA	Etxeberria, Lorentzo	Arantzasti errota	Nazionalista
MIKELETEA	Zabala Atin, Ignazio	Jakuetea	Mikeletea
KAMINEROA	Beain Barrena, Damian	Jauregi barrena	Kamineroa

Ondorengo funtzionarioek, Errepublikaren aldekoak ez zirelako, hau da, karlista zirelako, euren lanpostuetan jarraitu zuten:

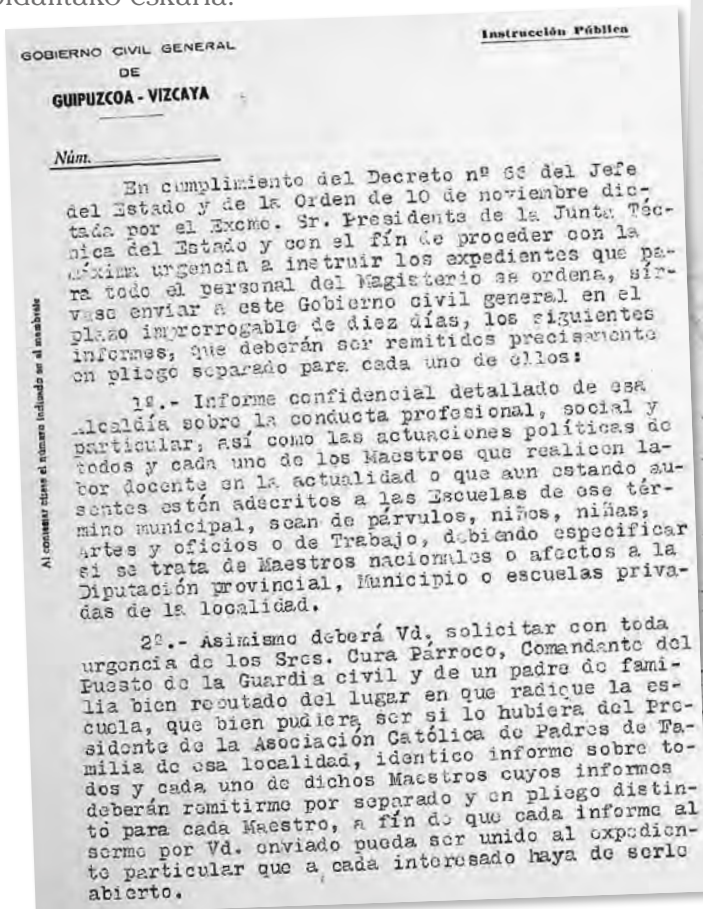
AGUAZILA (Alondegiko arduraduna, erlojuaren zaintzailea eta telefonoaz arduratzen zena)	Altuna, Antonio M ^a	Udaletxea	Falangista - Tradizionalista
MENDI-GUARDA	Balerdi, Jose Antonio	Arretxea	Falangista - Tradizionalista
JUGLARRA	Etxeberria Olano, Antonio (Anton Fitero)	Ezkiatanea	Falangista - Tradizionalista
DEPOSITARIOA edo GORDAILU ZAINA	Zubeldia, Pablo	Txikillo	Falangista - Tradizionalista
SENDAGILEA	Gorostiaga, Esteban	Amezketako sendagilea	Falangista - Tradizionalista
ALBAITARIA	Munita, Gregorio	Kanpotarra	Independientea
UDAL IDAZKARIA	Imaz Agirre, Juan Maria	Amezketako idazkaria. Jaiotzez ataundarra, eta bizi Amezketako apaizetxean.	Falangista - Tradizionalista

Militarren aginduz osatutako Udal frankista berria jarri ondoren, agintarientzat ez zen bidezkoa pentsaeraz nazionalista eta errepublikano usaina zuten kargu publikoak lehenean mantentzea. Kaleratze hauen iturburua 1939ko otsailaren 10eko Langile Publikoen Kaleratze Legean datza.

3.2.7. IRAKASLEAK ZIGORPEAN

Matxinatuek bazekiten, ongi jakin ere, irakasleen lanak euren aurkako emaitzak eman zitzaizkeela; hau da, ikasleak eta gurasoak altxamenduaren aurka jar zitezkeela. Horrela, Espainia Berria eraikitzeko lanetarako kontrako susmorik txikiena izanda ere, berehala eskatzen zituzten udaletxean horien ideologia eta portaeraren txostenak. Eta Udalak bidalitako erantzunetan oinarrituta, baita berehala bota ere lanpostuetatik.

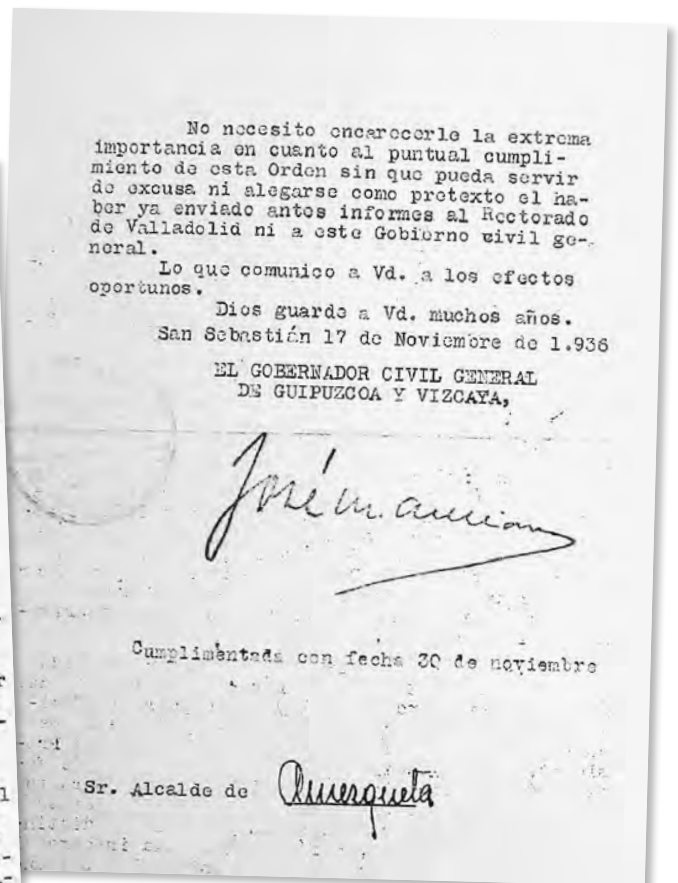
Dotrina horren adierazle garbia da Gipuzkoako eta Bizkaiko Gobernu Zibiletik udaletxeetara bidalitako eskaria:

Beraz, irakasleek bazekiten edonoren testigantzek edota soil-soilik esamesek eragin zezakeela euren lanpostuan.

Udal agirietatik jaso dugunez, hona garai hartako irakasle batzuen izenak: Felix Lopez Molinero, Rufino Morellan Garzia, Joxepa Puldain, Lutxi Puldain, Antonio Oyarbide Arrondo, Concepcion Larreta, Catalina Velilla Molina, Margarita Perez San Roman Madinabeitia, Antonio Torregaray Gurruchaga, Aurora Gomez de Segura, Lucio Lopez de Ipiña...

Horietako batzuk izan zituzten gorabeherak garaiko agintariekin. Zehazki gertaturikoak jakiteko udal agirietara eta estatukoetara⁵⁸ jo dut. Hona, emaitzak:

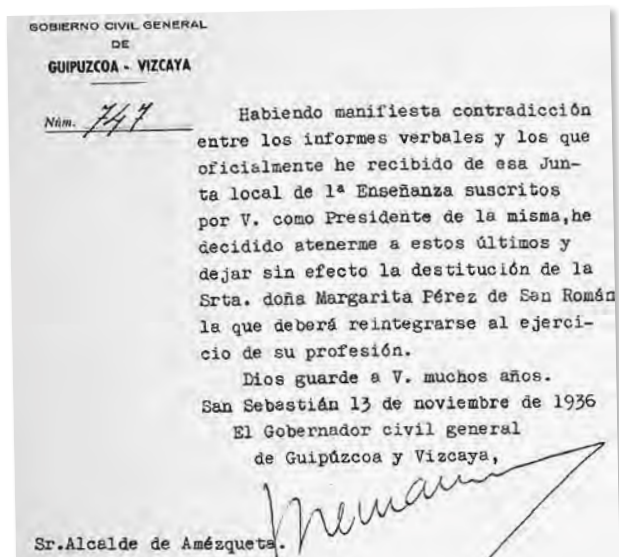

↑ Iturria: AUA sig. 11 (4).

58 'Víctimas de la Guerra Civil y Represaliados del Franquismo'.

➤ MARGARITA PEREZ DE SAN ROMAN

Dakidanez, udal agirietan oinarrituta noski, Margarita Perez de San Roman ezkertiarra zela esanez jasotako ahozko testigantzak alboratuz, Udalaren testigantza idatziari egin zion jaramon Gobernu Zibilak. Hona horri buruzko agiria:

↑ Iturria: AUA sig. 11 (11).

Geroago, ordea, badakigu zigortua izan zela.

➤ FELIX LOPEZ MOLINERO

(PARES Educación) Gobernadore Zibilak bere lanpostua uztera behartu zuen. Eta bere orde, behin-behinean noski, alkateak hautatutako herriko apaiz bat jarri zuten bere orde.

↓ Iturria: AUA sig. 11 (3).

➤ LUTXI PULDAIN

(PARES Educación) Hau ere zigortua izan zen. Beraz, lanpostua utziarazi zioten.

Salaketez ari garenez, Joxepa Puldainek ere (Jose Antonio Puldain alkate ohiaren alabak) jaso zuen salaketaren errainu beltza. Hauxe dio Dionisio Etxeberriak Jose Mari Otermini eskainitako elkarrizketan:

“Guk Segoviako maisu bat genuen, gogorra, zumea ederki maneiatzen zuena. Guk ez genuen batere gogoko. Geroago Joxepa Puldain amezketarraren eskutan jarri gintuzten, eta horrekin oso gustura. Jatorra zen, irakasle ona, eta guk estimuan genuen. Behin, Joxepa Puldain irakaslea negarrez ikusi genuen eta jakin genuen Segoviako maisuak jarritako salaketa medio, kaleratu egin zutela eskolatik. Gure haserrea handitzen joan zen. Kuadrilla bildu (Bentako Fermin, ni, Joxe Estankokoa,...) eta erabaki genuen maisuaren etxea harrikatu behar genuela. Pentsatu eta egin. Gauean, iluntasunaren babesean, gogoz harrikatu genuen, eta harri horietako batek sukaldeko leihoko kristala apurtu eta afaltzen ari zirenen artean erori omen zen. Han ziren oihuak eta sokorro deiak!” Gu, berriz, korrika ihesi”.

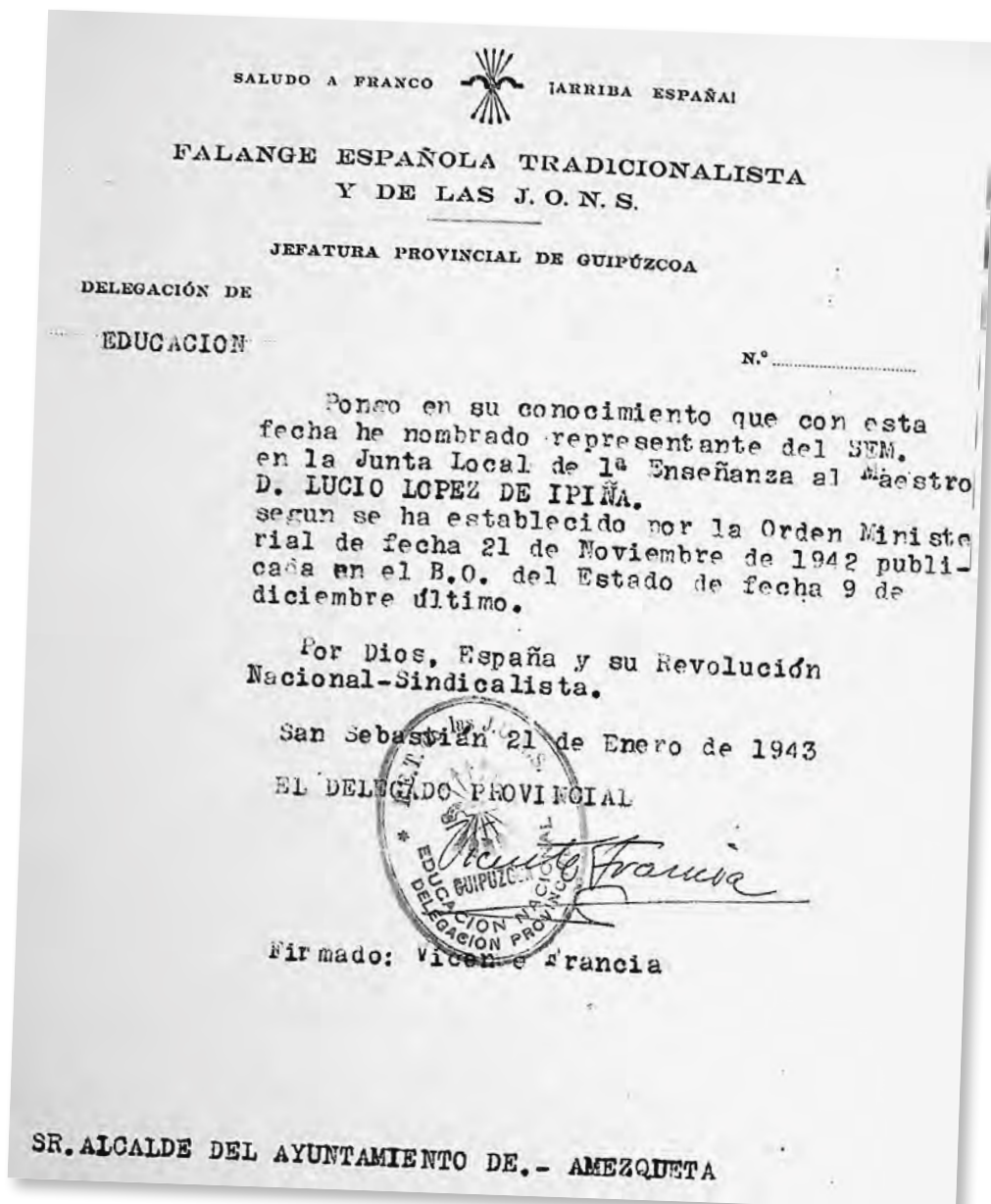
Egun batzuetara, udaletxera joateko deia jaso zuten. Bertaratzean, Guardia Zibilak han zeuden. Horrela kontatzen du pasadizoa Dionisiok:

“Guardia Zibilek dena zekiten guk egin dakoaz eta gogor hartu gintuzten. Baginen han galtzontziloak ederki zikindutakoak! Jarrarian, Donostiara joan beharra izan genuen, “Tribunal de Menores” delakora eta han epaileak sermoi ederra bota ondoren, hauxe esan zigun “Por esta vez os dejo libres, pero a la siguiente, a la cárcel”. Ederretik libratu ginen! Estu eta larri joan ginen Donostiara, baina itzulerakoa jiji-jajaka egin genuen!”

Dionisiok bere testigantzan Joxepa Puldain irakaslea aipatzen du zehazki. Hala ere, behar bada, Lutxi esan nahiko zuen. Izan ere, egia bada ere Joxepa irakaslea zela, ez dugu uste Amezketan egon zenik; ez dugu, behintzat, lekukotasunik eta ziurtasunik.

3.2.8. HEZKUNTZA, FRANKISTEN BEGIRADAPEAN

Bestalde, irakasleen artean behar zuen matxinatuen gobernuak ordezkaria eta 1943an Luzio Lopez de Ipiña hautatu zuen. SEM erakunde sindikaleko ordezkaria zen eta bere ardurapean zegoen irakasleen matxinatuekiko atxikimendua zaintzea, zuzentzea eta sustatzea.

↑ Iturria: UAU sig. 11 (12).

Esandakoaz gain, eta hezkuntza alorrean, oso esanguratsua da 1936ko abuztuan *Junta Carlista de Guerra de Guipuzcoa*'-k Udalera igorritako agiria:

"Palanca esencial para esta obra de transformación del espíritu español es la enseñanza que, por consiguiente, ha de ser en lo sucesivo fundamentalmente católica y netamente españolista sin paliativos, sin remilgos de ninguna clase. Las autoridades representativas de este movimiento dedicarán especialísima atención a la Enseñanza, conscientes de la decisiva importancia que ella tiene para la formación del espíritu de la nueva España. La bandera española ondeará obligatoriamente en la fachada principal de todas las escuelas y centros de enseñanza, tanto públicos como privados. El Crucifijo presidirá todos los locales destinados a clases... La enseñanza, tanto en las escuelas públicas como en las privadas, ha de ser eminentemente católica y españolista. Será obligatoria la instrucción del Catecismo, de la Historia Sagrada y de la Historia de España. A los niños que solo sepan el vascuence, se les dará la enseñanza en vascuence, pero se les enseñará además con especial empeño el castellano. A los niños que puedan entender la enseñanza en castellano se les dará aquella en esta lengua".

Bide beretik jarraituz, etengabea izan zen hezkuntzaren ezaugarriak eta mugak ezartzeko ahalegina, Bigarren Errepublika garaiko portararak eta orientabideak deuseztatuz. Hala, dekretu berria jaso zuen gure Udalak⁵⁹.

"El hecho de que durante varias décadas el Magisterio en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional, hace preciso que en los solemnes momentos por los que atravesamos se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública, trámite previo a una reorganización radical y definitiva de la enseñanza, extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevada nuestra Patria".

↑ Eskola frankistaren eredua, beharrezko ziren sinboloak agerian dituela. Iturria: Internet

Nazional-katolizismo hori, zirkular berak dioenez, arras patriotikoa izango da eta eskolari dagokio, hain zuzen, "Espainia Berria" eraikitzea.

⁵⁹ 1936ko azaroaren 8ko Dekretua.

Horregatik, eskolaren egitekoa izango da hau-
rrengan espainolismorik amorratuena txertatzea.

"Se acabó el desdén para nuestra Historia. Terminó la agresión traidora para todo lo español. Nuestra infancia ha de querer a su Patria ardorosa y entrañablemente, y para ello es preciso conocerla en sus días de gloria, y para exaltarla, y en sus páginas de sufrimiento, para quererla con el infalible cariño de hijos, dispuestos en todo momento a repetir, como lo estamos demostrando, las grandes empresas civilizadoras de nuestra España Imperial. Una Escuela donde no se aprende a amar a España, no tiene razón de existir".

Idea nagusi horien zehaztapen modura, 1936ko abuztuaren 31n, Tolosatik, 'Junta Carlista de Guerra de Guipúzcoa' delakotik gaztelaniaz jasotako agiriak dio oso garrantzizkoa dela hezkuntza Espainia Berria eraikitzeko eta egiteko hori gauzatzeko hona euskaraz jarrita irakasle guztiek 'men' egin behar dituzten arauak⁶⁰.

- Irakasleek eta hezkuntzako arduradun guztiek mugimenduaren aldekoak izan behar dute, eta ez direnak langintza horretatik kaleratuak izango dira.
- Hezkuntzaren oinarrian egongo dira espainiar nazionalismoa eta erlijio katolikoa.

• Espainiako bandera eskola guztietako fatxadan agerian egongo da. Ikasgeletan, berriz, gurutzea eta Espainiako mapa handi bat izango dira ikusgai.

• Katekesia, historia sakratua eta Espainiako Historia garrantzi handikoak dira. Klase hasieran 'Aita Gurea' errezatuko da.

• Irakasle eta ikasleak Meza Nagusira joango dira.

- Euskara hutsean bizi direnei euskaraz irakatsiko bazaie ere, ahaleginak eta bi egingo dira gaztelania ikas dezaten. Edonola, gaztelania zerbait ulertzen dutenei, gaztelaniaz irakatsiko zaie.

Hori guztia betetzen zen ziurtatzeko, Manuel Jimenez Cachón izendatu zuten ikuskari kargurako.

60 1938ko abenduaren 13an Hezkuntza Ikuskaritzatik jaso.

↑ Bilera, Tolosan. Iturria: Euskal Memoria.

Beste agindu zorrotz hauek ere igorri zitzaizkion alkateari 1936ko azaroaren 8ko Dekretuan:

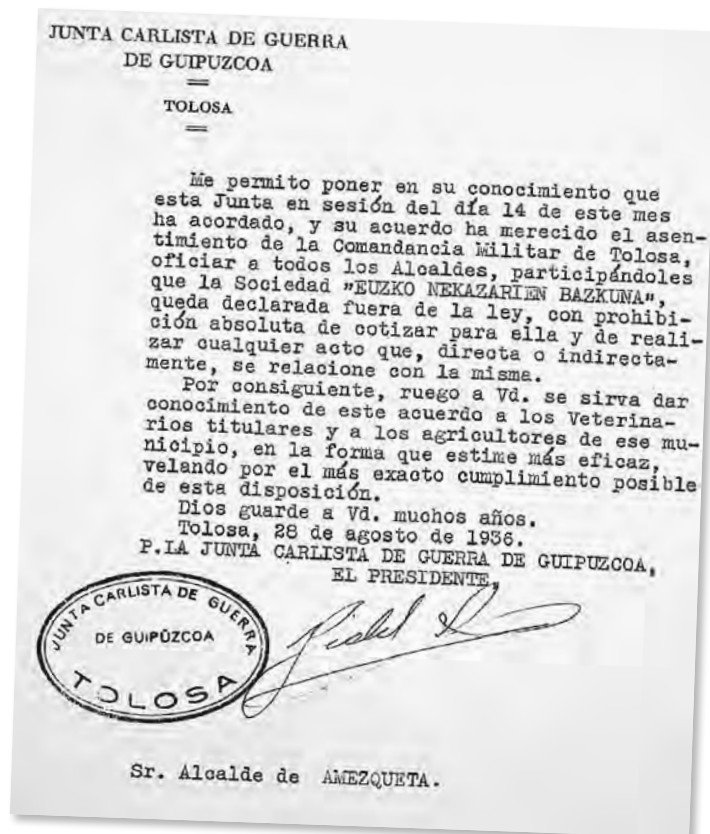
“Eskolan sartu aurretik, egunero, espainiar banderari omen eginez, mantso-mantso bandera igo behar dela, eta bitarte horretan irakasleak eta ikasleak besoa altxatuta egon behar dutela. Eta hori guztia ikuskariak zainduko duela adierazten zaio.”

3.2.9. “Euzko Nekazarien Bazkuna” (E.N.B.) LEGEZ KANPO

Aipatutako Elkartea Euzko Alderdi Jeltzaleak sortutako nekazal erakundea zen. Eratze prozesuan hainbat bilera egin ziren eta azkenean 1933an abian jarri zen Polikarpo De Larrañaga apaizaren gidaritzapean. Oinarrian zuen base-riaren defentsa, hobekuntza eta nekazaritzan zihardutenen bizi baldintzak hobetzea. Apurka-apurka herri asko eta asko bildu ziren proiektura. Horien artean zeuden Abaltzisketa, Alegia, Itsasondo..., baina Amezketa ez zen horiekin elkartu. Gipuzkoan bizi izan zuen hedapenik trinkoena, eta gero Bizkaian.

Iturria: AUA sig.138-25-(5). →

Nekazaritza eremuko antolaketak ez zituzten begi onez ikusi agintari kolpistek, eta gutxiago nazionalista kutsukoa izanik. Legez kanpo jarri zutenaren berri alkate guztiek jaso zuten 1936ko abuztuan. Egia esan ez dakigu Amezketako nekazariengan izan zuen eraginik. Edonola ere, aukera hori legez at jarri zuten. Hona agiri ofiziala:

↑ Mikeleteak. Iturria: Ignazio Zabala Atin-en familia.

3.2.10. MIKELETEAK, LEGEZ KANPO

Indar armatu horren izena Kataluniatik datorrigu (miguelete, miguelot...). Indarrean egon ziren Gipuzkoaz gain beste lurralde askotan: Katalunian, Valencian, Aragoien eta gero Andaluzian ere bai.

Gerra Zibilaren aurretik, Gipuzkoako Foru Aldundiak sortutako indar armatua izan zen, eta ibilbide luzea du bere historian, lehen karlistaldiaren ondoren sortu baitzen, 1844an. Bere helburuak ugaritzen eta aldatzen joan baziren ere, nagusienak hauek ziren: aurrezki kutxak zaintzea, bideak zaintzea, aduanak kontrolatzea, lapurrak eta gaizkileak jazarri eta atxilotzea, arrantzako eta ehizako legeak betearaztea, indarrean zen estraperloa ekiditea, ijitoak herritik urrunaraztea etab. Horrela iraun zuen XIX. mendea osoan.

Janzkera ere dotorea eta nabarmena zuten. Txapela gorria, kapa urdin iluna, barrutik kolore

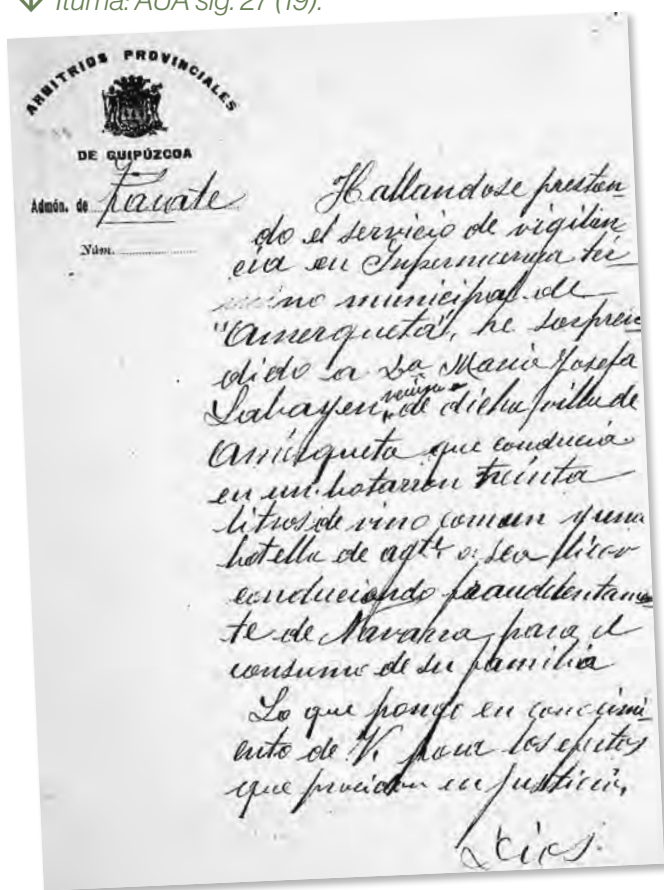
gorriko gerriko beltza eta galtza gorriak. Armatzat fusil bat eta matxete bat. Ofizialek, berriz, sablea gerrian zintzilik.

Mikeleteak protagonista esanguratsuak izan ziren Gerra Karlistetan. Eta Espainiako Gerra Zibila lehertzean, mikelete gehienek errepublikazaleen alde egin zuten eta Gipuzkoa galtzean Bizkaira mugitu ziren eta hura izan zuten guda-esparru. Euskal Gudarostean postu esanguratsuak izan zituzten; izan ere, lurraldea ezagutzen zuten eta armen erabileran beste edozein baino trebeagoak ziren.

Mikeleteen indargabetze prozesua 1936ko irailaren 13an hasi zen, eta 23an mikelete izateari utzi zioten, lan-gabetze eta kaleratze arauak onartzean. Azkenik, 1937ko ekainaren 23an, matxinatuek Kontzertu Ekonomikoa indargabetu zuten, eta ondoren, abuztuaren 25ean, zigor modura, Gipuzkoako Mikeleteen eta Bizkaiko Foralen erakundeek bere izaera galdu zuten.

Amezketarrontzat Zarate eta Zarateko mikeleteak ez dira gai arrotzak. Badira udal artxibategian, mikeleteek estraperloan harrapatu (ardoarekin batez ere), isuna jarri eta epaiketara deitutako amezketarrak. Hona, Maria Josefa Labaieni eta Arrantso baserrikoari jarritako denuntzia:

↓ Iturria: AUA sig. 27 (19).

Gehiago ere izan ziren denuntziatutakoak. Pedro Sagastume ere harrapatu, denuntziatu, epaiketa egin eta jaso zuen legearen araberako zigorra. Honela labur daiteke sententzia:

"El denunciado se reafirma en que había traído 22 litros de vino común y que posteriormente lo depositó en el ayuntamineto. Una vez realizado el juicio el secretario dijo que debía condenar al denunciado Pedro Sagastume y Lizeaga al pago de 13,56 pesetas como adeudo provincial y 11 pesetas por el municipal."

Indar armatuak izan arren, orohar, esan daiteke herritarren estimazioa bazutela. Martin Itsaso (Albizturkoa) oso maitatua zela adierazten du Jose Mari Saizar idazleak, bihotz oneko gizontzat zutela. Estraperlo garaiko kontrabandistak bere biziraupena ziurtatzeko aritzen zirela ulertuta, eskuzabal jokatzeko omen zuten.

Zaraten, azken urteotan gauzatu den "AZKEN MUGA" festan, hiru mikeleteren senitartekoak elkartu ziren eta honela adierazten dituzte haien testigantzak bere lanean Joxemi Saizarrek⁶¹.

➤ JOSE VALLEJO JAKA

Berastegi (1896-1969). 1919an sartu zen mikelete eta Zaraten bitan egon zen: 1919tik 1924ra eta 1925etik 1934ra. Tartean Zumarragan aritu zen eta ondoren Zumaian, Gerra Zibilak harrapatu arte. Gerran Eusko Gudarostean aritu zen Bilbo erori arte. Santoñan kartzelan izan ondoren, Tolosara itzuli zen eta 1948an berriro mikelete modura onartzea lortu zuen, nahiz eta orduan udal zergak kobratzeko gorputza deitu. Ilarratzun eta Otzaurten aritu zen 1961ean erretiratu arte.

↑ Zarateko mikeleteen egoitza edo kuartelaren egungo egoera. Iturria: Ignazio Zabala Atin-en familia.

⁶¹ Joxemi Saizar: 'Mikeleteak Azken Muga' lana.

➤ MARTIN ITSASO

Albizturren jaio zen 1896an eta Zaraten hil zen 1955ean. 1940an sartu zen mikelete eta bi urte eta erdi Uliko postuan aritu ondoren, Zaraten aritu zen 1942tik 1955era arte, bertan hil baitzen lotan zegoela, bihotze-koak emanda. Zaraten aritu zen azken mikeletea izan zen.

➤ IGNAZIO ANTONIO ZABALA ATIN

Amezketan jaio zen 1888an, eta Alegian hil zen 1966an. 1908an sartu zen mikelete eta 1914tik 1923ra aritu zen Zaraten. Aurretik artzaina izana zen eta mikelete sartu zenean Amezketan eta Iruenen aritu zen lehendabizi. Geroago, berak hala eskatuta, Zaratera destinatu zuten eta ondoren Alegian aritu zen gerra iritsi arte. Hau ere Eusko Gudarostean aritu zen gerra galdu arte, eta kartzela ezagutu zuen Bilbon.

Berari buruz jasotako informazio gehigarrietatik, oso argia ez bada ere, haxe jaso dugu 'Alegia (1936-1945)' liburutik Ignazioz:

“Gerra garaian, errepublikazaleekin borrokatzen egon zen, Gazteluko fronte gogorrean, esaterako. Bere iloba Maria Rosario Zabalak argitu digunez, ia eskuan tiroa ematekotan egon zen aitona, gerraren gogorkeriak eraginda.

Tropa frankistek atxilotu eta 1937ko ekainaren 30erako Arriaga Antzokian ezarri zuten behin-behineko kartzelan atxilotuta egon zen. Garai hartan, 49 urte zituen. Bere deklarazioen arabera, armak portueta-ko frontean eta ordena publikoa mantentzeko erabili zituen. Donostiatik Bilbora lekualdatu zuten eta bertan, Gizarte-Laguntzak

ematen ibili zen. Behin frankistak Bilbora sartzean, beraiek agindutako zerbitzuak bete zituen. Ez zuen inongo alderdi politikoetan parte hartu. Bere aurkako kargurik ez zegoen, frontera borrokatzera aginduei men eginez joan zela berretsi zuten. Ez zuten auzipetu.

Gipuzkoako Foru Aldundiak 1936ko azaroaren 26an bere postutik kaleratu egin zuen. 1937ko abuztuaren 25eko dekretuaz, agintari frankistek mikeleteak desegin zituzten. Horren eraginez, gerra ostean, Altzoko kaolin minan lan egin behar izan zuen”.

Matxinatuek legez Mikeleteen gorputza legez desegitean, lurralde arteko mugak desagertu egin ziren, eta horrek estraperloari ateak ireki zizkion. Hori ekiditeko, ordea, mikeleteak falta ziren. Mikeleteen hutsunea nolabait betetzeko eta estraperloa ekidin nahian, falangistek heldu zioten, behin-behinean bazen ere, mugak zaintzeari. Arduradun horietako bat Ziriako Artolazabal Txintxurreta izan zen ‘Jefe de Vigilancia de Falange Española y de la J.O.N.S.’.

Atxilotuetako bat Frantzisko Sarasola Otamendi izan zen, Mendiko baserrikoa, 60 litro ardo Nafarroatik legez kanpo ekartzeagatik. Epaiketa administratiboa udaletxean egin eta sententzia ezarri zioten:

“Pago del décuplo de los derechos provinciales y séxtuplo de los municipales, además del adeudo natural que procede en cada caso y pérdida del género y corambres presentados con dicho género”.

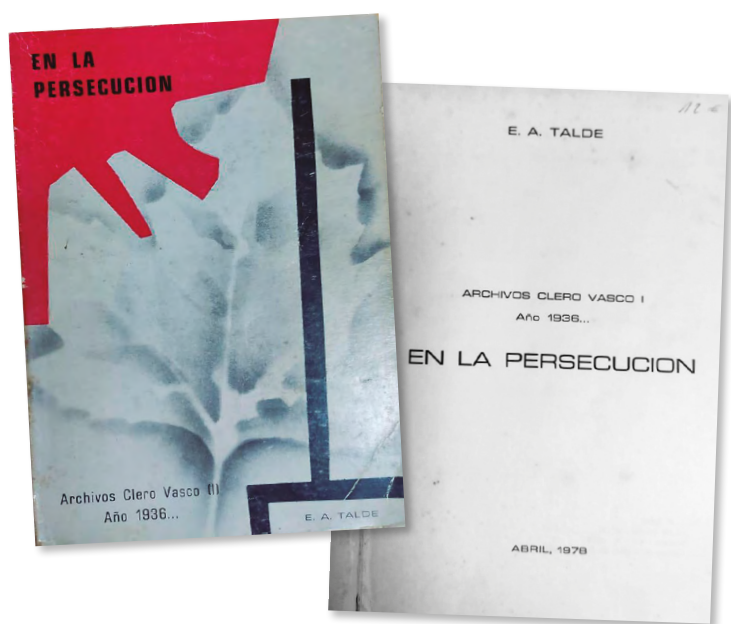
3.2.11. AMEZKETAKO APAIZ BATZUK, SUSMOPEAN

Zigortutako beste sektore bat apaizena izan zen, horietako batzuen irakaspenak frankisten aurkakoak baitziren. Batzuk espetxeratuak izan ziren; beste batzuk erbesteratuak, eta azkenik badira fusilatuak ere. Garai hartan, zenbait apaiz espetxeratu bazuten ere, gehienak zeuden herri-tik irtenarazi eta seminarioan egonarazten zituzten. Ondoren, beste parrokia batetara bidaltzen zituzten.

Garai horretan Amezketako parrokian zeuden erretore eta apaizak, D. Frantzisko izan ezik, Francoren aldekoak ziren. Baziren, ordea, Amezketan jaiotako apaiz nazionalistak, eta horrexegatik zigorra jaso zuten. Jose Mari Oterminek ematen du *'Amezketan bide luze bezain malak'* liburuan, Amezketakoak izan eta diktadurak zigortutako batzuen berri. Horrezaz gain, ere erabili ditugu beste informazio iturri batzuk⁶².

Bi liburu izan ditut eskura eta bertan oinarrituta izan dut Amezketako apaiz zigortuen berri. Hona horietako baten azalak:

Hona horietako baten azalak.

➤ JOSE ARANDIA MURGIONDO

Ugarte auzoko Segoretxe etxeko semea. 31 urte zituen Gerra Zibila lehertu zenean. Andoingo koadjutore zela agintari militarrek eskatu zien eliza-agintariei zigor zezatela. Horren ondorioz, Gasteizko Seminarioan itxita egotea zigortu zuten. Geroago, zigorrarekin jarraituz Azpeitira lekualdatu zuten. Hori 1937an gertatu zen eta Azpeitiko koadjutore kargua izan zuen.

➤ ANJEL ARANDIA MURGIONDO

Jose Arandiaren anaia. Beraz, Jose anaia bezala, Amezketako Ugarte auzoan jaio zen, Segoretxe etxean. Nazionalista joerakoa izaki, errepresioak bortizkien jo zuenean, besteak beste, Joserekin batera, Amezketako Zuzitze aldean ezkutatuta egon ziren.

➤ JOSE RAMON ARIZMENDI ETXEBERRIA

Amezketakoa, 28 urtekoa. Jauregi txikiko semea. Kaperau Lazkaoko Bernardetarretan. Espetxeratu, zigortu eta deserriratu izan zen. B.O.V.35-VII-1. Isuna: 1.500 pezeta. Espetxea: San Jose babes-etxea (Donostia), eta Gasteizko Seminarioa. Aske, epaiketarik gabe. Auzo batean ezkutatu ere egon zen. Gero, deserriratzea: Araba (Añanako Gatzaga, 1943, 11 urte.)

➤ RAMON ETXEBERRIA AIERBE

Amezketakoa, 32 urtekoa. Irakaslea, Zuzendari Espirituala Gipuzkoako apaiztegia. Kargutik kendu eta Bizkaiko (La Arboledara, 1938) deserriratu zuten. Ondoren, Donostian finkatu zen eta Gogo-Jardun Espiritualak emateaz arduratu zen. Donostia, 1941.

⁶² 'En la Persecución' eta 'Con nuestro pueblo... por la libertad' liburuak. Archivos Clero Vasco, año 1936 E.A. TALDEaren liburua. 'Historia Documental de la Guerra'. Astillarra.

➤ KAIETANO ETXEBERRIA ZURIARRAIN

Arantzasti errotan jaio zen 1908an. Apaiztu ondoren Araiaiko parrokian aritu zen lehenik, Araban. Jarraian, Beasainera bidali zuten. Musikarako zaletasuna zuen eta eremu horretan lan asko egin zuen: musika eskolak ematen zituen, gogotsu aritu zen korua zuzentzen eta bakarlari modura ere bai kantatzen. Nazionalista zelako espetxe zigorra jaso zuen, hau da, Gasteizko Seminarioa bidali zuten frankismoko agintariek.

↑ Kaetano Etxeberria Zuriarrain organoa jotzen.
Iturria: familia.

➤ FRANTZISKO GARMENDIA ALTUNA

Baliarraingoa, 63 urtekoa. Amezketako koadjutorea. Gerra hasierako garai nahasi hartan Tolosako komandantziara deitu zuten Jose Antonio Puldain eta Lorentxo Etxeberriarekin batera. Eta sermoiak euskaraz egiten jarraituz gero atxilotzearekin mehatxatu zuten. Estutasun horrek-edo eraginda, ondoeza egin eta ziplo erori zen komandantearen aurrean. Etxera eraman eta handik hiru egunera hil zen.

Udal heriotza agiriak hau dio zehatz-mehatz:

“En la villa de Amézqueta, a veinte de Diciembre de 1937 se dio sepultura eclesiástica al cadáver de Ignacio Maria Gar-

mendia Altuna, Presbítero Coadjutor de la parroquia, de sesenta y tres años de edad que falleció según prescripción facultativa a la una de la madrugada del día de anteayer a consecuencia de un ataque cerebral”.

Aurrez aipatutako bidetik, hau da, ‘E. A. TALDE. Archivos Clero Vasco I/Año 1936/ EN LA PERSECUCION’ liburutik, aurrez esandakoa balioztatzeko eta sakontzeko baliagarri zaigun informazio hau jaso ahal izan dugu:

“Francisco Garmendia Altuna, natural de Baliarain, coadjutor de Amezqueta, de 63 años, molestado al entrar los Nacionales, fue llamado a la Comandancia de Tolosa con la amenaza de detención por predicar en euskera. Le dio un ataque, cayéndose al suelo ante el comandante. Llevado a casa murió a los tres días”.

➤ JUAN GARMENDIA

Liburu berean jaso ahal izan dugu Juan Garmendia apaizgaiaz honako hau:

“Expulsado del Seminario de Vergara por haber manifestado disgusto de entonar himnos políticos dentro de la Iglesia”

Juan Garmendia, Baliarraingoa jaiotzez, Amezketan koadjutore zegoen Frantzisko Garmendiaren iloba zen. Umezurtz geratu zen bi urterekin, amarik gabe. Horrela, mutil koskorra zela osaba apaizaren-gana ekarri zuten Amezketara. Don Juan apaiza bi izebekin bizi zen *Alberge Bixente* etxe ezagunean, eta seguraski horiekin hobeto heziko zelakoan ekarriko zuten Amezketara. Dakiguna da Amezketan eskolatu zela eta monagillo izanik osabari laguntzen ziola elizako lanetan. Beti oroitzen zuen Ezkelberro izeneko baserrira nola lagundu zion.

Ikasteko asmoz eta osabaren bultzadak eraginda seminariora joan zen. Beraz, gaztaroa

Amezketan igaro zuen, ikasturtean zehar seminarioan ikasten eta uda sasoieta osabari elizako lanetan laguntzen, besteak beste.

Ume aroko bizipenek (amarik gabe...) tristura barneratu zioten. Seminarioko denboraldian ere barne tristurak gaina hartu zion. Lagunek tar-

kendu zizkioten) eta bestetik frankisten portaera beldurgarriak, 1936an Iparraldera ihesi joatera bultzatu zuen.

↑ *Pio Montoya. Iturria: 'Alegia 1936-1945' liburua.*

↑ *D. Frantzisko eta Juan Garmendia. Iturria: familia.*

Apaiztegian ezagutu zuen Nemesio Bello Portu, Jabier Bello Portu musikari ospetsuaren anaia. Hura ere seminariotik botatzear egon bazen ere, azkenean ez zen horrela gertatu, eta apaiz izatera heldu zen. Gerora ere etxekoa zuen Juanen familiak aipaturiko Nemesio Bello Portu.

Juanen emazteak gorderik du etxean Nemesiok seminarioan zirela oparitu zion gaztelaniazko hiztegia: "Diccionario Enciclopédico Ilustrado", Jose Alemanyrena. Farrez adierazi zidan motz ikusiko zuela bere Juan gaztelaniaz, eta horregatik oparituko ziola. 1994ko urtarrilaren 6an hil zen.

➤ PIO MONTOYA

Amezketakoa ez bazen ere, izan zuen lotura Amezketarekin. Bazituen ondasunak Amezketan: Zabalbarrena baserria, eta lurren batzuk. Bestalde, esaten da Amezketako udal-kartzelan egondako batzuk askatzeko ahaleginak egin zituela.

Apaiza eta musikaria izateaz gain, bi ezaugarri zituen: aberatsa eta abertzale-euskarazalea izatea. Azken bi ezaugarri horietan oinarrituta, batetik desjabetzeak jasan zituen (ondasunak

Gerraren atzaparrak Alegiara iristean, egun gutxira, jakin zuen bera atxilotzeko agindua heldu zela. Artasoroz artasoro ihesi joan zen Lizartzara, eta gero Iparraldean bukatu zuen. Bost urtez egon zen erbestean. Lehenik Belloch-eko monastegian, eta jarraian Kanbon. Gasteizko apezpikua, Mateo Mujika, berarekin egon zen denboraldi batean. Erbestetik ere Euskal Herri-ara begira aritu zen lanean. Bazekien European zehar barreiatuta zebiltzan euskaldunak ugari zirela gerrari iskin egin nahian, eta guztiz sakabana ez zitezen 'Anayak' aldizkariaren sortzaileetako bat izan zen. 1948an, beste apaiz-kide batzuekin 'EGIZ' aldizkaria sortu zuen.

Laguna zuen 'Aitzol', Jose Ariztimuño, frankistek amorraraziot atxilotu, Ondarretako kartzelan torturatu eta Hernaniko hilerrian fusilatua.

Egindako eta izandako guztiagatik oso preziatua izan zen, bere arreba Mª Angelesekin batera. Oroimen hori ahanzt ez zedin, 1996ko uztailaren 16an, Pio Montoyaren izena daraman plaza inauguratu zuten Alegian, bere herrian.

Jakina denez, Amezketakoez gain, euskal herriko apaiz asko eta asko zigortu zituzten matxinatuek. Hona, jarraian argazki esanguratsu bat.

↓ *Euskal apaizak atxilotuta Sevillako Carmona espetxean. Iturria: Euskal Memoria..*

3.2.12. EMAKUMEAK: BIGARREN ERREPUBLIKAKO ASKATASUNETIK, DIKTADURAREN MENDEKOTASUNERA

Bigarren Errepublikak emakumeekiko zuen filosofia nahiko aurrerakoa zen. Baina Francok, estatu kolpea ematean, beste eredu tradizionalagoa ezarri nahi izan zuen, Espainia Berriari, haien ustez, hobekiago zetorkiona. Beraz, lorturiko askatasun izpiez desjabetu zituen emakumeak, eskubideak murriztu zizkien.

↑ Emakumeak ilea moztuta. Iturria: Internet.

Espainia Berriak behar zuen emakumea ez zen Bigarren Errepublikakoa, eta nolakoa izan behar zuen Antonio Vallejo Nájerak adierazi zien frankismoko buruzagiei. Armadako Zerbitzu Psikiatrikoetako Komandante eta zuzendaria zen eta emakumeekiko ikuskera aldrebes hau zuen:

“Emakumeen burmuina animalienaren parekoa zen, eta gabezia horien jakitun izanik, jokabide batzuk erabiltzen zituzten. Emakume frankistak bazituen jokamolde horiek. Aitzitik, ordea, emakume errepublikanoek, marxismoak eraginda noski, bide okerrari heldu zioten”.

Horren guztiaren ondorioz, frankismoari zegokion emakumea balore tradizionaletan hezteak: kristau jainkozale eta elizkoia izan behar zuen, ama eredugarria, emetasunaren muina, Espainiaz harro zegoena, fisikoki liraina, ilea

↑ Antonio Vallejo Nájera.
Iturria: Internet

Queipo Llano militar frankistak, bere ohiko arerioekiko gorrotoa aldarrikatuz, irratsaio batean honakoa adierazi zuen:

“Nuestros valientes legionarios y regulares han demostrado a los rojos cobardes, lo que significa ser hombres de verdad. Y de paso también a sus mujeres. Esto está totalmente justificado, porque estas comunistas y anarquistas, predicán el amor libre. Ahora por lo menos sabrán lo que son hombres y no milicianos maricones. No se van a librar por mucho que berreen y pataleen”.

Hauxe zen frankismoaren emakume eredua ↑
adierazten zuen kartela. Estatu frankistak erabilitako iragarkia. Iturria: Internet.

Pilar Primo de Riverak ere harribitxi hau utzi zigun emakumeek pentsatzen zuena adierazterakoan:

“Todos los días deberíamos de dar las gracias a Dios por habernos privado a la mayoría de las mujeres del don de la palabra, porque si lo tuviéramos quién sabe si caeríamos en la vanidad de exhibirlo en las plazas”.

Edertasunaren aldarean ezaugarri horiek goren-gorenean jartzeak berarekin zekarren, zigor modura, emakume errepublikano eta nazionalistei ilea soiltzea eta moztea, hori baitzen emakumeei ezarri ziezaiekeen zigorrik esanguratsuena. Ile motzeko emakumea ez zen emakume ederra. Eta horri gaineratzen badiogu “*errizino olio*a” hartu araziz barruak hustuz kalean gora eta behera ibilaraztea, emakumearen kanpo eta barruak zigortzen ziren.

↑ *Pilar Primo de Rivera. Ideologiaz falangista. Miguel Primo de Rivera diktadorearen alaba eta Jose Antonio Primo de Riveraren arreba. Iturria: Internet.*

Dakidanez, Amezketan ere baditugu sufrikario hori jasotako hiru emakume. Beraz, nahiz eta armadak ez zapaldu espresuki gure lurak, frankisten umiliazioak ezagutu zituzten.

↓ *Rosalí Arandia*

↑ *Pilar Etxeberria*

↑ *Pilar Usandizaga*

Gizonezkoak ageri dira gerra garaiko protagonista nagusi modura. Egiari eutsiz, ordea, emakumeek ere gorriak pasa zituzten.

3.3. Amezketan bortizkien zigortutako norbanakoak eta familiak

Aurrez adierazi bezala, erasoak herritar askok jasan zituzten. Horien artean, ordea, batzuk azpimarratzekoak dira. Ikus ditzagun:

3.3.1. FRANTZISKO LOBATO, AMEZKETAKO SENDAGILEA

Osasun munduan, zerbitzuak mankomunatzeko, ‘partidu’ hitza edo figura erabiltzen zen. Eta Amezketak Abaltzisketarekin batuta, Amezketa-Abaltzisketa partidua osatzen zuen. Eta, udal agiriak diotenez, 1926ko otsailaren 21ean egin zen Frantzisko Lobato herri horien kargu, aurrez soldataren gorabehera guztiak ustez ondo zehaztu ondoren.

Donostian jaio zen, eta garai zailak zetozkio- la sumatuta-edo, laguntzaile modura, santu izen asko jarri zizkioten: Frantzisko Eugenio Eustakio eta Juan Jose. Donostian bataiatu zuten, Santa Maria Basilikan. Aita Hipolito Andres Lobato Garcia zuen (bere jatorria ezezaguna zaigu) eta ama Eusebia Sofia Laborde Garate, Tolosako familia ezaguneko alaba. Medikuntza ikasketak Valladoliden egin zituen, eta praktiken ondoren, Amezketara etorri aurretik, bi urtez aritu zen Goizuetan.

Herritar batzuen ahotik jaso dugu, lehen urtetan behintzat, estimuan zutenen iritzia. Izan ere, garai hartan Amezketa bezalako herri txiki batean urte batzuk egitea ez zen ohikoa. Ondo- rengo urteetan, ordea, Lobato sendagilearen eta

Udalen arteko harremanak (Bigarren Errepublikakoa eta Gerra Zibilekoa) gorabeheratsuak eta ozpin samarrak izan ziren. Sendagilearen aldarrikapen ekonomikoak ez zuten Bigarren Errepublikako Udalen partetik oniritzirik jaso. Horrela igaro ziren Bigarren Errepublikako urteak. Udalak azpimarratzen zuen aurrez adostutakoa betetzen ari zela; baina, aldiz, sendagileak Udalaren borondate txarrez zebilela, ez ziola jaramonik egiten aurrez sinatutakoari. Epaiketara ere heldu omen ziren.

Bestalde, herritar zenbaiten artean bazen susmoa Lobato jaunaren joera politikoa ezkerraldera lerratzen ote zen. Horrela, 1936an, Gerra Zibila hastearekin bat, arazoak beste neurri bat hartu zuen: herritarren denuntzia medio kargua uzteko agindua jaso zuen sendagileak Udaletik.

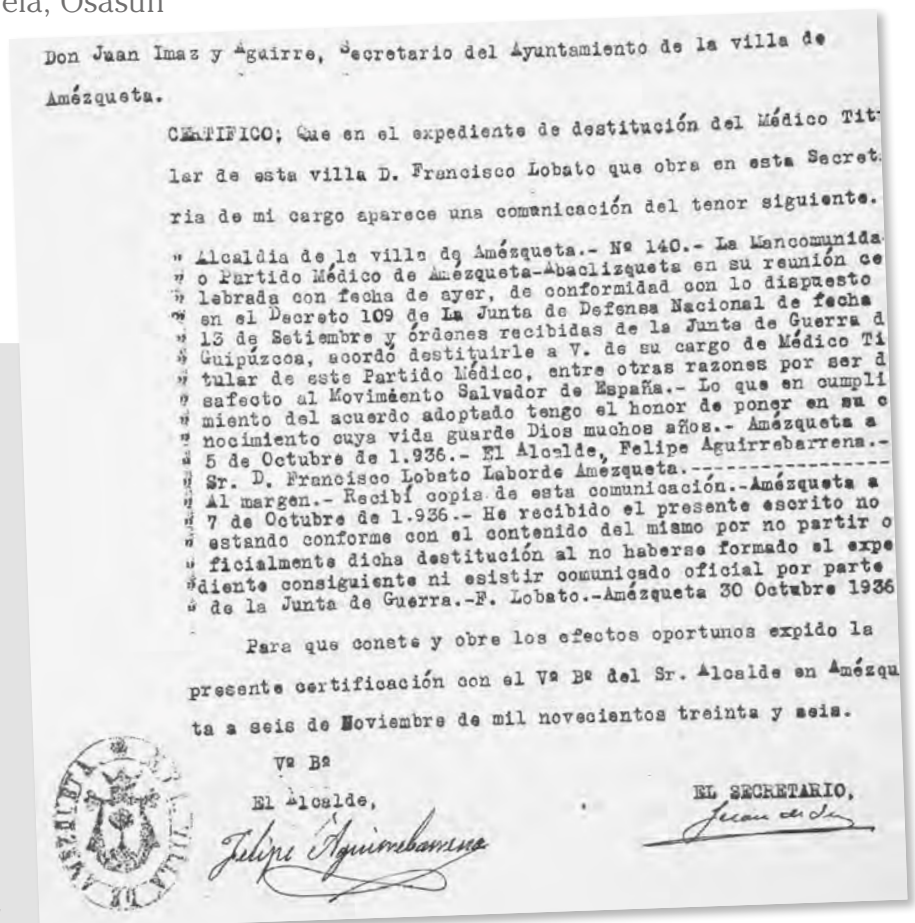
Antza, herritar batzuentzat Lobato jauna errepublikazalea zen eta argi azaldu omen zuen herrian bere hautu politikoa. Horrela, Osasun Arloko Ikuskariak ere izan zuen horren berri eta hori ziurtatzeko asmoz Amezketa Udalari eskatu zion herriko sendagilearen jarrera politikoaz eta sozialaz informazioa emateko. Hauxe erantzun zion Udalbatzaren izenean alkateak:

“Habiendo quedado esta provincia de Guipúzcoa bajo el dominio del Frente Popular, el médico de Amezueta el Sr. Francisco Lobato Laborde manifestó su adhesión a dicho Frente Popular, requiriendo al Ayuntamiento que procediera al reclutamiento de hombres para la defensa del pueblo contra el ejército, profiriendo otras manifestaciones en el mismo sentido de su identificación con la causa del Frente Popular.

Pero liberada esta zona por el Ejército Nacional y enterada la Junta Car-

lista de Guerra y la autoridad Militar de Tolosa del comportamiento de dicho médico durante el dominio rojo, ordenó su inmediata destitución del cargo de Médico Titular, imponiéndole la Autoridad Militar una multa de diez mil pesetas, que hizo efectiva, además de algunos días de detención que sufrió en la cárcel de Tolosa. En virtud de las órdenes recibidas de dichas autoridades, la junta de la Mancomunidad Médica formada por los pueblos de Amézqueta y Abaltzisketa acordó por unanimidad la destitución del Sr. Lobato. Actualmente se halla retenido con prohibición de salir de la localidad”.

Beste batean Gobernuak egindako eskariari erantzunez agiri hau igorri zuten alkateak eta idazkariak:

↑ Iturria: AUA sig. 9.

Lobato jaunak, kargugabetzearen berri izatean, Gipuzkoako Sendagileen Kolegioko Lehendakariari agiri zabal eta esanguratsu hau helarazi zion. Horretan, nahiko leku txarrean uzten ditu ustezko salatzailleak (Jose Antonio Puldain, Lorentzo Etxeberria, Pedro Sagastume eta Joakin Agirrezabala), salakuntzan diotena, gatzelaniaz idatzia, ez zutela ondo ulertu adieraziz.

r Presidente del Colegio Medico de Guipuzcoa

Francisco Lobato Laborde licenciado en Medicina y Cirugia con ejercicio en esta Villa de Amezqueta, tiene el honor de dirigirse a para exponerle los hechos por los cuales he sido destituido de mi cargo de Medico Titular de esta Villa esperando de su recto proceder se me haga la debida justicia.

Con fecha del 29 de Septiembre del corriente año, se personaron en mi domicilio particular de esta Villa, un Sr Carabinero con residencia en Alegria de Oria y el Sr Carrere tambien vecino de dicha Villa con la orden de que inmediatamente me personara ante el Sr Comandante d distrito de Tolosa.

Personado ante dicho Sr.me comunicó que existia una gran denuncia contra mi avalada con la firma de ocho personas,al indicarle a dicho Sr.que tenia en absoluto tranquila la conciencia de no haber obrado en nada contrario al glorioso Movimiento Salvador de España,dispuso que al dia siguiente fuese careado con dichos Sres firmantes de la denuncia y quedase yo detenido hasta la depuracion de los hechos.

Al siguiente dia ante el teniente de Requetes Sr Altuna el sargento de servicio de dicha prision,se personaron los vecinos de esta Villa Jose Antonio Puldain,Lorenzo Echeverria,Pedro Sagastume,y Joaquin Aguirrezabala,estos como firmantes de la denuncia y el Sr Carabinero y el Sr Carrere vecinos de Alegria de Oria como testigos presenciales de dicho escrito y un servidor.

Leida que fue la denuncia por el Sr Altuna,resultaba de ella que yo habia hecho coaccion al Ayuntamiento de Amezqueta para que reclutase gente con destino al frente popular,al darme cuenta de la gravedad de la denuncia,hice ver a los firmantes de la misma que la palabra coaccion queria decir obligar y que se hicieran cargo de si yo alguna vez fui con esa pretension cerca del Ayuntamiento,en efecto,enseguida esos Sres comprendieron que estaban en un error y digeron todos unanimente que ellos no pensaban en forma alguna que firmaban una denuncia de tal gravedad,entonces y en presencia de dichos Sres,explique el hecho tal como habia sucedido,que fue en la forma siguiente: Uno de los dias en que

el Sr Secretario,que en aquella ocasion por cierto,creo estaba acompañado por el Sr Alcalde,y al indicarle si habia oido en su aparato de radio la noticia del llamamiento a filas,me contesto en sentido negativo,entonces le indique que anunciaron que una hora mas tarde iban a repetir la noticia y que si queria podia venir por mi casa para oirla,contestandome que el o el Sr Alcalde vendrian,no acudiendo por cierto ninguno de los dos y si otro Sr concejal,que por cierto no llevo ha oir la noticia pues tardaron mucho en darla y marche a casa.

El Sr Altuna explico en vascuence todos estos extremos a los allí reunidos,estando todos unanimes al declarar,que ellos no habian comprendido el sentido de la denuncia y que por eso la firmaron.

A continuacion el Sr Altuna les amonesto severamente,haciendoles ver que habia estado al borde de ser fusilado,por la imprudencia tan tremenda que habian cometido al no haberse enterado bien antes de lo que firmaban.

A continuacion el Sr Altuna me pregunto donde habia estado durante este movimiento,contestandole que cumpliendo con mi obligacion de medico titular y que no me habia movido de esta villa para nada en absoluto,luego pregunto a los allí reunidos si tenian algun motivo de queja sobre mi conduza profesional y todos digeron que no,por cierto que entre los testigos,habia tres que pertenecian al partido nacionalista y dirigiendose a ellos les dijo que con ellos no tenia suficiente confianza,y dirigiendose a los otros tres pertenecientes al partido Carlista les volvio ha repetir la pregunta,indicandoles que no tubieran miedo alguno al contestar y volvieron otra vez ha manifestar que ellos no tenian contra mi ningun motivo de queja.

Aparte de lo que dejo descrito,estoy tambien enterado de que hay alguna persona que ha lanzado la especie de que he dicho que a todos los Carlistas habia que cortarles la cabeza,cosa que doy mi palabra de honor que no ha salido de mis labios y alguna otras bajezas por el estilo que estoy dispuesto ha demostrar la sin razon de ella si llega al sitar el voto,por no crearme enemigos para el ejercicio de mi profesion siendo mi mayor deseo e ilusion,en los momentos actuales sea salvada nuestra querida patria,Espana de las manos de esas ordes marxistas y nacionalistas por nuestro glorioso ejercito Espanol.

!Viva Espana! Arriba Espana! Dios Guarde a Ud muchos años.Amezqueta 3 de Noviembre de 1936- F. Lobato- Rubricado

Es Copia

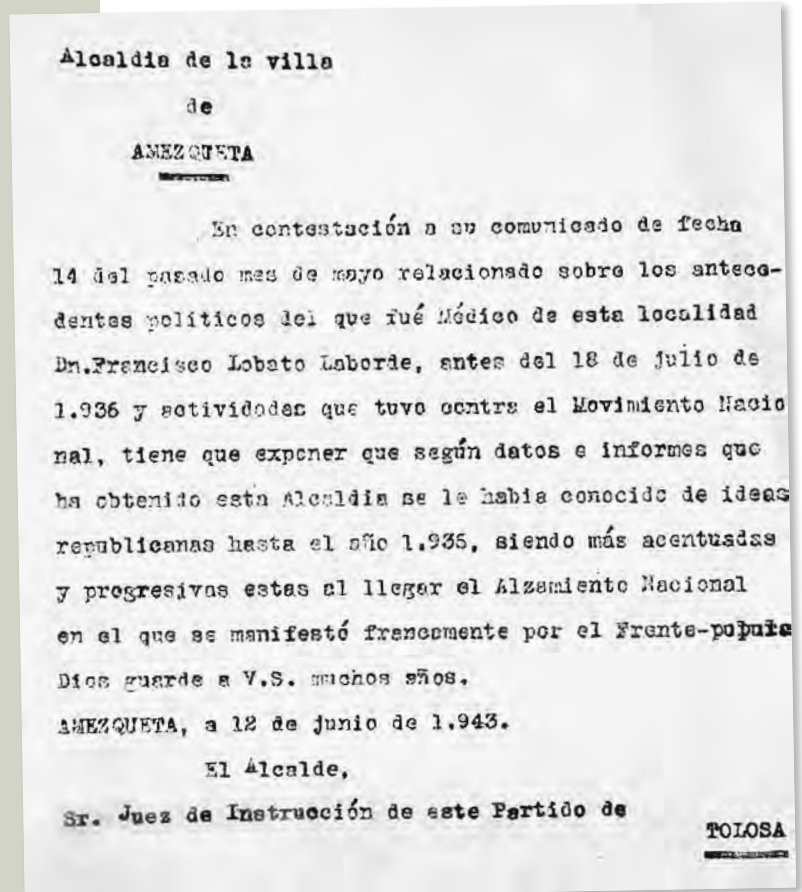
↑ Iturria: AUA sig.9.

Lobatoren idatziaren muinari helduz, azpimarratzekoak dira sendagilearen baieztapenean nabarmentzen diren ideia hauek:

- Nazionalistek eta Karlistek elkarrekin denuntziatu zuten Lobato jauna: beraz, badirudi ideologia ez dela salakuntzaren ardatza.
- Salakuntzak fusilatzea ekar dezakeela baieztatzen die Tolosako Komandantziako Altuna buruzagi karlistak. Pentsa zein erraza zen bizia galbidean jartzea.
- Altuna jaunak ozen adierazten die agirian aipatzen diren nazionalistei eurekin ez dela fidatzen, nazionalista eta karlisten arteko harremanak guztiz bihurrituta zeuden seinale.
- Lobato jauna, jendearen eta udalaren ustez ezkerrekoa zena, matxinatuen alde adierazten da: *“Mi mayor deseo e ilusión, en los momentos actuales es que sea salvada nuestra querida patria, España, de las manos de esas ordas marxistas y nacionalistas por nuestro glorioso ejército español. ¡Viva España! ¡Arriba España!”*.

Hori irakurtzean zalantza ate joka dugu: berrez, ezkerrekoa zen, eta beste askok bezala beldurak eraginda esaten ditu aurrez esandakoak, ala benetan eskuindarra zen?

Lobatoren idatziak eta arrazoiketak, ordea, ez zuten eraginik izan goi agintariengan eta kargugabetua izan zen. Udala ere berean mantendu zen. Ikus alkateak 1943an igorritako agiria:

↑ Iturria: AUA sig. 9.

Ondoren, Esteban Gorostiaga hautatu zuten Abaltzisketako eta Amezketako Udalek. Baina istripuz hil zenez, Gobernadorearen eskariz, Alegiako sendagilea hautatu zen 1937ko urriaren 18an Amezketakoaz eta Abaltzisketakoaz arduratzeko. Beraz, D. Luis Cistaré Vazquez izango da behin-behineko sendagile berria: *“cristiano y verdadero patriota”*.

Lobatok ez zuten bere kargugabetzea onartu eta ahaleginak egin zituen bere lanpostua berreskuratzeko. Eta dakigunez, jira-bira askoren bueltan berreskuratu zuen mediku postua. Hailere, leku aldaketa eskatu eta Villabonara joan zela ere badakigu eta bertan aritu zela 1952tik 1961 arte.

↑ *Iturria: Larraitzeko iturri berriaren inaugurazioa Jose Antonio Puldain eta agintariak bertan direla. Argazkian ageri dira baita ere, Juan Imaz idazkaria eta Ormazabal jauna, idazkari laguntzailea. Iturria: familia.*

3.3.2. JOSE ANTONIO PULDAIN ALKATE OHIA ETA FAMILIA

Jose Antonio Puldainen udal-ibilbidea luzea, emankorra eta gogorra izan zen. Aurrez aipatutakoa laburbilduz: 1924-1927ko udalbatzan zinegotzi izan zen, eta 1927-1930ekoan alkatearen ardurak bete zituen. Primo de Riveraren diktadura garaian bi aldiz izan zituen Jose Antoniok udal ardurak. Esan behar da diktadurak legezkotzat hartu zituela PSOE/UGT eta EAJ/PNVren adar moderatuena, hau da, Comunion Nacionalista deiturikoa. Aldiz, legez-kontrako jo zituen PSOE/UGT, CNT eta EAJ/PNVko Jalgi-Hadi adarra.

Bigarren Errepublika garaian, aurreko ataletan zehatz-mehatz adierazi bezala, herriak alkatetzarako hautatu zuen Jose Antonio. Baina Bigarren Errepublikako eskuin koloreko gobernuak, (CEDAk), alkate kargutik kendu zuen. 1936ko hauteskundeak ezkerreko indarrak irabaztean, amnistia lortu eta berriro alkatetza berreskuratu zuen. Baina hilabete gutxitara, Gerra Zibila piz-

tean, berriro kargugabetu zuten Udal demokratikoa oso-osorik. Ondoren etorri zen berarentzat kalbariotzat har daitekeen ibilbide malkartsua.

Amezketan, beste herri askotan bezala, bazen Batzokia, Bigarren Errepublika garaian indartsu aritua. Egoitza horretatik bideratuta, Bigarren Errepublikan lan handia egin zen herritarrak esnarazten: festak, bertso saioak, mitinak, mendi irteerak, etab. Dinamika horren eragile nagusienak Jose Antonio Puldain, Arantzasti errotako Lorentzo, D. Frantzisko herriko koadjutorea (Baliarrainen jaiotako apaiza) eta Estankokoak izan omen ziren, besteak beste.

Hona jarraian Batzokiak antolatuta Larraitz aldera egindako mendi irteera islatzen duen argazkia.

↑ 1. Josefa Ignazia Altuna (Sagastume saletxe), 2. Nati Murua (Urkiar), 3. Kaietana Murua (Urkiar), 4. Rufina Goñi (Azentzinea), 5. Josefa Otamendi (Etarte), 6. Maria Zubeldia (Iraregi), 7. Luisito Galartza (Letradunea edo Domingonea), 8. ezezaguna, 9. Jose Antonio Puldain (Tomasene saletxea), 10. Jose Joakin Beldarrain (Dendalegi), 11. Jazinta Agirrezabala (Toledo goena), 12. Maria Agirrezabala (Toledo goena), 13. Markos Goñi (Etxeberri-txiki), 14. Kristina Otamendi (Etarte), 15. Teresa Zabala (Galartza garaikoa), 16. Jose Murua (Urkiar), 17. Sebastian Goñi (Azentzinea), 18. ezezaguna, 19. Antonio Kaietano (Zubiondo), 20. Sebastian Altuna (Mendiko), 21. Jose Otamendi (Etarte), 22. Joakin Altuna (Sasturain), 23. Antonio Etxeberria (Arrantzasti errota), 24. Joakin Galartza (Errazkinenea), 25. Jose Karrera (Unanbide), 26. Ignazio Altuna (Astamutilleta), 27. ezezaguna, 28. Martin Altuna (Sagastume saletxe), 29. ezezaguna, 30. Joakin Galartza (Galartzanea), 31. Jose Mª Altuna (Espilla), 32. ezezaguna Zabala (Dantzainezezaguna), 33. Jose Tolosa (Aitzio). Iturria: Amezketako Argazki Zaharrak.

Gerrak indarra hartzean, karlisten gaueko bisita mehatxagarrien eta kuartelean sufritutako galdeketaren ondoren, herriko alkate ohiak ihesi mendira jo beharra izan zuen. Eta hori guztia, ia-ia sinesgaitza bada ere, egia biribila da. Jabier Puldain bilobak emandako argibideei esker badakigu pinudi batean ezkutatu zela eta han egon zela denboraldi batean. Ez dakigu zenbat egun edo astez egon zen gordean. Dakiguna da inguruko baserritar batek, txikitako lagunak, tradizionalista eta matxinatuek indarrean jarritako udalbatzako partaide zenak babestu zuela. Datu horietan oinarrituta, eta ziurtasun osoz ez bada ere, aipaturiko laguntzaile hori, uste dugu Felipe Agirrebarrena Olasagarre izan zela, 46 urtez udal zereginetan aritua. Beraz, karlista sutsua izan arren, EAJ-PNVko laguna zen Jose Antonio, zigorraren arriskuari aurre eginez, erabaki zuen arerio politikoa errepresiotik askatzea. Dena dela,

antza denez, konpromiso handiegia zen lagunarentzat bere etxean gordetzea, eta horrela adostu omen zuten biek basoa izatea gordeleku.

Ezin dugu ahaztu, esandakoaz gain, alkateztatik kargugabetzeak epaiketa ekarri zuela ondoriotzat Jose Antonioarentzat. Jose Mari Lasarte legegizonak Jose Antonio defentsa sutsua eta ongi arrazoitua egin arren, zigor esanguratsua izan zuen: “300 pezetako isuna eta zortzi urte eta egun bateko ezintasuna kargu publikoak izateko”.

Berari gaineratutako zama astunak familian ere izango zuen eragina, eta noski seme-alabengan. Aitaren egoera zailaz gain, izango zuten bestelako arrazoirik Euskal Herria utzi eta Almodovar del Campo herrian (Ciudad Real) seme-alabak biltzeko.

3.3.3. ORTUZARRENEKO (ESTANKOKO) BARTOLOME ETXEBERRIA ETA FAMILIA

↑ Estanko etxea. Iturria: familia.

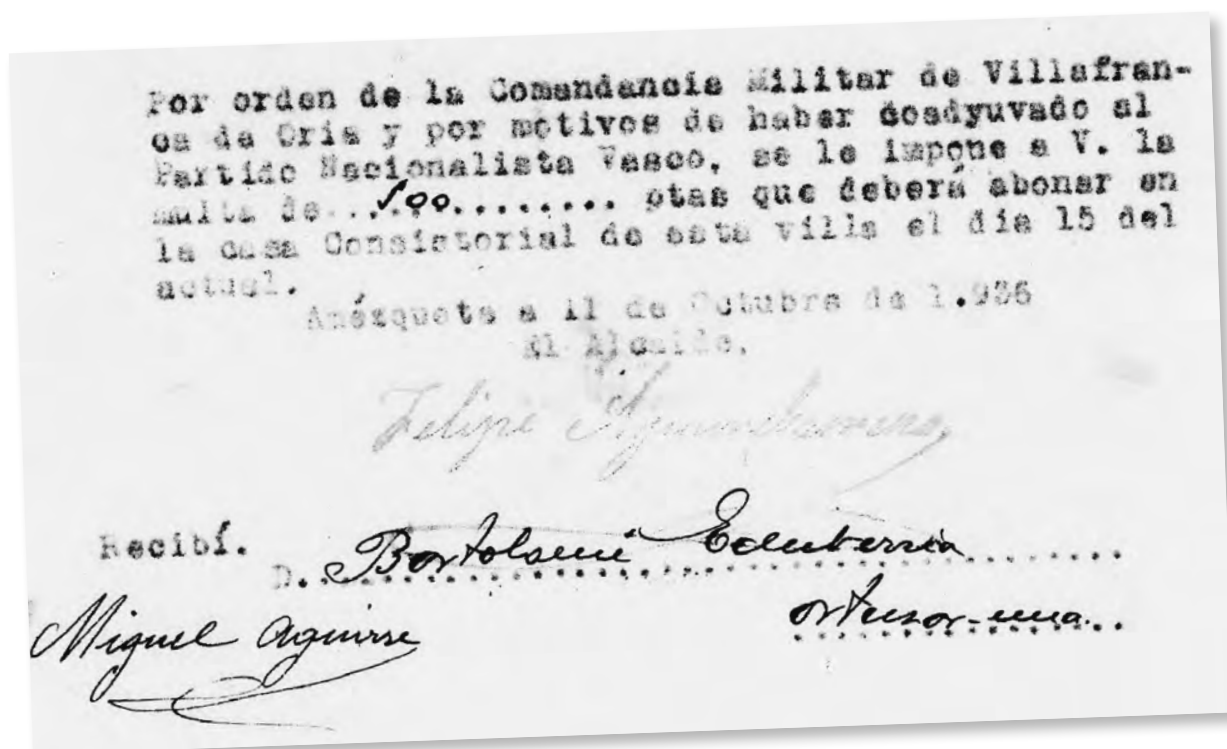
Estanko, alde guztietatik begiratuta, Amezketan pisu handia izan duen etxea izan da. Handitasuna neurrian eta handitasuna herriari eskainitako zerbitzuetan. Herriaren erdi gunean

kokatua, eta esan bezala zerbitzu ugariz hornitua: taberna, jatetxea eta pentsu biltegia.

Udal agirietatik jakin dugu, nazionalista guztiak bezala, isuna jaso zuela, 500 pezeta. Eta hori nahikoa ez dirudenez, biltegia itxiarazi zioten.

Horrela egon zen denboraldi batean. Baina ikusirik gordailuko pentsuak gal zitezkeela, Bartolome Etxeberriak eskatu zien agintariei gordailuko produktuen balioa ordainduko zuela isun modura, baina irekitzen uzteko.

↑ Nazionalistei jarritako isunaren eredu.
Iturria: AUA sig. 138-25-49.

Agintariak eskariari erantzun aurretik, Bartolome Etxeberriaz informazioa eskatu zion alkateari. Hona, alkatearen mezua:

↓ Iturria: AUA sig. 138-25 b-109.

El vecino de esta villa D. Bartolomé Echeberria es un comerciante, entre otros, acreditado en esta localidad, que abastece al mercado, sobre todo rústico, de este pueblo de Amézqueta y sus contorno en piensos de todas clases, cereales y salvados. Expone igualmente una posada que puede decirse que es una de las principales que acoge los forasteros que acuden a esta villa y que buscan un trato adecuado.

Su carácter acogedor y comprensible hace que sea bien considerado por su clientela.

Indudablemente el cierre de su comercio, sobre todo del de cereales y salvados que en forma de piensos consume el ganado del vecindario de este pueblo que en su mayoría es rústico causaría perjuicios considerables al interesado y a su clientela.

Por ello sería convenientemente que desde luego esto es, sin pérdida de tiempo se le autorizara para ejercer libremente su comercio.

Este señor ha sido pasivo en política; sus sentimientos políticos aunque nacionalistas más bien son según sus manifestaciones por concomitancias de unos parientes suyos de esta localidad, pero siempre se ha observado en él que sus actividades políticas han sido moderadas exteriormente.

Es cuanto tiene a bien de informar cumpliendo lo que se le ha solicitado.

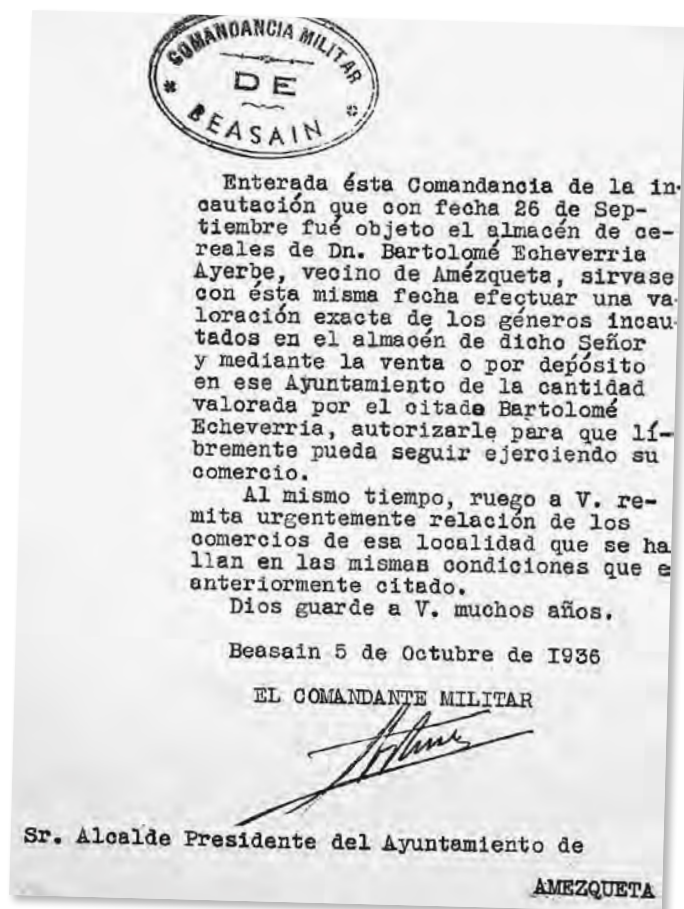
Dios guarde a V. muchos años.

Amézqueta a 29 de Setiembre de 1.936.

El Alcalde.

Ilmo Sr. Comandante Militar Jefe,

Horrela, goi agintaritzak, segur aski herriko alkate eta idazkariaren eraginez, onartu egin zuen eskaria eta agiri hau igorri zuen udaletxera:

↑ Iturria: AUA sig.138-25-49.

Horrela, gordailuko pentsu eta janarien kontaketa egin eta bere balioa zehaztu zuten. Beraz, 2.178 pezeta ordaindu udalari, beste zigor bat noski, eta biltegiaren egoera bere onera etorri zen.

↓ Iturria: AUA sig.138-25-49.

Relación de los géneros incautados al comercio de esta localidad a D. Bartolomé Echeverría por la Junta de Regio de esta con fecha 26 de Setiembre de 1936 de acuerdo.

Por 8 sacos de trigo	-	241-50
Por 62 sacos de cebada	-	1.200-20
Por 8 sacos de trigo duro	-	22-00
Por 2 sacos de trigo molida	-	40-00
Por 4 sacos de trigo	-	40-00
Por 4 sacos de cebada	-	126-80
Por 11 sacos de avena	-	212-00
	Total pta.	2.178-50
		L. P. v. o.

Amieputa 5 de octubre de 1936
Sol depositaria
Alcalde
Don Bartolomé Echeverría
Alcalde
Felipe Aguirrebarrena

3.3.4. UGARTEKO ARANDIATARREN FAMILIA

Ugarte auzoan ere bazen abertzale modura nabarmendu zen familia bat: arandiatarra, hain zuzen. Familia ugaria zen eta denek zuten komunean abertzaletasuna. Horregatik izan ziren gehienak zigortuak.

↑ Ezkerretik eskuinera eta goiko lerroan zutik: Marikruz, Rosali, Franziska, Teresa, Juliana, Mª Dolores, Jesusa eta Kontxi. Beheko lerroan eserita: Lazaro, Jose, Jazinto, Angel eta Rafael. Iturria: familia.

➤ LAZARO ARANDIA

EAJ-PNVko zinegotzi izan zen Jose Antonio Puldain Bigarren Errepublika garaian alkate izan zenean. Amezketako Batzokian ere esku hartu zuen.

Bazuen, baita ere, musikarako zaletasuna eta Ugarteko elizak urtetan ezagutu zuen organo-jole modura. Lazarak egiteko hori uztean, bere arreba Maria Doloresek hartu zuen bere gain egitekoa.

↑ Lazaro Arandia. Iturria: familia

Guda hastean, ikusirik zigorra zetorkiola, eta behar bada heriotza, ihesari eman zion eta azkenean Iparraldera pasa zen. Familiak dioenez Bilbon hartu zuen barkua, batzuen ustez ezkutuko bidaiari modura, eta Iparraldera jo zuen. Han ere, baina, ez zuen berak nahi zuen askatasunik izan. Berak esana da kontzentrazio zelai moduko batean eduki zutela, barrakoi batzuetan eta han oso gaizki pasa zuela. Ez dakigu non eduki zuten. Geroa-

go, dendaren batean ere jardun omen zuen lanean. Ondoren, 1939an itzuli zen Amezketara, baina nazionalak ahazturik ez zutenez, epaitua eta zigortua izan zen.

Hona Erantzukizun Politikoen Eskualde Auzitegiak epaiketaren ondoren ebatzitako sententzia eta zigorraren agiri ofiziala:

 SENTENCIA *OP 1117*

En la ciudad de Pamplona a veintisiete de Noviembre de mil novecientos cuarenta.-

SEÑORES:
D. Eladio Carnicero Herrero.-
D. Leocadio Támara García.-
D. Joaquín Ochoa de Olza Arrieta.-

Visto por el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas el expediente número 1.428, seguido contra LAZARO ARANDIA MUGUIONDO, mayor de edad, soltero, chofer y vecino de Amezqueta; siendo Ponente el Magistrado Don Leocadio Támara García.-

RESULTANDO: Que el inculcado LAZARO ARANDIA MUGUIONDO, de ideología nacionalista vasco se hallaba afiliado al iniciarse el Glorioso Movimiento al Batzoki de Amezqueta. En las elecciones de 1.934 fué elegido Consejal en representación del Partido nacionalista cargo que desempeñó hasta la entrada de las Fuerzas Nacionales le obligó a fugarse al interior de la zona roja y de aquí embarcado huyó a Francia permaneciendo en esta hasta Julio de 1.939 en que regresó a España. No tiene cargos familiares y sus bienes ascienden según declaración jurada a 14.582,95 pesetas. Hechos probados y graves.-

RESULTANDO: Que incoado expediente y aportados los informes relativos a la persona y bienes del inculcado, oído este y practicadas a su instancia las diligencias solicitadas, el Juez hizo el resumen de la prueba relacionando lo actuado y elevando seguidamente el expediente a este Tribunal para su resolución.-

RESULTANDO: Que puestas las actuaciones de manifiesto a los efectos de apartado D) del art.55, el inculcado dejó transcurrir el plazo sin presentar escrito de defensa.-

RESULTANDO: Que en la tramitación de procedimiento se han cumplido las disposiciones legales.-

CONSIDERANDO: Que los hechos declarados probados se hallan comprendidos en los apartados B) C) L) y N) del artículo 42 de la Ley, siendo responsable de los mismos el inculcado a quien debe imponerse sanción adecuada a los hechos realizados y a su posición social, económica y cargas familiares.-

CONSIDERANDO: Que no son de apreciar circunstancias modificativas de la responsabilidad.-

VISTOS LOS artículos 1,4,8,10,13 y demás concordantes.-

FALLAMOS: Que debemos condenar y condenamos al inculcado LAZARO ARANDIA MUGUIONDO, como responsable político, a que pague al Estado en concepto de indemnización de perjuicios la cantidad de CINCO MIL PESETAS. Notifíquese esta sentencia personalmente al inculcado y, una vez firme, cumplase lo dispuesto en la Ley para su ejecución.-

Así por esta nuestra sentencia lo pronunciamos, mandamos y firmamos.-

Eladio Carnicero
Joaquín Ochoa de Olza

Leocadio Támara

PUBLICACIÓN. — Leída y publicada fué la anterior sentencia en el día de su fecha por el Sr. Vocal Ponente en sesión celebrada al efecto, de que certifico.

Ante mí

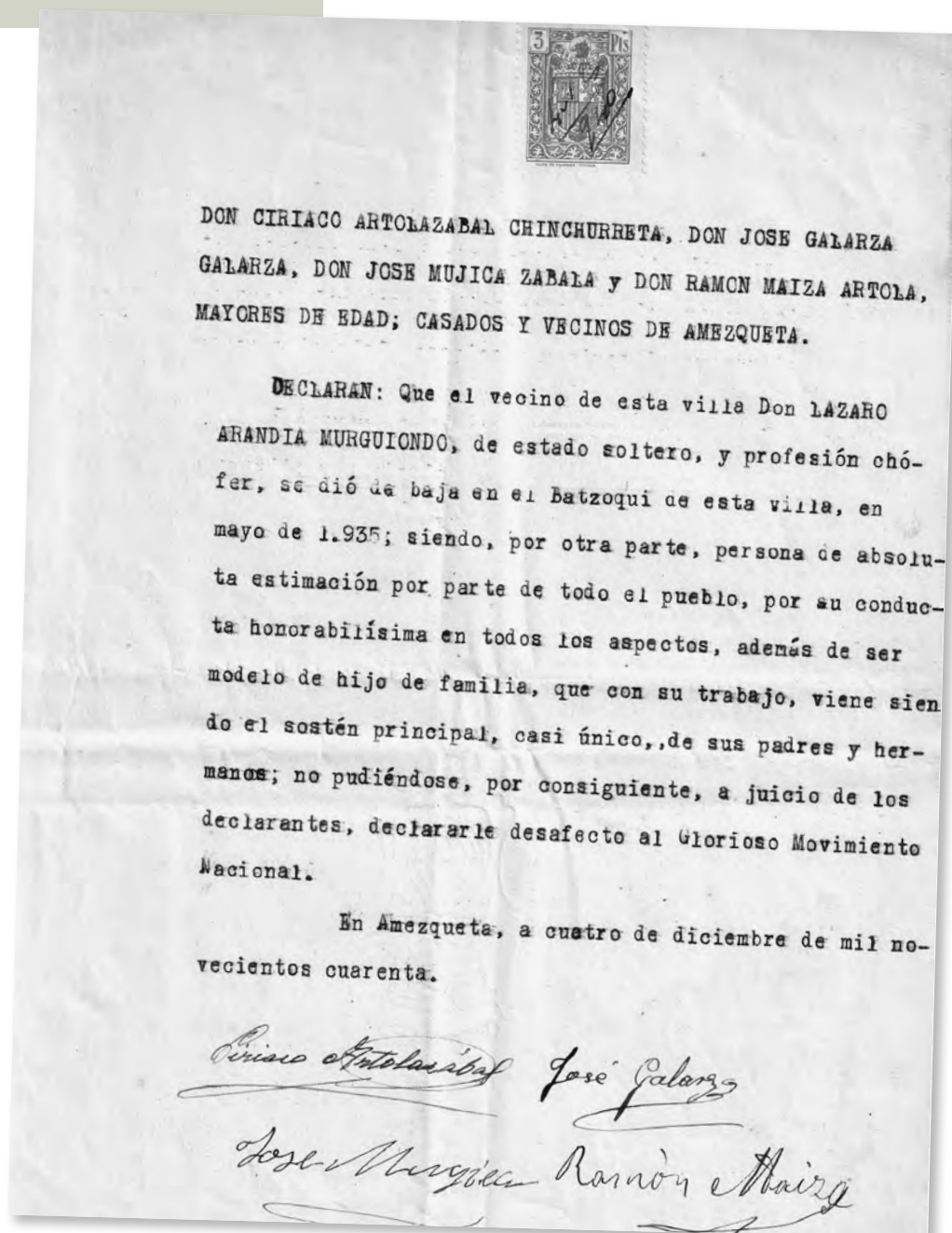
Zigorra min emateko modukoa izan zen, eta sententzia irakurtzeko oso garbi ez dagoenez, hona laburpena:

EPAITZEKO ARRAZOIA: ideologiaz nazionalista, EAJ-PNVra afiliatua, Amezketako Batzokian bazkidea, eta EAJ-PNV-ren izenean zinegotzi izatea, gerra hastean Iparraldera ihes egina eta frogatu denez 14.582,95 pezetaren jabe zena.

EPAIA: Estatuari egindako kalteen ordainez, 5.000 pezeta ordaintzera kondenatzen dute.

Lazarok, zigorraren zama astunak eraginda, elegitea jartzea pentsatu zuen, eta ez dakigu nork bideratuta Madrileko abokatu hau hautatu zuen, D. Salvador Jesús Mediano Gomez, epailearen aurrean bera defendatzeko. Horrek, babes neurri modura, eta bere elegitea trinkotzeko asmoz, apaizaren, sendagilearen eta herritarren aldeko txostenak eskatu zizkion. Hona, adibide modura, kolore eta pentsaera ezberdinetako herritarrek eskainitako babesa:

↓ Iturria: Pares.

Hori eta sendagilearen zein erretorearenak oinarritzat hartuta, honela egituratu zuen eta aurkeztu zuen Lazarok bere elegite-txostena Erantzukizun Politikoen Auzitegi Nazionalan:

AL TRIBUNAL NACIONAL DE RESPONSABILIDADES POLITICAS

Lázaro Arandia Murguiondo, natural y vecino de Amézqueta, soltero, chauffeur, con el debido respeto expongo:

Que el Tribunal de Responsabilidades de Pamplona dictó Sentencia en 28 de Noviembre de 1940, que me ha sido notificada el día 2 del mes en curso, según acredito con la cédula de la Secretaria del Ayuntamiento de Amézqueta (Guipúzcoa). Y dentro de quinto día, al amparo del artículo 56 de la Ley vigente de 9 de Febrero de 1939, interpongo recurso de alzada, fundado en injusticia notoria del folio e infracción del párrafo último del artículo 13 de la citada Ley.

ANTECEDENTES Y CARGOS

La sentencia recoge varios cargos que debo rectificar pues entrañan error de hecho. Se dice que yo era afiliado al Batzoki de Amézqueta. No se afirma que fuese nacionalista aunque era de ideología nacionalista. La distinción es importante. En Amézqueta, pueblo de poco vecindario, sin comunicación ferroviaria, no existió nunca centros nacionalistas. Los que pertenecían al partido tenían su carnet y yo no lo tuve nunca. Concurría alguna vez a tomar un café o un vaso de cerveza al único lugar que había en el pueblo: el Batzoki y pagábamos para poder entrar cincuenta céntimos al mes. Un año antes del Movimiento dejé de pagar el recibo y me alejé en absoluto del Batzoki porque no aprobaba el rumbo que seguían los nacionalistas y que se reunían en aquel local. Esta afirmación la corroboran los cuatro vecinos del pueblo que suscriben el documento adjunto y que son militantes de FET y de las JONS.

Fui Concejal en 1934. Es cierto; mas debo explicar la razón que me llevó al Ayuntamiento. El Barrio de Ugarte, en donde yo vivo, no tenía dotación de agua ni medio de conseguirla. Entonces, me designaron a mi para que fuese Concejal, y como la política que imperaba era la de los nacionalistas me adscribi en la Corporación con tal calidad, para contar con el apoyo de la mayoría. Y así ocurrió, pues el Barrio consiguió la traída del agua que deseaba. Esta fué toda mi actuación en el Ayuntamiento. Despues, me desinteresé totalmente y no volvi a aparecer en ninguna Sesión.

Es verdad que salí para Francia. Lo hice por verme en peligro de ser perseguido por los elementos del Frente Popular, que me robaron el coche con que transportaba viajeros y mercancías. Por represalias del negocio me hubiesen suprimido, que en tal cometido no reconocían escrúpulos los rojos. Hui a Francia, a Cambo, en cuyo pueblo ocupé el empleo de dependiente del comercio de los Sres. de Múgica, de ascendencia española. Estas salvedades explican mi conducta y alejan toda supuesta concomitancia con personas y entidades desafectas a nuestra gloriosa Patria.

SITUACION DE FAMILIA

Soy soltero. Mis padres, ancianos e impedidos, están invitados para el trabajo. Mi hermano Rafael es manco del brazo derecho y tampoco puede trabajar. Mi hermano Angel cursa sus estudios del sacerdocio en el Seminario de Vitoria. Mis hermanas Josefa Antonia y Maria Concepcion estudian el Bachillerato. Todos viven a mis expensas y gracias a la Providencia Divina no faltó el sustento a los míos. Todas esas cargas abrumadoras las llevo con satisfacción y alegría. Dios me lo premiará. Entretanto, experimento el placer que me otorga el consuelo de mi conciencia.

Por estas consideraciones y sabiendo que mi pobres ahorros responden al cum-

*plimiento de obligaciones tan sagradas
come son las descritas*

*SUPLICO AL TRIBUNAL que habiendo por
deducido este recurso al amparo de la cir-
cunstancia d) del artículo 55 de la Ley, ya que
Amézqueta era zona roja en 18 de Julio de
1936, se sirva estimarlo y revocar la sentencia
del Tribunal regional de Pamplona, dictando
otra mas ajustada a derecho. Es de justicia.*

*Que a efectos de la Orden de 2 de Di-
ciembre de 1939*

*SUPLICO AL TRIBUNAL acepte como mi
domicilio legal el del Letrado del Colegio de
Madrid D. Salvador Jesus Mediano Gomez,
en la calle de Hermosilla numero 40, prime-
ro izquierda.*

*OTRO SI DIGO que para ordenar mi de-
fensa en momento oportuno*

*SUPLICO AL TRIBUNAL se sirva acordar
se pongan los autos de manifiesto. Tambien
de Justicia.*

*Amézqueta (Guipuzcoa) a 5 de Diciem-
bre de 1940*

Por Dios, España y su Caudillo.

↑ *Iturria: Pares.*

Ahaleginak ahalegin, epaileak berean jarrai-
tu zuen eta Lazaro bere zigorra bete beharrean
aurkitu zen. Hona erabakia:

Iturria: Pares. →

DON JOSE ANGUITA, SECRETARIO DE GOBIER-
NO DE AUDIENCIA TERRITORIAL Y DEL TRIBUNAL
NACIONAL DE RESPONSABILIDADES POLITICAS.

CERTIFICO: que por éste Tribunal Nacional se ha
dictado la siguiente

S.S.

- **Excmo. Sr. Presidente**

Wenceslao Gonzalez de Oliveros-

- **Excmo. Sr. Vicepresidente Vocal,**

General D. Guillermo Zirkpatrick

- **Excmo. Sr. Vocal Magistrado**

D. Juan de Hinojosa

- **Excmo. Sr. Vocal, Consejero**

Nacional de F.E.T. y de Las J.O.N.S

SENTENCIA Nº 21

En Madrid Doce de Febrero de 1940, visto por
el Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas
el Recurso de Alzada interpuesto por D. Lázaro
Arandia Murguiondo, cuyas circunstancias constan
en la recon..... recurrida contra la sentencia del
Tribunal Regional de Responsabilidades de Pam-
plona. Dando por reproducido el RESULTANDO de
hechos probados en dicha sentencia, testi-
moniaada en este rollo.

Aceptando los RESULTANDOS de la misma en
cuanto se refiere a la tramitación, y

RESULTANDO que dictada sentencia por el
Tribunal Regional contra la misma se interpuso por
el encartado recurso de alzada, que fue admitido y
remitido el expediente a este Tribunal se ha visto el
expresado recurso,

CONSIDERANDO que estiman probado el Tri-
bunal Regional en el uso de sus facultades de apre-
ciación de la prueba que el inculcado fue concejal
del Partido Nacionalista Vasco hasta la entrada de
las Fuerzas Nacionales en su pueblo y que huyó
posteriormente a Francia de donde no regresó
hasta después de terminada la Guerra, es evidente
la procedencia de declararle comprendido en los
apartados del Art.º 4º de la Ley de Responsabili-
dades Políticas, sin que dada su carencia de cargas
familiares sea de estimar excesiva la sanción eco-
nómica impuesta, por lo que con vista de los ar-
tículos 13. Y 56. de la Ley procede su confirmación.

CONSIDERANDO: que además y atendidas las
actividades políticas del inculcado, procede su in-
habilitación para cargos de Concejal o Gestor Ad-
ministrativo y de Organismos Sindicales por espacio
de cinco años. Vistos los preceptos legales apli-
cables,

FALLAMOS: que, desestimando el recurso de
alzada interpuesto, debemos confirmar y confirma-
mos, la sentencia dictada por el Tribunal Regional
de Responsabilidades Políticas de Pamplona en el
expediente seguido a LAZARO ARANDIA MUR-
GUIONDO, acordando además su inhabilitación
para cargos de concejal o Gestor Municipal por
espacio de cinco años, ordenando la devolución
de los autos al Tribunal Regional indicado, con tes-
timonio de ésta sentencia para su notificación y
cumplimiento.

Así, definitivamente juzgando, lo pronuncia-
mos, mandamos y firmamos.- Juan de Hinojosa,
Guillermo Kirkpatrick y Wenceslao Gonzales de
Olivares.

➤ JAZINTO ARANDIA (aitona)
eta ROSALI (alaba)

Hauek ere sufritu zuten berea. Gerra garaian, nahiko ohikoa zen, goizaldean, kotxe bat etorri, norbait atxilotu eta eramatea. Nora? “Paseillo” deitzen zioten ibilaldira. Horrek adierazten zuen edozein bazterretan hilda gera zintezkeela.

Rosaliri ilea moztu zioten. Iturria: familia. ↑

Bada, egun batean, goizaldean, inguratu zen “kotxe fantasma” deiturikoa eta Jazinto eta Rosali eraman zituzten. Hura larria bi atxilotuena eta hura ezinegonarekin etxean geratu zirenena!

Zorionez, egin beharreko galdeketak egin ondoren, etxera ekarri zituzten. Bueltako bidaian txoferrak adierazi omen zien harrituta zegoela, zeren orain arte ez zuela inor etxera bueltan ekarri.

Bestalde, Rosali ez zen larrialdi horrekin libratu. Senideek diotenez, ilea moztu zioten eta herrian ibili omen zuten zigorraren berri herritarrei emanez eta herritarrak izutuz. Non ibili zuten? Euren ustez, Amezketan.

➤ JOSE ETA ANJEL ARANDIA (apaizak)

Mateo Mujika apezpikua. →
Iturria: Internet.

Lazarok bazituen bi anaia apaizak, abertzaleak baita ere, eta euren lan eremuan abertzaletasunaren mezua garbiki islatu zuten. Eta abertzaletasun-pentsaera hori jakabide bihurtzen saiatzeagatik jaso zituzten zigor eta mehatxuak, ez baitziren oharkabeen pasa erasotzaileentzat. Jose Arandia Murgiondok, adibidez, 31 urterekin Andoaingo apaiz laguntzailea zenean, kartzela zigorra jaso zuen lehenik (Gazteizko Apaiztegira eraman zu-

ten) eta geroago Azpeitira aldarazi zuten. Hori 1937an izan zen.

Geroago, baita ere, Jose, Mateo Mujika apezpikuaren gertuko laguntzaile izan zen. Eta gerra garaian, Mateo Mujika, Ugarteko zenbait etxetan eduki zuten ezkutatuta eta babestuta. Garai hartan, beste batzuen artean Zuzitze baserria aipatzen zuten.

Ezin dugu ahaztu inolaz ere Alegiako Pio Montoia apaiza eta abertzalearekin izandako jokabidea. Honi ere bilatu zion inguruko baserrietan babesa.

Anjel, berriz, gerra garaian atxilotu egin zuten, apaiz talde batek eginiko adierazpen bat elizan irakurri eta komentatzeagatik. Zigor modura, monasterio batean konfinatu zuten.

↓ Familia osoa, amona barne. Iturria: familia.

➤ Ma DOLORES ARANDIA

Gerra garaian, lan honetan maiz aipatu dugun bezala, instrukzio saioak egiten ziren Amezketan. Dagoeneko dakigun bezala, ekimen horiek bi helburu zituzten. Batetik, matxinatuen gerra-garaipenenak ospatzea. Eta bestetik, herritarrak matxinatuen alde jartzea, gerrarako prestatzen ari zirela pentsatuz. Horretan eragile sutua omen zen Jauregi Handiko Jose Mari Tolosa eta, Doloxek dioenez, berak eta beste batzuek behartu zuten partaide izan zedin.

↑ *Arantzasti errotako familia. Ezkerretik hasita, zutik, Lorentzo Etxeberria, Kaetano, Maria, Pilar, Narcisa, Martzelina eta Antonio. Behean, eserita, Ramon Etxeberria, Bitoriano eta Joxepa Ignazia Zuriarrain. Iturria: familia.*

3.3.5. ARANTZASTI ERROTAKO FAMILIA

Familia diogu, izan ere, senide batzuk jaso zituzten zigorrak. Lontxo Etxeberriak, Arantzasti errotako semeak, herriko Zentralean egiten zuen lan eta han bizi zen bere familiarekin. Egun batean, ordea, lan hura eta etxe hura uzteko agindua jaso zuen. Egun batetik bestera, eta inongo arrazoi edo argibiderik gabe ez etxe eta ez lan ikusi zuen bere burua.

Beraz, gurdia prestatu, zorua garoz estali, hartu emaztea eta umeak eta zentraletik aldendu zen. Errotan hartu zuten leku, gurasoen etxean. Geroago, Aralar Paper Lantegian eman zioten lana, eta familiako egoera bere onera etortzen hasi zen.

Tolosako kuartelean galdekatua izan zen baita ere Jose Antonio Puldain eta D. Frantzisko Garmendia apaizarekin batera. Hori guztia gertatu eta gero, herrian giroa guztiz gaiztotu zen, noski. Jakina da ez zuela inork hatzik mugitu neurri horien aurka, armek sortzen duten beldurra eta isiltasun behartua nagusitu zen herrian.

Zinegotzi nazionalista izan eta 'Ardoaren Gerra' zela eta kargua utzi zuelako 1936ko hauteskundeetan botoa ematea galarazi zioten. Halere, tematia izaki, debekuak debeku, botoa emateko eskubidea inork ez ziola kenduko ozen adieraziz, botoa eman zuen.

Eta, aurrez esan bezala, Pilarrek ere sufritu zuen neurriz gain.

➤ BITORIANO ETXEBERRIA

Bere anaia Bitoriano ere abertzalea zen, Batzokiko arduretan ederki bustia. Horrek guztiak epaitua izatera eramán zuen. Gizon ikasia zen; dirudienez izan zuen ikasteko borondatea eta familiaren ahala. Peritu agronomoa zen, horrela azaltzen da soldaduskako agirietan.

↑ Bitoriano idazkaritza-lanetan.
Iturria: familia.

Lehen-lehenik Militar Epaitegira aurkezteko agiria eta agindua jaso zuen. Jarraian, epaitegian emandako argibideak zuzenak ala okerrak izan, epaitua izan zen. Hona sententziaren agiria:

SENTENCIA *MP 1318*

En la Ciudad de Pamplona a veintidos de noviembre de mil novecientos cuarenta y uno.

Señores:

D. Eladio Carnicero Herrero, Pte
D. Leocadio Tamara García
D. Joaquín Ochoa de Olza Arrieta

Visto por el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas el expediente número 2034, seguido contra VICTORIANO ECHEVARRIA ZURRIARAIN, mayor de edad, soltero, perito agrícola, vecino de Amezqueta, siendo Ponente el Magistrado Don Leocadio Tamara García.

RESULTANDO: Que el inculcado Victoriano Echevarria Zurriarain en 18 de julio de 1936 se hallaba afiliado al partido Nacionalista vasco; durante el dominio rojo-separatista nada existe en su contra. Hechos probados y leves.

RESULTANDO: Que es soltero y posee una libreta con saldo de trescientas ochenta y ocho pesetas con setenta centimos.

RESULTANDO: Que, incoado expediente, aportados los informes relativos a la persona y bienes de inculcado, el Juez hizo el resumen de la prueba relacionando lo actuado y elevando seguidamente el expediente a este Tribunal para su resolución.

RESULTANDO: Que puestas las actuaciones de manifiesto a los efectos del apartado D) del art. 55 de la Ley, el inculcado no presentó escrito de defensa.

RESULTANDO: Que en la tramitación del procedimiento se han observado las disposiciones legales.

CONSIDERANDO: Que los hechos que se declaran probados se hallan comprendidos en los apartados C) del art. 4.º de la Ley de Responsabilidades Políticas siendo responsable de los mismos inculcado a quien debe imponerse sanción adecuada a los hechos realizados y a su posición social económica y cargas familiares.

CONSIDERANDO: que no son de apreciar circunstancias modificativas de la responsabilidad.

VISTOS: Los artículos 1, 4, 8, 10, 13 y concordantes de la Ley.

FALLAMOS: Que debemos condenar y condenamos al inculcado Victoriano Echevarria Zurriarain, como responsable político a que pague al Estado en concepto de indemnización de perjuicios la cantidad de CIN PESETAS. Notifíquese esta sentencia personalmente al inculcado, y una vez firme cumplase lo dispuesto en la Ley para su ejecución.

Así por esta nuestra sentencia lo pronunciamos, mandamos y firmamos.

Eladio Carnicero Herrero
Joaquín Ochoa de Olza
Leocadio Tamara García

Peritu agronomoa bazen ere, udal-idazkaria izateko prestatu eta oposaketak gainditu ondoren, 1935eko irailaren 22an, Abaltzisketako idazkari lanari heldu zion. Beraz, Bigarren Errepublikara garaia zen. Berehala, ordean, Gerra Zibila piztu zuten kolpistek eta Gerra Batzorde Karlistak aginduta, 1936ko irailaren 1ean, kargu-gabetua izan zen.

Gerra garaian soldaduskara joatera behartu zuten eta bulegoren batean aritu zen, ez frontearen. Eta matxinatuen oldarraldiak epaiketara kondenatu zuenean, prozesu berri bati eman zitzaion hasiera, eta horretan Abaltzisketako eta Amezketa Udalek esku hartu zuten. Bitoriano, guk ezagutzen dugun lehen agiria, Abaltzisketan epaile lanetan zebilen Gabino Zubeldia zinegotziak idatzi zuen. Jarraian etorri zirenak ere aipagarriak dira.

INFORME DEL JUEZ INSTRUCTOR.

El Concejal Juez Instructor que suscribe, informando al Ayuntamiento en relación al expediente instruido al que fué Secretario de este Ayuntamiento D. Victoriano Echeberria Zurriarrain, tiene el honor de exponer:

Que, de las actuaciones de dicho expediente se deduce que el citado Sr. Echeberria, persona de buenos antecedentes, tanto morales como religiosos y sociales, perteneció al extinguido Partido Nacionalista Vasco en el pueblo de Amezketa, siendo éste el único extremo de que puede acusársele, pues, produciendo el Glorioso Movimiento Nacional, siguió desempeñando su cargo de Secretario de esta villa, con verdadera diligencia y celo, tanto dentro del dominio rojo, como después de haber sido liberada esta localidad por el Ejército Nacional; hasta que de orden de la Junta Carlista de Guerra de Guipúzcoa, fué destituido del cargo que desempeñaba. Poco después, fué llamado a prestar el servicio de las armas, en el que ha permanecido durante todo el tiempo de la guerra, habiendo merecido certificación de buena conducta y comportamiento, además de una ferviente adhesión al Glorioso Movimiento Nacional.

Por consiguiente, no ha incurrido en actuación alguna contraria al Movimiento Nacional, al cual ha prestado, por el contrario sus servicios como soldado en el Ejército; y sólomente sus antecedentes políticos, anteriores al Movimiento Nacional, son la nota desfavorable del mismo, y la que puede determinar la imposición de alguna sanción, ya que estos motivos están considerados por las leyes vigentes como sancionables.

En su virtud, el Concejal que suscribe, propone, como sanción que a su juicio debe imponerse a D. Victoriano Echeberria Zurriarrain, la de suspensión de empleo y sueldo de seis meses, a contar de la fecha del acuerdo en que fué destituido.

El Ayuntamiento, no obstante, acordará lo que estime procedente.

Abalcizqueta, 18 de diciembre de 1.939.
Año de la Victoria.

Gabino Zubeldia

DON JOSE MARIA ORMAZABAL SARALEGUI, SECRETARIO DEL AYUNTAMIENTO DE ESTA VILLA.

CERTIFICO: Que por D. Victoriano Echeberria Zuriarrain, se me ha entregado para su unión en testimonio a este expediente, una certificación cuyo texto literal es como sigue:

"DON PEDRO ORTEGA BAISSÉ, CORONEL DE ESTADO MAYOR, SEGUNDO JEFE DE LA SUBSECRETARIA DEL EJERCITO (MINISTERIO DE DEFENSA NACIONAL).---CERTIFICO: Que el soldado VICTORIANO ECHEBERRIA ZURIARRAIN; del reemplazo de 1932, ha venido prestando sus servicios en esta Subsecretaría desde primero de enero de mil novecientos treinta y siete en que fué destinado, hasta la fecha, habiendo cumplido en todos momentos a satisfacción de sus Jefes en cuantos cometidos le han sido encomendados, observando intachable conducta y demostrando una ferviente adhesión al Glorioso Movimiento Nacional.---A los efectos que estime pertinentes el interesado, expido el presente certificado, en Burgos a nueve de junio de mil novecientos treinta y nueve.---Año de la Victoria.---Pedro Ortega Baisse.---Rubricada.---Hay un sello en tinta que dice: Ministerio de Defensa Nacional.---Subsecretaría del Ejército.---

Para que conste y surta los efectos oportunos en este expediente, expido la presente certificación visada por el Sr. Juez Instructor, en Abaloizqueta, a nueve de diciembre de mil novecientos treinta y nueve. Año de la Victoria.

Vº Bº
El Juez Instructor,

El Secretario,

Jose Maria Ormazabal Saralegui
DILIGENCIA.---La extiendo yo el Secretario para hacer constar que con esta fecha entrego este expediente al Sr. Juez Instructor para su estudio, de que certifico.
Abaloizqueta, 12 de diciembre de 1.939.
Año de la Victoria.

Alcalde de la villa

de

Abaloizqueta.

En cumplimiento de su atenta comunicación del 13 del corriente, respecto a la conducta política, social, moral y religiosa del que fué Secretario de este Ayuntamiento D. Victoriano Echeberria Zuriarrain y vecino de la villa de Abaloizqueta, tengo el honor de poner en su conocimiento que únicamente he oído al suscrito que dicho Sr. Echeberria perteneció al Partido Nacionalista Vasco, sin que tenga conocimiento de intervención alguna suya en tal sentido.

Respecto a su conducta social, moral y religiosa, este Alcalde debe hacer constar que siempre la ha observado excelente; habiéndose portado siempre como fiel cumplidor de su deber en el tiempo que estuvo al frente de la Secretaría de este Ayuntamiento.

Dios guarde a V. muchos años.
Abaloizqueta, 18 de noviembre de 1.939.
AÑO DE LA VICTORIA.
El Alcalde,

Ramon Gonzalez

Sr. Juez Instructor de expediente de depuración de este Ayuntamiento.

Abaloizqueta.

FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA

Y DE LAS J.O.N.S.

de

ABALCISQUETA.

En cumplimiento de cuanto interesa en su stento del 13 del corriente, respecto a la conducta política, social, moral y religiosa del que fué Secretario de este Ayuntamiento D. Victoriano Echeverría Zuriarrain, tengo el honor de poner en su conocimiento que esta Jefatura no le ha conocido actividad política alguna, si bien en alguna ha oído el suscrito que pertenecía al extinguido Partido Nacionalista Vasco, siendo, por otra parte de conducta excelente en sus aspectos de moral, religiosa y social.

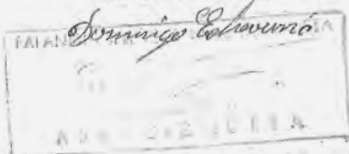
Por otra parte en el tiempo que ha actuado al frente de la Secretaría de esta villa, no le ha conocido tampoco actividad alguna política, y se ha demostrado fiel cumplidor de sus obligaciones.

Dios guarde a V. muchos años.

Abalcisqueta, 21 de noviembre de 1.939.

AÑO DE LA VICTORIA.

El Jefe Local,

Sr. Juez Instructor de expediente de depuración de este Ayuntamiento.

Abalcisqueta.

Epaiketaren zama arintzeko edota saihesteko asmoz, Bitoriano Etxeberria Zuriarrainek, aurreko agirietan oinarrituta, deskargu edo elegite hau aurkeztu zuen:

DESCARGO QUE FORMULA DON VICTORIANO ECHEVERRIA ZURIARRAIN EN EL ESPEDIENTE DE DEPURACION QUE SE LE INSTRUYE EN EL AYUNTAMIENTO DE ABALCISQUETA.

VICTORIANO ECHEVERRIA ZURIARRAIN, mayor de edad, soltero, Secretario por oposicion, comparezco y, como mas haya lugar en derecho, digo:

Que siendo el unico cargo que se me hace el haber pertenecido al partido politico nacionalista vasco, debo manifestar que con anterioridad al Alzamiento Nacional estuve asociado al Euzko-gaztedi de Amezqueta.

Por lo demas, no he actuado contra el Movimiento Nacional, sino, lejos de ello, he cooperado al mismo cuanto me ha sido posible, habiendo estado prestando servicios como soldado en la Subsecretaria del Ministerio de Defensa Nacional desde el primero de Enero de 1937 hasta el 9 de Junio de 1939. En justificacion de ello acompaño una certificacion librada por el Sr. Coronel de Estado Mayor Don Pedro Ortega Baisse, expresiva de mis servicios y adhesion al Glorioso Movimiento Nacional. Ruego que se testimonicen el expediente al referido documento y se me devuelva, por necesitarlo para otros usos.

Estimo que dicho lo precedente, es ocioso ampliar mi defensa, porque en modo alguno puede clasificarme de desafecto al Movimiento, y menos puede apreciarse que he actuado contra el mismo.

En su virtud, SUPlico AL AYUNTAMIENTO que, habiendo por presentado este escrito, con el documento de su referencia, se sirva absolverme de toda responsabilidad y reponerme en el cargo de Secretario del mismo.

Dios guarde al Ayuntamiento muchos años.

Abalcisqueta a 5 de Diciembre
de 1939,
año de la Victoria.

Victoriano Echeverría

Eskuartean ditudan agiriez ez dute ziurta-
tzen elegitearen emaitza. Beraz, ez dakigu ehun
pezetako zigorretik libratu zen edota ordaindu
beharra izan zuen. Edonola, Abaltzisketako bere
idazkari lanpostua ez zuen berreskuratu.

Dakiguna da, urte asko igaro ondoren, Aia
herriko idazkari izendatu zutela. Hori 1959ko
azaroaren 27an eman zen. Honela dio Aiako
Udalak 1959ko azaroaren 27ko aktan:

*“El Sr. Presidente manifestó que para
desempeñar con carácter provisional la Se-
cretaría de este Ayuntamiento propone a
la Corporación, si estima conveniente, sea
designado D. Victoriano Echeverría Zuri-
rrain, que a su vez pertenece al Cuerpo de
Secretarios de Ayuntamientos de segunda
categoría, con todos los derechos y obliga-
ciones inherentes al cargo, hasta tanto se
proceda a anunciar la vacante y proveer
en su día en propiedad mediante concurso
anunciado en el Boletín Oficial del Estado.
La Corporación por unanimidad acordó la
propuesta del Sr. Alcalde, designando al Sr.
Echeverría para desempeñar provisional-
mente el cargo de Secretario de este Ayun-
tamiento”.*

Behin-behineko kargutzat hartu arren, horre-
tan jarraitu zuen jubilatutako arte, hau da, 1977ko
martxoaren 9 arte. Hori islatzen da data horre-
tako udal-aktan:

*“El Sr. Presidente manifiesta que se halla
vacante la plaza de secretario, por lo que
procede contratar con carácter excepcional
interino a alguna persona idonea de la lo-
calidad, hasta tanto se nombre en propie-
dad mediante oposición libre...”.*

Aiako Udalak herritar bat hautatu zuen idaz-
kari lanetarako. Baina, laguntzaile baten beha-
rra ikusi zuten, eta hauxe gaineratzen du aipatu-
riko udal-aktak:

*“Se acuerda por unanimidad y al objeto
de desempeñar con mayor garantía desig-
nar como funcionario asesor de la Secre-
taría Municipal, al secretario jubilado Don
Vitoriano Echeverría Zuriarrain, hasta tanto
sea cubierta la plaza reglamentariamente
mediante el concurso anunciado por la Di-
rección General de Administración Local...”.*

3.3.6. URTXULATEGIKO SAGASTUME FAMILIA

Etxe honetara ere Gerra Zibilak ezinegon eta
sufrimendua ekarri zuen. Lan honetako bi ata-
letan izena eman diegu sagastumetar bari. Bat,
Karlos Sagastume, seguru aski gerra aurretik, ez
dakigu zehaztasunez nola, baina desagertutzat
eman zen. Bigarrena, udal agiritan ageri den
bezala, nazionalista izateagatik Patxi Sagastume
medi-guarda lanetatik kaleratua izan zen. Berri-
xume horiek zabaltzeko asmoz, Feli Etxeberria-
ren eta Feli Insaustiren testigantza argigarriak
ekarri ditut lan honetara.

Hona, lehenik, Feli Etxeberriak Karlos Joakin
Sagastumetz dioena:

*“Aita Ignazio Antonio Sagastume eta
ama Maria Martina Karrera zituen. Karlos
Urbana Galartzarekin ezkondu zen eta Or-
dizian bizi izan ziren. Alaba bat
izan zuten, Maria Sagastume
Galartza, nire ama, eta Ma-
ria jaiotzean hil zen Urba-
na. Beraz, 1924an alar-
gun geratu zen Karlos.*

Dakiguna da, CAFeko
artxibategiko datuek diote-
nez, hiru edo lau urtez aritu
zela bertan lanean, arotz mo-
dura segur aski. Gerra aurretik
ere langile mugimenduekin konprometitua
ibili omen zela jakin dugu, dirudienez UGTn,
Eibarko mugimendu sozialistarekin bat egin-
da. Eta azkenik, inongo arrasto fidagarriak
utzi gabe desagertu zela, eta badirudi Gerra
Zibila hasi baino lehenago, gainera.

Horrezaz gain, kontu eta zurru-murru ugari: labe batean erre zutela, Frantziara joan zela ihesi, Zaldibiako neska batekin bizi izan zela, batzuk bere bila joan eta hil egin zutela. Hitz batean, ezer garbirik ez.”

Jauregi txikiko Feli Etxeberria

Giro nahasi horrek sorturiko ezingonak eraginda, Kaietano anaiak adierazi zuen hemen ezin zela seguru bizi, eta hiru Sagastume hauek Argentinara jo zuten: Igonekoak, Aimendikoak eta gureak, Urtxulategikoak”.

Feli Insausti

Feli Sagastumek, berriz, hauxe dio bi sagastumetar horiez:

"Nire familiari gorriak erakutsi zizkieten. Patxi Sagastume Karrera lanposturik kale-ratua izatea nahikoa ez, dirudienez, eta jazarpenak zein mehatxuak ugari jaso zituen bere militantzia eta ideia politikoengatik. Sufrikario horretatik libratu nahian, jakin badakigu Arroa-neko Borda izentzat zuen Urtxulate-giko basoan egon zela ezkutatuta, eta otorduak han jasotzen zituela.

Gertaerarik larriena, hala ere, ondorengoak izan zuen: eguna eta orduaren berririk ez badugu ere, zehazki dakigu jipoitua izan zela, eta handik bi egunera hil zen odolustuta.

*Laturuko Lontxa izeneko mo-
jak adierazi zidan Patxi hil zenean
idien gainean eraman zutela eliza-
ra, ikurriñaz estalita.*

*Karlos, berriz,
desagertu egin zen
edo zuten, eta amari
adierazi omen zio-
ten semearen bila
ez saiatzeko, alpe-
rrikakoa zela, Her-
naniko labe batean
erre zutela eta.*

↑ Ezkerrekoa da Patxi.
Iturria: Feli Insausti.

[illegible]

3.4. Errepresio ekonomikoa: gosea nagusi

3.4.1. JANARIEI ETA ALKOHOLDUN EDARIEI UDALAK EZARRITAKO ZERGAK

Gerra aurreko eta garaiko amezketarren ekonomiak patrikan bi zulo zituen: batetik, estatuak kobratutako zergak, eta bestetik, udalaren ardurapean zeudenak. Estatuak jarritakoek sortutako ekonomia larritasuna areagotu besterik ez zuen egiten udalak edari alkoholdunei eta haragiari ezarritakoak. Bi zulo horietatik ihesi zihoazkien baliabide ekonomikoak arin-arin uzten zituzten herritarren patrikak.

Udalaren esku zeuden zergetatik aipagarriena ez da horien kontsumizioetatik udalak jasotzen zuena, nahiz eta kopuruz esanguratsua izan, zer kontzepturi lotzen zitzaizkien baizik: herritarrek behar zuten janari eta edariei lotuta baitzeuden. Beraz, jaten zuten eta edaten zuten edari alkoholduen orok zuen zerga.

Hori ondo islatzen da udal ekonomiaren agiri nagusia den urteko aurrekontuetan; izan ere, sarreren atal nagusienaren zati bat herritarrengandik baitzeturren. Haragiaren eta edari alkoholduen zergek arautegi zehatza zuten eta betetzeari uko eginez gero, zigorrak ere esanguratsuak ziren.

Jarraian ikusgai ditugun agiriei, 1944ko udal-aurrekontuari, eta jarraian 1945eko udal-sarrerei begiratzen badiegu ohartuko gara, begi-bistakoa baita, diru kopururik trinkoena “*Imposición Municipal*” deiturikotik zetorkiola Udalari.

Don Juan Iñaz Aguirre, Secretario del Ayuntamiento de la villa de AMEZQUETA.

CESTIFICO: Que el texto literal del acuerdo de la aprobación de la iniciativa del presupuesto ordinario de 1.945, por el Ayuntamiento de esta villa, y que obra en el libro correspondiente es como sigue:

SESION DEL DIA 30 DE DICIEMBRE DE 1.944.

“ Inmediatamente se dió lectura a los documentos que viene formando el presupuesto, y una vez terminado, se pasó a los capítulos y artículos de los partidas de gastos e ingresos que en dicho presupuesto se detallan cuyos créditos fueron ampliamente discutidos por el Ayuntamiento, y encontrándose ajustados a las disposiciones y recursos de la localidad, de conformidad, se acordó aprobar en todos sus partes, sin la menor modificación el referido presupuesto, quedando en su virtud fijados definitivamente los gastos e ingresos en los siguientes términos:

Cap.	CONCEPTO	Ptas-Cts
PRESUPUESTO DE GASTOS		
1.-	Obligaciones generales.....	9.300-27
2.-	Representación municipal.....	1.000-00
3.-	Vigilancia y Seguridad.....	1.000-00
4.-	Policia Urbana y Rural.....	1.270-00
5.-	Recaudación.....	150-00
6.-	Personal y material de Oficinas.....	6.900-00
7.-	Salubridad e Higiene.....	687-00
8.-	Beneficencia.....	4.085-25
9.-	Asistencia Social.....	1.950-00
10.-	Instrucción Pública.....	1.788-40
11.-	Obras Públicas.....	762-50
12.-	Montes.....	2.330-00
13.-	Fomento de intereses comunales.....	1.500-00
17.-	Consignación para la Cuota carcelaria.....	500-00
18.-	Imprevistos.....	2.776-58
Total de gastos.....		35.000-00
PRESUPUESTO DE INGRESOS		
1.-	Rentas.....	354-00
2.-	Aprovechamientos de bienes comunales.....	2.630-00
3.-	Servicios municipalizados.....	1.400-00
6.-	Eventuales y extraordinarios.....	50-00
6.-	Arbitrios con fines no fiscales.....	100-00
8.-	Derechos y Tasas.....	560-00
9a.-	Cuotas, recargos etc.....	4.390-00
10.-	Imposición municipal.....	25.000-00
11.-	Multas.....	20-00
15.-	Existencia en Caja el 31 de diciembre.....	1.386-00
Total de ingresos.....		36.000-00

Presupuesto de INGRESOS **Año de 1945.**

Capítulo 10 **Artículo 1.º 1.456.998**

Relación núm. 8

Relación detallada de las cantidades que se consignan en este artículo por ingresos en concepto de imposiciones municipales

N.º del concepto	CONCEPTOS	Ptas	Cts.
1.-	Por 40.000 litros de vino común a 0,10 el litro.....	5.100-00	
2.-	Por 1.800 litros de aguardiente a 0,20 el litro.....	360-00	
3.-	Por 500 litros de cerveza a 0,10 el litro.....	50-00	
4.-	Por 100 litros de vermouth a 0,10 el litro.....	10-00	
5.-	Por 4.000 kilogramos de carne a 0,25 ptas kilogramo..	1.000-00	
6.-	Por 350 kilogramos de carne de cerdo para venta 0,20	70-00	
7.-	Por 30 cabezas de ganado cerdo sacrificados en do	150-00	
8.-	Por 100 cabezas de ganado lanar sacrificados en do	200-00	
9.-	Por 250 kilogramos de carne de oveja, para la venta..	50-00	
Total del artº 1º.....		7.000-00	
10.-	Por el arbitrio sobre el inquilinato.....	1.000-00	
Total del artº 4º.....		1.000-00	
11.-	Por el arbitrio sobre Compañías anónimas y comendita	1.000-00	
Total del artº 5º.....		1.000-00	
12.-	Por repartimiento general.....	16.000-00	
Total del artº 9º.....		16.000-00	
Total del Capto 10.....		25.000-00	

AMEZQUETA, 10 de diciembre de 1.944.
El Alcalde,
Felipe Aguirre

↑ Iturria: AUA sig. 010-08.

‘Imposición Municipal’ horrek bi diru-iturri esanguratsu ditu. Bat, Udalaren bidetik jaso (7.000 pezetakoa) eta bestea ‘Repartimiento General’ horretatik datorkiona (15.000 pezeta), Estatuak jasotakoetatik herriari itzultzen ziona.

UDAL ZERGEN ZEHAZTAPENA

Nolabait laburtuta, noski, hona edari alkohol-dunen gainean 1938an onartutako zergaren arautegiak dioena:

*“Herrian egindako edo kanpotik ekarritako edariengatik ordainduko da. Kanpotik ekartzeko bide bakarra Alegiatik Amezketako errepidea izango da eta horrelakoetan Ugarte auzoan dagoen **fielatoan**⁶³ edota herriko alondegian ordainduko da. Sagardoari dagokionez, ekoiztutako litroen arabera ordainduko da”.*

Eta haragiaren kontsumoak ere, edari alkohol-dunek bezala, bazuen berariazko zerga. Hona arauaren muina:

“Etxean hildako zein kanpotik ekarritako haragi orori dagokio zerga. Kanpotik ekartzen denak Ugarteko fielatoan edota herriko alondegian ordainduko du. Hori egin ezean, edarien kasuan bezala, generoa konfiskatuko zaio, berez zegokion zerga kobratuko zaio eta, era berean, araututako isuna jasoko du”.

Hona Udal administrazioak litroko kobratzen zuena:

Ardoak	Litroko..... 0,10 pzta.
Txakoli	Litroko..... 0,10 pzta.
Garagardoa	Litroko..... 0,10 pzta.
Aguardienteak	Litroko..... 0,20 pzta
Bermuta	Litroko..... 0,10 pzta.
Saltzeko sagardoa	Litroko..... 0,05 pzta.
Norberaren kontsumorako sagardoa	Litroko..... 0,03 pzta.

↑ Iturria: AUA sig.006-01/03.

Esan dugunez, araei iskin egiteagatik ezartzen ziren zigorrak kontuan hartzekoak ziren: “Nor bait iruzurrean harrapatuz gero, generoa kenduko zaio eta berez zeukan zerga ordaintzeaz gain, isuna izango du”. Aipagarria da nola banatzen ziren prozedura honetatik jasotako diruak: %50 salatzailarentzat izango da, %20 espedientearen gastuak ordaintzeko hartuko da eta geratzen dena udalak jasoko du”.

Hona tarifa zehatza:

Behikia	Kiloko 0,25 pzta
Txerrikia	Kiloko 0,20 pzta.
Ardikia	Kiloko 0,20 pzta.
Estebete eta kontserba orok	Kiloko 0,35 pzta.
Etixerako txerrikia	Buruko 5,00 pzta.
Etixerako ardikia	Buruko 2,00 pzta.
Etixerako arkumea	Buruko 1,00 pzta.

↑ Iturria: AUA sig.006-01/03

Badira Amezketan haragia beste herri bateko harakinari saltzeko asmoz barrika batean sartu, ezkutuan eraman eta harrapatutakoak. Ordainez, isun eta zigor ederrak jasotakoak, espetxea barne.

3.4.2. GERRA GARAIA ETAN OSTEAN, GOSEA ETAN ERRAZIONAMENDUA

Gerrako eta gerra osteko egoera definitzeko bi hitz esanguratsu aipatu behar dira, besteak beste, eta ezinbestean: gosea eta miseria. Estatu barruko ekoizpen eskasari gehitzen badiogu, diktadura lau haizetara goraiatzeak mundu osoaren aurrean jaso zuen iritzi txarra eta atze-

⁶³ Fielatoa: aztergai dugun garaian, herri bakoitzaren sarrera-irteeran zegoen salerosgai orori zegokion zerga kobratzeko gunea. Amezketaren kasuan, Ugarten zegoen.

rriko merkataritzaren boikota, hona ondorioa: unean uneko etxeko ekoizpenarekin moldatu beharra. Sistema horri 'autarkia' deritzo. Eta, egoera horri aurre egiteko, beste neurriez gain, Francok errazionamendua ezarri zuen.

Horrela jokatzekak helburu zehatz bat zuen, hau da, nekazaritzako produktuak eta mineralen esportatzeak zekartzan aberastasunak industrian inbertitzea. Agintariek, ordea, zeharka bederen, inportazioen kontrola saihestean, bate-tik eurentzat nahi adina lortzeaz gain, merkatu beltzari atea ireki zioten eta aberastasun iturri bilakatu zitzairen. Aberastasunaren goi mailan agintari frankistak zeuden, jarraian tropa frankistekin bat egindakoak zetozen, eta azken postuan zeuden, noski, errepublikano eta nazionalistak.

Errazionamenduak neurrian banatzea omen dakar. Baina zerbait banatzeko, zer banatua izan behar da, hau da, aurrez zerbait hori jasota eduki behar da. Baina nola jaso? Eta Francok sistema konplexu bat ezarri zuen estatu osoan "gosetea arintzeko eta herritarren kontrolatzeko". Janarien ekoizpena eta banaketa bere esku izatean, herritarren sistemarekiko menpekotasuna lortzen zuen.

Horrela, nekazarien ekoizpen nagusienetatik kopuru esanguratsua konfiskatu egiten zien, miseria bat ordainduz, eta hori gero herritarrei banatzen zitzairen agintariek erabakitako salneurrian. Adibidez, lortutako hamar kilo irinetik, bat ikuskariak jaso behar zuen.

Beraz, nekazariak gerriak apurtzeraino lan eginez lortzen zutena 'lapurtu' eta gero, errazionamendua tresnatzat erabiliz, herritarren artean gosea ekidin ahal izateko ahaleginak egiten ziren eta horrela bere burua salbatzailatzat jotzen zuen.

Goseteak herritar oro zer janaren ardatzean mugiarazi bazituen ere, herritar horietatik guztie-

tatik baserritarrek izan zituzten baliabide gehiago gosetea arintzeko. Hau azpimarratzen du Koldo Alijostesek bere 'Bizitzan' liburuan:

"Baserritarrek kaletarrek baino estutasun gutxiago pasatu zuten. Gabezia handiak izan arren, gosea asetzeko beste bazarzki eta abere bazuten baserrietan. Herri eta hirietan, berriz, dendetan lor zezaketenaren mende zeuden, eta ezer gutxi zegoen estraperloko produktuez eta merkatu beltzekoz gain".

Aurrez aipaturiko sistema konplexu horren garapena ziurtatzeko batzorde berezi bat antolarazi zuten agintariek udal bakoitzean. Junta de Abastos deituriko batzordea jarri zuen bitartekari lanetan. Bere ardurak ziren nekazari bakoitzak zuen lursailen arabera estatuari zenbat eman behar zion erabakitzea, salneurriak zehaztea, urtean behin kontzeju azpian ekoizpenak jasotzea... eta prozesu osoa kudeatzea, Amezketarako izendatuta zegoen ikuskariaren gainbegiradarekin.

Amezketaz arduratzen zen ikuskaria, Apolo izenekoa, Laturuko Karmenen senarra zen, eta Irundik etortzen zen, han bizi baitziren. Bere bibotetxoak islatzen zuen agintekeriarekin eta izate frankistarekin maltzurki jokatu zuen amezketarrekin, gaizto demoniotzat hartzeraino. Iruditzen bazitzaion baserritarren bat gezurretan zebilela, ez zuen inongo arazorik izaten baserrira joan eta bazter guztiak arakatzeko. Diktadorearen aurrean merituak egin nahia nabarmendu zitzaion Apolo katalanari.

Badira hari beretik jota, legea alboratze aldera emandako gertaera xeblebre eta esanguratsuak. Jaso dugun ahozko testigantza batek dioenez, joan zen baserritar bat zakuka patatekin

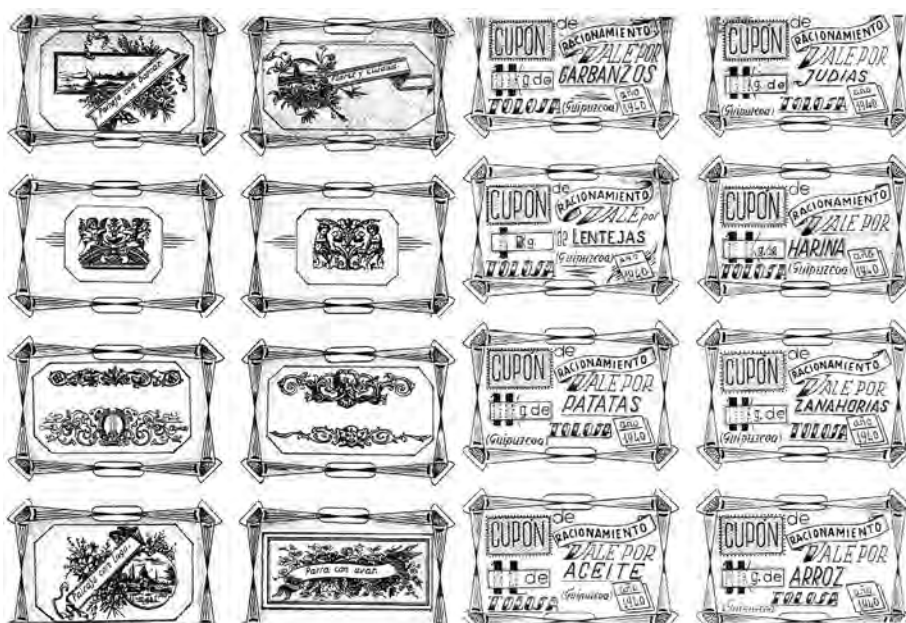
Apolo ikuskariarengana. Horrek zakua ireki eta patatak kaxkarregiak zirela eta etxean hobeak izango zituela oihukatuz bidali omen zuen. Pixka bat alboratzean, udal laguntzaile batek hauxe belarriratu omen zion: *“Jar hitzak zakuaren hondoan patata eder batzuk, tartean ekarri dituan kaskarrak eta gainaldean berriro ederrak”*. Hori egin omen zuen, eta Apolo ados.

Beste behin, Laturuko Bartoloren familiari, zuten lur hektareen arabera, 18 kilo babarrun administrazioari ematea zegokiola adierazi omen zion zakarki Apolo ikuskariak. Baina giro txarrak eraginda ezin hainbeste ekoiztu. Beraz, Laturuko inork ez zuen Apolorengana hurbildu nahi, nahiz eta familiakoa izan. Azkenean Bartolori egokitu zitzaion trantze horri aurre egitea. Hurbildu da ikuskariarengana eta jarri dizkio aurrean 8 kilo babarrunak. Horrek begiratu du paperean eta erantzuna bat-batean: *“Os corresponden 18 kilos. ¿Donde están los restantes?”* Eta Bartolok nola hala: *“Usted escribe fácil con lápiz, pero el casero necesita buen tiempo, y si no hace buen tiempo es difícil”* esan eta aide etxera. Mar-mar bizian geratu omen zen delako Apolo. Dirudienez emaztea etxe berekoa izateak ez zuen ezer askotarako balio izan.

Jose Mari Oterminek ere *‘Amezketak bide luze bezain malkarrak’* liburuan beste gertaera hau kontatzen du:

“1940 izango zen. Kontzejupean ari ziren garia entregatzen, baserritik ekarritako zakuetatik beste zakuetara aldatzen, eta hara non doan gari zakutik bestera gariak baino pisu gehiago zuen harria. Pisua eramango zuen zakuak, baina gari gutxi. Izan ere, ahora eramatekorik etxean ez eta generoa eman beharra, etxerako ez eta...”

Banaketa sistema horrek berarekin zeraman errazionamendu kartilla bat. Hasieran familiak banatzen zen kartilla. Geroago, banaketa era kontrolagarriagoan egiteko asmoz, kartilla norbanakoarena bihurtu zuen. Kartilla horretan txartelak zeuden, batzuk haragia lortzeko eta besteak gainerako produktuak eskuratzeko, eta bertan adierazten zen bakoitzari zer zegokion eta zenbat. Baina delako kartillak ez ziren denak berdinak. Baziren lehen mailakoak (primerakoak), bigarren mailakoak (segundakoak) eta hirugarren mailakoak (tertzetakoak). Banaketa irizpideak bakoitzaren klase soziala eta osasuna ziren.

↑ Errazionamenduko txartelak.
Iturria: Euskal Memoria.

Janari edo produktu hori hilean behin eskuratzean, banaketa arduradunak zigilua jartzen zion kupoari, hartu zuenaren seinale. Haragiaz gain, oinarritzko produktutzat hauek hartzen ziren: ogi beltz zati bat (zuria luxuzkoa zen), garia, irina, patatak, lekaleak, arroza, olio pixka bat eta esnea. Gizon helduak paketea oso-osorik jasotzen zuen. Emakumeak gizonezkoaren %80a eta 14 urte bitartekoak %60a.

Amezketako banaketa gunek hauek ziren: Sasturain, Estanko, Elizalde eta Domingone. Ugarten, berriz, Segoretzen eta Patrixionean.

Sistemak sistema, hilero familia bakoitzak jasotzen zuena ez zen inolaz ere nahikoa izaten tripa zorriak isiltzeko. Horretan, kaletarren egoera askoz ere larriagoa zen baserritarrena baino, ez baitzuten baratze eta ukuilurik. Goseak begiak argi dituenaz, kaletar langileak ekin zioten edozein bazterretan patata edo beste zerbait ereiteari eta landatzeari. Ohikoa zen baita ere Aralar Paper Lantegian zortzi ordu egin eta baserritarrei laguntzera joan eta egun horretako otordua, behintzat, aurrezte.

Gose larri hori arintzeko eta janari baliabiak nolabait partekatzeko asmoz, agintariak ezarri zuten Espainia osoan: **DÍA DEL PLATO ÚNICO**. Lege horren arabera, hilabete bakoitzeko lehen eta 15. egunean, jatetxeetan menu erdia aterako zen, hau da, plater bat soilik eman ahal izango zen, baina biak kobratu. Horrela lortutako soberakinak benefizentziara bideratuko ziren.

Amezketako udal-agirietan ez da arau horren aplikapenak sortutako diru etekinen berririk. Inguruko herrietan, ordea, honelako agiriak igortzen ziren agintaritzara. Hona Alegiako:

Excmo. Sr.

Tengo el honor de manifestar a V.E. que con fecha 8 de Octubre he ingresado en el Banco de España en San Sebastián, las siguientes cantidades:

PLATO UNICO de los cuatro viernes del mes de Septiembre último 898,30

POSTRE de los cuatro lunes del mes de Septiembre último 103,70

TOTAL PESETAS 1.002,00

Lo que participo a V. E. a los efectos que procedan.

Dios guarde a V.E. muchos años.

*Excmo. Sr. Presidente de la Junta Provincial de Subsidio Pro-Combatientes.
SAN SEBASTIAN*

Nekazareak, baratze, soro eta belardietan ekoizten zenaz gain, bazituzten garaian garaiko beste janari batzuk: intxaurrak, hurrak, gaztainak etab. Hori guztia ere lagungarri zitzaien. Gaztainak, adibidez, iraun dezaten morkotsa eta guzti gordetzen zituzten ganbaran. Bestalde, gure baserritarrek ere maltzurkeria pixka bat erabiliko zuten noski, hala behar behintzat, eta janariekin etxerako ere egingo zuten, inor ez baita etxekalte.

Urtetan sufritutako goseteak albo kalteak ere eragin zituen herritarrengan. Hau adierazten du Koldo Alijostesek bere 'Bizitzan' liburuan:

"Elikagai eskasiaren ondorioz, gibeledko gaixotasunak, tuberkulosia, sukar tifoidea edo paludismoa ugaritu ziren. 1947an, Tolosako Miserikordia Etxean tuberkulosiak jota 40 gaixo zeuden. 1951n, Osasun Munduko Erakundeak zioen Espainiako estatuan haurren heriotza-tasa 114koa zela 10.000 biztanleko; Frantzia, aldiz, 68koa, eta Italia, 45koa".

Edonola, errazionamendu sistemak porrot egin zuen. Eta zergatia ez da errazionamendu orori dagokiona. Izan ere, Bigarren Mundu Gerrak ezinbestean herrialde askotara hedatu zuen janariaren banaketa zentralizatua, baina eragin-kortasunez eta arrakastaz gauzatu zen. Beraz, Espainiako porrota aplikapenean egon zen, guztiz eskasa eta okerra izan baitzen. Herritar txiroekiko axolagabekeriak eta ustelkeriak eragin zuen sistemaren galera.

3.4.3. ESTRAPERLOA, BIZIBIDE

Aurrez esan bezala, kartilla medio jasotako janari paketea ez zen nahiko izaten. Legea egin duenak tranpa ere berarekin daramanez, herritarrek mila bitarteko jarri zituzten indarrean egoe-
ra bihurri hartatik etekina ateratzeko: kartillak faltsutzea, ogi mamiz zigilua ezabatzea, norbait hil edo soldaduskara joaten bazen ahalik eta beranduen horren berri ematea.

Udalak jasotako agiria horretara zihoan, janari gehiago izatearren maiz antzera gertatzen zena errolik moztera. Esanak esan, arau hori hausten zuenari zuzenean joaten zitzaion eskaera. Barbastrotik Amezketa alkateari eskatzen zaio soldaduskan zegoen Jose Mugikaren arrazionamendu txartela baliogabetzeko:

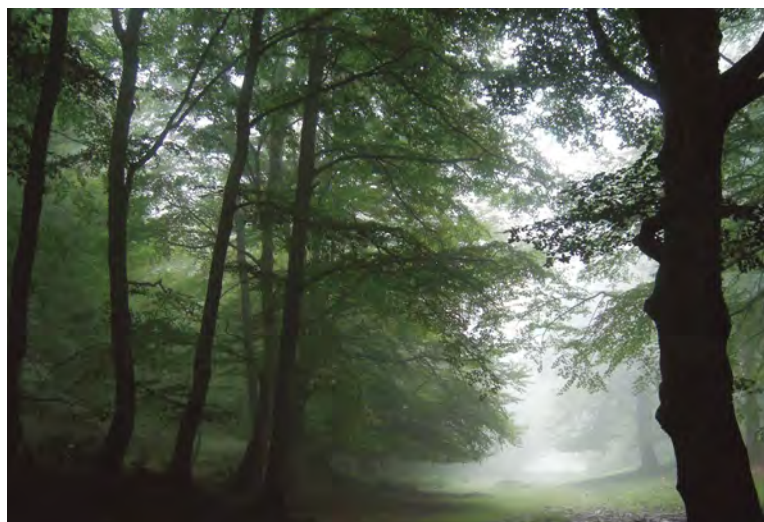
↑ Iturria: AUA sig 016-17.

Trikimailu horiek guztiek, tamalez, ez ziren nahiko izan herritarren janari beharrak asetzeko. Pentsa, adibidez, Aralar Paper Lantegiko asteko jornalarekin bi olio botila eros zitezkeen, ez gehiago. Beraz, Amezketa Nafarroarekin mugakide denez, eta nafarrek oinarritzko elikagaiak saltzeko irrikan zeudenez, amezketar gehienek bere egin zuten estraperloa. Jokabide hau Bigarren Errepublikan eta askoz lehenago ere ezaguna zen, baina mikeleteak desagertzean neurri handian hedatu zen Nafarroara joan eta handik janariak ekartzeko ohitura: olio, irina, ardoa, garia...

Amezketako udalari ekonomikoki kaltegarri zitzaion, adibidez, alkohola Nafarroatik ekartzea. Beraz, Mikeleteak Azkaratetik aldentzean, herriko mendi-guardari, Frantzisko Sagastumeri eta Abaltzisketakoari eman zitzaion estraperloa saihesteko ardura.

Gai honetaz haxe dio Jose Mari Oterminek *'Amezketan, bide luze bezain malkarrak'* liburuan:

*"Amezketan ez zen familiarik izango, era batera edo bestera, estraperloarekin zerikusirik ez zuenik. Estraperloa egiten zutenei askok eskatzen zien bat edo bestea ekartzeko. Hauek ziren asko saiatutakoak: Jose Mari Goñi (Etxeberri txikikoa), Martin Aierbe, Migel Zabala (Albitzurikoa), Manuel (Etxaiz barrenekoa), Manuel Artano (Errota zaharrekoa), Joakin Galartza, Pedro Sagastume (Pello Larramendi), Antonio Goikoe-
txea (Saletxe berrikoa)...".*

↑ Kontrabandorako ohiko bide bat, Aralartik zehar Sakanara. Iturria: Internet.

Estraperlistarena lanbide gogorra eta arrisku-
tsua zen. Hainbat eta hainbat erori ziren guardia zibilaren edo mikeleteen (gerra aurretik) sareetan. Hori gertatzean janariak galtzen ziren eta isun ederra ordaindu ere bai.

Amezketarrek estraperloari lotzeak ez du esan nahi denek jotzen zutenik Nafarroara. Ez. Baina denek zekitenez nortzuk joaten ziren astoa edo mandoa hartuta, haiei eskatzen zieten herri-tarrek behar zutena. Beraz, batzuk garraioan eta besteak balioa ordainduz, etxeko behar nagusie-nak asetzen saiatzen ziren.

Bi norabide erabili zituzten herritarrek: bat, Txindokipetik Sakana aldera (Arbizu, Lakuntza, Huarte Arakil, Etxarri...; eta bestea, Azkaratetik Araitz aldera (Azkarate, Uztegi...).

Nafarroara egindako bidaiak ezkutukoak zi-ren. Ezkutukoak ziren zeren Francok ezarritako janarien gaineko kontrolari iskin egiten zitzaio-la-ko eta hori eman ez zedin guardia zibila atezuan egoten zelako. Badira Amezketan produktuak bahitu eta isun ederrak ordaindutakoak. Baita hildako bat ere. 1949ko abenduaren 10ean ger-tatu zen eta Zotaletako sarobe azpialdean ge-ratu zen hilik Aintziarbeko Inaxio Agirrezabala Balerdi. Eguraldi txarrak hartu zuen menpean. Batzuek, hala ere ez zuten atzera egiten. Ohikoa zen Aralar Paper Lantegian zortzi ordu egin eta zuzenean Nafarroarantz abiatzea. Bide horreta-tik etxeratutako janari batzuk etxeko beharreta-rako ziren, eta soberakinak saldu egiten zitzaiz-kien herritarrei edo estraperlistei.

Gabeziak ugari izan baziren ere, baserrita-rrek hobeto kudeatu zuten gosetea kaletarrak baino. Gai honen inguruko pasarteak eta isto-rio ugari aurkitzen dira Joxe Mari Oterminen *‘Amezketan, bide luze bezain malkarrak’* libu-ruan.

↑ *Kontrabandoan, gau ilunaren babesean.*
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Bi motatako estraperloak izan ziren inda-rrean. Batetik, bizibidea ziurtatzeko ‘behekoek’ egiten zutena: oinarrizko beharrak asetzekoa, bizirautekoa, alegia. Horiek ere etxerako behar ez zutena saldu egiten zien herritarrei. Salmenta horrek ekarriko zien noski nolabaiteko etekin ekonomikoa. Beraz, merkatu beltza elikatzen zuten.

Eta bestetik, ‘goikoek’ gauzatzen zutena, abe-rasteko bide aproposa. Jakin badakigu agintari askok eta askok gizendu zutela euren ekonomia, ezinean zebiltzanen kaltetan.

3.5. Amezketako Udalaren esku-hartzeak

3.5.1. DIKTADURAK EZARRITAKO TALDE ARMATUA AMEZKETAN: SOMATENA

Guda irabazleei, arma bidez demokraziari ateak hertsu ondoren, edozein erataraz bazen ere, “bakea” mantentzea komeni zitzaien, axalekoa berderen; hau da, esan ohi den bezala, hilerrietako bakea lehenesten zuten. Horretara bideratu zituzten baliabide guztiak: isunak, desjabetzeak, espetxeratzeak, fusilatzeak eta guztien gainetik, isiltasuna. Zenbait animalari neguan gertatu ohi zaion moduan, lozorroa nagusitu zen galtzaileen artean. Horretarako zituzten indar armatuak: armada, guardia zibila eta mota guztietako laguntzaileak.

Aspaldikoa da ‘Somaten’-a, baina Miguel Primo de Riverak diktadura ezarri zuenean, hedatu zuen Espainia osoan. Ondoren, Bigarren Errepublikak erro-errotik deuseztatu bazuen ere, Gerra Zibilaren ondoren, hau da, frankismo garaian, berriro indarrean jarri zuten ‘Somatena’ deituriko indar armatua eta Amezketan ere izan zuen nolabaiteko presentzia. Amezketako herritarrez osatutako taldea zen. Bere egitekotzat har daiteke lapurretak ekiditea eta lapurrak herritik uxatzea, haserreak zaintzea...; hitz batean, bakea eta ordena zainduz elkarbizitza hobetzea. Behar hori asetzeko berreskuratu zuen diktadurak ‘Somatena’ izeneko indar armatua.

↑ Tolosako Somatena udaletxetik irteten.
Iturria: Gure Gipuzkoa.

Berreskuratu esan dugu; izan ere, Somatena, oso aspaldi, Katalunian sortutako herri polizia moduko zerbaite zen, Espainia osoan hedatu zena, zenbaitetan Guardia Zibila heltzen ez zen lekuetara helduko zen; beste zenbaitetan eurekin talka egin eta haserreak piztuko zituzten. Primo de Rivera diktadoreak berreraiki zuen antolamendu guztia eta Brigada Jeneral baten agintepean jarri zuen. Geroago, ordea, 1.931. urtean Bigarren Errepublikak erro-errotik deuseztatu zuen aipaturiko antolamendua. 1934an, oraindik Bigarren Errepublika garaian, eskuinak hauteskundeak irabazi ostean, lehengoratu zuten, 1935ean berriro indargabetzeko. Azkenik, Francoren diktadurak jarri zuen indarrean, ‘Somaten armatua’ izenarekin, baina demokrazia heltzean, 1978an, betirako desagertu zen arte.

Somatena, beraz, herritarrez osatutako giza-talde armatua zen, eta “ohitura onen zaintzaile” izateko ardura eman zitzaion. Aurrez ere azpimaratu dugu “ohitura onen zaintzaileak” Eliza eta Gobernua zirela, biak txanpon beraren bi aldeak baitziren. Horren lekuko, adibidez, Iruñeko apezpikuak, Mateo Mujikak, apaizei zein eliztar orori Somatenarekin elkarlanean aritzeko gomendatu zien. Horrezaz gain, hasieran behintzat, guardia zibilarren laguntzaile izatea zegokion, batez ere Makiei eta ezkutuko langile antolamenduei aurka egiteko. Geroago, ordea, eskumenak zirela eta, lehiakide ere izatera heldu ziren.

Egungo amezketar gehienek, seguruenik, ez dute inoiz entzun Somatena hitza. Baina, gutxi badira ere, adinean aurrera doan zenbaitentzat ezaguna da. Izan ere, Amezketan indarrean izan baitzen Somaten Armatua, eragile bainoago itxura hutsekoa. Gehienik ere zazpi edo zortzi laguneko taldea zen. Oroitzen da horretaz zerbait Unanbideko (Iñanbiko) Asintxio. Udalak hautatzen omen zituen denboraldi baterako. Horieta-ko bat edo biren oroitzapena badu: Harritakoa zela uste du horietako bat, eta bestea Lizeagako Jose Manuel Karrera. Armak udaletxean egoten ziren, eta Udalaren aginduz zerbait egin behar zutenean hartzen zituzten soilik. Ez da oroitzen ezertan parte hartu zutenik.

↑ *Migel Primo de Riverak hedatu zuen Somatena Espainia osoan. Iturria: Internet.*

Beste nonbaiten jaso dugu, delako armak etxez etxe aldatzen zituztela ere. Asintxiok dioenez, Ostiral Santu egunean armak eskuan zituztela joaten ziren Somatenekoak Elizkizunetara.

Jose Mari Oterminek ‘Ikastolatik Zumadira’ liburuan, hauxe dio arma horiez:

“Eskolarekin zerikusi zuzena ez badu ere, gure haurtzaroan garunean iltzaturik geratu zen zerbait ez nuke utzi nahi aipatu gabe. Gerrateko kontuak isilpean gordetzen baziren ere, adinekoen artean batez ere, Amezketako udaletxean, osoko bilkuretako aretoan, baziren gerra-arrasto nabariak: dozena bat edo fusil zahar herdoilduak. Gero jakin genuen gerra ondoren berriro indarrean jarritako somatenarenak zirela. Ikasgelatik irten eta osoko bilkuretarako aretora hurbiltzea nahikoa izaten zen aipaturiko fusil herdoilduak bistartzeko. Gaurko ikusmolde edo pentsaeratik begira jarritz gero, herriko agintariek hautatutako gordelekua ez genuke segur aski egokitzen joko”.

Beste herritar batek ere hau esan digu delako Somatenaz. Aipatu digu Juan Bautista Otamendi (Ugarte-handikoa) eta Jose Agirrezabala (Etondoko) ere partaide izan zirela, eta hainbat gurdi eta animaliarekin herriratzen ziren ijitoen portaera zaintzea zegokiela. Modu berean, horiek lapurtutako animaliak ekarriz gero, horiek konfiskatzeaz arduratzen ziren; eta lapurretaren bat eginez gero, herritik bidaltzeaz.

Hori guztia, berez, horrela bazen ere, Amezketan osatu zuten Somatena esandakoaren irudi hutsa izango zen. Ez zuen egiaz, aurrez esandakoaz gain, egiteko zehatz eta nabarmenik izango.

← *Montserrateko Amabirjina, Somatenaren babeslea. Iturria: Internet.*

Seguru aski hautatutako herritar denak ez ziren frankistak ere izango eta taldekide izateko ez zuten galbahe esturik pasa beharrik izango.

Gipuzkoa mailan ere oso ondo antolatuta zeuden eta Montserrateko Amaren egunean biltzen ziren elkartu eta festa egiteko. Ez dakigu Amezketatik bertaratzen ziren, behar bada, ez.

↑ Txindoki mendia, Abaltzisketatik. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

3.5.2. FRANCOREN GARAIPENA OSPATZEKO SUA TXINDOKI MENDIAN

Eta zenbait ospakizunen artean, amezketarren ikur identifikatzaile den Txindoki mendia hautatu zuten Francoren garaipena ospatzeko. Iluntasunetik argialdira pasa ginela adierazi nahian, edota gorriek eta nazionalistek eginikoa eta proposatutakoa suaz garbitu beharrekoa zela azpimarratu nahian, sua egin zuten Txindoki mendian. Eta Amezketako Udalak baliabideak jarri zituen horretarako.

Horra, horretaz zer dioen 1939ko urriaren 22ko udal-aktak:

“Expuso la presidencia que se hallaban sin abonar los jornales a las personas que habían estado en Txindoki para hacer la fogata el día de la Celebración de la Victoria de Franco, y como quiera que fue un día de mucho trabajo y que tuvieron que estar trabajando a las altas horas de la noche... el ayuntamiento por unanimidad acordó señalar en 15 pesetas el jornal de los trabajadores, además de la comida de ese día”.

Eta 1939ko abenduaren 31ko udal-aktan zehazten da aurrez aipaturiko afaritik ondorioztatutako gastu gehigarria:

“Se dio cuenta y fue aprobada para su pago a Jose Irastorza la factura de 32,40 pesetas por la cena servida al personal ocupado en la fogata de Txindoki”.

Gerra Zibila amaitu eta diktadurako lehen aro honetan (1939-1945), Amezketak alkate eta zinegotzi berekin jarraitu zuen. Soil-soilik Pedro Bernaras hiltzean Gobernadoreak hautatu zuen Jose Ramon Altuna Gaztañaga, lehen ere hainbat urtez zinegotzi eta karlisten buruzagi izana. Beraz, gerra garaikoaren jarraipena izan zuen.

Eta horrela jarraitu zuen 1948. urtera arte. Euren agintea sendotua zegoela pentsatuta eta berriro ere euren jendea hautatuko zutela ziurtatuta jarri zituzten martxan udal-hauteskundeak.

↑ *Amezketako Jazbana. Soinuarekin, Dionisio Etxeberria; saxoaz, Jose Antonio Zabala; bateria jotzen Antonio Etxeberria (Anton Fitero) eta klarinetea jotzen Mateo Sanz tolosarra. Biltzailea: Jose Mari Otermin.*

1939-1945 arteko Udalbatza

ALKATEA	Agirrebarrena, Felipe
ZINEGOTZIAK	Agirrezabala, Juan Ignazio Tolosa, Jose Ignazio Sagastume, Pedro Bernaras, Pedro Ezeiza, Juan Migel Artola, Migel Ignazio Garmendia, Julian Altuna, Jose Ramon

Aurrez ere hala izan bazen ere, hauteskunde horien ondorengo Gobernu antolamenduaren gailurrean Gobernadore Zibila jarri zen, aldi berean Gipuzkoako Falange-burua zena. Haren inguruan mugitzen zen guztia. Aginte esparru horretatik at, ez zegoen ezer egiterik. Alkateak, zinegotziak edo diputatuak hautatzeko pausoak berak gidatzen zituen. Udalbatzaren kasuan, Gobernadoreak alkatea hautatzen zuen eta jarraian alkateari eskatzen zion bere lagunekin osa zezala Udalbatza. Osaketa horretan, tradizionalistak ziren ia denak, ez zegoen falangistarik, nahiz eta Francoren matxinadan taldekide izan haiek.

Aurrez zerbait aipatu badugu ere, esan behar da Falangek, oro har, oso hedapen eskasa izan zuela Gipuzkoan. Eta zeuden falangista apurrak,

gerra ostean Gipuzkoan bizitzen geratu ziren kanpotarrak izan zirela. Baziren Amezketan ere, salbuespen modura, soldaduska errazagoa lortzeko itxaropenarekin falangera bildu zirenak, diotenez herriko sendagile zen Lobatoren aitagi-narrebaren bultzadaz. Garai hartan Gipuzkoan militante gutxi zituen, eta horietatik Amezketan 20 bat afiliatu baziren.

3.5.3. GAZTEEN PENTSAERAK TALKA UDALARENAREKIN

Gerrak utzitako karga edo pisua arintzen zihoan. Eta gazteek festa zutenez gogoko, hasi ziren euren nahiak adierazten. Horrela, ikusirik herrian aste-bukaeratan eta festa egunetan ez zegoela dibertsiorako ezer, gazte batzuk Jazbana osatzea pentsatu zuten eta udalbatzari herrian emanaldiak eskaintzeko baimena eskatu zioten. Horiek igandetan eta festa egunetan izango ziren. Era berean, festa-ekimen horiek Udalak ordaintzea eskatu zuten.

Musika taldea Umore Ona izenez bataiatu zuten. 1941. urtea zen, Gerra Zibila bukatu eta bi urtera. Hauek ziren musikariak: Errementañeko Jose Antoniok saxofoia jotzen zuen, Antonio Etxeberriak (Anton Fiterok) bonboa eta Dionisiok soina.

Udalaren barruan gai horrek buruhauste handiak sortu zituen. Gaiarekiko adierazpena 1941eko apirilaren 13ko aktan zehazten da. Alkatearen ustez, eskaria besterik gabe betetzeak talka egiten zuen euskal tradizioekin eta erlijioarekin. Horrela, alkateak, gaia aztertzen hasi aurretik, eta zinegotziei argibideak emate aldera, edota mugarriak ondo zehazte aldera, hauxe adierazi zuen:

“Esos instrumentos eran desconocidos en los pueblos en que venían conservando las sanas costumbres tradicionales y como precisamente ha sido esta última cruzada en la que ha corrido tanta sangre de nuestros hijos y hermanos para que se conserven incólumes las buenas costumbres que amenazaban desaparecer por otras exóticas que iban inponiéndose en los pueblos con la negación de Dios, imperando el modernismo, era justo que este ayuntamiento velase, como hacían nuestros antepasados por conservar los buenos usos y costumbres de la localidad, siendo por lo tanto el asunto presentado muy delicado para la vida moral del pueblo, aún teniendo en cuenta la buena intención de los jóvenes, proponía al ayuntamiento que estudiara a conciencia el caso”.

Alkatearen argudioek zer pentsatua eman zien zinegotziei eta aztergai utzi zuten gaia eta eskaria. Horrela, egun batzuk geroago, egin beharreko kontsultak egin ondoren, zehazki 1941eko apirilaren 27ko udalbatzak aipaturiko gaiari erantzun hau eman zion:

“En lo referente a la posibilidad de organizar bailables en la plaza pública los consultados estiman que con la introducción de este género de instrumentos se daba un paso muy avanzado como preparatorio para otros bailes prohibidos por la Iglesia, por ello opinaba que el Ayuntamiento debía analizar el tema desde el punto de vista moral del pueblo y solaz diversión del pueblo”.

Berriro ere Eliza, mugarri. Elizak zer den onargarria eta zer den baztergarria erabakitzen du. Garai horretako Elizak gai horretaz duen kulturak eta egiten duen interpretazioak erabakitzen du nondik bideratu herritarren pentsaera eta portaera.

Hori horrela bada ere, udala ohartu zen eze-tza esan aisialdi mota horri eta beste aukerarik ez eskaintzea ez zitzaiola ia-ia zilegi. Horren harira, musika tresna arrotzak baztertu eta txistuari indar gehiago ematea erabakitzen du. Honela dio Agirrezabala zinegotzi jaunak:

“Desde tiempo inmemorial es conocido en el País Vasco la música de txistu para toda clase de bailes regionales e incluso se tocaba dicho instrumento en actos oficiales como eran: acompañar al Ayuntamiento con su asistencia a misa mayor los domingos y fiestas; acompañar tocando himnos religiosos en las procesiones y también acudir a las manifestaciones oficiales en que acudía la Corporación Municipal. Por ello opinaba que este ayuntamiento debía seguir respetando esta costumbre, acuerda la creación de una nueva plaza de juglar, reforzando la anterior (un juglar y un redoblante) con su correspondiente sueldo. Los demás concejales abundaron en lo mismo, así rechazaron la petición de los jóvenes y decidieron la creación de una nueva plaza de juglar”.

Beraz, Udalak *kanpoko musika tresnei* ezetza esan zien eta aisialdirako ordezkoko musika-tresnatzat txistua hautatu zuten, eta lehen zegoena eskas irudituta, beste txistulari bat hautatzea erabaki zuten, horrela txistu bandatxoa osatuz.

Udalaren ezezkoko tematia harrigarritzat jo daiteke, izan ere, beste zenbait herritan posible baitzen horrelako emanaldiak eskaintzea. Amezketako Udala eta Eliza horretan oso estuak ziren.

Bestalde, ematen du era errazegian onartu zuela Udalak txistulari bat gehiago kontratatzea. Udal-ekonomia ahulak zaildu egiten baitzuen

kontratazio hori. Gainera, gazteek proposamen berarekin jarraitzen zutelarik, maiatzaren 11ko osoki bilkuran Agirrezabala zinegotzi jaunak hitza hartu eta hauxe adierazi zuen:

“Expuso que en la anterior sesión se había estudiado y resuelto el presente caso y únicamente se podía admitir la proposición hasta que se cubriera la plaza del juglar primero. Hicieron uso de la palabra los demás señores concejales y por unanimidad se acordó facultar a la presidencia para que de acuerdo con lo propuesto por el señor concejal Sr. Agirrezabala conviniera con dichos jóvenes la forma de dar solución al asunto”.

Dena dela, txistulari berria hautatu bitartean baimena eman zien herriko musikariei euren jarduna gauza zezaten. Eta behin-behinekoa zena, askotan gertatzen den bezala, behin betiko bihurtu zen. Izan ere, Umore Ona jazbanak izan zuen arrakastak ez zion Udalari beste ezer birplanteatzeko aukerarik eskaini. Errealitateak, hau da, gizarte dinamikak gain-gainetik pasa zituen agintari tradizionalisten aurreiritziak.

Hori adierazten du 1943ko maiatzaren 23ko osoko bilkurako aktak:

“Se personaron en la sala los vecinos que habían estado tocando en la plaza y con la venia de la presidencia expusieron que como tenían aún sin cobrar los atrasos que por la corporación se les abonara los atrasos con la brevedad posible. El Ayuntamiento, una vez que se oyó el descargo de los visitantes, acordó abonar dichos atrasos una vez de determinar las fechas en que se había tocado”.

3.5.4. UDAL-LANPOSTU GUZTIAK GERRA-IRABAZLEENTZAT

Udal bizitzan berezkoa da, noizbehinka, egiteko batzuetarako arduradunak hautatzea, ezinbestean hildakoen ordezkioak behar direlako, edota lan-eremu berriei behar bezala erantzuteko. Lehen frankismo garaian zinez arduratu ziren egiteko horiek guztiak irabazleen artean banatzen. Hautatuak kristaua izan behar zuen, ohitura onetakoa eta gerran Francoren alde borrokatua. Hona, adibide batzuk:

AGUAZILAREN HAUTAKETA

1939ko azaroaren 26ko udal aktak dioenez, D. Antonio Mª Altunak, Amezketako aguazilak, alondegiko eta telefonoaren ardura zuenak, adinean aurrera zihoala eta, kargua utzi zuen.

Udalak biziki eskertu zion egindako lana herritar guztien izenean eta arduradun berria hautatzeaz hau dio:

“La Presidencia, teniendo presente que uno de los hijos del renunciante, llamado Jesus Altuna Labayen, era persona de buena conducta social y moral, al mismo tiempo que es un adicto al Glorioso Movimiento Nacional, como se demuestra por su actuación de voluntario Requeté, que ascendió a sargento en los primeros días del Alzamiento Nacional, proponía que fuese nombrado para los cargos vacantes que dejaba su padre como alguacil, alhondiguero y encargado del locutorio público de la localidad. El Ayuntamiento, encontrando bien la propuesta de la Presidencia por unanimidad acordó nombrarle para los cargos expresados a D. Jesús Altuna Labayen, con carácter interino”.

↑ Jesus Altuna Labaien, urte askoan udal jardueretan aritua. Iturria: familia.

ZINEGOTZI BERRIAREN HAUTAKETA

1944ko apirilaren 16ko udal aktak Pedro Bernaras zinegotziaren heriotza aipatzen du, eta alkateak eskatzen du aktan adieraz dadila Udalaren doluminik sentikorrena familiarentzat, izan ere, Pedro bizitzako arlo guztietan beti izan baita pertsona erlijioso eta lankide ona. Eta hari beretik jarraituz, urte bereko abuztuaren 6ko udal aktan Gobernadore Zibilak haren ordezkorearen izendapenaz bidalitako agiria jaso zen. Honela zioen:

“La presidencia expuso que el Gobernador Civil de la Provincia había nombrado a D. Jose Ramón Altuna Gaztañaga para ocupar el cargo de gestor que dejó vacante D. Pedro Bernarás. A continuación, la Presidencia otorgó el credencial correspondiente y le dio posesión de su cargo, a la vez que ensalzaba en breves palabras su personalidad,

bien conocida desde muchos años a esta parte, por haber desempeñado con acierto en diversas épocas el cargo que hoy vuelve a ocupar, a pesar de su avanzada edad y ser a su vez Jefe Local de los tradicionalistas de esta Villa”.

↑ Jose Ramon Altuna Gaztañaga. Iturria: familia.

Beraz, herriaren ordezkariak ezin zituen herriak hautatu, agintekeriaren agintekeriaz baliatuz Gobernadore Zibila arduratzen zen horretaz. Eta herritarrak, isilik. Tradizionalistek prozedura normaltzat zuten; nazionalistek, berriz, adierazpenei giltzarrapoa jarrita.

BASOZAINAREN HAUTAKETA

Amezketak herri-basoak dituenaz, Enirio-Aralar Mankomunitatearen barruan, ezinbesteko lan-postua izan ohi da aspaldidanik mendi-basozaina. Aurrez bazuen bat, baina beste baten beharra ikusita, bigarren horren hautaketaz hau dio 1944ko uztaileko akta liburuak:

“Expuso la Presidencia que el asunto a tratar era, como se decía en la convocatoria, sobre el nombramiento del Guarda de Montes Municipales, a favor del Caballero Mutilado de Guerra y vecino de esta villa, D. Gaspar Ulacia Artano, como tiene interesado en reiteradas comunicaciones el Sr. Presidente de Mutilados de Guerra de Guipúzcoa. En vista de lo expuesto, los concejales abundaron en la opinión de que el domicilio del guarda tenía que estar dentro de

un radio de quinientos metros y que acordaban nombrar al Mutilado de Guerra Gaspar Ulacia Artano como 2º Guarda de Montes con carácter interino y sueldo anual de 80 pesetas”.

↑ Gaspar Ulacia Artano. Iturria: familia.

3.5.5. UDALAREN ETA ELIZAREN ARTEKO HARREMAN GOZOAREN ONDORIOAK

Amezketaren kasuan, Elizaren eta Udalaren arteko elkarlana estua izan zen. Bi erakundeak pentsaera berekoak ziren, eta barneraturik zuten elkarrekin egin behar zutela gerra zibileko zein frankismo garaiko ibilbidea. Esan daiteke, ziurtasun handiz, Elizak eragin handia zuela Udalarengan, eta Amezketako kasuan, Eliza esatean, bereziki erretorea esan nahi dugu. Ikus dezagun elkarrekin egindako bidearen seinale batzuk.

↓ Don Manuel, Amezketako erretorea, Arrue sendagilea eta Imaz idazkaria. Argazkiaren biltzailea: Jose Mari Ortemin.

ORDAINSARIA ERRETOREARI GERRAN HILDAKOEN ALDEKO HILETENGATIK

Amezketako elizgizonak oro har tradizionalistak ziren eta, gerra agertzean, tradizionalistek jarraituz, Francoren alde jarri ziren. Eta herritarrek diotenez ahalegin bereziak egin zituzten, Udalarekin batera, Amezketako gazteak errepublikanoekin gerrara joan ez zitezen. Lotura heresia zuen Eliza erakundeak matxinatuekin. Gero, denok dakigu, hiru urteko guda anker hartan, hildakoak asko izan zirela gure herrian, eta gizabidez, hildakoen omenez hiletak izan zirela Amezketan; tamalez, oso maiz izan ere. Hileta horiek direla eta, 1939ko abenduaren 31ko udal-aktan hau irakur dezakegu:

“A continuación se acordó expedir un libramiento de 30 pesetas para abonar al Sr. Párroco de esta localidad en concepto de las funciones religiosas encargadas al mismo con motivo del fallecimiento de los muertos en el Glorioso Alzamiento Nacional”.

Antza denez, hilari lurra eman aurreko elizkizun haietan erretoreak egindako sermoiek ordain ekonomikoa merezi zuten.

ELIZAREN IRIZPIDEEKIN ADOSTASUN OSOA

Maiz azpimarratu dugu lantxo honetan Elizak, erakunde modura, eta elizgizonek gidatu izan zutela garai horretako gizartea, kristautasuna defendatzearen aitzakia medio. Eta, egiteko horretan Elizak lankide leial izan zuela Amezketako Udala. Horren isla izan nahi dute ondoko adibideok:

ARANTZAZUKO AMAREN EGUNA, MEZA ENTZUN BEHARREKOA

Arantzazuko Ama Birjina Gipuzkoako Patroia izendatutako hogeita bosgarren urtea zela eta, Udalek eskari hau luzatu zieten eliz agintariei: irailaren 3a onar zedila mezetara joan beharrezko eguntzat.

↑ Arantzazu. Iturria: Internet

Udalak aztertu zuen gaia eta honelaxe adierazi zuen erabakia 1943ko ekainaren 3ko osoko bilkuran:

“Teniendo en cuenta los nobles sentimientos religiosos y la tradición mariana de esta provincia, por unanimidad pedir a la autoridad Eclesiástica que sea declarado el día 3 de Septiembre fiesta de precepto en esta provincia”.

Modu berean, gonbita luzatu zitzairen herri-tarrei Amabirjinaren egunean Arantzazura joan zitezen.

GOBERNADOREAREN ESKARIA ZARAGOZARA JOATEKO AMABIRJINA OMENTZERA

Elizak orokorrean eta Amezketako erretoreak era zuzenean, Udalarekin bat eginik jokatu zuen garai horretan. Bigarren Errepublikak ahaleginak egin bazituen ere Eliza eta Botere Zibila bantzen eta bereizten, Gerra Zibilak berriro batu zituen bi botereak.

Beraz, Amezketan ez zen izan salbuespena eta horrela gertatu zen han ere. Erlijiotasunaren erreferentzia zuzena ziren erretorea eta haren iritzia, eta Udala ez zen inoiz aldendu haiek

ezarritako mugetatik. Horrela, erlijioa babestera zihoan eskari oro onartzen zen. Horren guztia-
ren adibide asko baditugu ere, hona lagin modu-
ra bat edo beste.

1940. urtean Gobernadore Zibilak udaletara agiri bat igorri zuen, Zaragozako Ama Birjina azaldu zeneko mendeurrena zela esanez, eta hara joatea gomendatuz. Hona zer dioen hitzez hitz 1940ko ekainaren 23ko udal-aktak:

“Expuso la Presidencia (alcalde) que había recibido una circular del Gobernador Civil en la que se decía que celebrando como se celebraba este año el centenario de la aparición de la Virgen del Pilar, se estaban formando peregrinaciones regionales a Zaragoza y, como se había acordado también que de la Diócesis de Vitoria acudía una peregrinación, era conveniente que de cada ayuntamiento estuviese una representación. El Ayuntamiento en su vista y por unanimidad acordó designar para dicha representación al Sr. Alcalde, al concejal Sagastume y al secretario de este Ayuntamiento Sr. Imaz”.

ASTE SANTUKO SERMOIEN ORDAINKETA, UDALAREN KARGU

Udal erabakien azterketa egiterakoan oso maiz irakurri dugu, edozein zela ere eskaria, Udalak eskariari ezezkua ematen ziola, udal ekonomiaren ahulezia agerian jarritz. Egia da diru-sarrerak oso eskasak izan zirela gerra garaian eta frankismo garaian. Hala ere, Udalak bazituen lehentasunak, Elizarenak adibidez, eta horiei ematen zien irtenbide egokia.

Horren lekuko garbia da 1942ko urtarrilaren 5eko udal aktak adierazten duen erabakia:

“A propuesta de la Presidencia se acordó elevar a 40 pts. cada sermón que el Ayuntamiento venía satisfaciendo de los días Jueves Santo, Viernes Santo y festividad de San Bartolome”.

↑ Zaragozako katedrala. Iturria: Internet.

↑ Sermoilaria Aste Santuan. Iturria: Internet

ALKATEAREN ESKARIA ZINEGOTZIAK MEZA NAGUSIRA JOAN ZITEZEN

Festetako ospakizun nagusienetakoa meza nagusia izaten zen. Ospakizunen ardatz nagusia zen eta haren inguruan antolatzen ziren beste festa ekimen guztiak. Hori dela eta, hona nola islatzen duen 1941eko abuztuaren 24ko udal aktak alkatearen eskaria:

“A continuación expuso la Presidencia que, como era la fecha en que el pueblo celebraba la festividad de su Patrono S. Bartolomé, no tenía por qué insistir para que el Ayuntamiento acudiera a la misa mayor”.

HERRIKO FESTEN EZAUGARRIAK ELIZAREN IRIZPIDEekin BAT

Herriko festak inguratzean, eta horien antolaketan hasi aurretik, alkateak garbi utzi zuen berritan zer-nolako balioetan oinarritu behar zuten jaiek, zer ekintza gauza zitezkeen, dantzak non antola zitezkeen eta nolako dantzak izan behar zuten.

Hona 1941eko maiatzaren 11ko udal-aktak zer dioen:

“Expuso la Presidencia que era conveniente acordar en qué forma había que celebrarlos, con el fin de que se distrajera la gente dentro de las buenas costumbres que venían observando en esta villa de forma tradicional”.

Beraz, festak bai, baina ohiko ohitura onetan oinarrituak. Pilota partidak, bertsolariak, ahari apustuak, dantzak (txistulariak eta soinua tarte-katuz), baina plaza edo leku publikoan, inolaz ere ez ezkutuan.

1943. urtean ere, herriko jaiak inguratzean, berriro Udalak gaiari heldu zion, ez noski aurrez festen balioak azpimarratu gabe. Hona 1943ko abuztuaren 8ko udal-aktak zer azpimarratzen duen:

“La presidencia subrayó que los festejos organizados debían ser sobre todo morales y de sanas costumbres como un partido de pelota, juego de carneros, bersolaris, carrera ciclista, carrera pedestre, tirada al plato y juegos infantiles que alternando con los juglares y la acordeón en la plaza pública, sujetándose siempre y sobre todo los bailes regionales o libres que fueran en la plaza pública y no en otra parte”.

3.5.6. UDALAK, FRANCORI ESKERRONA ETA ESKARIA

Franco poz iturri joria izan da beti bere jarraitzaileentzat eta baita Amezketa Udalarentzat ere. Oraingoan Donostiako Alkatea da Francori eskerrona adierazteko deia Udal guztiei egin diena: hari album bat oparitzea alkate guztien sinadurekin. Izan ere, alkatearen ustez eskertzea baita, Francok Udalei etengabe eskaini dien babesa eta laguntza, argitaratu berri duen Ley de Régimen Local delakoak adierazten duen bezala. Eskari horri honela erantzun zion Amezketa Udalak 1945/6 ekitaldiko abuztuaren 12ko udal aktan adierazten denez:

“En su vista expuso la presidencia que la labor que venía realizando el Caudillo desde la iniciación del Movimiento Nacional haciendo desaparecer el Comunismo del suelo Español é implantando un Estado eminentemente Católico, era digna de toda consideración y de la aprobación unánime por parte del Ayuntamiento de Amézqueta”.

Udalbatza berean, ordea, une egokia zela pentsatuz, Amezketa Udal Tradizionalistak (karlistak) Kontzertu Ekonomikoa, diktadurak indargabetu zuena, indarrean jartzeko eskatu zion Francori, garbi baitzuten Kontzertu Ekonomikoak ahalmen ekonomikoak emango zizkio-la Udalari begi-bistan zituen hainbat eta hainbat behar asetzeko. Aurrez aipaturiko udal akta berean honela arrazoitzen du Alkateak eta Amezketa Udalak eskaria:

“La presidencia expone que aparece un lunar dentro de esa esfera que estimamos nosotros debe ser corregida y es la Ley de la Derogación del Concierto Económico, que a juicio del que habla, fue su derogación un equívoco o mal aconsejado, porque es de todos conocido que la Comunión Tradicionalista ha defendido siempre y en todas las ocasiones el sistema de régimen foral, por lo tanto es muy sensible que un Jefe de Estado

español que viene proclamando la implantación de una Monarquía Tradicional tenga sin rectificar este equívoco del Concierto Económico. Esta Presidencia propone, fundándose en la doctrina Tradicionalista, que se haga constar en acta su protesta sobre la Ley de Derogación del Concierto Económico”.

↑ Guda Karlisten berri ematen duen argazkia.
Iturria: Internet

Hirugarren Guda Karlistaren amaieran, zehazki 1876ko uztailaren 21eko legeak indargabetu zituen Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabak onarturik zituen fueroak edo eskumenak.

Lehen aldiz, beraz, Amezketako Udal Tradizionalistak, Francorekiko leialtasuna azpimarratu ondoren, aurre egin zion Frankismoari eta, apaltasun osoz bazen ere, errua leporatu zion eta zuzentzeko eskatu.

Leialtasunaren lekuko garbia da 1939ko uztailaren 7an Udalaren osoko bilkuran aipatu eta erabaki zena. Gobernadore Zibilak ohartarazi zituen udal guztiak Francok Donostiara egin behar zuen bi-daiaz eta bertaratzeak zuen garrantziaz. Eta Amezketako Udalak, aho batez, hauxe erabaki zuen:

“En vista de la trascendencia que tiene ese viaje de nuestro Caudillo, se acordó por unanimidad acudir el Pleno del Ayuntamiento con los funcionarios todos el día de la llegada del Glorioso Caudillo a San Sebastián”.

3.5.7. FRANCOREN ‘SAMINA’ ETA ‘BIHOTZ ONA’ BIGARREN MUNDUKO GERRA-UMEEKIKO

1937. urtea, zinez gogorra izan zen gudarien eta errepublikanoen haurrentzat. Historiak dioenez, 30.000tik gora irten ziren Bilboko portutik Europa aldera, batez ere Frantziara, Danimarkara, Britainia Handira, Belgikara, Errusiara... Galtzaile horien deserriratzeak ez zuen sortu Francorengan saminik eta kontzientzia mailako kezkarik.

↑ Haur errefuxiatuak Frantzian.
Iturria: Euskal Memoria.

Bigarren Mundu Gerrak, gure herriko Gerra Zibilak egin zuen modu berean, albo-kalte modura haurren babes eza eta sufrimendua sortu zituen. Eta horiekiko errukia eta begirunea piztu zen Francoren baitan eta laguntza eskatu zien udalei. Hona 1945eko azaroko 25eko udal aktak horretaz dioena:

“Se dió cuenta de una comunicación de la Excma. Diputación Provincial de Guipúzcoa en la que consta que el Jefe de Estado, el Generalísimo Franco, sintiendo el dolor de la desgracia y queriendo aliviarla en lo posible, se ha ofrecido a la Europa devastada por la guerra la hospitalidad en España a 50.000 niños necesitados a cuyo ofrecimiento se ha sumado la Excma. Diputación de Guipúzcoa, esperando que colaboren también

todos los ayuntaminetos en apoyo de tan humanitaria obra y sensibilidad cristiana”⁶⁴.

Amezketako Udalak gaia aztertu ondoren hauxe erabaki zuen:

“La presidencia declaró que apoyaba lo expuesto en la comunicación y siendo una obra de caridad que todo cristiano se halla obligado a apoyar, proponía que el Ayuntamiento hiciera las gestiones para colocar en la localidad los niños, bien sea de acuerdo con familias más pudientes o de otra forma. Los demás concejales abundaron en la misma opinión de la Presidencia y se aprobó la propuesta por unanimidad”.

3.6. Euskara, baztertu eta desagerrarazi beharreko zerbait

Diktadura guztiak eskubide murriztaileak eta zapaltzaileak diren neurrian dira arbuiaigarriak. Adibidez, Primo de Riveraren diktadura garaian espresuki debekatu zuten abertzaletasuna, eta abertzaleek orduan baimendua zen euskaltzale-
tasuna erabili zuten abertzaletasuna bizirik mantentzeko. Horrela, Euskaltzaleak erakundean babestu eta indarrak batuz ekin zioten euskara eta euskal kultura hauspotzeari. Tolosaldean loraldi berezia eman zen eta Euskaltzaleak elkar-
tean bereziki nabarmendu ziren, besteak beste, Nikolas Ormaetxea (Orixe) eta Jose Maria Agirre (Lizardi)... Ez dakigu, egia esan, loraldi horrek norainoko eragina izan zuen Amezketan.

↑ Jose Mari Agirre 'Lizardi'. ↑ Nikolas Ormaetxea 'Orixe'.
Iturria: Internet. Iturria: Internet.

Bigarren Errepublikak iraun zuen bitartean euskarak piztualdia izan zuen, aurrez aipaturiko

⁶⁴ Ez dakigu Europako umerik etorri ote zen Amezketara, seguru aski ez. Dakiguna da Gerra Zibilean galtzaile zirenen seme-alabeekiko ez zitzaizela bihotza bigundu, nahiz eta hori ere kristautasunak eskatu.

Jose Maria Agirrek (Lizardik) euskal egunkari bat indarrean jartzeko aldarria sustatzeraino. Hauxe zion egitasmoak:

“Katolikoz gainera, gure egunkaria euskaltzale sutsua izango litzateke, au da, euskararen alde ta euskaldunen eskubideen alde beti yokatuko lukena, nahiz politika-alderdi gabekoa izan”.

Ez zen proiektua gauzatu, baina hazia ereinda geratu zen, garai hobeak etortzean erretzeko prest.

Beraz, diktadurak nolabaiteko loraldiaren bidea zapuztu zuen. Eta horretarako eskura zituzten baliabide guztiak erabili zituzten. Hona, guri dagozkigun garrantzitsuenak:

“LIBURU DESEGOKIAK”, SUTARA

Liburuak desagerrarazteko baliabidea erabili zuten eraikitzen ari ziren Espainia Berrian, liburuak eta bereziki liburu mota batek lekurik ez zuelako. Hasteko, bitarteko modura, zentsura erradikala erabili zuten, falangisten pentsaerari jarraituz. Horrela, errepublikanoen legealditik zetozen liburuak baztertu zituzten, eta baita, mugimenduaren aurkako usaina zuten guztiak eta nazionalismo kutsua zuten euskarazkoak ere bai. Eta baztertzeko modurik onena liburuak erretzea zen. Hainbestearaino itsutu ziren horretan, ze Liburuaren Eguna ospatzeko liburu erreketara antolatzea baino ez zitzairen bururatu.

↑ Euskarazko liburuaren erreketara Tolosako Plaza Zaharrean. Iturria: Euskal Memoria.

Ekinbide horien oinarrian zegoen pentsaera agertzeak ere argituko dizkigu zentzugabeko joera horiek. Bi arlo aipatuko ditugu: bat, liburuei buruzkoa, eta bestea, euskarari berari loturikoa. Hona zer dioen Antonio de Luna unibertsitateko Lege Katedradunak, Joan Mari Torrealdai *‘De la hoguera al lápiz rojo’* liburuan jasoak:

“Para edificar a España Una, Grande y Libre, condenamos al fuego los libros separatistas, los liberales, los marxistas, los de la leyenda negra, los anticatólicos, los del romanticismo enfermizo, los pesimistas, los pornográficos, los de un modernismo extravagante, los cursis, los cobardes, los seudocientíficos, los textos malos y los periódicos chabacanos. E incluimos en nuestro índice a Sabino Arana, Juan Jacobo Rousseau, Carlos Marx, Voltaire, Lamartine, Máximo Gorki, Remarque, Freud y al Heraldo de Madrid”.

↑ Juan Mari Torrealdai, kazetaria, idazlea, soziologoa, eta Euskaldunon Egunkariaren sortzaileetakoa eta horren harira bortizki zigortuetako bat.

Eta honela bukatzen du:

“Prendido fuego al sucio montón de papeles, con alegre y purificador chisporroteo, la juventud universitaria, brazo en alto, cantó con ardimiento y valentía el Cara al Sol”.

Amezketatik oso gertu gertatu zen horrelako erreketara, Tolosan zehazki. 1936ko abuztuaren 11n Plaza Zaharrean Ixaka Lopez-Mendizabalen

inprimategitik ateratako liburuak, Udal Liburutegikoak eta eskoletako liburuak erre zituzten.

EUSKARA, DIALEKTO ZAKAR HUTSA

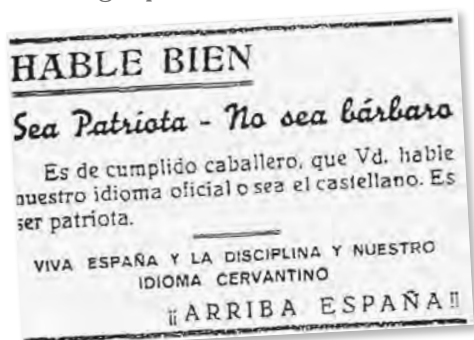
Frankisten helburua zen Espainia Batua mantentzea eta horretarako baliabideetat jo zuten hizkuntzaren alorrean ere batasuna aldarrikatzea. Horretarako, ordea, bat hautatu behar zen eta besteak baztertu. Begira, Francoren adierazpene-netako baten hizkuntza hautuaz mezu argia:

“El carácter de cada región será respetado, pero sin perjuicio de la Unidad Nacional, que la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española”.

Azken finean, elebakartasuna hobesten dute, beste hizkuntzen galeraren beldurrik gabe. Hau xe dio Joan Mari Torrealdairen *‘De la Hoguera al Lápiz Rojo’* liburuan ageri denez, Menendez-Reigada intelektualak:

“Puede decirse que en España se habla sólo la lengua castellana, pues aparte de ésta tan sólo se habla el vascuence que, como lengua única, sólo se emplea en algunos caseríos vascos y quedó reducido a funciones de dialecto por su pobreza lingüística y filológica”.

Baieztapen larregiak dira intelektual deituri-ko batentzat: katalanera eta galegoa hizkuntzen mapatik kolpe batean desagerrarazteaz gain, euskararen presentzia eskasa hizkuntza bera- ren ahulezian kokatzen du, eta ez jarri zaizkion debeku eta eragozpenetan.

Gobernadore Mi-
litarrek bando hau
argitaratu zuen ideia
berean indar eginez.
Honela dio:

¡HABLAD CASTELLANO!

El Excmo. Señor Gobernador Militar de esta plaza ha dictado el siguiente bando:

“Preocupación de toda autoridad debe ser el eliminar causas que tiendan a desunir a los gobernados. Y si esto debe hacerse en épocas normales, mucho más debe serlo en las anormales en que nos hallamos.

Para nadie es un misterio las diferencias que han existido entre algunas regiones de España y, sin meterme a analizarlas, sí considero de mi deber aprovechar estos momentos de convivencia en esta población de personas de todas las regiones para suavizar esas diferencias y que, por la buena voluntad de todos, vayan fundiéndose en un exaltado amor a la madre España en apretado abrazo de sus hijos, hermanos de las diferentes regiones.

Para ello, uno de los mejores medios de demostrar con compenetración de cariño y de ideas es emplear el idioma común, sobre todo cuando se dispone, como nosotros, de uno tan hermoso como el castellano, para poder expresar lo mismo nuestros cariños de hermanos, como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos.

Como esto en nada indica menosprecio de los idiomas regionales, sino una exaltación patria que nos apiñe en las manifestaciones de nuestro entusiasmo, espero del patriotismo de todos contribuyan a ello, sin que tenga que corregir resistencia alguna”.

San Sebastián, 16 de abril de 1937
EL GOBERNADOR MILITAR
(Alfonso Velarde)

Eta zalantzarik gera ez zedin, garaiko eta frankisten mitin eta adierazpenetatik esaldi esanguratsu hauek atera ditugu:

“El español es claro y glorioso idioma, el más importante vehículo de cultura”; “En cambio el euskera es un dialecto de los caseríos”, “duro dialecto de los caseríos”, “agrio hablar de la montaña”, “voz antigua y áspera”, “ruda y agria expresión”.

Bildu ditugun adierazpenen hariari jarraituz, Francok diktadura ezartzean, euskara, katalana eta galegoa zokoratuak geratu ziren. Mugimenduko agintarien lehen helburua

zen hizkuntza horiek guztiak eremu publikotik desagerraraztea, eta, baita ere, apurka-apurka hizkuntza horiek museoko pieza bilakatzea.

Eta, noski, legeen, isunen, mespretxuen eta esamesen bidez lortu zuten euskara soilik sukalde txokora mugatzea. Portaera horrek izututa haxe idatzi zuen Koldo Mitxelena jakintsu ospetsuak:

“La época terrible, que todo el mundo recordaba con verdadero horror, fue la del invierno de 1941-42: debió de ser una pesadilla. Es el momento en que el Gobierno Militar de Guipúzcoa publica una nota diciendo que ya está bien de hablar en dialecto (...) No contento con esto, el Diario Vasco añadió una nota de su propia cosecha que venía a decir que si éramos españoles, había que demostrarlo con los hechos”.

Euskal Herrian jarri ohi ziren pertsonen izenak ere baztergarriak ziren frankistentzat. Horren lekuko *El Diario Vasco*-n (1937.06.29) jasotako mezua:

“Duele verdaderamente oír que a un chaval le llamen a voz en grito: ¡Imanol! o ¡Joseba! El crío no tiene la culpa ni ha cometido ningún delito para que su madre le apedree con esa fonética de volapuk que para andar por casa en alpargatas y mangas de camisa ‘inventaron’ unos cuantos separatistas que se consideraban ‘eminencias’ o así. No pedimos que venga Herodes, pero sí que las emacumes supervivientes se vayan dando cuenta de que hay cosas y nombres que se han acabado ‘per omnia secula seculorum’ ¿No le basta con supervivir? Super vivir no quiere decir vivir superiormente, je?”

Altxor preziatu hori guztia ekarri zigun frankismoak, eta frankismoaren helburuak bete zitezten lagundu zuten, nahita edo nahigabe, gogoz edota gogoz kontra, bere alde borrokatu zuten guztiek.

3.7. Makiak, Amezketako mendietan

Espainiako Gerra Zibila amaitu zenean, 1939an, frankismoaren errepresiotik ihesi joandakoak Euskal Herriko iparraldean elkartu eta babestu ziren, milaka eta milaka hain zuzen. Kopuruaz iritzi asko daude, eta denak ezberdinak. Batzuk, 4.000 zirela; beste batzuk, ordea, 10.000-20.000 ere bai. Edonola, asko.

Baina Espainiako arma hotsak isiltzean, Munduko Bigarren Gerrak astindu zituen bazterrak eta jendeak. Testuinguru horretan, Espainiako Alderdi Komunistaren zuzendaritzapean komunistak, errepublikanoak eta sozialistak borrokari heldu zioten berriro, oraingoan nazien aurka, 1939an hasi eta 1945. urtean nazien porrota eman zen arte.

Garaipen horrek piztu zituen borrokalari askorengan eta atzerrian zeuden politiko batzuen artean Europan indarrean zen diktadura bakarra, Espainiakoa, indargabetzeko garaia heldu zen itxaropena. Beraz, Espainiaren txanda heldu zela amestu zen.

Bigarren Mundu Gerra amaitzean Iparraldean ziren gerrillariez haxe dio Mikel Rodriguez Alvarezek⁶⁵: *“Tras la liberación de Francia, las unidades de guerrilleros españoles llegaron a contar con más de 20.000 combatientes”*.

Zaildutako gerlari asko, beraz. Horrela, berehala hasi ziren antolaketak. Nazien desagertzeari Pirinioetako zainketa ardura arindu zuen eta horrek bultzatzen zituen ezkertiarak, batez ere

komunistak, Pirinioetako baso eta haranetan mugimenduan hastera. Dena oso azkar zihoan. Horrela, Nafarroako mendietara abiatu ziren. Urriaren lehen egunak ziren erasoari ekin ziotenean. Guztira, bi mila gerrillari omen ziren. Bi talde abiatu ziren. Bat, 200 makiz (gerrillariz) osatuta, Esterenzubitik abiatu zen, eta Iratiko basoak igaroz hegoalderantz jo zuen; eta bigarrenak, 300 partaiderekin Belagoa eta Zaraitzun barrena, Aragoi aldera jotzea zuen helburu.

↑ Makiak, Nafarroan. Iturria: Internet

Herri aliatuen babesa eta laguntza nahiko ziurtat ematen zuten gerrillariak. Beraz, guztiz antolatuta ez bazeuden ere, borrokari heltzea erabaki zuten, uste baitzuten herritarrek ibilian-ibilian babestuko zituztela eta nazien aginte nahia zapuztu zuten herrialde demokratikoen babesa berandu baino lehenago izango zutela. Haxe dio Victorio Vicuña, 10. Brigadako komandanteak:

⁶⁵ Rodriguez Alvarez, Mikel. "El maquis en el País Vasco". Euskonews Media. 81. zenbakia 2000.

“Creíamos que si invadíamos España y creábamos una cabeza de puente, seríamos ayudados por los Aliados. Creíamos que si creábamos una situación de conflicto directo, los Aliados no tendrían más remedio que intervenir, devoldiéndonos los esfuerzos que habíamos hecho por ellos”.

Tamalez, ez bata eta ez bestea, borroka-ze-laian bakarrik sentitu ziren. Frantziako makiek aitortu zien lehen-lehenik Frantziako egoera orekatu behar zutela, eta hori egin ondoren, animorik bazen, esku bat botako zietela. Nafarroako herritarrek ere, Lehen Frankismoko errepresioak zanpaturik zeudelarik, borrokarako aukera gutxi zuten. Frankismoak muga inguruetan ezarritako errepresiozko egitura zurrinak kateatu zituen herritarrak, horrek eragiten zuen itzelezko beldurra uxatu ezinik. Eta zer esan herrialde demokratikoen esku-hartzeaz? Gerra Zibilean bezalaxe, euren burua demokraziaren aldeko eta diktadura ororen areriotzat hartu arren, ez zuten babesik eskaini.

kiek 1945eko udazkena arte bertan jardun zuten. Gehienek, ordea, etsipenak jota, makien egitura iraunkor bat osatzea ezinezkotzat jota, berriro mugaz bestaldera itzultzea erabaki zuten.

Beraz, porrota nagusitu zitzairen. Eta Aralar mendikatean galduta eta bakarrik geratu zen maki taldetxo bat Amezketa aldera abiatu zen, seguru aski, janari bila, edota Ordiziara heldu nahian.

Aurrez ere bolo-bolo zebiltzan Amezketan makien inguruko kontuak, eta lanbidez artzain zirenei eragiten zien batez ere, maiz egiten baitzituzten bertara joan etorriak, barne zirrarak alboratu ezinik. Umeen ahotara ere heldu zen eta herrian arlote itxurako norbait ikustean: *“Makia izango da, ezkuta gaitezen”* adierazten zuten.

Amezketarrek oroitzen dute Anduitzeko bordan gertaturikoa. Bertan bizitakoez herritarrengandik informazioa jasotzea ez da gauza erraza izan. Bazuen gaiak tabu usaina. Muga horiek gainditu nahian, lan eskerga egin du Jose Maria Oterminek *Amezketan, bide luze bezain malkarrak* liburuan.

↑ *Makiak, fusilatuta. Ez dakigu argazkia erreala ala errekreazioa den. Iturria: Euskal Memoria.*

Borrokak gogorrak izan ziren, eta alde bateko zein besteko heriotzak ere ugariak. Erasoaldi aipagarri eta indartsuenetakoa, Amezketari dagokionez, Aralarko mendietan gauzatu zen. Eta, atxilotuak eta hildakoak eduki arren, ma-

↑ *Berrituta bada ere, hauxe da Anduitzeko borda. Hemen eman zen makien eta indar armatuen arteko enkontrua. Argazkiaren iturria: Jose Mari Otermin.*

Eta Anduitzeko bordan gertatutakoaz hauxe jaso zuen:

“Egunero bezala, Amezketako Loiola baserriko artzaina igo da goizean goiz Aralarra bere artaldea ikustera. Anduitzeko borda inguruan doalarik, hara non irteten zaizkion makiak. Bordara sartuarazi eta galdezka hasten zaizkio. Horretan ari direla indar armatuak, batzuentzat “Grisak” eta beste zenbaitentzat Guardia Zibilak, gainean dituztela ohartzen dira guztiak. Gure artzaina lehendik larri eta indar armatuen ailegaerarekin oraindik askoz larriago. Hasi dira makiak tiroka, baita grisak ere erantzuten. Tiroketa horren etenaldi labur batean gure artzain izutuak sudurzapia atera du bordatik kanpora: “Yo pastor, yo pastor” oihu egiten duen bitartean”.

Artzaina, horrelaxe salbatu zen. Ez, ordea, makiak. Maki batek bere buruaz beste egin zuen, eta Amezketako hilerrian eman zioten lurra, baina lur bedeinkatutik kanpo. Beste bat grisek erail zuten, eta honi besteek hila zelako, lur bedeinkatua eman zioten atsedean. Zauritutako bat ere izan zen aipaturiko enkontruan. Espetxeratua izan zen, baina diotenez lortu zuen Donostiako espetxetik ihes egitea. Eta ahopean esandakoa bada ere, antza denez, Amezketako artzain batek salatu zuelakoan, makiak handik aste batzuetara Amezketako artzain horren txabola erre omen zuen ardi eta guzti.

3.8. Aralar Paper Lantegia: amezketarrentzat arnasbide

Aralar Paper lantegia 1935-1936 inguruan jarri zen martxan. Hortik denbora gutxira, ordea, itxialdiak jasan zituen hornigaien eskasia zela-eta. Nolabaiteko normaltasuna 1938an lortu zuen. Egunerokotasun ilunean eta etorkizun ilunagoan izugarrizko arnasbidea eskaini zion lantegi berriak Amezketari.

Argia eskaini zuela diot zeren nekazaritza garapen eskaseko eta industriarik gabeko herriaren geroa benetan zen beltza. Eta horri gaineratzen badiogu gerra garaia zama astuna eta ondorengo urteetan gerrak eragindako krisia, hasierako gain-geruza beltza trinkotu egin zen benetan. Egoera itogarri horri aurre egiteko sendagai eraginkorra izan zen Aralar Paper Lantegiaren irekiera amezketarrentzat; izan ere, herri berean lan egiteko aukera izateak eta horren trukean soldata izateak familia askoren ekonomia egoera larria arindu zuen. Beraz, lantegi berriaren eragina oro har onerako izan zen, ez-kortasun printza modura zenbait ñabardura aipa badaitezke ere.

Gauzak horrela, 1938 edo 1939tik aurrera Amezketako familia askori bizibide erosoagoa eskaini zien. Langile modura hartutako gizonezko batzuk kaletarrak ziren eta beste batzuk, berriak, baserriko semeak, baina ez maiorazkoak, hau da, ez baserriko lanetarako tradizioaz izendatuak. Baserriko maiorazko gehienek, hasiera batean behintzat, ez ziren fabrikara bideratu, hau da, baserriko lanari lotuta jarraitu zuten. Horiek ere ez zuten lanbide erraza, hain zuzen, Amezketako orografiak eta baserriaren jabe ez izateak (maizterrak izateak) eta gerra ondoko krisi larriak nekazaritza garapena zailtzen baitzien oro

↑ *Aralar Paper Lantegia, bere hasieran. Iturria: Aralar Paper Lantegia.*

har. Tradizioari lotutako baserri-oinordekotzak ez zien etorkizun gozoa eskaintzen, gainbehera zihoan lan sektorea baitzen nekazaritza.

Urteak aurrera egin ahala, maiorazko ziren batzuek ere erabaki zuten Aralarko langile bihurtzea, eta soldata bat ziurtatzea. Horientzat baserriko lana eta etekina osagarri bilakatu zen, bigarren mailakoa; hau da, lantegiko lanak ziurtatu zuen nola halako baserrien lan apala. Laburtuz, ziurta daiteke Aralar Paper Lantegiak ez ziola Amezketako baserrien garapenari kalte esanguratsurik sortarazi.

Oinarrizko baieztapen horien haritik aurrera joz, azpimarragarria iruditzen zaigu bereziki, Aralar Paper Lantegiak Amezketako emakumeen lan munduan izan zuen eragina. Ordura arte, Amezketako emakumeen egitekoak funtsean seme-alaben zainketara, etxeko arduetara eta, baserritarra izanez gero, baratze koetara biltzen ziren, eta gizonaren menpeko zutenak izan ohi ziren. Baina Aralar Paper Lantegian berariaz emakumeentzako lanpostuak eskaintzean, ordura arte ezezaguna zen errealitatea jarri zuen denen bistan. Zenbait emakumeren ohiko egitekoak ugaritu baziren ere, oro har emakumeak ahalduztzeko

ibilbide luzean lehen pausoa izan zen. Egunez egiten zuten lan, eta trukean soldata kobratzen zuten. Bakarrik bizi zena, nolabait bere buruaren jabe egin zen, eta senarra zuenak familiako ekonomiarik osagarri baliosoa gaineratu zion. Hortik dator senar emazteak Paper Lantegian lan eginez gero, “*horiek aberatsak dituk*”, baieztapena.

LANGILE OHI BATZUEN TESTIGANTZA

Jaunartze Handia egin ondoren, aro berria hasten zen neskentzat eta horien aurretik ziren Amezketatik kanpo ikasketei helburua, zerbitzari joatea, josten ikasten hasia edota Aralar Paper Lantegian lanean hasia.

Ikasten jarraitzeko, ordea, Amezketako familia gehienek ez zuten behar hainbateko baliabide ekonomikorik. Horrela, Joxepi eta Maxux 15 urte bete berrian hasi ziren lanean Aralar Paper Lantegian, eta horrela aurkitu zuten ogibidea.

Hasiera gogorra egin omen zitzaion, esperientziarik gabe aurrez lanean ari ziren emakume helduen aurrean kikilduta

↑ Aralar Paper lantegiko emakume batzuk, bazkaritan. 1. Pepita Altuna, 2. Maria Mujika, 3. Kristina Ulazia, 4. Mikela Gorostegi, 5. Frantziska Mujika, 6. Feliziana Artano, 7. Angeles Gonzalo, 8. Anttoni Sagastume, 9. Frantziska Beldarrain, 10. Maria Nieves Karrera, 11. Seberi Zabala, 12. Josefa Antonia Karrera, 13. Karmen Murua, 14. Mª Angeles Terradillos, 15. Arantxa Altuna, 16. Mª Kruz Arandia, 17. Mª Jesus Larreta, 18. Joxepi Gorostegi, 19. Mª Lurdes Gorostidi, 20. Juani Iriarte, 21. Juani Goikoetxea, 22. Mª Lourdes Galartza, 23. Balentina Goñi, 24. Mikela Amenabarro, 25. Martina (Martanekoa).

sentitzen baitziren. Egunak, hilabeteak eta urteak joan ahala, ordea, harreman onak gauzatu zituzten eta bizitzako eskola bilakatu zen lantegia, denetaz hitz egiten baitzuten bertan: sukaldaritzaz, familian egin beharrekoek, etab. Gainera, sobrean jasotzen zuten soldatak atsekabe guztiak ahantzarazten zituen. Hura poza!

Urte askoan goiz eta arratsalde aritu ziren. Euren lana zen paper-orriak kontatzea eta paketeak egitea. Horretarako behatzean titare antzekoa izaten zuten lagungarri eta mingainean bustiz errazago kontatzen zituzten. Enpresak ez zituen behartzen hainbeste pakete egitea, baina langileak bere buruari eskatzen zion gehiago eta gehiago, uste baitzuten horrela lortuko zutela nola-baiteko finkotasuna.

Datu aipagarritzat dute Arantzazura joan zirela behin gogo-jardunak egitea eta han egon zirela astebetez. Eguneroko lan astunari iskin egin eta oporrak egiteko aukera ederra izan omen zen, gainera doa-koa, enpresak ordaindu baitzien egonaldia.

Maxux eta Joxepi

Den-dena ez zen, ordea, arrosa kolorekoa. Egia da ekonomia alorrean arnasbidea izan zela, baina esan behar da eta ozen, garai hartako hainbat emakumeren egunerokoa gogortu egin zela, aurrez zituen lanei lantegikoa gaineratu baitzitzaion, eta horren ondorioz beti presaka eta arrastaka ibili zirela.

Bestalde, begi-bistakoa da, gertu-gertuko lanbide aukera errazak zenbaiti ikasketen munduan murgiltzeko aukera zaildu ziola. Kalifikazio edo prestaketa berezirik gabe eguneroko ogia ziurtatzea, eta patrikan sos batzuk izateko aukera goxoki tentagarriak bilakatu baitziren neska gazteen-tzat. Hona, hori baieztatzen duen testigantza bat:

Ni osaba batek bultzatu ninduen Aralar Paper Lantegiko lan-eskaintza utzi eta ikasketetara bideratzera. Amezketakoa amaituta, Alegiara jo nuen batxilergoa egitera eta jarraian Donostiara irakasle-eskolara. Nire lagun gehienak paper lantegian hasi ziren lanean, eta beti zuten patrikan sosen bat edo beste aisialdia goxatzeko. Ni, berriz, horien inbidiaz eta sufritzen. Gerora, ordea, orduan ahalegindu izanaren damurik ez dut izan.

Joxepi Saralegi

3.9. Gerra Zibilaz gogoeta egiteko zenbait euskarri grafiko

Argazki bati edo paisaia bati begira jartzen garenean, arretaz begiratze aldera, lehen-lehenik begiak ondo enfokatzeaz arduratzen gara. Eta begirada hori pausatua bada, lehen kolpean dakusagun errealitate horren muinera hel gaitezke, ikusmenaren eremua handituz eta hedatuz.

Edozein argazkik bidaia bat proposatzen digu. Begien aurrean dugunari erreparatzean, edota entzumenari esker hitz batzuk geureganatzean, aipatu ibilbideari hasiera edo abiapuntua ematen diogu. Joan-etorri hori gauzatzen badugu, adierazpen horren muinera hel gaitezke.

↓ 1940. urtea. Ofizial alemanak solasean neska batzuekin. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

Gerrari buruzko ondorengo argazkiak gure begiradapean jartzean, lehen-lehenik jakin behar dugu, ikusten duguna urtegiak estalitako herri baten kanpandorrea dela soilik: errealtatearen zatitxo bat, alegia. Eta horretan soilik geratzen bagara, gure begirada azalekoa izango da. Aldiz, soseguz azaletik muinerako bidea egiten badugu, eta gure begirada ur gainean den eliza-dorrearen oinarrietara heltzen bada, argazkiaren errealitate osoa begizta dezakegu: gerra noren eraginez eta zergatik sortu zen, sortutako saminak eta triskantzak norainokoak izan ziren, zer egin beharko genukeen hori ahal dela saihesteko... Horrek emango baitigu aukera bizitako historia horretatik ikasteko eta ikasitakoaz etorkizunerako bidea egiteko.

↑ *Galerna itsasontzia. Aitzol hor atxilotu zuten Bilbora zihoala. Jarraian, Ondarretako espetxean torturatu eta bi egun barru, 1936ko urriaren 15ean, fusilatu egin zuten Hernanin. Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia.*

↑ *Fronteko lehen lerroan ez zen emakume askorik aritu. Baina izan ziren batzuk. Hona, emakume milizianoak frontean, lubakian babestu eta tiroka. Iturria: Internet.*

↑ *1937a. Beltzez jantzita, burumakur, zuten apurra gainean hartu eta Eibartik ihesi. Iturria: Donostiako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia.*

↑ Elizaren eta kolpisten filosofia bat eginda, Donostian. Iturria: Euskal Memoria.

↑ Haurrak bonbardaketa baten ondoren.
Iturria: Euskal Memoria.

↑ Alegian, milizianoak.
Iturria: Euskal Memoria.

↓ Milizianoak frontierako prestaketa lanetan. Iturria: Internet

↑ Milizianoak.
Iturria: Gure Gipuzkoa.

↑ Franco, Tolosan. Iturria: Gure Gipuzkoa.

→ Gerra garaiko urpekoa, Pasaiaiko portuan.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

↓ Franco, Tolosan. Iturria: Gure Gipuzkoa.

↑ Gerra garaian giza-duintasunaren galera norainokoa denaren adierazle da argazki hau: tanke zaintzailea ikaztuta, eta besteak begira. Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

→ Exekutatutako gazte bat, Gerra Zibilaren ondorio latza. Iturria: Euskal Memoria.

↓ Alemaniar naziak Lasarteko hipodromoan. Iturria: Euskal Memoria.

↑ *Lubakian babestuta, tiroka. Iturria: Euskal Memoria.*

→ *Gerrako presoak, behartuta, agur faxista egiten. San Pedro de Cardeñako kontzentrazio-esparruan. Iturria: Euskal Memoria.*

↓ *Gipuzkoako errepide batean miliziano anarkistek ezarritako kontrol postua. Iturria: Euskal Memoria.*

↑ Mikeleteak. Iturria: Gure Gipuzkoa.

↑ Kolpisten etorrerak izututa, soinean eramán zezaketenarekin ihesi.
Iturria: Euskal Memoria.

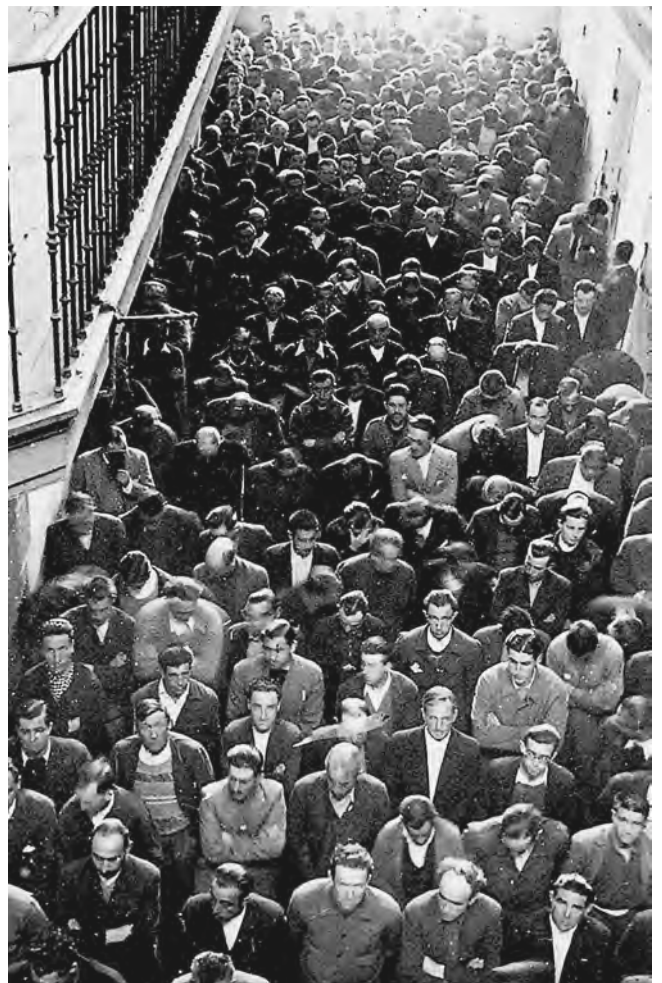

↑ *Santoñako espetxea, 1937ko udan milaka euskaldun jaso zituena. Iturria: Internet.*

↑ *Ondarretako presondegia. Iturria: Euskal Memoria.*

→ *Presondegiko presoak pilatuta, beharbada, mezatan. Iturria: Euskal Memoria.*

*Kontrabandistak gauez.
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo)*

- 4.1.** Fronteko testigantza zuzenak
- 4.2.** Herritarrek gerraz eskainitako zeharkako testigantzak

4

Herritarren testigantzak

Doinua: Sentimentua sartu zitzaidan

*Orduko ahots asko isildu da
denborak indarrak ahitu
baino badira bizi direnak
ta horrek aberasten gaitu,
haien orduko bizipen, beldur,
kontakizun eta aipu
entzun, hausnartu, saiatu ulertzen,
baino arren ez epaitu,
aldi bakoitzak, garai bakoitzak,
bere bizia izan baitu.*

*Gerra bizitu zuten herriko
eta ingurukoekin
hitz egin eta haiei jasoak
sortzen digu barruan min.
Haiei entzun ta esaten degu:
berriro gerta ez dadin
akats berberak ez egiteko
egin dezagun ahalegin...
Baino gaur egun, gauza askotan,
ez al gabiltz berdin-berdin?*

Bixente Gorostidi

4.1. Fronteko testigantza zuzenak

JOSE ANTONIO SARALEGI ZABALAREN GERRA ESPERIENTZIA

Amezketaren alde hainbeste lan egin duen Jose Mari Otermin historialariak, besteak beste, bere kazetari senak gidatuta eta ikusirik gerran ibilitakoen oroitzapen, burutazio eta sentipenak galduko zirela, balio handiko testigantza batzuk jaso zituen 2006. urtean, eta horietaz baliatuko gara gerraren zentzugabekeriara eta hark behartutako indarkeriara bide zuzenetik hurbiltzeko.

Jose Antonioren hitzetatik eta familiarengandik jasotakoetatik badakigu Jose Antonio gizon zuhurra izan zela, kristautasunari hertsiki lotua eta EAJ-PNVko boto-emaila finkoa. Gerra ondorengo bizitzaldi luzean kezka iturri handia izan zuen frontean botatako tiro apurrek norbait hil ote zuen. Bestalde, elkarriketan adierazitakotik ondoriozta daiteke kartzelatu edota fusilatua izateko beldurrak eragiten zuela nagusiki bando bat edo bestea aukeratzerakoan.

← Jose Antonio Saralegi.
Iturria: Jose Mari Otermin.

“San Bartolome de Valdeiglesias inguruan genbiltzala gazte zauritu bat ekarri ziguten eta berehala andan (kamillan) jarri eta abiatu ginen arin-arin ‘Puesto de Socorro’-ra. Hala, ustekabean, bonba bat lehertu

↑ Auzoetxea. Iturria: Jose Mari Otermin.

zen gure inguruan eta denok lurrean bukatu genuen. Gainean genituen lur eta zaborrak kendu eta andara hurbiltzean, nolako ezustekoa!, gazte zauritua falta zitzaigun. Bazter guztiak miatu genituen, baina gaztea falta. Hauxe esan genion elkarri: “Hara, ez zekiagu zerura edo nora joan den, baina gu joan gaitezen bizkor babesgunera.”

Esaidazu, Jose Antonio, non jaio zinen?

Ni Seroretan jaio nintzen 1916an. Aita Larra mendikoa eta ama Jakotzekoa nituen. Gaztaroa artzain-mutil eta morroi lanetan eman nuen gehienbat.

Gerraren berriak noiz jaso zenituen lehen-lehenik?

Lehen gerra hotsak Ugarten entzun nituen. Hara hurbildu nintzen Errotako Antonio Etxeberriarekin eta beste batzuekin. Han Jazintoneko neska batzuekin aritu ginen tertulian. Itzulera koan taldekide batek esan zuen: “Aizue gerra omen zetorrek!” “Ba, horien kontra egin beharko diagu, bada, nik!”. “Bai, zera!, jendeak ziok hoiekin joaten bagaituk kartzelara eramango gatziztekela! Ederra egin diagu! Hau dek komeria!, neuk”.

Eta zein izan zen hurrengo pausoa?

Hala, entzundako kontuek sortutako estutasunak eraginda Lobato sendagilearen aitaginarreba falangistarengana aurkeztu ginen. Bagenekien falangista zela, baina hark sinestarazi zigunaz fidatu ginen; hau da, etxetik gertu ahalik eta azkarren gerraldia igaro eta berehala ginela etxean sinetsita, Tolosako Falangen izena eman genuen. Horrela, Tolosan egin genituen egun batzuk, 15 bat edo, eraikuntzak eta kartzelak zaintzen.

Zer egoera aurkitu zenuen falangisten artean?

Beno, ez nuen luze iraun horiekin. Inguruko eraginez, nire kintakoen soldadutze-eguna heltzean, Tolosan falangistekin gera baninteeen ere, ni armada erregularrera mudatu nintzen, Gasteizera.

Gero, gerrara?

Berehala, sanidadeko taldean andelari (kamillerro) izendatu ninduten eta horretan ibili nintzen gerra-eremu askotan: Otxandion, Urkiolan (bertatik ikusi nuen Gernikako bonbardaketa), Palentzian, Valladoliden, eta Berrueteko frontean.

↑ *Gernikako bonbardaketa.*
Iturria: Sigfrido Koch (San Telmo).

↑ *Teruelgo frontea. Iturria: Internet.*

Zerbait berezirik gertatu zitzaizun andelari zenbiltzala?

San Bartolome de Valdeiglesias inguruan genbiltzala gazte zauritu bat ekarri ziguten eta berehala andan (kamillan) jarri eta abiatu ginen arin-arin Puesto de Socorro-ra. Hala, ustekabeen, bonba

bat lehertu zen gure inguruan eta denok lurrean bukatu genuen. Gainean genituen lur eta zaborrak kendu eta andara hurbiltzean, nolako ezustekoa! Gazte zauritua falta zitzaigun. Bazter guztiak arakatu genituen, miatu beharreko guztiak miatu, baina gaztea falta. Hauxe esan genion elkarri: *“Hara, ez zekiagu zerura edo nora joan den, gu behintzat joan gaitezen bizkor babesgunera”*.

Gerraldi osoa egin zenuen andalari, atzeguardian?

Ez. Atsedean aldi baten ondoren, anda utziarazi eta fusila eman zidaten eta Teruelgo frontera bidali. Hura ez zen hobea izan. Handik Kataluniako frontera, Lleidara, eta Tremp inguruan zauritu ninduten begian, Seo de Urgel aldean. Bazen han bertan hildako amezketarren bat ere. Ez nuen denboraldi horretan tiro askorik bota. Beraz, ez dakit norbaiti eman nion, dakidana da ni ederki harrapatu nindutela.

Eta, gero zer?

Zauritu ostean, nola edo hala, iritsi nintzen kuartelera. Nola edo hala diot, izan ere, errepublikanoek inguratu gintuzten eta tiro hotsak oso gertu genituela eta ahuntzek bezala salto eginez lortu genuen ‘etsaien’ lerroa gainditzea. Haiek ziren larriak eta komeriak! Kuarteletik lehenik Huescara eramanez ninduten, eta gero Logroñora. Baina minak ez zidan bakean uzten, eta azkenik Tolosara. Hor, nire arreba elosegitarren etxean zebilenez zerbitzari, asko agintzen zutenak baitziren horiek, Tolosako Klinikari zauritutako begia erauzi zidaten, bestea kaltetzeko arriskuan zegoela-eta. Hura zen hura bakea!

Begia galdu ondoren, etxera?

Ez, ez. Begi bakarrarekin, berriro Gasteizera, kuartelera, zenbait egiteko niretzat gauzagarriak zirela-eta, zerbitzu osagarriak, alegia. Urtebete iraun zuen azken egonaldiak. Horrela 1939. urtean etxera, eta ni gustura Amezketara. Esan behar da, ordea, Amezketako giroa nahiko iluna eta triste zela, gazte asko falta baitziren.

*Jose Mari Oterminek 2006an Joxe Antoniori
egindako elkarrizketatik
Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa
laburra*

JOSE ARTOLA MENDIOLAREN GERRA ESPERIENTZIA

Joseren testigantzak ederki islatzen ditu garai hartako Ugarteko giroa eta gerako gorabeherak. Garai hartan Ugarten ere nazionalistak eta Karlistak lehian ibiltzen omen ziren, eta baten alde nabarmenduz gero, aurpegi txarrak erantzun gisa. Jose nazionalista zen. Bestalde, gerra dinamika dakarren basakeria eta zentzurik eza ederki nabarmentzen du esaldi esanguratsu honetan: *“Gerran ez dago denbora askorik pentsatzeko; soilik aurrean duzuna tirokatzea, beste gainontzean berak tirokatuko zaitu eta”*. Gogoeta, ederra bainoago, gogorra.

← Jose Artola.
Iturria: Jose Mari Otermin.

“Borrokaren erdian ez dago aukerarik eta denborarik zuzen pentsatzeko. Tiroketaren erdian zure aurrean ikusten baduzu arerioa fusila eskuan eta baioneta zuzen zuri begira datorkizula, soilik burutazio bat nagusitzen da: “nola edo hala aurrekoa hiltzea, bestela berak ni hilko nauelako.”

↑ Zuzitze baserria. Iturria: Jose Mari Otermin.

Ugartearra zaitugu, noski?

Bai, ni Ugarteko Zuzitze baserrian jaio nintzen.

Zer duzu gogoan orduko giroaz?

Gogoan dut Ugarten bazirela nazionalistak eta karlistak, eta hauteskundeetan izaten zela bestela ezohikoa zen lehia. Seroretzekoak, adibidez, nazionalistak ziren; D. Rafael, berriz, karlista. Ez dut ahaztuko inoiz hauteskunde batzuetan nola eraman genuen Iruña baserritik amona gurdian gainean nazionalistek botoa ematera. Geroztik, Jose Martiñenekoek, karlistak izaki, begirada lazgarriak botatzen zizkiguten, gure portaera gustagarri izan ez zitzaaien adierazgarri.

Zuk ze aldetara jotzen zenuen?

Ni nazionalista nintzen, nire ingurukoak bezala, eta bagenituen zer egin irakasten zigutenak: batzuk Tolosatik etortzen ziren, eta beste batzuk Ugarte berekoak ziren: Lazaro, Jazinto aita, iturbetarrak... Baziren karlistak ere: Rafael, Jose Martinenekoak, esnaolatarrak... Komeriak izaten ziren! Behin, Alegiara joan nintzen ilea mozteko asmoz. ‘Mil Rayas’ izeneko galtzak neramtzan, nazionalistenak omen zirenak. Han topo egin nuen herria zaintzen zebiltzan bi txapelgorriekin. Inguratzean, deitu egin ninduten: “*Hi, etorri hadi hona*”. Zer behar duzue galdetzean, esan zidaten: “*Ken hitzak derrepentean galtza horiek*”. “*Nik galtzak kendu? Ez, alajainkoa!*” Beno, ezusteko erantzunak sortutako gogoetaren ondoren: “*Orduan, hurrengoan ez hadi galtza horiekin etorri*”. “*Hori onartuko dizuet, baina galtzak kendu eta ni txori-izugarri utzi? Hori ez*”.

↑ Ugarte auzoa. Iturria: Amezketako argazki zaharrak.

Noiz ohartu zinen gerra gainean zenutela?

Lehen tiro eta bonba hotsak Abaltzisketa aldetik etorri ziren. Nafarren tiro hotsak ziren, antza. Eta jarraian Altzo aldetik zetozenak, erantzun gisa. Zuzitze baserrikook bi suteen artean preso. Nafarrak jende bila zenbiltzala entzunda, buruan dut nola egon nintzen txabolan gordeta, ustez babestuta, izuak jota.

Eta soldaduskarako adina izatean, zer?

Soldaduskako adina heltzean, Amezketako udaletxetik jaso nuen deia. 1936ko irail-urria izango zen. Bertaratu, paperak sinatu, neurketak egin, eta sendagileak aztertu ninduen. Egun batzuetara, Donostiako Loiolako kuartelera joan ginen. Ugartetik sei inguru ginen eta Amezketatik askoz gehiago, hogeitai. Kuarteleko ateburuan, ez zait hau ere inoiz ahaztuko, hauxe irakurri genuen: *“Deja aquí colgando los cojones, cuando vuelvas ya los recogerás”*.

Zure gerra-ibilbidea nondik-norakoa izan zen?

Loiolan hamabost eguneko preparazioa jaso eta Burgosa eraman gintuzten, zuzen-zuzen

frontera. Hor hasi zen nire guda ibilaldi gogorra. Oroitzen ditut Burgos, Villarcayo, Bilbo, Santander eta Asturias. Hori guztia mendiz mendi eta tiroka. Ondoren, deskantsu aldia izan genuen Nafarroako Lerin herrian. Jarraian, Logroño, Castellon (Vinaroz), Levante, Ebro, Teruel, Cataluña, eta gerra amaierak Toledon harrapatu ninduen. Handik, Cartajenara, Murtziara eta Madrillera Francoren aurrean desfilatzera. 1939ko urrian, etxera.

Gerra bizi izan ez duenari nola deskribatuko zenioke egoera hori?

Bide eta garai gogorrak: hotza, bustia, gosea, tiroketak, matxetea dantzan, hildakoak, zaurituak... Eta hori guztia batzuek gerraren bidea hautatu zutelako.

Arerio bat aurrez aurre aurkitzean, une larri horretan, zer pentsatzen eta sentitzen da? Eta gero egindakoaren damurik izaten da?

Borrokaren erdian ez dago aukerarik eta denborarik zuzen pentsatzeko. Tiroketaren erdian zure aurrean ikusten baduzu arerioa fusila

eskuan eta baioneta zuzen zuri begira datorki-zula, soilik burutazio bat nagusitzen da: “*nola edo hala aurrekoa hiltzea, bestela berak ni hilko nauelako*”. Eta, gauean, egindakoaren damurik ez, tamalez. Izan ere, zer damu sentitu behar nuen nik, aginduak bete besterik ez genuen-eta egiten.

Une larri-larririk bizi izan zenuen?

Bai. Egia esan, Ebroko borroketan bezain gertu ez dut inoiz ikusi heriotza. Gure konpainiatik 700dik gora hil ziren. Franco bera ikusita nago kataloxak hartuta tropa gidatzen. Bi edo hiru aldiz eraso jo genuen, baina hiruretan atzera egin beharrean gertatu ginen. Eta egoera okerrera joan ez zedin, hildako ausarta baino bizidun koldar izatea lehenetsiz, bertan geratzea erabaki genuen euskaldun batzuk. Nik orduan hildako bat beste baten gainean jarri, eta haien atzean babestu nintzen. Nolako komeriak!

Familiak ba al zuen zure berririk?

Kartak idazten nituen etxera, tarteka. Bi gauza genituen galarazita: non genbiltzan esatea eta euskaraz idaztea. Euskaraz, eginez gero, ris-ras puskatu egiten zituzten. Beraz, gaztelaniaz ez nekienez, hasieran lagunen batek idazten zidan. Gerora, nola-halako castellanor neu saiatzen nintzen. Etxera etortzerik ez izan arren, behin ihes egin nuen beste batzuekin batera eta itzultzean zigorra jaso nuen, ilea moztu zidaten eta kalabozoan egon ondoren, berriro frontera. Beste behin, nire familiak jaso zuen frontetik jaso daitekeen berririk mingarriena: hil nintzen berria. Pentsa, ze larria! Gero, ordea, jakin zuten Jose Artola Agirrezabala zela hildakoa, eta ez ni, Jose Artola Mendiola.

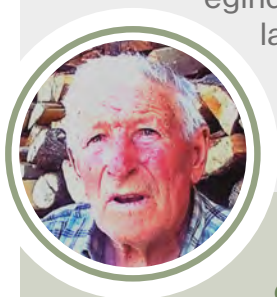
Militar buruzagiekin nolakoa zen zuen harremana?

Euskaldunok harreman ona genuen Bergarako kapitainarekin, Julio Narbaiza Arregirekin, euskalduna baitzen, eta nazionalista. Zazpi aldiz gutxienez zauritu zuten gizagaixoa. Berarekin bakarrik nintzenean euskaraz egiten genuen, hori bai, berak eskatuta, beti hika. Baina beste artetan ginenean, nola edo hala castellanor, gaizki ikusia baitzegoen euskara. Soldaduska amaitu ondoren, kapitainak afarira gonbidatu gintuen konpainiako euskaldunak. Denok ondo berdinduta bukatu genuen, baina kapitainak sekulakoa aitzurra harrapatu zigun, eta komeriak ikusi genituen hura isilarazten, izan ere, “*Gora Euskadi*”ka ez baitzen isiltzen. Gu, berriz, “*egon hadi isilik, kartzela eramango gaitiztek eta!*”

Jose Mari Oterminek 2006an Joseri egindako
elkarrizketatik
Gerra Zibilaz esandakoaren
moldaketa laburra

XANTIO (SANTIAGO) GARMENDIA GARMENDIAREN GERRA ESPERIENTZIA

Iritziak, beldurrak eta horiekiko burutapenak eraginda, aldika, bando aldaketak ere gertatzen ziren, azalekoak baziren ere. Baita heriotzaren mamua zinez gertu ikusi ere. Bizipen horien lekukotasuna Ipintza barreneko Xantio Garmendiak eman zion Jose Mari Otermini, 2006an egindako elkarrizketan. Hona laburpena:

← Santiago Garmendia.
Iturria: Jose Mari Otermini.

“Lemoan nenbilela ezusteko galanta jaso nuen, geroztik iltzatuta dudana nire barnean: turuta jo eta erasora abiatzean, nik jo behar nuen aldera jo zuen aurrez Mutiloako lagunak, eta halabeharrez tiroa jaso zuen buruan, eta hilik ikusi nuen hantxe. Hura larria! Esate hutsa gogorra bada ere, zoriak nire alde egin zuen.”

↑ Ipintza barrena. Iturria: Jesus Iñurrita.

Zu, Xantio, Ipintza barrenean jaioa, ezta?

Bai, Abaltzisketako Ipintza barrenean jaio nintzen, 1914an. Eta 1936ko gerrak, 22 urte nituela, Larraitz inguruan harrapatu ninduen lanean, harria ateratzen. Gaintzatik botatako tiro eta bomba hotsek jarri ninduten gerrari begira. Batetik nazionalistak eta bestetik nazionalak, indarrak neurtzen, eta soldaduak korrika artasoroan babestu nahian.

Jarraian, soldadutza?

Bai, bai. Aita zinegotzi nuen Abaltzisketan eta, herriko idazkariak burua berotuta, hilabete batzuk Tolosan atzeguardian pasa eta aurki etxean izango nintzela sinetsita, abuztuko ama-birjinaren egunean, boluntario erreketek aurkeztu ginen inguruko batzuk Tolosara. Gorritin genuen biltokia.

Gerrako giroa ezagutu zenuen berehala?

Bai. Egun batzuetara, goizeko 03:00etan, “*Arriba todos, arriba!*” esanez jaikiarazi gintuen Altuna tenienteak, eta Urkizu aldera jo genuen han inguruan izandako erasoari erantzutera. Ni apretatuta soilez nindoanez, talde buruak sukaldariari laguntzen jarri ninduen, arrantxeroari laguntzen. Erasotzaileak ihes eginda zeuden, ordea. Jarraian, Tolosa bonbardatzen ari ziren hegazkinak aurre egiteko asmoz Izaskunera eramantzen gintuzten. Ederrak gu abioak botatzeko, fusilak nola funtzionatzen zuen ere ez genekien-eta!

Tolosatik norantz jo zenuten?

Bueno, aurrez esan behar dut, Tolosan boluntario nengoen taldetik ihes egin eta armada erregularrera bildu nintzela. Zergatik? Beno, Tolosaldeko egonaldian gero eta indartsuagoak ziren era bateko eta besteko txutxumutxuak. Indartsuenak, ordea, hauexek: boluntarioak harapatuz gero, berehala errematatzen zituztela tiroz azpimarratzen zuten kontuak. Horiek eragin ninduten aldaketara. Esames horiek eraginda, Tolosatik alde egin eta armada erregularrera bildu ginen gutako batzuk.

↑ *Bilboko frontea. Iturria: Internet.*

Taldez aldatu ondoren, zein izan zen zure gerra-ibilbidea?

Hortik aurrera ez ginen asko geratu. Lehenik Lizarrara eraman gintuzten eta gero errenkadan etorri ziren Gasteiz, Altolako Bainuetxea, Lemoa, Bilbo, Somorrostro, Santander eta Asturias. Bilbo inguruan genbiltzala ehunka hartu zituzten preso eta Laredoko kontzentrazio eremuan bukatu zuten. Hilabete pare bateko atsedena jaso eta Espainiako behealdera eraman gintuzten: Guadalajara, Madril... eta azkenik Almerian bukatu genuen.

Gertaera bereziki gogorrik bizi izan zenuen?

Bai, bai. Lemoan nenbilela ezusteko galanta jaso nuen, geroztik iltzatuta dudana nire barnean: turuta jo eta erasora abiatzean, nik jo behar nuen aldera jo zuen aurrez Mutiloako lagunak, eta halabeharrez tiroa jaso zuen buruan, eta hilik ikusi nuen hantxe. Hura larria! Esate hutsa gogorra bada ere, zoriak nire alde egin zuen.

Zer burutazio nagusitzen da horrelako herio uneetan?

Bilboko frontea oso-oso gogorra egin zitzai-gun. Bala hotsa 'fiu-fiu', bonba eztandak edonon eta hildakoekin estropezu eginez aurrera. Esateak lotsa ematen badu ere, hildakoak burkotzat hartuta, atsedean hartu izan genuen. Cordon Kapitainak animatzen gintuen "¡Viva mis leones!" esanez. Heriotzarekin kirika uneoro, doktrinaren ikasitako errezoak hainbatetan ahopean murmurikatuz. Zeruak, infernuak eta beste munduak akuilatuta, zenbat errezatu ote genuen!

Azkenean, bizirik, etxera?

Tiro asko bota nituen, baina gerra-egoera lasgarri hartatik zauritu gabe eta bizirik atera nintzen. Bere txarrean suertea izan nuen. Baina Abaltzisketan izan ziren hildakoak ere, hamaika bat-edo bai."

Jose Mari Oterminek 2006an Xantiori egindako elkarrizketatik Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

JUAN TOLOSA TOLOSAREN GERRA ESPERIENTZIA

Juan karlisten bandora bildu zen. Auskalo zerk bultzatu zuen horretara: lagunen bultzadak, erreketen erakargarritasunak txundituta, bere pentsaerari zintzotasunez lotuta... Edonola ere, berak dioen bezala, informazio interesatu eta engainagarriak ere jaso zituen.

← Juan Tolosa Tolosa.

“Amezketan baziren politikoak: ezagunena Jauregiko ‘Gixona’ eta, haiek bultzata-edo, lehenik abaltzisketar batzuk joan ziren erreketek. Ugartear batzuk, berriz, inbidiaz beteta. Politiko horiek etengabe esaten ziguten: “Joan zaitezte txapel gorriekin eta hilabete pare batean hau bukatuko denez, gero sari modura lan on-onen bat izango duzue”.

↑ Sarobetxe (Sautse). Iturria: Jose Mari Otermin.

Ugartekoa zaitugu ezta, Juanito?

Bai. Ni Sarobetxen (Sautsen) jaio nintzen 1919an. Hamar senide ginen eta ni gazteena. Gaztetan Adunara joan nintzen morroi, anaiak bilatutako baserri batera. Urteko 60 ogerleko eta mantenua zen tratua. Ni zoriontsu nintzen han. Hamalau urterekin, ordea, aitaren eskariz, jaio-tetxera bildu nintzen, bertan ere lana bazela-eta. Zazpi anaietatik sei ibili ginen gerran.

Gerra heltzean zer giro nabarmendu zen zuen inguruan?

Amezketan baziren 'politikoak', ezagunena Jauregiko 'Gixona' eta haiek bultzata-edo, lehenik abaltzisketar batzuk joan ziren erreketek. Ugartear batzuk, berriz, inbidiaz beteta. Politiko horiek etengabe esaten ziguten: “Joan zaitezte txapel gorriekin eta hilabete pare batean hau bukatuko denez, gero sari modura lan on-onen bat izango duzue”.

Beraz, sasi-mezu horiek eraginda, azkenean txapel gorriengana bildu zinen

Bai. 17-18 urterekin abiatu ginen Izarreko Juan, Iparre Txikiko “Txirrita” eta ni, txapel gorria jantzi eta pozik Tolosara, erreketek. 'La Quinta del biberón' izenez bataiatu gintuzten. Hor, bi hilabete egin genituen. Gure lana zen San Frantzisko eliza ondoko Ogasuna eraikuntza ezaguna zaintzea. Hor ez nuen tirorik bota. Hortik, Donostiara, Kurtsala zaintzera. Hor, urtebete inguru. Ondoren, Getarian ere egon nintzen. Hemen, zoragarri.

Zure gerra ibilbidea nondik nora luzatu zen?

Ondoren etorri zen gogorrena, batetik bestera tiroka eta heriotzarekin jolas beltzean. Lehenik, Arrasateko frontera bidali ninduten. Gerra gaiztoa zen hor, eta zauritu ere egin ninduten begi ondoan. Urkiola aldean ere bala hotsek zas-zas egiten zuten, kazkabar jauziaren antzera.

Urkiolan ‘gorriak’ egondako lekuan babestu ginen. Oroitzen naiz jaso berriak nituela etxetik bidalitako barruko arropa garbiak. Gustura jantzi nituen, baina berehala bete zitzaizkidan zorritz. Ez nuen jantzi berri nituen arropak botatzea beste aukerarik izan. Oraindik han egongo dira nonbait. Hildakoak lurperatzea ere egokitu zitzaigun: hezurak bildu eta bildu. Horretara ere jarri egin ginen. Han zauritu zuten Oteitzako Antonio. Italiar soldaduekin harreman ona genuen. Beraiangandik maiz jasotzen genuen janaria, arropa, zigarroak... Eskuzabalak ziren.

Urkiola uztean, aurrera eta aurrera egin genuen: Galdakao, Bilbo, Santander, Asturias... Gerraren amaierak Mirandan harrapatu ninduen, eta erreketea nintzenez, libre etxera. Halere, soldadualdi hori bukatu ondoren, Cartagenara eraman ninduten beste denboraldi baterako. Beraz, soldaduska guztiz amaitu eta etxeratzean, pozik, baso-mutil aritu nintzen lehenik eta Aralar Paper Lantegian gero.

*Jose Mari Oterminek 2006an Juani egindako
elkarriketatik
Gerra Zibilaz esandakoaren laburpena*

↑ Burdin Hesia. Iturria: Internet

↑ Lemoako frontea. Biltzailea: Aranzadi.

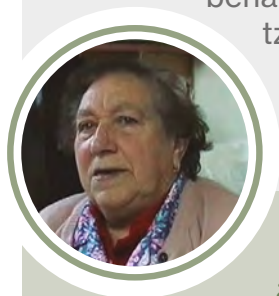

↑ Lemoako frontea. Biltzailea: Aranzadi.

4.2. Herritarrek gerraz eskainitako zeharkako testigantzak

MODESTA ZABALA GOÑIK JOSE ANAIASZ ETA GERRA GIROAZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Modestak eman digu Dantzarineako (Dantzaingo) Joseren berri. Argigarria da haren testigantzan Gerra Zibilak berekin daraman karga gehigarri eta mingarria; alegia, gerra izateaz gain, zibilen artekoa izatea, ezagunak eta senideak, kasu askotan, elkarren aurka tiroka aritu beharra. Dantzarineako Joseren kasuan, Andoaingo lehengusuen aurka borrokatu beharrean aurkitu zen, bakoitza alde bakoitzean.

← Modesta Zabala Goñi.
Iturria: Jose Mari Otermin.

“Eta agurtzerakoan, azken despedidan, hauxe esan omen zion nire ahizpari Josek: “Agur, ez izan gure itxaropenik”. Hau neguan izan zen eta udan hil zen Jose, 23 urte zituela. Mendira armak garraiatzen zebilela zauritu omen zuten, Markinan, eta han izandako zaurien eraginez Markinako ospitalean hil zen. Eta lurra Markinan bertan eman zioten.”

↑ Lontxo Tolosa eta Jose Zabala. Iturria: familia.

Zer duzu buruan Joseren gerraratzeaz?

Luis Zabala eta Juana Goñi ziren gure gurasoak. Nik hamar urte nituela izan nuen gerraren nolabaiteko berri. Nire anaiak, Josek, militarrekin joan nahi zuen, baina herritar batzuegan-dik jaso zuen erreketeeekin joan zedin mezua. Berak, ezetz. Baina, alferrik: “onez” joaten ez bazen, “txarrera” joango zela. Horrela, egun batzuetara, herritar batzuk etorri zitzaizkion bila. Josek 23 urte zituen, eta tamalez ez zen gehiago etxera itzuli. Ni han nintzen orduan berearekin, eta oroitzen naiz platano bat emanez agurtu nin-

duela, beharbada ez gara gehiago ikusiko esanez. Gero, ordea, militarren bandora pasatu zen, hau da, armada erregularra.

Gehiago etxera etorri ez bazen ere, izan zenuen inolako harremanik?

Bai, izaten genuen Joseren ibilien berri, Andoaingo lehengusuen bidez. Izan ere, gure Andoaingo lehengusu batek tela-fabrikan lan egiten zuen, eta diotenez hango gazte guztiak “gorri” izeneko horiengana eraman zituzten. Behin, negu gogorrari aurre egiteko joan zitzaizkien arropa garbia hartuta Andoaingoari eta gureari bisitan. Andoaingoarengana bere arrebak eta Josearengana, nire ahizpa zaharrena. Eta han elkartu ziren denak. Eta agurtzerakoan, azken despedidan, hauxe esan omen zion nire ahizpari Josek: “Agur, ez izan gure itxaropenik”. Hau neguan izan zen eta udan hil zen Jose, 23 urte zituela. Mendira armak garraiatzen zebilela zauritu omen zuten, Markinan, eta han izandako zaurien eraginez Markinako ospitalean hil zen. Eta lurra Markinan bertan eman zioten.

↑ Dantzarinea etxea. Iturria: Antton Iztueta.

Nola jaso zenuten haren heriotzaren berri?

Erretorea etorri zen gure etxera heriotzaren berri ematera. Geroago, paper gorri bat eman zioten amari, eta han jartzen zuen ofizialki hil zela eta lurra non eman zitzaion. Nire amak gorpua bertan zela nahi izan zuen hileta elizkizuna, baina ezin zela adierazi zioten, eta Markinan

emango ziotela lurra, toki egoki batean. Beraz, hileta egin zitzaion Amezketan, 'segundakoa' noski, baita bederatziurrena ere. Guk ez genuen primerakoen elizkizunik izan. Horientzat hileta funtzio handia izaten zen: hiru apaiz aldarean, korua, estandartearen babesak...

Geroago, aldatu ziren legeak, eta Elizari eskatu zitzaion gerran hildakoei elizkizun handia egiteko. Era berean, gorpuk 'Kasinoan' jasotzen zituzten, txapel gorria eta guzti. Iparragirre txiki-ko Paulo han jaso zuten zinkeko kaxan.

↑ Markinan hilobiratu zuten Jose Zabala. Iturria: Internet.

Jose frontean galdu ondoren, familiak jaso al zuen laguntza ekonomikorik?

Bai, jaso zuen zerbait, baina ederki kostata. Herriak ez zuen behatzik mugitu horretan. Nire ama, gaztetan, ume bat zaintzen aritu zen Donostian, eta haiek lortu zioten. Hasieran 12 ogerleko ziren, eta erretiro garaian 50 ogerleko izatera heldu zen.

Zuen familian izan al zen besterik gerran?

Bai, Patxi anaia ere eraman zuten eta Jose hil zen garai bertsuan zauritu zuten besoan. Bazuen aska ederra nabarmen asko. Hura sendatu eta gerra amaitzean Aralar Papertegian hasi zen lanean. Baina ez zuen zauria zela eta diru-laguntzarik izan. Beste batzuk bai, ordea; halere, gureari ez zioten ezer esan, ezta aipatu ere zer bide jarraitu zuten laguntza jasotzeko.

Garai horretan Amezketan nabarmentzen al ziren nazionalistak eta karlistak?

Garai hartan herria nazionalista eta karlisten artean banatzen zen. Eta bakoitza saiatzen zen botoa bereganatzen eta soldaduska garaia hurbiltzean, bide batetik edo bestetik, gazteak bere bandora erakartzen. Udaletxean Felipe zen alkate, eta han ziren baita ere, Otizekoa (Oteitzakoa), Pedro Arrantsokoa, Irarikoa... eta denen gainetik D. Manuel apaiza. Horrez gain, nire ama isun bat ordaindu beharrean aurkitu zen, bost ogerlekoa. Hamar ogerlekoa ba omen zuen etxean eta harekin joanez gero dena kenduko ziotenaren beldur, aurrez aldatu eta 5 ogerlekoarekin joan omen zen.

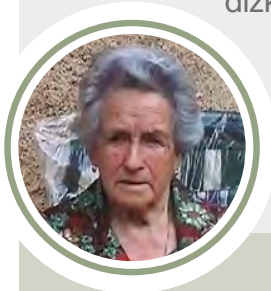
Isuna, zergatik?

Begira, gure ama, Jauregi Txikikoen maizterra zen, ez oraingoena, aurrekoena baizik eta bozketa ohiturari jarraituz nagusiek esandakoa betetzearen aldeko izan zen gure ama. Baina semeak kontrakoari heldu zion, eta azkenean ez ailegatu nagusien aldeko boza ematera. Horrela, multa ordaindu beharrean aurkitu zen.

Jose Mari Oterminek 2006an Modestari egindako elkarrizketatik Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

MARTINA ETA SEGUNDA ARTANO ZURIARRAINEK SENIDEEZ ETA GERRA GARIAZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Martina eta Segunda ez ziren gerrako frontean ibili, noski, baina euren lau senide bai. Beraz, horien berri emanez garai-ko argazkia egiteko datu batzuk eskainiko dizkigute euren testigantzan.

← Martina Artano.
Iturria: J.M. Otermin.

Xegunda Artano. →
Iturria: Jose Mari Otermin.

“Bi bando baziren ere Amezketan, gerrak denak harrapatu zituen ustekabeen eta denek edo gehienek alde batera jo zuten, Francoren era. Gure anaia gaztea, Lukas, artzain zebilen Andoainen eta Amezketako Udaletik deia jaso eta furgonetan eramane zuten. Nik, Martinak, ikusi egin nuen furgonetan joaten eta negargura ederra sortu zitzaidan.”

Zuen familiak ba al zuen politikarekin harreman zuzenik?

Ez, ez. Gure familia inoiz ez da izan politikan indartsua. Ez lehengoak, eta ez oraingoak. Hala ere, lau senide izan genituen gerran: Lukas, Karlos, Martin eta Jose. Lukas (bertsolaria) paludismoak jota gaixotu zen eta etxera gaitz horrekin itzuli zen. Martinek, berriz, besoan jaso zuen zauria. Eta Jose, gaixo zegoenez, lau hilabete egin eta etxera etorri zen.

Baina, Amezketan nazionalistak eta karlistak bereizten ziren, ezta?

Bai, noski. Garbi nabarmentzen ziren, batzuk behintzat. Bozketak zirenean batzuk eta besteak etxez etxe ibiltzen ziren boto bila. Dena dela, desberdintasunak izan arren, eguneroko harremanetan guk ez dugu hori hainbeste nabarmendu.

↑ Etxeberri haundi berritua.
Iturria: Antton Iztueta.

Bazen batzokia eta igandetan, bezperak entzun ondoren, han biltzen ginen gazteok, baina “aimariak” jotzerako denok etxera. Anton Fitero izaten zen gehienetan soinu-jole.

Bi bando zirela aipatu duzue, baina gerra etortzean ia denak Francoren aldera makurtu ziren. Nolaz?

Ba, asko eta asko behartuta; beste batzuk apaizak edo sekretarioak bultzatuta, edota, soilik, lagun taldean joateagatik. Edonola, bi bando baziren ere, gerrak denak harrapatu zituen ustekabean eta denek edo gehienek alde batera jo zuten. Gure anaia gaztea, Lukas, artzain zebilen Andoainen eta Amezketako Udaletik deia jaso eta furgonetan eraman zuten. Nik, Martinak, ikusi egin nuen furgonetan joaten eta negargura ederra sortu zitzaidan.

Herrian nola bizitu zen garai hori?

Gerra garaian amezketar asko izan ziren soldaduskan, segur aski ehun bai. Familia asko eta askotan falta zen norbait. Garai tristea izan zen. Beti geunden etxean larri, noiz jasoko notizia txarren bat. Maiz asko agonia entzuten zen eta hiletak hain maiz izatean ezinegona zen nagusi.

↑ Lukas Artano, bertsolari fina.
Iturria: Jose Mari Otermin.

Gerra amaitzean, galtzaile eta irabazleen artean, beharbada, barru-barruan izango ziren erresuminak eta ezinikusiak, baina guk uste denak poztuko zirela, semeak behintzat etxean ziren. Sufrimendua bukatzea beti baita pozgarria.

Jose Mari Oterminek 2006an Martinari eta Xegundari egindako elkarrizketatik Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

AGURTZANE BERNARASEK FIDEL BUENO DE FRANCISCO AITONAZ ESKAINITAKO GERRA TESTIGANTZA

Fidel Bueno de Francisco Guadalajarako Baides herrian jaio zen. Abeltzaintza gogoko ez eta trena harturik Donostiara etorri zen lan bila, eta osaba batek Erreterian zuen gailera fabrikari hartu zuen lanean. Eta, begira nondik eta nola, Erreterian ezagutu zuen emazteztatu hartuko zuen Maria Beldarrain amezketarra. Ezkondu ondoren, Amezketara mudatu ziren, eta bertan bizi izan ziren hilabete batzuetan. Ondoren, Tolosako Larramendi kalean aurkitu zuten bizitokia.

Bere gerra ibilbidearen berri eta gerra ondorengo bizimoduaz jakiteko Agurtzane Bernaras bere bilobak egindako ikerketaz baliatu gara, *Galtzaundi* aldizkarian argitaratua 2008ko uztailaren 18an.

← Agurtzane Bernaras.

“Frontetik, hasiera batean, telegrama bidez ematen zion familiari bizi zenaren berri. Geroago, ordea, familiari adierazi zion beldur zela familiak jaso zitzakeen errepresaliez eta adierazi zien hobe zela harremanik ez izatea: *Zuek lasai, ze bizi banaiz azalduko naiz*”

Fidel PSOEkoa eta UGTko afiliatua zen. Familiatik zetorkion ezkertiar joera eta kutsua. Bere osabak ere ardurak izan zituen PSOEn, erbestealdian antolatu zen Espainiako Gobernuaren Ministro izateraino.

Fidel, gerra aurrean, gaixotu egin zen, bronkitisa harrapatu zuen, eta ospitalean artatu zuten. Emaztea gaixoa zaintzetik etxeratu zuen batean, etxea hankaz gora topatu zuen. Ez zioten behar hainbateko garrantzirik eman gertaturikoari. Baina 1936an giroa bortizki nahastu zen eta zetorrena iragarritz, Fidelek gomendatu zion emazteari Amezketara bil zedila umeeekin, han seguruago egongo zirela-eta.

Gerra hastean, 'Carlos Marx' konpainian izena eman eta borrokari lotu zitzaion Fidel. Eusko Gudarostea osatzean, berriz, Rusia Batailoian integratu zen. Horra bildu ziren UGTkoak eta Tolosako papeleroko guztiak. Frontetik, hasiera batean, telegrama bidez ematen zion familiari bizi zenaren berri. Geroago, ordea, familiari adierazi zion beldur zela familiak jaso zitzakeen errepresaliez eta adierazi zien hobe zela harremanik ez izatea. “*Zuek lasai, ze bizi banaiz azalduko naiz*”. Hori izan zen Maria Beldarrainek eta familiak Fidelez izan zuen azken berria. Gero, 1936ko amaiera zen, isiltasuna.

↑ Fidel eta Maria.
Iturria: familia.

Lehen urteetan, Mariak bizirik mantendu zuen etxeratuko zenaren itxaropena, eta honela adierazten zuen: “*segituan ez bada ere, azalduko da, azalduko da*”. Urteak igaro ahala, itxaropenaren argia amaitzen joan zitzaion. Izan ere, ez zuen hil zenaren agiri ofizialik, ezin zuen bere burua alarguntzat ofizialki hartu. Eta, garrantzizkoa zena, dolurik ere ezin gauzatu behar bezala. Etsipen horrek Agurtzaneren barruan zerbait mugitu zuen eta Fidelen oroimena ahanzturan gal ez zedin, ikertzeari heldu zion. Hauxe dio Agurtzanek:

“Hasierako bilaketa lanak oso gogorrak egin zitzaizkidan. Bere jaioterriko udaletxera jo nuen, jaiotza agiria eskatuz. PP zegoen udalean, eta trabak besterik ez. Gero, Donostiako Eliza Artxi-boaren bidez lortu nituen Fidelen jaiotza agiriak, Elizakoa eta Erregistro Zibilekoa. Ondorengo pausoetan Aranzadi Zientzia Elkartek lagundu zidan. Lehenik jakin nuen 1937an oraindik bizi-rik zela. Hari beretik tiraka, eta gudari moduan jasotzen zituen nominetatik jakin nuen Gasteiz-ko ofentsiban aritu zela eta Asturiasko frontean zauritu zutela, sabel inguruan. Gaitzak, ordea, bi-riketara hedatu eta txarrera egin zuen, gaixo kro-niko bihurtzeraino. Santanderko ospitalean eduki zuten, 1937ko abuztua zen, baina hobekuntzarik ez. Garai hartan ziurtatu zioten gerrako mutila-zioa eta pentsioa kobratzeko baimena.

Horrela, Katalunian errefuxiatu zen. Eta ma-txinatuak Bartzelonara inguratzean, muga igaro eta Frantziara egin zuen ihes. Argeles-sur-Mer-eko harrera zelaian egon zen. Kontzentrazio esparru horretatik Bordelera joan zen erbesteratu gisan eta Burdeosko ospitalean zein biriketako gaitzen-tzat bereziki Landetan sortutako erietxe batean maiz zaindu zuten.

Pausoz pauso aurrera eginez, jakin nuen Celia Villamediana izeneko emakume batek zerikusia izan zuela Fidelekin. Dena dela, agirietan emaz-te modura ageri bada ere, ez ziren senar-emazte izan. Kanboko errepublikanoen egoitzan biltzen ziren eta, gaixotasunak behartuta, maiz izaten zuen Les Terrasses erietxera hurbildu beharra.

Sabino Arana Fundazioan aurkitutako fitxa batean bere heriotza data ezagutu nuen: 1946ko urriaren 2a, eta azpialdean Les Terrasses. Horre-la jakin nuen noiz eta non hil zen. Bere hilerria ezagutzea falta zitzaidan. Trabak trabaren gai-nean igaro ondoren, Kanboko hilerriko lurpera-tzaileak seinalatu zidan hilobia. Oso txukun ze-goen, zainduta, eta lore xorta freskoa bertan.

Norbaiten esku-hartzea nabaria zen. Ondoren egindako lanei esker jakin nuen Celiak eta Mor-cillo abizeneko bere senarrak ordaindu zutela. Biak, ordea, Edurnerentzat zerbait zinez pena-garria, hilik zeuden 2006an, Agurtzanek Fidelen berri jakin zuenean.

Geroztik, pena eta poza nagusitzen dira berna-rastarren familian, era kontrajarrian nagusitzen diren sentipenak. Edonola, orain badute loreak non jarria”.

Agurtzane Bernarasek bildutako informaziotik egokitutako laburpena

↑ Argeles-sur-Mer-eko hilerria. Iturria: Internet.

FELI ETXEBERRIA GALARTZAREN GERRA GARAICO OROITZAPENEN TESTIGANTZA

Feli 1926ko uztailaren 25ean jaio zen Letradunea etxean, Domingonea izenez ere ezaguna. Anaiak ditu Alberto, Nemelio, Dionisio eta Poli. Solasaldi hau egitean 94 urteko emakume argi batekin topo egin nuen. Aurrean nuen, beraz, bizitza luzeko eta bizipen ugariko historia zatia. Une gozoz eta une garratzez oratutako bizitza, hau da, pozez eta sufrikario ugariz zizelatutako eskultura bizia. Izan ere, galduak baititu dagoeneko senarra, alaba bat eta bi seme.

Erreboltariek gerraren metxa piztu zutenean Felik hamar urte zituen. Adin hori, noski, pentsatzeko baino jolasteko aproposagoa denez, gerra garaiko eta gerra ondoko zenbait gertaera gogoan baditu ere, denborak lausotu egin omen dizkio asko eta asko, ez daki tamalez edo zorionez. Hona bere testigantza:

← Feli Etxeberria.
Iturria: familia.

“Karlitek Kasinoa zuten bilgune. Kasino izena jarri omen zitzaion kartetan dirua jokatzeko ohitura zutenek baimendurik zutelako karlisten egoitzan ordu txikitan ere aritzeko, beste tabernetan ez bezala. Beste tabernak Mikeleteek estu zaintzen omen zituzten. Gerra garaian oritzen naiz hileta aurretik gerran hildako zenbait gazteren gorpuak zaindu zituztela Kasinoan.”

↑ Letradunea (Domingonea). Iturria: familia.

Garai hartako giroaz zer datorkizu burura?

Gerra hasi zenean nik ez nekien zer zen gerra. Gerra zetorrela entzutean, nik esaten nion neure buruari: zer ote da hori? Lehenik kotxe batzuen bisita izan genuen, milizianoak omen ziren, armak leihotik kanpora begira zituztela sartzen ziren herrian. Alegian omen zeukaten basea. Gu, noski, beldurrez akabatzen.

Gerraren ondorio zuzenik jaso zenuen?

Gerra Zibila aurrera zihoan neurrian, buruan dut edozer gauzagarik herritarrak kartzelan sartzen zituztela. Nire osaba bat errekan amuarrairnak harrapatzen ari zelako, legez kanpo antza, sartu zuten udaletxeko kartzelan. Beldurrak janda egon omen ziren, hilko zituztela sinetsita. Alegiar baten bitartekaritzak askatu omen zituen. Beste batzuk ere eraman zituzten Tolosako kartzelara.

Herrian nazionalistak eta karlistak zirela oroitzen zara?

Bai, nahiko garbi dut Amezketan bazirela nazionalistak eta karlistak, baina gure aita ez zen inongo aldeetara nabarmentzen, taberna izatean denekin mantendu behar baitzuen harreman ona, azalekoa bederen. Taldeak biltzen omen ziren bertan, alde batekoak zein beste-koak, baina aita inoiz ez zien hitzerdi bat ere esan. Geroxeago, noski, jabetu nintzen familia batzuk nazionalistatzat zituztela herrian (Estankokoak, Juaniren familiakoak...) eta beste batzuk, berriz, karlistatzat (Jose karnizeroa, Jauregi Handikoak...). Hala ere, ez dut euren arteko haserre eta ezinikusien frogak edo lekukotzarik, nahiz eta gaur jakin izan izango zirela.

Amezketan nazionalistek batzokia zuten eta karlistek kasinoa.

Bai, nazionalistak Batzokian biltzen ziren, eta karlistak Kasinoan. Kasino izena jarri omen zitzaion kartetan dirua jokatzeko ohitura zutenek baimendurik zutelako karlisten egoitzan ordu txikitan ere aritzeko, beste tabernetan ez bezala. Beste tabernak Mikeleteek estu zaintzen omen zituzten. Gerra garaian oritzen naiz hileta aurretik gerran hildako zenbait gazteren gorpuak zaindu zituztela Kasinoan.

Herriko giroan nabari al zen nahasmendurik?

Giro nahasia bazen, bai. Erretoreak ere ihes egin zuen karlista zelako. Eta etxeari su emango ziotela mehatxu egin ziotenean, itzuli egin behar izan zuen. Orduan kotxe batean sartu eta kartzelara zeramatzela esanez, nonbaitea eraman zuten. Jaunartze handiko egunean, Larraitzera eskurtsiora joango ginela esan zigun erretoreak,

baina ezin izan genuen egin, erretorea kartzelan zegoelako. Gu, negarrez. Erretorearen ilobak eman zigun komunioa.

Gerran hildakoaz edo desagertutakoez baduzu oroimen berezirik?

Bai, oso garbi dut orain ere Karlos Sagastumeren desagertzea Amezketan sortu zuen ezinegona. Izan ere, gerran gazteak hiltzea eta gorpuari elizkizuna eginaz lurra ematea oso gogorra bazen, zer izango ote zen norbait desagertzea eta haren berririk inoiz gehiago ez izatea. Karlosek gure tabernan egunero egiten zuen geldialditxoa lanetik etxerakoan. Desagertu zenean, haren bila ahaleginak egin zituzten familiakoak eta ezagunak. Pentsa, sorgin edo igarleren batengana ere jo zuten. Familiaren herioa! Baina dena alperrik. Gainera, Karlos alarguna zen eta bera desagertzean bere alabatxoa nire etxera ekar zezaten eskatu nien nire gurasoei, ahizparik ez bainuen, eta nik ahizpatzat gustura hartuko nuela. Baina, nire atsekaberako, lehenik kanpora eraman zuten, ez dakit nora, eta gaztetxo zelarik aitaren jaiotetxera.

↑ Karlos (zutik, eskuinekoa), lagunekin.
Iturria: familia..

Jakin badakigu gerra garaian egiten zirela Amezketan instrukzio saioak eta desfileak. Oroitzen?

Bai, oso garbi ditut. Karlistak eta falangistak ni bezalako umeentzat oso gustagarri eta jolasgarri zitzaizkigun desfileak antolatzen zituzten. Ni ere, neurri batean, karlista bihurtu nintzen. Gu ez ginen gai bere benetako esanahiaz jabetzeko, guretzako jolas koloretsuak ziren. Kanpai hotsek iragartzen zuten iluntzeko desfilea. Eta umeon egitekoa izaten zen kanpaiak jotzea, kanpai-sokak laxatu eta tenkatu, hura une atsegina! Horrela, armak besagai-

nean hartuta joaten ziren, ez dakit benetakoak ala itxura hutsekoak, eta maiz, zuzendarien esanetara, “*Cuerpo a tierra*” ere entzuten zen eta gu pozik lurrera. Gustura inguratzen ginen Alegiatik espresuki etorritako karlista baten esanetara burutzen zen ospakizunera. Hori baitzen guretzat: festa berezia. Gero jakin genuen frankisten garaipenak ospatzen zirela. Ez dakit poza soiladierazten zuten, agian harrokeria ere bai. Baina, tira, gu txoratzten.

Beste oroipen gogoangarririk?

Batetik, gogoan dut, oso garbi ez bada ere, falangistei genien beldurra. Klean horiekin gurutzatzean, agurtu beharrean aurkitzen ginen, bestela errizino-olioa. ‘Cara al sol’ ere kantatu behar izaten genuen. Ez genituen oso gustukoak izango, zeren lagunen artean haserretzen ginen, beti izaten zen norbait “*falangekoei esango zienagu*” eta *aceite de ricino eman-go dinare, ikusiko dun!*” esaten zuena.

Errizino olio, izan ere, eurak ziren Espainia Berria eta espainiar berriak indartsuen aldarrikatzen zituztenak. Baina horretarako barruko zikinkeria oro kanporatu behar zen lehenik.

Eta bestetik, Alegiara matxinatuak sartzean zenbait familia, egun batzuetarako behintzat, Amezketa babestu ziren. Familia batzuetan hartu zituzten. Giroa baretzean, berriro itzuli ziren.

*2020ko maiatzaren 11n Anttonekin izandako
solasalditik
Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa
laburra*

ASINTXIO KARRERA GARMENDIAREN GERRA GARAIO OROITZAPENEN TESTIGANTZA

Asintxio Karrera Unanbide baserriko semea da. Urtetan gora joan arren, gerra garaiko kontuak, batzuk behintzat, nahiko garbi ditu. Hona, bere testigantza.

← *Asintxio Karrera. Iturria:
Jose Mari Otermin.*

“Amezketa ezagutu nituen instrukzio saioak. Benetako soldaduen antzera pausoa markatuz joaten ginen: nolabaiteko uhaleria (korreajea) jantzita, txapela gorria buruan genuela borla horia zintzilika, egurrezko eskopetak sorbaldan hartuta, harro joaten ginen herriko plazarik elizaldera. Gainera, jendea bide bazterrean egoten zen ikusle modura, batzuk txaloka, beste batzuk begira soilik.”

↑ Unanbide baserria. Iturria: Antton Iztueta.

Zer datorkizu burura gerra garaiaz?

Ohikoak ziren Amezketan instrukzio saioak eta nik ezagutu nituen zuzen-zuzenetik. Ni mutikoa nintzen, 10 urte inguru, eta gonbidatu egiten gintuzten saio horietara. Baita gustu asko eliza-ko kanpaiak jo eta iluntzean antolatzen ziren instrukzio saioetan parte hartu ere. Komeriak izaten nituen gero ordurako, “aimaritarako”, ilunpean, etxera iristeko, orduan ez baitzen linternarik eta are gutxiago argiteriarik.

Benetako instrukzio saioetan bezala?

Bai. Benetako soldaduen antzera pausoa markatuz joaten ginen: nolabaiteko uhaleria (korrea-jea) jantzita, txapela gorria buruan genuela borla horia zintzilika, egurrezko eskopetak sorbaldan hartuta, harro joaten ginen herriko plazarik elizaldera. Gainera, jendea bidebazterrean egoten zen ikusle modura, batzuk txaloka, beste batzuk begira soilik. Hasierako armak, eskopeta itxurakoak, Martin arotzak egin zituen. Geroago, fusil itxurakoak, dotoreagoak, tornuan tentuz egindakoak, erabili genituen. Nik, egia esan, soldaduskara joan aurretik instrukzio deitzen den oinarrizko prestakuntza hori ederki ikasi nuen eta soldaduskara joatean, desfilatzen banekie-nez, irakasten jarri ninduten. Irakasle genituen Jauregi Handiko Jose Mari, ezizenez ‘gixona’ eta Alegiatik etortzen zen bat. Gertu izaten omen zu-ten Jose karnizeroa ere instrukzio saioetan.

Zer dela-eta instrukzioak? Zer esanahi zuten?

Frankisten garaipenak ospatzeko eta herritarrei adierazteko garaile zirela gerran. Menperatu-tako herria handia zenean eta asko kostata indarrez menperatua izan bazen desfilea egiten zen. Nik ere parte hartu nuen birritan-edo. Horietara bai etortzen zirela pertsona helduak, kanpokoak eta herrikoak, baita soldaduak ere eta handikiro ospatzen zen. Musika taldea aurretik eta doinuua-ren neurrira pausoak era zaratatsuan markatuz egiten genuen bira. Behin, behintzat, plazatik hasi eta Errementaño arteko segizioa osatu zen, hura zen hura jendetza!

Beste zerbait aipatzekorik baduzu?

Ni oroitzen ez banaiz ere, herritarrek jaso zuten gertaera barregarri bat. Desfile horieta-ko bat elizaldera hurbiltzera zihoala, Igoneko Rubiok, adarra jotzeko asmo hutsez, “¡Viva Ru-sia!” oihukatu omen zuen. Baita denuntziatu ere antolatzaileek. Azkenean, ordea, erretorearen bitartekaritzak urak bere onera ekarri zituen, gertaturikoa bromatzat hartuta.

Jose Mari Oterminek 2006an Asintxiori egindako elkarrizketatik Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

MARGARITA GOÑI ZUBELDIAREN GERRA GARAICO OROITZAPENEN TESTIGANTZA

← Margarita Goñi.
Iturria: Jose Mari
Otermin.

*“Garbi dut lehen
botazioa zela eta
izan zen mugimendua. Segur
aski, 1933ko udal hauteskundeak
izango ziren. Auzokoak
Altungonen elkartu omen ziren
eta bilera Albitzuriko Jose
Ignaziok (diputatu deituak)
bideratu omen zuen eta han
erabaki omen zuten gizonezkoek
Don Manuel bozkatzea, hau da
karlistak, eta emakumezkoek,
nazionalistak.”*

Nik Errekalden ezagutu zaitut, baina non jaio zinen?

Ni Tomasenen jaio nintzen eta Etxeberri txiki-
kin lehenik eta gero Ixpilen bizi ondoren, ja-
rraian Errekaldera bildu nintzen. Gurasoek 14
seme-alaba izan zituzten. Hiru hiltzean beste
hiru ekarri zituzten bulartzeko. Ordainketa jaso-
tzen zuten ume horiek hartzeagatik, baita jan-
tziak ere.

Gerra garaiaz oroitzean, zer datorkizu burura?

Lehen-lehenik ederki asko oroitzen naiz noiz-
behinka egiten ziren instrukzio saioez. Izan ere,
neskok ere parte hartzen baikenuen. Nik ere kaki
koloreko gona jantzi, txapela gorria borla horia
zintzilik nuela buruan ongi jarri, eta gustura ja-
rraitzen nien helduagoei, hori bai azken samarre-
ko ilaran. Irakasle lanetan, oroitzen naiz, Jauregi
haundiko Jose, 'Gixona' ezizenez ezaguna eta
Alegiatik etortzen zen gizon bat aritzen ziren. Eta
bestetik, hamabi urte nituen gerra hasi zenean.

↑ Etxeberri txiki. Jose Mari Otermin.

Tomasenean bizi ginen eta oroitzen naiz nola
lehertu zen bonba bat Larraitzen, Beasaindik-edo
bota zutela zioten. Don Manuel erretorea karlis-
ta zen, albitzuritarrak ere bai. Garbi du baita ere
lehen botazioa zela eta izan zen mugimendua.
Segur aski, 1933ko udal hauteskundeak izango
ziren. Auzokoak Altungonen elkartu omen ziren
eta bilera Albitzuriko Jose Ignaziok (diputatu dei-
tuak) bideratu omen zuen eta han erabaki omen
zuten gizonezkoek Don Manuel bozkatzea (ale-
gia, karlistak) eta emakumezkoek, nazionalistak.
Batzokiak festa asko antolatzen zituen Bigarren
Errepublika garaian, baina gerra hastean bereha-
la itxi zuten.

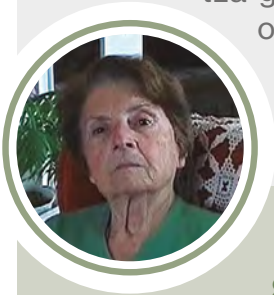
Eskolan ere arituko zinen. Zer oroitzapen duzu?

Nire lehen irakaslea Mª Teresa izan zen eta
dena gaztelaniaz egiten zigun, nahiz eta guk pi-
perrik ere ez ulertu. Hurrena Lutxi Puldain izan
genuen, amezketarra eta euskalduna. Horrekin
euskaraz egiten genuen eta asko ikasi genuen;
gu, noski, oso pozik.

*Jose Mari Oterminek 2006an Margaritari
egindako elkarrizketatik
Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa
laburra*

ANA ETA MIREN ETXEBERRIA ETXEBERRIAREN FAMILIAN JASANDAKO SUFRIKARIOEN TESTIGANTZA

Familia nazionalistakoa izaki, gerra garaian eta ostean, bazter guztietatik jaso zituzten kolpeak. Horren testigantza gordina ezagutuko dugu ondorengo hitzetan.

← Ana Etxeberria. Iturria: Jose Mari Otermin.

“Beste behin, guardia zibilak etxea inguratu zigun:

'Que no salga nadie' esanez. Aitari galdetu zion kapitainak ea Bartolome Etxeberria zen. Hark, baietz. Orduan, kapitanak: 'Para construir la Nueva España tenéis que entregar vuestros bienes y los de vuestro entorno. Hemos recabado buenos informes del Párroco y será mejor que accedáis a nuestras peticiones. A no ser así, os queda el frente'.”

← Miren Etxeberria. Iturria: Jose Mari Otermin.

Nongoak zaituztegu?

Gu Ortuzarrean (Estankon) jaio ginen.

Ze oroitzapen dituzue gerraren hasieraz?

Gerra hasieran, Larraitzen milizianoak zeuden. Egun batean, Amezketara jaitsi, tabernara sartu eta herriaren egoeraz galderak egiten hasi ziren. Dena ongi zegoela entzutean, berriro Larraitzera itzuli ziren.

↑ Ortuzarrenea (Estanko). Iturria: Jose Mari Otermin.

Politika nola bizi zen Amezketan?

Amezketan bi bando zeuden: nazionalistak eta karlistak. Karlistak jauntxoak ziren, eta agintea hartu zutenean, nazionalistak zigortu egin zituzten. Gure familia pentsaeraz nazionalista zen, Amezketako beste asko bezala. Tamalez guretzat, ordea, gerran galtzaile atera ginen eta larrutik ordaindu genuen.

Asko sufritu zenuten?

Gerra sasoian, etxean gertatutakoak, pasatakoak eta sufritutakoak dira mingarrienak. Lehenik, Amezketan nazionalista modura ezagunak ziren guztiek bezala, isuna jaso genuen, eta ez nolanahikoa: 500 pzta. Hori diru asko zen garai hartan.

Beste batean, bazen Amezketan elizkizunen bat, triduoren bat-edo (hiru eguneko eliza ospakizunak), eta fraide bat inguruan zebilen. Hura plazan zela, bi erreketek etorri ziren eta adierazi ziguten pentsu biltegia ikustatu behar zutela. Zakuz zaku arakatu zuten dena eta amaieran, ezusteko latza: *“Biltegia itxita duzue eta bertako osagaiak errekiatuta geratzen zaizkizue”*.

Aita kanpotik etorri zen eta, hori guztia jakitean, euren zuzendu zitzairen neurriaren zergatiaz galdezka. Erantzuna: *“Por nacionalista y traidor”*. Fraideak adierazi zion aitari: *“neurria goitik etorri zaie”*. Aitarentzat eta denontzat kolpe gogorra izan zen.

Denboraldi batean biltegia itxita egon zen eta baserriarrek Elizalden lortzen zuten pentsua. Handik egun batzuetara, ikusita pentsua galtzen ari zela, aitari bururatu zitzaion Tolo-sako Komandantziara joatea eta han adierazi zien pentsua galtzen ari zela eta prest zegoela errekiatutakoa ordaindu eta zerbitzua berriro martxan jartzeko. Eta harrigarria bada ere, oniritzia eman zien. Kudeaketa horretan, hau ere esan behar da, laguntza estimagarria jaso zuten Lobato sendagilearen aitagarrebarengandik (Jefe ‘Xaharrarengandik’), udal ordezkariengandik, eta Jauregiko ‘Gixonarengandik’, nahiz eta bat karlista eta bestea falangista sutsuak izan.

Beste behin, guardia zibilak etxea inguratu ziren: *“Que no salga nadie”* esanez. Aitari galdetu zion kapitainak ea Bartolome Etxeberria zen. Hark, baietz. Orduan, kapitainak: *“Para construir la Nueva España tenéis que entregar vuestros bienes y los de vuestro entorno. Hemos recabado buenos informes del Párroco y será mejor que accedáis a nuestras peticiones. A no ser así, os queda el frente.”*

Gure gurasoek zeruak eta lurrak mugitu zituzten senideen artean ze ondasun eman eta zer utzi eztabaidatuz. Tartean, ordea, aipatu kapitaina hil egin zen. Eta nahiz eta fraideak guri baieztatu ikuskatzaileei goitik etorri zitzaizela gure etxea arakatzeko agindua, ez ziren berriro azaldu. Eta gure etxeak, noski, pozik.

Eskola garaiaz zer duzu buruan?

Eskolan dena erdaraz. Hura komeria! Etxerako ‘problema’ ematen zizkiguten eta guk ulertzen ez genuenez, batzuetan ‘zenbakiak multiplikat’ egiten genituen, eta hurrengoetan ‘dibiditu’. *“Esto está mal”* errepikatzen zigun. Halako batean, maistra euskalduna eta amezketarra etorri zen, Lutxi Puldain. Hura salbazioa! Handik aurrera ‘problema’ oso gustura egiten genituen.

Gaztelania arrotza zen Amezketan. Udal idazkariak eta apaizek jakingo zuten, ez beste inork, alkateak ere ez baitzekien. Nik gaztelaniaz, pixka bat noski, Doña Elisarekin eta bere alabarekin ikasi nuen, laguna bainuen.

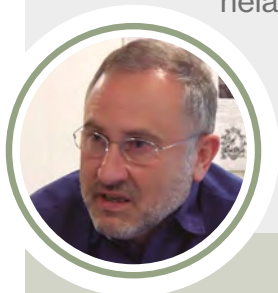
Gerra garaian eta ostean goserik sufritu zenuten?

Bai, noski. Gose garaian, irina Nafarroatik ekartzen genuen, eta horretarako egindako zuloetan (freskeran) gordetzen genuen. Errazionamenduan erosten genuena oso txarra zen. Baserrietan goseari nahiko ondo egiten zioten aurre. Pentsa, kaletarrek ere, ezkutuan noski, hiltzen zuten txerria. Gero, odolkiak egin, txori-koak egin eta urdaiazpikoak gazikutxan jasotzen zituzten. Goseak begiak argi.

Jose Mari Oterminek 2006an Anari eta Mireni
egindako elkarrizketatik
Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa
laburra

JABIER PULDAINEK JOSE ANTONIO PULDAIN AITONAZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Jose Antonioz berri gehiago ezagutu nahian, Jabier bilobarengana jo nuen, bere aitaren eta amaren ahotik aitona entzun eta ezagutu zituen pasarteak guri helarazteko nahi biziz.

← Jabier Puldain Uharte.
Iturria: familia.

Jose Antonio Puldain. →
Iturria: familia.

“Udaletxera egindako bisita zakar batean, Karlistek alkatearen arduratzat jo zuten mobilizatzeko adinean zeuden gazte guztiak ohartaraztea eta gerrara bideratzea. Jose Antoniok, herriak hautatutako alkateak, ezetza eman zion aginduari, eta adierazi zien bera ez zihoala Francok eta enparauek piztutako gerrara herriko gazteak bideratzera.”

Amezketan zein etxetakoak zaituztegu puldainarrak?

Jose Antonio Puldain, nire aitona, Tomase-nean jaio zen eta Josepa Ignazia Labaien Lizea-garekin ezkondu zen. Lehen urteetan Tomasene-saletxen (Tomasaltxen) bizi izan ziren eta han izan zituzten lau seme-alaba: Luzia (Lutxi), Jose Mari, Maria (gazterik hila) eta Joxepa. Geroago, Zapatain (Arotzane) izeneko etxea erosi zuten eta birmoldatu ondoren, bertara aldatu zuten bizilekua, eta hor jaio zen azken semea, Juan Bautista, hau da, nire aita.

Zer nabarmenduko zenuke zuen familiaz?

Nire senide eta aurrekoen ezaugarri aipagarria izan da seme-alaben ikasketei garrantzia ematea. Ezaugarri hori nire birraitonarengan ere nabarmendu omen zen, Patxi Puldainengan.

↑ Tomasene-Saletxe berriua. Iturria: Antton Iztueta.

Izan ere, aitag askotan gogorarazi zidan, elizan meza nagusia entzun ondoren, San Martinen biltzen zirela auzokoak Argentinara emigratutakoen gutunak irakurtzeko eta hemengo berriak emanez erantzuteko. Eta ardura hori Patxik betetzen omen zuen; izan ere, edozeinek ez zekien garai hartan irakurtzen eta idazten. Beraz, Patxi eskolatua zen.

Ikasketak leheneste horrek jarraitu zuen hurrengo belaunaldian ere?

Ikasketekiko eta kulturarekiko lotura hori Jose Mariren seme-alabek familia giroan jaso zuten. Jose Mari aparejadore ikasketak egiten ari zen Madrilan derrigorrez mobilizatua izan

zenean. Lutxi eta Joxepa irakasle izan ziren. Lutxik, Magisteritza Ikasketak amaitzean, hasiera batean, Tarragonako Mas de Barberans aldean, Delta del Ebrotik oso gertu, lortu zuen lanpostua. Geroago, Amezketa eta Eibarren aritu zen irakaskuntzan. Joxepak eta Jose Marik Ciudad Realen lortu zuten lanpostua, oposizioak gainditu ostean, Jose Marik Diputazioan eta Joxepak konkretuki Puertollanoko Institutoan. Han kimika katedraduna izan zen. Azkenik esan, Lutxi ere, Amezketatik eta Eibartik pasa ondoren, Joxeparen eraginez, Ciudad Realera mudatu zela.

↑ Lutxi bi umetxorekin. Iturria: Puldain familia.

Ciudad Realera mudatu zirela diozu?

Bai. Jose Mari Puldain Almodovar del Campoko familia zaharreko eta aberatseko alabarrekin ezkondu zen. Irin lantegia zuen familiak, Matilde Beneytez izenekoa, tamalez garai horietan gainbehera zihoana. Hori ikusita, Joxepa Puldainek erosi egin zuen. Bere ekimenari esker, nahiz eta institutuko katedraduna izan, bere lan estiloa ezarri eta berehala berpiztu omen zuen. Ohikoa omen zen Joxepa bera irin zakua bizkarrean zuela lanean ikustea. Dakigunez, oso ondo egokitu zen Puldain familia inguru horretara eta oso-oso izen oneko familia izatera heldu zen, errespetatua eta maitatua.

↑ Arotzanea. Iturria: Jose Mari Otermin.

Hitz egin dezagun Jose Antonio zure aitona.

Jose Antoniok hargintza eta etxegintza ikasi zuen Donostiako Escuela de Artes y Oficios ikastetxean, eta etxegintzari eta obrei lotu zitzaion bizitza osoan. Praktikak egiten ziharduenean, egokitu zitzaion Artzai Onaren katedralean ere aritzea. Etxeak eraiki zituen Donostian eta Pasaia inguruan, dagoeneko botata dagoen eliza bat eraiki zuen Bidebietan, eta Pasaia Senakozuluako faroak bere ukitua jaso zuen. Hau izan omen zen bere lehen obra serioa.

Amezketari dagokionez, esku-hartu zuen Zazpi-Iturriko ur-hargunea egiten eta pilotaleku zaharra birmoldatzen: frontisari altuera gehiago eman zitzaion, eta, lehen ez zuenez, ezker pareta osatu zen, Nafarroako eta Iparraldeko zenbait pilotalekuren egitura zuenari beste eite bat emanez. Hau da, bote luzeko joko zaharragoa baztertu eta garaiko ohiko esku pilotarako egokitu zuen. Oraindik ere sumatzen da eranskinaren muga, erdia kare-harrizkoa da eta beste erdia hare-harrizkoa.

↑ *Frontoi hau aurrez bote-luzekoa eta errebotekoa izan zen: frontis txikikoa eta ezker paretarik gabea. Joxe Antonio Puldain alkate zela (1927-1930) birmoldatu zela uste da, eta esku-pilotarako egokitu. Egun ere, frontisean bereiz daitezke bi harri motak. Iturria: Antton Iztueta.*

Igeltsero modura aritzeaz gain udalgintzan ere luzez aritu zen. Zer diozu horretaz?

1936an, Guda Zibila piztean, Udal berria osatu zen Amezketan matxinatuen irizpideei jarraituz. Orduan hasi zen Joxe Antoniorentzat ustekabeko sufrikarioa, EAJ-PNVkoa izatea delitutzat baitzuten altxamenduaren gidariek.

Lehen-lehenik, esan, Amezketan ez zela fronterik antolatu. Alegia herria menperatu eta berehala, zenbait karlisten bisitak izan zituzten udaletxean eta Batzokian. Beraz, ez zeuden Amezketaz ahaztuta.

Udaletxera egindako bisita zakar batean, Karlistek alkatearen arduratzat jo zuten mobilizatze-ko adinean zeuden gazte guztiak ohartaraztea eta gerrara bideratzea. Jose Antoniok, herriak hautatutako alkateak, ezetza eman zion eskaerari/aginduari, eta adierazi zien bera ez zihoala Francok eta enparauek piztutako gerrara herriko gazteak bideratzera.

Alkatearen jarrera ausartaren erantzun modura, berehala gainera, Jose Antonio, errotako Lorentzo eta D. Frantzisko apaiza Tolosara deitu zituzten, galdeketa egin behar zietela-eta. Galdeketa Altuna kapitain karlistak egin zien komandantzian, inguru honetako fanatiko handienak

eta basapizti ospe handiena zuenak. Euskaraz egin omen zien galdeketa. Izugarria izan omen zen han entzundakoa eta gertatutakoa.

Altuna kapitainarekin izandako enkontrutik izututa eta aztoratuta itzuli ziren etxera. Ondorio larriak izan zituen hiru herritarrengan aipaturiko galdeketa. Apaizak, D. Frantziskok, ez zuen jasan han jasotako mehatxu andana, eta kuar-telean bertan izan zuen ondoeza. Gero etxera-tzean, ezinaren ezinez, berehala oheratu omen zen, eta egun gutxira heriotzak eraman zuen.

Eta Jose Antonio alkateari zer gertatu zitzaion?

Jose Antoniok, berriz, etxeratzean, amonari arropa fardel bat eta janari apur bat prestatzeko eskatu eta ihes egin zuen etxetik mendi aldera. Pinudi batean babestu zen. Eskerrak alde egin zuen, zeren berehala zituen bila erreketekutsu batzuk. Etxea goitik behera miatu zuten. Bi edo hiru aldiz saiatu ziren ordu txikitan aitona atxilotzen. Bisitek ez zuten urruti izango heriotza zigorra, beste asko bezala “*el paseillo*” egitera eramango zuten. Bere bila maiz joan ziren karlista sutsu horien izen-abizenak ezagutu zituen nire aitak. Baina horretaz ez zuen hitz erdirik esan nahi izaten. Hala ere, etxeko ospakizun batean, ohartu gabe noski, atera egin zitzaizkion aitari izen-abizenak, eta nik berehala jaso nituen idatziz “*ausarta*” horien izen-abizenak. Nik ez ditut sekula aipatu eta ez ditut aipatuko, askoz hobe ahazten saiatzea.

Nola bizi izan zuten hori guztia familian?

Amonak oso-oso gaizki eraman zuen guztia, histeriak jo omen zuen, eta umeak giro basati horren lekuko eta ikusle ez izatea lehenetsiz, fa-

miliako baserri batera eraman zituen, segur aski labaiendarren Etxaizera. Modu berean, etxean ziren abertzaleen euskal sinbolo eta paper guztiak arretaz bildu eta su eman zien baratzean, nahiko era publikoan, herritarrek ere ikus zezaten. Jose Antonio, fardela bizkarrean hartu eta ihesi joan zen eta herriko baso batean ezkutatu zen.

Jose Antoniok, alkate ohiak, noiz berreskuratu zuen normaltasuna?

Aitona, ez dakigu zehazki noiz itzuli zen etxera. Segur aski abuztu aldera azalduko zen etxean, uda sasoia izango zen. Bestalde, ziur dakigu Amezketa idazkariak, Juan Mari Imazek, hau ere karlista, estimu handia ziola eta gogoz lagundu ziola eguneroko bizitza normalera itzul zedin.

Nazionalista izateak zer zigor erakarri zizkion?

Jose Antoniori, nazionalista izateagatik izan zuen isunaz gain, Zapatain/Arotzanea etxea desjabetu zioten. Hala ere, zenbait hilabetetara, erabakian atzera egin eta berreskuratu zuen etxea.

Handik aurrera, eginkizun eta azalpen publikoak alde batera utzi eta bere bizimodua ahalik eta isilen eramaten saiatu zen. Lanari heldu zion eta obra txikiak eginez saiatu zen bere bizitza berrantolatzen. Adibidez, Larraizko iturriaz arduratu zen, 1939an, eta argazkia horren adierazpen edo lekuko da.

↑ Eskuinean, Jose Antonio Puldain, Larraizko iturriaren inagurazioan. Iturria: Puldain familia.

Amezketako erretoreak zer-nolako portaera izan zuen?

Amezketako erretorea, Don Manuel, karlista sutsua zen. Nire aitak zihoen bezala *'amigo de los Oreja'*. Gure Jose Antonio fededuna eta kristau konbentzitua izan arren, ez zuen Don Manuel estimatzen. Behin baino gehiagotan entzun genion haxe: *"Horrek konfesionariotik gobernatzen du herria"*. Bere *'jauntxokeriaz'* bada anekdota bat. Francok guda irabazi eta bere agintea ezartzean eskale bati adierazi zioten Amezketa diktadorea izango zela aurrerantzean toki eta gauza guztien gaineko agintaria, eta erne ibiltzeko. Eta eskaleak haxe erantzun omen zuen: *"... bai, bai...hala izango da, baina Alegiako bidegurutzetik Amezketarainoko tartean Don Manuelek jarraituko du agintzen"*.

↑ Jose Antonio eta bere biloba, Jabier Iturria: familia.

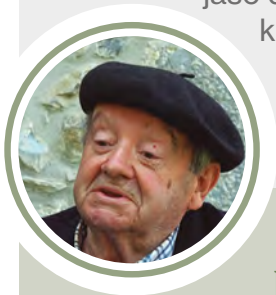
Nola igaro zituen azken urteak?

Zahartzaroan, Jose Antoniok uda Amezketa ingarotzen zuen eta neguan alabengana inguratzen zen Almodovar del Campora. Eta bidean, beti, Madrilen geratzen zen, gure etxean. Nirekin oso harreman ona zuen eta bere bisitak opariak eta festak ziren niretzat. Ciudad Realeko Almodovar del Campo herrian hil zen 84 urte zituela, eta Amezketa eman zioten lurra.

Jabier Puldainek Antton Amondaraini eskainitako elkarrizketatik bere aitona eta Gerra Zibilaz moldatutako laburpena

PAKO ALTUNA OTAMENDIREN GERRA GARAICO OROITZAPENEN TESTIGANTZA

Pako Altuna 1939an jaio zen. Beraz, ez zuen gerra bizi izan, baina bai gerra ondorenaren zati bat. Hor oinarritutako gertaera batzuk ezagutzeaz gain, gurasoek esandakoak ditu bereziki gogoan. Hauxe jaso dut berarekin izandako elkarrizketatik:

← Pako Altuna.
Iturria: Antton Iztueta.

“Bigarren Errepublika etortzean, Amezketan zabaldu zen, segur aski Errepublikaren aurkakoen ahoetatik, etxea eta ondasunak galduko omen zituztela eta horrek beldurra sortarazi zuen. Baserritar batzuk orduantxe ari baitziren etxea erosten, maizter izateari utzi eta jabe izaten. Nire ustez, Bigarren Errepublika era ‘bruto’ samarrean saiatu zen bere ideiak ezartzen, eta Amezketako herria ez zegoen horretarako prestatuta. Patxada eta denbora gehiago eman balie herritarrei, beharbada oraindik ere Errepublika izango zen indarrean.”

Beno, Pako, nongoa zaitugu?

Ni Sagastume saletxen jaioa naiz, 1939an.

Gerra aurreko, garaiko eta ondorengo garai nahasi haietaz, zer duzu zuk buruan?

Bigarren Errepublikaren aurretik Alfontso XIII.a zen errege eta Primo de Rivera diktadorea, presidente. Garai hartan etxejabeek bakarrik zuten botoa, etxe bakoitzeko boto bat. Hau da, morroiek, maizterrek eta emakumeek ez zuten horretan eskubiderik.

Gero, Bigarren Errepublika etortzean, Amezketan zabaldu zen, segur aski Errepublikaren aurkakoen ahoetatik, etxea eta ondasunak galduko omen zituztela eta horrek beldurra sortarazi zuen. Baserritar batzuk orduantxe ari baitziren etxea erosten, maizter izateari utzi eta jabe izaten. Nire ustez, Bigarren Errepublika era ‘bruto’ samarrean saiatu zen bere ideiak ezartzen, eta Amezketako herria ez zegoen horretarako prestatuta. Patxada eta denbora gehiago eman balie herritarrei, oraindik ere Errepublika izango zen indarrean. Kapitaletako jendeentzako aproposoak ziren ideia horiek guretzat baino.

Eta amezketarrek nola hartu zuten gerraren etorrera?

Gerra Zibila etortzean nazionalistak batzokia itxi egin zuten. Ezin zuten ezer esan. Gainera isunak edo multak ordaindu beharrean izan ziren. Nik, etxe hau berritzen ari nintzela, aurkitu nituen pareta zuloan 25 pezetako isunen agiriak. Nire etxean ere baziren zigortuak. Epaietak ere izan zituzten nazionalista batzuk. Garai horiek oso gogorrak izan ziren. Eta zer esanik ez semea edo semeak frontean galdu zituztenen familientzat.

↑ Sagastume saletxe berria. Iturria: familia.

Gerra garaian eta ondorenean, indarra hartu zuten karlistek, falangistek eta frankistek. Lanpostu berriak ere gerran Francoren alde ibilitakoentzat izaten ziren. Eta besteak isilik. A zer erremedio! Mola jeneralak oso garbi esan omen zien nazionalistei eta errepublikanoei: “*Bizia eta ondasunak errespetatuak izan daitezen nahi baduzue, errenditu zaitezte, eta joan karlistekin gerrara. Horrek izututa, Amezketako gazte gehienak Francoren alde ibili ziren han eta hemen tirora*”.

Gerra ondorena, berriz, beti izan den bezala, gerra garaia bezain txarra edo txarragoa izan zen. Gosetea nagusi. Guk baserritarrok sikiera izaten genuen tripa nolabait betetzeko aukera. Kaletarrak, noski, okerrago moldatu ziren. Asko baserrietara inguratzen ziren lanera otordu baten truke”.

Pako Altunak Antton Amondaraini eskainitako elkarrizketatik Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

JUANI ETXEBERRIA ETXEBERRIAREN FAMILIAN JASANDAKO SUFRIKARIOAREN TESTIGANTZA

Aurrez Arantzasti errotakoei gertatutakoaz esandakoa osatzera datorkigu Juani Etxeberriaren testigantza.

← Juani Etxeberria,
Arantzasti errotako alaba.
Iturria: familia.

“Lontxo Etxeberria Zentraleko lanetik kaleratu zuten nazionalista zelako. Kaleratze horren berri ezustean jakin omen zuen gure amak Sasturainera enkargutara joan zen batean. Sukaldean erretoreak Joakini adierazi zion ‘Lontxok ere jasoko dik aurki agindua’, eta nire amak ezustean entzun. Beraz, gurasoek jakin zuten aurrez zetorkien paraderoa.”

Jakin dugu Arantzasti errotan jasan zenutela frankismoaren erasoa.

Bai, nire familiak gorriak ikusi zituen gerra garaian eta ondorenean. Nazionalista izateagatik nire aita eta bere familia ez lan, ez etxe eta ez diru geratu ginen bat-batean. Izan ere, garai hartan izugarri zena, 2.000 pezetako isuna jaso zuen. Hori kitatzeko etxeko behi, txerri eta abar saldu arren, iristen ez zitzaenez, Errotako aitonari eskatu zioten falta zitzaiena. Bestalde, bizitzera nora jo ezean, Errotara bildu ginen, aitaren jaiotetxera.

Kaleratze horren berri ezustean jakin omen zuen gure amak Sasturainera enkargutara joan zen batean. Sukaldean erretoreak Joakini adierazi zion “*Lontxok ere jasoko dik aurki agindua*”,

eta nire amak ezustean entzun. Beraz, gurasoek jakin zuten aurrez zetorkien paraderoa.

Eta herrian gertatzen ari zenaz hitz egiten zen?

Herrian ezinegonak ia-ia ukitu egiten zen. Etxeko babesa izaten zen egokiena eta seguruena gertatzen ari zirenak aipatzeko. Nire etxean ere, zenbait igandetan, familia eta senideak biltzean, eta batez ere osaba Kaetano apaiza etortzen zenean, orduko egoera mintzagai izaten zuten. Niri, berriz, gustatu egiten helduei entzutea. Baina gurasoek ni ate bazterrean han nengoela ikustean *“tira, umea, segi sukaldera, hauek ez dira-eta zuk entzuteko moduko kontuak”*.

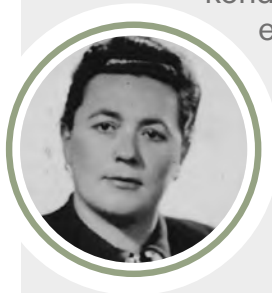
Aurrez aipatutako tentsioaren su-emaileetako bat erretorea zen. Nire etxean ez zen ongi ikusia. Pentsa, nire aita erlijiozale izan arren, ez zen Amezketa elizara joaten mezetara. Nahia-go izaten zuen Ugartera joatea, edota bizikleta hartu eta Tolosara joatea. Aitona ere biziki haserretzen omen zen irratiz meza entzun ondoren *“Viva España”* eta *“Viva Franco”* entzutean.

Nire izeba Pilarrek ere jaso zuen zigor-tartaren zatia. Behin, kamioi bat etorri, indarrez bertara sartu eta Tolosara eramane zuten. Han familia nazionalistako kide zelako ilea moztu zioten, eta *“errizino olia”* edanarazi ondoren kalean ibilarazi zuten lotsagarri, barruak hustuz.

Juani Etxeberriak Antton Amondaraini eskainitako elkarrizketatik bere familiaz eta Gerra Zibilaz esandakoaren moldaketa laburra

IXIAR GOÑIK PILAR USANDIZAGA AMAZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Pilar Usandizagari ere, gorriak ikusarazi zizkioten matxinatuek. Pilar asteasuarra zen. Domingo Goñi amezketarrarekin ezkondu zen eta Azintzin haundi etxean jarri zen bizitzen. 81 urterekin zendu zen.

← Pilar Usandizaga.
Iturria: familia.

Ixiar Goñi. →
Iturria: familia.

Villabonan hasi zen lanean 17 urterekin. Neskame aritzen zen Subijana fabrikako nagusiaren etxean. Oso estimatua zen. Pilarri, ordea, gerraren etorreran, ustekabea, gertakari gogorak gaineratu zitzaizkion. Egun batean, sukaldean ohiko lanean ari zela, nagusia etorri zitzaion eta aurpegi zurbilez adierazi zion: *“Zure ama Asteasun atxilotu dute, eta Tolosako espetxean daukate. Joan zaitez etxera eta ikusi zer gertatu den”*.

Villabonako lana utzi, autobusa hartu eta Asteasura abiatu zen. Aldamenean bi pertsona zihoazen eta horietako batek haxe esan zion: *“Aizan, Pilar, hire ama Tolosako kartzelan omen zeon. Oain ere zerbait egingo zenuten”*. Pilarrek, barnea sutan, bat-batean, haxe erantzun zion: *“Aizak, gureak ere (milizianoak, nazionalistak eta gorriak) etorriko ditun eta orduan ea zer esaten duzuen zuek”*.

Pilar bere baserrira iristean han gertaturikoa kontatu zioten. Laburtuta, ama kartzelan, anaia Txomin ere espetxeratua eta koinatua frankistek eramane eta desagertua. Mundua erori zitzaion gainera. Hori guztia buruan zuela, nahasmen-
duak etsipenduta, oheratu zen. Ez zen gau lasaia izan. Ametsen eta gertaera errealean zurrunbiloan harrapatuta ibili zen eta nekatuta jaiki zen.

Goizean goiz, bestetan baino goizago, Villabonako lantegitik pasa zen, lanak pixka bat aurreratu eta Tolosara joateko asmoz. Berriro, nagusia hurbildu zitzaion urduritasunak jota eta arnasestuka *“Pilar, dos guardias civiles han venido a detenerte y llevarte a la cárcel de Villabona”*. Villabonako espetxean bi egunez eduki zuten. Han ilea moztu zioten eta jarraian Villabonako kaleetan zehar ibilarazi zuten. Lehen lerroan Villabonakoak eta bera 10 pauso atzerago. Kartzelan zegoela Subijana jauna bertaratu eta guardia zibilari galdetu zion: *“¿Por qué está detenida Pilar?”* Eta erantzuna berehalakoan: *“Porque es roja y nacionalista”*.

↑ Azintzin haundi. Iturria: familia.

Bi egun ondoren, goiz batean, zakar heldu be-soetatik eta kotxean sartu zuten. Tolosako tren geltokian jaitsi eta guardia zibilek adierazi zioten Zaragozara zeramatera. Pilar ohartu zen guardia zibiletako bat autobusean *“Oain ere zerbait egingo zenuten”* esaldi mingarria adierazi zuenaren aldamenean zihoana zela. Segur aski horiek izango ziren denuntziatzaileak. Zaragozara heldzean Teniente Koronel baten etxera eraman zuten, zerbitzari modura.

Gure ama Pilar oso egoera txarrean heldu zen Zaragozara. Etxekoandreak amaren egoera ikustean, hunkituta, jantzi berriak eskuratu, buruko zauriak sendatu eta ileorde bat erosi zion: *“Aquí hace mucho frío, Pilar”* esanez.

Zaragozara urtebeteko desterrualdia igarotze-
ra eraman bazuten ere, sei hilabete betetzean, Subijana nagusiak egindako gestioei esker, Villabonara etorri zen.

Pilarren bizitza normalizatzen joan zen, baina barruan iltzatuta geratu zitzaizkion igarotako beldur eta sufrimenduen ikurrak. Bere elkarrizketetan, ia-ia ohartu gabe, oso maiz botatzen zituen honako esaldiak: *“Etsaiekin, kontu, toki guztietan daude-eta”*, *“Atea irekitzerako bi aldiz pentsatu!”*, *“Ez fidatu edozeinekin, saldu egingo zaituzte-ta!”*, *“Etxeko kontuak etxean!”*.

Baieztapen horiek ezkortasuna eta mesfidantza adierazten badute ere, bere pentsaeraz eta jokabideaz ez zegoen batere damututa. Hona zer adierazten zigun guztioi: *“Zaragoza erbesteratu ninduten nazionalista nintzelako. Gure familia oso pertsegitua izan zen. Baina aurrera atea gea. Beti harro, buru-makur inoiz ez! Ez utzi umil zaitzaten, beti aurrera, Elizak ere ez nau umilduko!”*.

Itziar Goñik bere amaz Antton Amondaraini eskainitako testigantza

↓ Pilar Usandizaga eta Dominika ahizpa, Zaragozatik etxera itzuli berrian. Iturria: familia.

↑ Eserita, ezkerretik eskuinera: Patxi Altuna eta Angelita Altuna alaba. Zutik, ezkerretik eskuinera: Nati Altuna (alaba), Jose (semea, gerran hildakoa), Leokadia (ama) eta Inazio Altuna (semea).

ALTUNATAR BILOBEK LIÑABIAN GERTATUTAKOEZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Gerra zibil orotan, batetik gerrak direlako eta bestetik zibilak direlako, ugariak izaten dira giza eskubideen urraketak. Dinamika galgarria da haietan sortzen dena, eta, arestian esan bezala, gizakion instinturik basatienek hartzen diote gaina gizatasunari. Partaide bakoitza, bere burua salbu mantentzearen, bere ideiak muturrera eraman nahian, behartua aurkitzen da aurrean duena erasotzera eta, dinamika horretan gizakion egoera normalean kontrolpean ditugun portaerak eta sentipenak (gorrotoa, mendeku gosea...) era basatian gailentzen zaizkigu. Gerra-gileen aburuz, bere ekimenen helburu nagusia hobekuntzak ekartzea da, baina hori lortzeko bidean ez diote ezeri erreparatzen. Helburu nagusia lortzeko gizakiak hil eta era basatian zigortu behar badira ere, horiek albo kalteak dira, derrigorrez gertatzen direnak.

“Eskerrak etxea utzi eta mendira abiatu nintzen, zeren han geratu banintz, hantxe botako nindutean”.

Zer duzue buruan gerra aurreko giroaz?

Bigarren Errepublikako azken urteetan eta Gerra Zibilean zein ondorengo urteetan, zenbait kasutan, ideologiak eta ezinikusiak eraginda eman ziren portaera desegokiak. Adibidez, Liñabiagan (Liñabian).

Zer gertatu zen, bada?

Liñabiagako Frantziskok sinpatia sentitzen zuen karlistekiko; izan ere, fueroak eta erlijioa berarentzat dena ziren. Horrela, guda hasia ez bazen ere atarian izango zen, ate joka, eta Liñabiako Frantzisko (Patxi) aitak bi edo hiru gizon ikusi zituen Lizaso baserriaren atarian, bertako norbaitekin hizketan. Elkarriketa eten zutenean

Lizasokoak Liñabiaga baserria hatzez seinalatu zuen. Hori ikustea nahiko izan omen zen Frantzisko kezkatzeko eta Jose semeari “*mendia niek*” esanez, atzeko atetik irten eta airoso ez-kutatzeko.

Hori gertatu eta urtebetera eraman zuten indarrez Jose semea soldaduskara eta berehala aurkitu zuen heriotza.

Eta?

Berehala ziren etxe atarian Frantziskoz galdezka. Bi kanpotarrak omen ziren eta bestea kanpotarra baina Amezketako emaztea zuena. Semeak, berriz, “*mendira joana zela eta etzekie-la noiz itzuliko zen*”.

Hori esatean joan al ziren baserritik?

Ez, ez. Aurki etorriko zelakoan hantxe uki-luan geratu ziren zain. Aspertzean, antza, semeari agindu omen zioten behiak jaisteko, jarraitzeko bere lanean. Garai horretan hiru edo lau behi izango omen ziren Liñabian. Josek jetzi omen zituen, eta esnez betetako baldea hartuta sukaldera abiatzean, indarrez ontzia kendu eta uki-luan barreiatu omen zuten esnea.

Ederretik libratu zen, beraz, Patxi.

Bai. Gerora, maiz hauxe adierazten zuen gertatutakoaz: “*Eskerrak etxea utzi eta mendira abiatu nintzen, zeren han geratu banintz, hantxe botako nindutean*”.

Liñabiako familiari gerra garaian gertatutakoez bilobek Antton Amondaraini eskainitako elkarriketan adierazitakoaren moldaketa laburra

TITO ZURIARRAINEK JUAN ZURIARRAIN TOLOSA AITAZ ESKAINITAKO TESTIGANTZA

Aurrez esana dugu amezketar oso gutxi egin zutela bat Fronte Popularrarekin (nazionalistekin edota ezkerrekoekin). Horietako bat Juan Zuriarrain, Albitzuriko semea, izan zen. Ezustean jakin genuen Juan “*gorriekin*” joan zela gerrara. Hari horri tiraka Donostian bizi den Ignazio bere semea aurkitu dut eta berari esker jakin dugu bere aitaren berri.

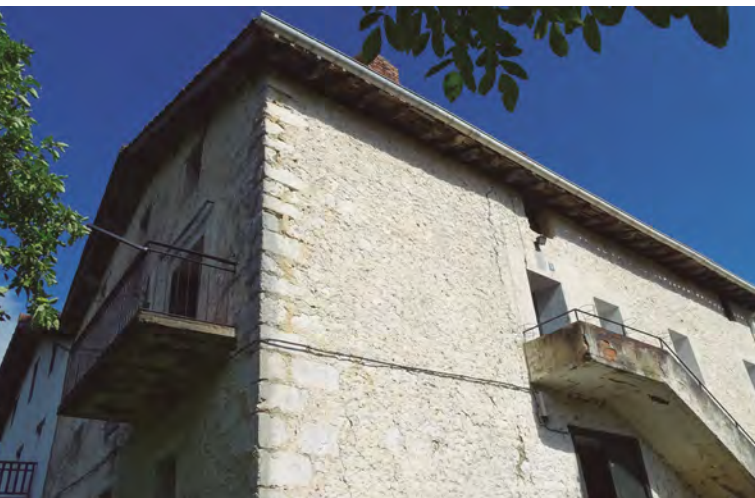
← Juan Zuriarrain.
Iturria: familia.

“Gerraren amaierak Jaenen harrapatu zuen, Martos inguruan.

Jarraian, Madrilera abiatu zen, han baitzituen senideak. Madrilerako bidea gogorra izan zuen, errepidean han baitzebiltzan irabazleen taldeak hara eta hona. Horrela, horiek saihestu beharrak eraman zuen gauzez eta bide bazterretatik mugiaraztea. Madriletik, jarraian, Amezketara, eta emaztearekin eta semearekin baserrira bildu zen.”

Zure aita Albitzuri baserrikoa dugu, ezta?

Bai, Albitzurin jaio zen 1905eko uztailaren 15ean. Gurasoak Jose Zuriarrain eta Juana Tolo-
sa ziren. Anai-arreba asko izan zituen. Horietatik
bi, tamalez, jaioberritan hil ziren. Horietaz gain,
bizirik urteak egin zituztenak hauek izan ziren:
Juan, Jose Mari, Martxeli, Martina, Felisa, Kristi-
na, Modesta eta Jose. Nire aita herriko eskolan
ibili zen urte batzuetan, juxtu-juxtu irarkurtzen
eta idazten ikastera helduz.

↑ Albitzuri baserria. Iturria: Antton Iztueta.

Gaztaroa Amezketan egin zuen?

Beno, ez behintzat osoa. Hamasei urtere-
kin artzaintzaz aspertu eta Donostiara jo zuen
lehengusu batzuen etxera, eta lanean hasi zen
Marmoles Altuna lantokian. Hor egin zituen urte
batzuk. Pertsona ausarta zen, eta seguru aski
lantoki beretik bidalita, Bartzelonan eta Madri-
len aritu zen lanean. Lan aukera berri horiek es-
kaintzean, ez zuen inolako zalantzarik izan, eta
aurrera jo zuen. Katalunian ezagutu zuen emaz-
tegaia eta bertan ezkondu zen. Juan semea ere,
nire anaia, han izan zuten.

Amezketako baserritar gazte batentzat alda- keta handia, noski?

Bai. Inguru berrira, hau da, giro urbanora be-
rehala egokitu zen, eta pertsona irekia zenez,
lagun berriak berehala egin zituen. Giro urbano
horretan eta lagun berrien inguruan haren pen-
tsaeran aldaketa nabarmena gauzatu zen. Amez-
ketatik irtetea doi-doi bazekien ere irakurtzen eta
idazten, badakigu gerora irakurtzeari ekin ziola.

↑ Juan, emaztea eta semea. Iturria: familia.

Hori bai, liburu guztiek iraultzaren ikuspegia
lantzen zutenak ziren. Horrela, apurka-apur-
ka joan zen txertatzen bere barruan ezkerreko
ideologia. Bestalde, hiriguneko bizitza-esparrue-
tan gaztelania zenez nagusi, euskararen balioa
gutxiestera heldu zen.

Eta soldaduska non egin zuen?

Soldaduska joatea egokitu zitzaionean, seme
zaharrena izan eta gurasoak bere ardurapean
zeudela argudiatuz saihestu ahal izan zuen. Era-
bakia guztiz harritzekoa da, izan ere, garai ho-
rretan nire aita Katalunian zebilen eta ez zuen
famiarekin lotura handirik. Beraz, ziurrenik
garaiko udal-agintariek egin zituzten bideak sol-
daduskatik libratzeko. Gero, ordea, bizitzaren
paradoxak, gerra zibila hastean, 31 urte zituela
CNTkoekin boluntario joan zen gerrara.

CNT-koak frontean. Iturria: Euskal Memoria. ↓

Beraz, boluntario, gerrara.

Bai. Bere gerra ibilbideaz
ez dakigu askorik. Aipatu
izan zuen Valentzian egon
zela ospitalean tifusak jota.
Osatu ostean, Andaluzia al-
dean ibili zela, batik bat Sie-
rra Nevada aldean, Jaenen.
Buru-belarri saiatu omen zen
CNT barruan ikasten eta pres-
tatzen. Horrela, heldu zen
'Comisario Político' izatera,
konpainiako kapitainaren pa-
reko ardura bere gain hartuz.

DIARIO OFICIAL

DEL MINISTERIO DE DEFENSA NACIONAL

S. GUERRA GV

ZIGORPEAN ISILARAZIEI,
MEREZITAKO AITORPENA

Año LI Número 336 Barcelona, 22 de diciembre de 1938 Tomo IV Página 1289

PARTE OFICIAL

ORDENES

SECRETARIA GENERAL

COMISARIADO GENERAL DE EJERCITO DE TIERRA

Núm. 25.393

Circular. Excmo. Sr.: Por reunir todas las condiciones señaladas en la orden circular núm. 17.014, de 30 de agosto de 1938 (D. O. núm. 227), he resuelto quedan confirmados en el cargo de comisario delegado de Compañía del Ejército de Tierra y en sus destinos actuales, los delegados políticos que figuran en la siguiente relación, que da comienzo con D. Francisco Vicario Sánchez y termina con D. Antonio Sacedo Barceló. Estos nombramientos surtirán efectos administrativos a partir del día primero de septiembre del año en curso.

Lo comunico a V. E. para su conocimiento y cumplimiento. Barcelona, 3 de diciembre de 1938.

Señor...

RELACION QUE SE CITA

D. Francisco Vicario Sánchez.
D. Esteban Vicente Contreras.
D. Juan Vicente López.
D. Celestino Vicente Rubio.
D. Diego Vico Ruano.
D. Rafael Vidal Balmón.
D. Arturo Vidal Jordán.
D. José Vidal Perelló.
D. José Vidal Porcar.
D. Enrique Vidal Rimón.
D. José Vidal Solé.
D. José Vico Martín.
D. Justo Vigara Cerrato.
D. Rafael Vila Vallés.

D. Joaquín Viladecans Solé.
D. Francisco Vilaplino Tugues.
D. Pedro Vilches Canizares.
D. José Antonio Vilches Gómez.
D. Manuel Villa Carpes.
D. Lázaro Villa Vllal.
D. Antonio Villagrasa Barrachina.
D. Manuel Villahermosa Colorado.
D. José Villaseca Tórero.
D. Antonio Villaseca Colorado.
D. Gerardo Villanueva Navarro.
D. José Antonio Vilalta Sánchez.
D. Manuel Villanueva Martínez.
D. Luis Villanova Mochales.
D. Luis Villanueva Ferrer.
D. José Villanueva Saonie.
D. Ramón Villanueva Vicente.
D. Antonio Villar-Gorda Hernández.
D. Adolfo Villar Polo.
D. Luis Villaseca Jerez.
D. Mariano Villaseca Amorós.
D. Antonio Villena Climent.
D. Francisco Villena García.
D. Saturno Vila Bascompla.
D. José Vilhas Serrano.
D. Octavio Viñes Alen.
D. Pedro Vivos Rueda.
D. Antonio Vives Amate.
D. Renán Vivo Aznar.
D. Cayetano Vivo Martínez.
D. Francisco Visés Lanza.
D. Ricardo Vizcaino Castaño.
D. Jorge Vizcaino Sola.
D. Víctor Yudego Alvarez.
D. Alfonso Yuste Alvarez.
D. Mariano Yuste López.
D. Fernando Zamora Condé.
D. Bernardo Zamora Linares.
D. José Zamora Padial.
D. Santiago Zanón Cuenca.
D. José Zanón Gil.
D. Rafael Toledo Palazón.
D. Antonio Zúñiga Barrio.
D. Juan Zuriarrain Tolosa.
D. Emilio Zuriarrain Climent.
D. Juan Calvo Blay.
D. Bernardo Callejón Bullón.
D. Domingo Campa Claveral.

D. Teodoro Campos Soteras.
D. José Campoy Cervantes.
D. Joaquín Carlos Campins.
D. José Carcho Garrido.
D. Pedro Casanovas Radigales.
D. Lorenzo Comín García.
D. Enrique Escoda Poch.
D. José Fernández Rodríguez.
D. Bautista García Barónat.
D. Luis García Luque.
D. Mariano García Rincón.
D. Antonio García Rubia.
D. Antonio García Vilches.
D. Arsenio Gasco García.
D. Anastasio Godoy Hervás.
D. Nicolás González Cocias.
D. Jesús Guillón Montaner.
D. Juan Hernández Aroca.
D. Emilio Hernández Escudero.
D. Francisco López Gómez.
D. Eugenio Marín Saceda.
D. Alfonso Martínez Martínez.
D. Enrique Masía Ferrer.
D. José Nogués Vitría.
D. José Padial Moreno.
D. Angel Peña Romero.
D. Miguel Percar Dasi.
D. Pablo Pessa Cortes.
D. Luis Prósper Zaragoza.
D. Juan Rico Castro.
D. Dionisio Robles Fernández.
D. Félix Roca Aguir.
D. Ramón Rocamora Gacivé.
D. Francisco Rodríguez Fernández.
D. Ricardo Romo Roig.
D. Luis Romero Fernández-Franquero.
D. Alfonso Sabater Rabadán.
D. Antonio Salcedo Barceló.
Barcelona, 3 de diciembre de 1938.
Negru.

Núm. 25.394

Circular. Excmo. Sr.: A petición del interesado he resuelto que el comisario delegado de compañía del Ejército de Tierra, eventual, D. Antonio Gabernet Maciá, cause baja en el Comisariado.
Lo comunico a V. E. para su conoci-

zen Donostian. Ohiko agurrak egin eta kontu kontari aritu ondoren, aitari adierazi zioten kartzelan preso zeuden bi lagun indarrez askatzera zetoze eta lotarako lekuri ba al zuen. Berak ez zuela eta pentsio batera bidali zituen. Dirudienez, baina, poliziek ezagutzen zituzten haien pausoak eta atxilotu egin zituzten. Eta haiei egindako galdeketatik nire aitaren izena atera zen. Ondorioz, atxilotu eta Ondarretako espetxean egin zituen hilabete batzuk. Han zegoe la egindako osasun azterketan jakin zuen aurrez marmolgintzan egindako lanen ondorioz, silikosisaz gaixo zela.

Ignazio Zuriarrainek Juan Zuriarrain Tolosa aitzaz Antton Amondaraini eskainitako elkarrizketa

↓ Donostiako espetxetik familiak jasotako agiria.

↑ Familial utzitako agiri ofiziala.

Eta gerra amaitzean?

Gerraren amaierak Jaenen harrapatu zuen, Martos inguruan. Jarraian, Madrilera abiatu zen, han baitzituen senideak. Madrilerako bidea gogorra izan zuen, errepidean han baitzebiltzan irabazleen taldeak hara eta hona. Horrela, horiek saihestu beharrek eraman zuten gauzez eta bide bazterretatik mugiaraztea. Madriletik, jarraian, Amezketara, eta emaztearekin eta semearekin baserrira bildu zen. Ez denbora askorako, noski. Berrir Donostiara jo zuen eta Mármol Altuna lantokian berrekin zion lanari. Horari zela, La Estrella taberna erosi zuen Donostia-ko Egia auzoan. Gerra garaian ez zuten zauritu. Beraz, nahiko zori ona zuen.

Ohikoa zen modura, gerra ostean frankistek ez al zuten atxilotu eta zigortu?

Nahiko lasai utzi zuten. Hala ere, bizi izan zuen hasierako lasaitasuna aztoramen bihurtzeko moduko gertaera. Berarekin gerran ibili eta ipar aldera ihes egindako bi ezagunekin topatu

PRISION PROVINCIAL de SAN SEBASTIAN DIRECCION

DON MANUEL DE CARDENAS RODRIGUEZ, MEDICO OFICIAL DE LA PRISION PROVINCIAL DE SAN SEBASTIAN DE LA QUE ES DIRECTOR DON GUILLERMO A. GONZALEZ CARRASQUOSA.-

CERTIFICADO: Que reconocido el interno de este Establecimiento, JUAN ZURIARRAIN TOLOSA, sufre silicosis bilateral consecutivo al ejercicio de su profesión de cantero, por lo que debe ser sometido a régimen, cuidados y atenciones de los enfermos afectos a tuberculosis pulmonar

Para que conste, y a petición del interesado, expido el presente certificado que no tendrá ninguna validez si no va debidamente reintegrado

En la Prisión Provincial de San Sebastián a veintinueve de agosto de mil novecientos cuarenta y siete.-

*Gudari taldea Elgetan.
Iturria: Euskal Memoria.*

5

Eranskina: *Bertsotan bi lubakitan*

Bertsoa, gerrako atsekabeak leuntzeko ukendua

Gerra Zibil deiturikoak ondorio garratz asko ditu, eta horietako bat anaiek anaiei aurka borrokatu beharra. Jakin badakigu, batzuk sutsuki batu zirela tradizioaren izenean Francoren lerroetara. Halere, baziren inongo hauturik egin gabe kintak harrapatu eta frontera joan beharrean aurkitu zirenak. Gerraren sua piztu zuten matxinatuek, besteak beste, lagunak, herritarren eta senideen arteko borroka sustatu zuten. Horiek dira zalantzarik gabe errudun nagusiak.

Amezketako historia hain sakon aztertu duen Jose Mari Oterminek aipatzen du Amezketaz idatzitako *'Amezketaz bide luze bezain malkarrak'* liburu mardulean gertaera bitxi bat: frontean dabilen bi gazte dira protagonista, bakoitza bando batean, bertsolariak biak, egunez elkarri tiroka ibili eta iluntzean nola elkartzen ziren bertso saioa egitera. Hori amaitzean bakoitza bere lerroetara eta hurrengo egunean, aginduz gero, elkarri berriro tiroka.

Bat, abertzalea, Urnietakoa, Iñaki Alkain izenekoa; eta bestea, Amezketako artzain bat, badaezpada izenik eman nahi ez zuena, Francoren aldekoekin batuta. Alkainekin bi tolosar hurbiltzen ziren bertso saioetara: Beltxa eta Elustondo eta azkeneko horrek jaso zituen aipaturiko bertsoak takigrafiaz, linterna baten argira.

Jose Mari Oterminek hori jakinda, gaia ikeritzeari heldu zion. Horrela, Juan Dorronsorok idatzitako *'Bertsotan II'* bertso-doinu liburu mardula aztertu zuen eta izan zuen amezketar bertsolariaren berri. Jarraian Uztapide bertsolariak idatzitako *'Lehen egunak gogoan'* liburuan, Amezketaz zioena arakatzen ari zela, jakin zuen Uztapidek nola aipatzen dituen herriko hiru ber-

tsolarien izenak: Lukas, Txirrita eta Juan Jose. Hari horri tiraka jakin zuen Lukas eta Txirrita ibili zirela gerran. Txirrita, ordea, geroago jabetu garenez, ez zen artzaina izan. Beraz, lehen us-teak Lukaxengana garamatza. Halere, ez dugu horren ziurtasunik, Afrikan ibili zela soldadu baitio familiak.

Nik, nire aldetik, *'Gerrateko ibilerak'* liburu mamitsua aztertu dut, Iñaki Alkainek eta Antonio Zabalak idatzia, eta hark eskaini dizkit ondoren aipatzen ditudan datu interesgarriak.

Beraz, gerra-lubakiak elkarrengandik urruntzea dakarren bezala, bertso zaletasunak elkartzera eraman zituen gazte horiek. Alkain plazaz plaza ibilia zen bertsoan; beraz, amezketarrak, edozein zela ere, Alkainen berri izango zuen, eta agian ezagutu ere bai.

↑ Basalgo mendian, lubakiak. Iturria: Bergarako Udal Artxibategia (BUA.R.100795).

BASALGO MENDIAN, GUDA LERROAK

Hona, laburtuta, bien arteko historia, 1936ko iraila edo urria izango zen. Iñaki, gudaria, Basalgo mendian zegoen bere taldearekin, eta amezketarra beste lubaki batean, baina elkarrengandik nahiko hurbil. Aipatu mendia Bergaratik Soroluzera goazela, ezkerretara aurkitzen da, Elgeta eta Eibar aldera. Eta Alkainek, ez dakigu nola, jakin zuen bazela handik gertu zegoen bes-

te lubakian, arerioenean hain zuzen, bertsolari bat. Beraz, gau ilunaren babesean eta bi lubakien artean, jarri dute hitzordua, nola ez jakin, eta adostu ere bai, elkartuko direla erdibidean, bat janaria eramateaz eta bestea edaria eramateaz arduratuta.

AGURRA

Horrela kontatzen du Alkainek itxaronaldia: *“Ordurako, nire lagun Beltxak irekia zuen botila pattarra, koñak Byass, eta hor hasi gara biok txandaka-txandaka botila horretatik edaten. Bai ederra zegoela! Jakina, bi edo hiru trago eginik, ni berehalaxe jarri nintzen, erdaraz esaten den bezala, “inspirado”, eta honela ekin nion bertsotan”*:

Gabon, bai, or zeraden euskaldun berezi, ixilik ezin neike nagon lekun bizi; etortzeko onuntza zuei galerazi, agur egiterikan ez dute merezi.

↑ Iñaki Alkain.
Iturria: ‘Gerrateko ibilerak’ liburua. Auspoa.

↑ Nor ote amezketar bertsolaria?

Alkain ez zegoen ziur erantzunik jasoko ote zuen. Beraz, berea bota ondoren botilari beste trago bat egin zion, baita Beltxak ere. Berehala, ordea, nahiko ustekabea, amezketarraren erantzuna:

Alkain gaztea, ez asarretu
ni ez naiz zure etsaia,
esango dezu kontestatzeke
bazala zerbait garaia.
Gaurkoan behintzat ez digute utzi
egiten nai degun naia,
jakin beazu beti naizela
artalde-mutil artzaia,
ni juango nintzan pozikan baño
asarre zan nagusia.

Amezketarrak nongoa den adierazten dio, eta artzaina dela. Nabarmena da, halere, nahiz eta bando ezberdinean aritu gerran, nola adierazten dion *“ni ez naiz zure etsaia”*. Euskalduna izateak eta, gainera bertsolaria, baieztapen esanguratsu horretara darama, nahiz eta beharbada elkarri tiroka aritu.

Lehen aldi horretan ez omen zen bertso gehiago izan. Baina Alkainek eta Beltxak botila hustu arte han jarraitu zuten, eta, noski, loak hartu zituen. Eguerdia aldera esnatu eta izuak jota borroka-lagunengana hurbiltzean lagunak txaloka hartu zituzten, baina Urdiña Kapitainak, espero bezala, oso estu. Ederrak entzun zituzten, baina gudari estimatuak zituenez, ez zien zigorrik leporatu.

LEHEN SAIOA

Hurrengo saiorako Elustondo tolosarra ere, takigrafian trebatua, animatu zuen Alkainek eta hirurak joan ziren bertso-gunera. Etsaiengandik berrehun metrora inguratu eta honela ekin zion Alkainek:

Amezketako artzaia, entzun,
jakin beharrean nago,
artzai geienak diran bezela
zu ez al zera izango;
zure izen da apellidua
ikastea nik naiago,

nola dituzun zuk beraz oiek
ez al dirazu esango?

Berehala, zalantza izpirik gabe, amezketararren erantzuna:

Alkain gaztea, nola liteke
galdera ori neretzako?
Esango nuke, baldin bakarrik
balitzake zuretzako;
ematerikan nire izena
ez daukat besterentzako,
zuk bezalaxe gogo gutxi nik
daukat oraindik iltzeko.

Amezketako artzainaren portaerak eta bertsoan esanak bere zuhurtasuna adierazten digu. Batetik, izen eta abizenik ez ematearekin tentuz jokatzeko du, eskarmentu handia adieraziz, gerran baitabilteza. Amezketarrak, antza denez, ez luke erreparo handirik izango Alkaini berari izen-abizenaren berri emateko, baina ezkerreko gerlariez ez da fio. Horregatik dio: *“zuk bezalaxe gogo gutxi nik daukat oraindik iltzeko”*.

Alkainen erantzuna:

Aizu, artzaia, bildurrez beraz
jarririkan zaude lertzen,
pozez beterik emen egon naiz
zure bertsoa aditzen;
gugan okerrik egongo danik
ezer etzait iruditzen,
aitormen jator egin ezker
ura ez dakigu iltzen.

Erantzun modura, hona jarraian amezketarrena:

Alkain gaztea, ni piatzen naiz
zure esana oiekin:
ez litzakela ezer okerrik
aitormen jatorrarekin;
eta badakit or zabiltzala
zure antzeko lagunekin,
baña ez nazu ezer piatzen
C.N.T.-ko jendeakin.

↑ *Lubakian babestuta. Iturria: Euskal Memoria.*

Amezketarrak berean jarraitzen du, eta berriro azpimarratzen du Alkainez fidatzen dela, baina ez C.N.T.-koez. Hurrena, Alkainek honela:

Ortan, artzaia, emango dizut
arrazoi oso poliki,
C.N.T.-koak zer nola diran
Alkain gazteak badaki;
zuzenbiderik oien artean
nola ezin dedan arki;
arro xamarrek ziraden baña
umildu dira ederki.

Alkain saiatu da C.N.T.-koak bere lekuan jar-tzen. Hona, arrazoiketa:

Bertso ori nik ongi aditu det
irtena zure agotik:
C.N.T.-koak zuk ezagunak
dauzkazula gogotik;
alaz guztiaz ni bildurrik naiz
zuk ori esanagatik:
ez al dute oiek beti izango
burua lengo lepotik?

Alkain, beharbada, bat zetorren amezketa-rak zioenarekin. Halere, haren izen-abizenak jakin nahi zituen, gerran ibiltzeak ez zuen bere nahia mugatzen. Beraz, hauxe erantzuten dio:

Aizu, artzaia, nere azkeneko
bertsoa entzun zaidazu:
garbi bazaude, C.N.T.-koen
beldur izandu etzazu;
zure izen da apelidua
zauden lekutik ekartzu,
ortik aurrera C.N.T.-koaz
nai dezuna egin zazu.

Amezketarra, ordea, bere horretan zegoen, eta honela erantzun zion:

Alkain gaztea, asarre gabe
zurekin nai det pakean,
naiz gerran emen ibilli arren
biok alde banatean;
nire izena zuk jakitea
etzendukela kaltean,
gaur ez daukat ematerikan,
agur beste bat artean.

BIGARREN SAIOA

Egindako saioa mamitsua izan zenez, bertsolariak bertso gosez zeuden. Horrela, bi egun barru elkartu ziren berriro. Alkainek eman zion hasiera:

Gabon, artzai mutilla
eta zure lagun,
orain ere emen gera
gu zuen inguruan;
izena jakitea
lenguan utzi nun,
zerbait beste gauzetan
kantatu dezagun.

Erantzuna berehalaxe etorri zen:

Bejondaizula, bada,
zu, Alkain gaztea,
berriro jator-jator
bazatoz ostea,
artzai onengandikan
zerbait ikastea,
laguntza egitearren
batetik bestera.

Sarrera kutsua dute bi bertso horiek. Hurrengoan Alkainek eduki trinkoagoari heltzen dio.

Gañera aitortzera
arrazoi zendula;
lkusten det agindua
betetzen dezula,
zauden soldaduzk'ortan,
bear den bezela;
bañan jakin zazu zu
euskaldun zerala.

Artzainak gaiari gerri-gerritik heldu eta hauxe jarraian:

Ongi badakit Alkain,
euskaldun naizela,
amaren sabeletik
sortuak gerala,
bañan bide banatatik
biok guazela;
au ezin entenditu
dizut nik inola.

Bien euskalduntasuna aitortu bai, baina bakoitzak urak bere errotara eraman nahi ditu. Hori adierazten du Alkainek:

Ezin al diozu orri
inolaz igarri?
batetik egia da:
gabiltz lotsagarri,
tiroak tirarikan
anaiak alkarri;
pakea nai badezu
gugana etorri.

Amezketarrak:

Alkain, etzazu esan
horrelakorikan,
emen euskaldun ez naiz
bakar-bakarrikan;
ixilik egon zaite
zu orregatikan,
etzegoan ezertxo
esan bearrikan.

Dirudienez, Alkainen eskaera ez du gogoz hartu amezketarrak. "*Hemen ez naiz euskaldun bakarra*" azpimarratzen du; alegia, bere bandoan euskaldun gehiago ere badirela.

Alkainen erantzuna:

Artzaia, orain dakit
nik guzi-guzia,
jostorratza baño're
aria luzia;
arrazoi txar etzera
ezer merezia,
nigandik lasai gorde
daukazun bizia.

Berriro bake giroa nagusi. Eta bigarren saioari honela eman zion bukaera amezketarrak:

Oraintxe uzten nazu
ziaro pozturik,
ez naiz egongo zukin
sekulan azturik;

gertatzen bada nunbait
elkar ikusterik,
ez dizut nik tirako
jotzera tirorik.

Ederra bertsoa, esanahi handikoa. Dena dela,
ikusi egin behar borrokaren zurrunbiloan asmo
eta desira on hori nola gauza zitekeen.

HIRUGARREN SAIOA

Handik bi edo hiru egunetara aukera izan zu-
ten berriro elkartzeko. Alkainek ekin zion saioa-
ri:

Irugarren saio egitera
artzaia, ementxe nator,
aurren-aurrena danoiri gabon
emanikan jator-jator;
alaitasuna dagoen lekutik
ondoren zerbait badator,
ongi badakit, artzaia gandik
neretzat txarrik ez dator.

Amezketarraren erantzuna:

Or al zerade, Alkain gaztea,
irugarrengo txandetan?
zerbait gehiago itzegin naia
badaukat gaurkoan bertan;
lengo egunez zu falteakin
egondua naiz penetan,
hamaika poza ematekoa
zerade mundu onetan.

Alkain pozik zegoen amezketarrarekin. Sen-
dotzen ari zen elkarrekiko lotura. Hauxe eran-
tzuna:

Artzai jatorra zu ziñadela,
lendabiziko egunez
gau guzi artan nire biotza
jardun zitzaidan esanez,
nola bertsoa kantatzen zendun
biotzan agintasunez;
gaur ere pozik ni jardungo naiz
zurekin anaitasunez.

Amezketarraren erantzuna ere ez zen txan-
txetakoa izan:

Alkain, nerekin ez dezu izango
ezertan ere nastea,
euskaldun jator eta garbia
zeradela ikuste'a;
penagarria au da bakarrik:
alkarri tiroz astea,
ezer kulparik izan gabetan
tiroka bata bestea.

Sakona bertsoa. Kolpisten zentzugabekeriak
jarri zituen biak ezin ulertuzko egoeran. Honela
erantzun zion Alkainek:

Artzai maitea, ori egia da,
ortan ez dago dudikan,
biok horrela jarri gaituzte,
jaunak, non edo andikan;
bañan biotza biok zabala
gerrarik gabetandikan,
mundu onek martxa onetan
ez dakarki gauz onikan.

Etsipena nabaria da, egoera onera ezin itzu-
lia. Hori islatzen du amezketarraren ondorengo
bertsoak:

Nik bezelaxe ikusten dezu
ongi asko ondorena,
bañan desgrazi penagarria
allegatu da gugana:
lau-bostengatik kendu nairikan
berez degun zoriona,
ikasten jardun bearrean gaur
aztutzen ari gizona.

Atzeraka goazela dio amezketar artzainak.
Alkainen ondorengo bertsoak gogoeta bertsua
marrazten du.

Nire erantzunez, aizu, artzaia,
etzera kopet-beztuko,
pena artzen det eta gañera
etzera ezer poztuko:
zuk badakizu ez dietela

nik leporikan moztuko,
jarri diguten gerra zikiñ au
sekulan ez da aztuko.

Artzainaren erantzuna:

Alkain gaztea, ori da arrazoi
garbi-garbi ematea,
zure biotzak eta nereak
eskatzen dute pakea;
mundu guzian zeru ederrik
obeagorik ote'a?
azkenekoa nik ikusten det
anaiak elkar iltzea.

Alkainek bazuen berria adierazteko, eta honela ekin zion:

Artzai jatorra, azkenekoan
notizi badet zuretzat,
nik bezelaxen pena izango
dezula iruritzen zat:
bihar goizean Bizkai aldera
jun bearra daukat behintzat,
agur sendo, ta anaitasuna
izan euskaldunarentzat.

Amezketarrak ere azkenerako zuen albistea.

Alkain gaztea, nik aditu det
onela nire artean:
zuk diozunez, bihar goizetik
ez gerade elkartean;
ongi badakit, ni triste triste
zu ingurutik juatean,
ez al gerade gu alkartuko
biok alako batean?

Eta agur modura, hona bakoitzaren bertsoa, Alkain hasita:

Ala nai nuke, artzai maitea,
ikustea alkarrekin;
nai eta nai ez, nik joan beharra
nire eginkizunakin;
nabillen lekun ez naiz aztuko
zure anaitasunakin,
bizi naizela abisu pasa
Galartxei artzaiarekin.

Eta amezketarraren agur-erantzuna:

Negar-malkoa etorririkan
ori dana entzunikan,
zu bazuaz ta nik non aurkitu
zu bezalako launikan?
jarrai dezagun aurrera ere
euskaldunak izanikan,
abisu hori egingo dizut,
nigan ez izan dudikan.

Hunkigarriak bertsoak eta trinkoa elkar ikusi
gabe, bertsoa dela medio, eraikitako laguntasuna.

Bakoitzak bere bidea egin zuen. Alkainek gerora jakin zuen amezketarrak bete zuela bere eskaria. Izan ere, handik hilabete batera-edo, bere jaioterrian gurasoekin elkartzeko aukera izan zuenean ohartu zen bazutela Basalgoko ibileren berri. Alkain onik itzuli zen etxera, baina bi tolosarrak Aramaioko Olaetako Santa Kruz mendian hil zituzten, Otxandiotik gertu.

Alkainek gerra amaitzean berehala jo zuen Amezketara, artzain bertsolariarekin biltzeko grina bizi. Baina, izenik ez jakitean, ez zuen haren aztarrenik atera. Honela adierazten du Alkainek liburuan: *"baina bizi bada eta halako batez azaltzen bazait, egunik zoragarriena niretzat huraxe izango da"*.

Amezketarrok ere ez dakigu ziurtasunez artzain bertsolariaren izen abizenik, ezta zein etxetakoa den ere. Lehen ikerketen harira Etxeberri Handiko Lukax jo genuen hautatutzat. Izan ere, artzaina eta bertsolaria izateaz gain, soldaduskatik gaixoturik etorri zela jakitean, Alkainen gurasoak informatzeko aukera berak izan zuela pentsatu genuen. Baina, azkenean, sei urte Afrikan egin zituela adierazi ziguten familiakoek eta malariak jota etxeratu zela. Beraz, tamalez, ez dirudi Lukax denik gerlari bertsolaria.

Beraz, nor ote da Basalgo mendian, tiro eta heriotza artean, bertsotan jarduteko umorea, barne oreka eta zuhurtzia izan zuena? Noizbait jakingo dugu amezketarrok nor zen hain bertso-topagune ezohikoan halako bertso onak bota zituena, eta orduan merezi duen omenaldia egingo zaio.

Iturriak

AGIRRETXE, JOSE LUIS; PONTESTA, AGUSTINA ETA LEON NANCLARES, ANDER. 2008. *Lezo, zigortuak ilunpetik argitara (1936-1945), Frankismoaren biktimak Lezon.* Lezoko Unibertsitateko Udala.

AJURIA, PERU ETA CAMINO IÑIGO. 1990. *Jose Antonio de Aguirre, relato de un lehendakari.* Sabino Arana Fundazioa.

ALIJOSTES BORDAGARAI, KOLDO. 2020. *Bizitzak.* Pamiela.

ALKAIN, IÑAKI ETA ZABALA, ANTONIO. 2018. *Gerrateko ibilerak.* Auspoa.

ALMORZA ARRIETA, KARLOS. 2017. *Karlismoaren hondamendia. Euskal Memoria aldizkaria* 14. alea.

ALMORZA ARRIETA, KARLOS; BUCES CABELLO, JAVIER. 2016. *Saseta Defentsa-Sistema Armatutako Erresistentzia Antifaszista Adunan, Asteasun eta Zizurkilen.* Aranzadi Zientzia Elkarte. Tolosaldeko Historia Bilduma.

ALTAFFAYLLA KULTUR TALDEA. 1989. *Navarra 1936 de la esperanza al terror.* ALTAFFAYLLA argitaletxea.

ARIZABALETA GANTXEGI, IRAITZ. 2020. *URNIETA (1936-1945): Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoan.* (1. liburukia) Aranzadi Zientzia Elkarte.

ARIZABALETA GANTXEGI, IRAITZ. 2020. *URNIETA (1936-1945): Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoan.* (2. liburukia) Aranzadi Zientzia Elkarte.

BARANDIARAN AMILLANO, ALBERTO. 2021. *Gurea falangista zen.* Susa.

BARRUSO BARES, PEDRO. 2005. *Violencia política y represión en Guipúzcoa.* HIRIA liburuak.

BUCES CABELLO, JABIER. 2017. *Eusko gudarostea. Eusko abertzaleak armak eskuan, Espainiako militarren altxamenduaren aurka.* Aranzadi Zientzia Elkarte.

CAVANELLAS, JORGE. 2019. *Los últimos Mikeletes de Guipúzcoa.* Kutxa Kultura.

CHUECA INTXUSTA, JOSU. 2006. *La guerra civil en Euzkadi. 136 testimonios inéditos recogidos por Jose Miguel Barandiaran.* Eusko Ikaskuntza.

CEREZO BAZELGA, AITOR. *Bigarren Errepublikari Altzan, udaletxeko akten bidez.* Altza.

CILLAN APALATEGUI, ANTONIO. 1975. *Sociología electorak de Guipúzcoa (1900-1936).* Sociedad Guipuzcoana de ediciones y publicaciones.

ERRAZKIN AGIRREZABALA, MIKEL eta SAIZAR AROSTEGI, JOXEMI. 2008. *1936ko Gerrako Oroitzapenak Tolosaldean eta Leitzaldean.* Tolosaldeko eta Leitzaldeko Hitza eta Galtzaundi Euskara Taldea.

ERRAZKIN AGIRREZABALA, MIKEL. *Aitorpenik gabeko oinazea.* Galtzaundi.

EUZKO APAIZ TALDEA (EAT). ARCHIVOS DEL CLERO VASCO. 1977. *Con nuestro pueblo, por la libertad.*

EUZKO APAIZ TALDEA (EAT). ARCHIVOS DEL CLERO VASCO. 1978. *Con nuestro pueblo, en la persecución.*

GARAI, JUAN RAMON; GUTIERREZ, JESUS; CHUECA, JOSU. 2014. *Octubre de 1934 en Euskal Herria. Revolución, Insurrección y Huelga General.* Intxorta Kultur Elkarte.

- GARMENDIA LASA, ELIXABETE. 2012. *36ko gerra Ormaiztegin*. Eusko Ikaskuntza.
- GERRIKO, MIKEL; ETXEBERRIA, URKO eta DIAZ, JON. 2015. *Orratzak baino hariak luzeago behar du izan. Legorretako Oroimen Historikoa*. Baterako argitalpena.
- GOGORA INSTITUTUA. 2021. *Euskadin Gerra Zibilean hildako biktimak*. Eusko Jaurlaritza.
- IÑURRITA BENITO, JESUS. 2021. *Aralar Arritzaga Bailara, Ondare Naturala eta Kulturala*.
- IZTUETA ARMENDARIZ, PAULO. 2016. *Hizkuntza-Asimilizianoa eta Hezkuntza Sistema Euskal Herrian*. Utriusque Vasconiae.
- JURIO, JIMENO. 1997. *Navarra jamás dijo no al Estatuto Vasco*. Txalaparta.
- MAIZ MOREA, AIMAR. 2020. *Goazen gabiriar danok. Gabiria eta gudariak 1936ko gerran*. Gabiriako Udala
- MENDIZABAL ARANBURU, ANTXIÑE. 2020. *Odolekoak*. ELKAR.
- MINTEGIAGA, JON eta SAIZAR, JOXEMI. 2011. *Frankismoa eta Trantsizioa Tolosaldean eta Leitzaldean*. Tolosa Herria Hedabideak, E.M.
- MORENO GOMEZ, FRANCISCO. 2014. *La victoria sangrienta 1939-1945*. Alpuerto Editorial.
- ODRIOZOLA IRIZAR, ONINTZA. *Hizkuntza eta Hezkuntza. Migel Alzo eta gerraurreko hezkuntza elebiduna*. Oraindik argitaratu gabea.
- OTERMIN, JOSE MARI. 2005. *Bide luze bezain malkarrak*. Amezketako Udala. SALIN 1.
- OTERMIN, JOSE MARI. 2011. *Etxez etxe*. Amezketako Udala. SALIN 4.
- OTERMIN, JOSE MARI. 2015. *Urteen joanean (1615-2015)*. Amezketako Udala. SALIN 5.
- OTERMIN, JOSE MARI. 2015. *Nor da Nor 1615-2015*. Amezketako Udala. SALIN 6.
- OTERMIN, JOSE MARI. 2006. *Argitaratu gabeko grabaketa bilduma*.
- OTERMIN, JOSE MARI; ETXEBERRIA, FELI; SARALEGI, JOXEPI; ZUMADIKO IRAKASLEAK eta AMONDARAIN, ANTON. 2019. *Ikastolatik Zumadira*. Amezketako Udala.
- REDONDO CASADO, JULIO. 2005. *Memorias de un carlista castellano*. Magalia.
- RODRIGUEZ RANZ, JOSE ANTONIO. 1994. *Guipúzcoa y San Sebastian en las elecciones de la II. Republica*. Kutxa Gizarte eta Kultur Fundazioa.
- TORREALDAI NABEA, JUAN MARI. 2019. *De la hoguera al lápiz rojo*. Txertoa.
- TORREALDAI NABEA, JUAN MARI. 1982. *Euskararen zapalkuntza 1936-1939*. Jakin.
- ZULOAGA MUXIKA, IONE. 2019. *ALEGIA (1936-1945): Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoan*. Aranzadi Zientzia Elkarteak.
- ZULOAGA MUXIKA, IONE. 2020. *GETARIA. (1951-1945): Giza Eskubideen zapalketa eta errepresioa Gerra Zibilean eta Lehen Frankismoan*. Aranzadi Zientzia Elkarteak.

AGIRITEGIAK

- Amezketako Udal Agiritegia (AUA)
- Amezketako Erregistro Zibila
- Amezketako Elizbarrutiko Agiritegia
- Amezketako Heriotz Agirien Liburua (AHAL)
- Amezketako Jaiotza Akta Liburua (AJAL)
- Donostiako Eliza Agiritegia
- Tolosako Udal Agiritegia
- Tolosako Erregistro Zibila
- Euskadiko Artxibo Historikoa
- Euskal Memoria Fundazioa
- Aranzadi Zientzia Elkarte
- Nafarroako Agiritegi Historikoa
- Sabino Arana Fundazioa-Euskal Abertzale-
letasunaren Agiritegia
- Joxe Migel Barandiaran Fundazioko agiri-
tegia
- Gogora Institutua. Eusko Jaurlaritza
- Euskal Herriko Ahotsak (Badihardugu)
- Lazkaoko Beneditarren Fundazioko agiri-
tegia
- Portal de Archivos Españoles. Víctimas
de la Guerra Civil y Represaliados del
Franquismo (PARES)
- AGAko agiritegiak
- AGEen agiritegiak
- Salamankako agiritegia
- Gipuzkoako Aldizkari Ofiziala (GAO)
- Boletín Oficial del Estado (BOE)

HEMEROTEKA

- EL DIA egunkaria. Hemeroteca Digital
- EUZKADI egunkaria. Hemeroteca Digital
- EUZKADI aldizkaria. Hemeroteca Digital
- ZERUKO ARGIA
- LA VOZ egunkaria. Hemeroteca Digital
- GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA. Hemeroteca Digital
- ARGAZKI FUNTSAK
- Amezketako Argazki Zaharren Bilduma
- Herritarrek utzitakoak
- Aranzadi Zientzia Elkartea
- Euskal Memoria Fundazioa
- Gure Gipuzkoa
- Jesus Elozegui funtsa
- Kutxa fototeka
- Sigfrido Koch (San Telmo)
- Sabino Arana Fundazioa-Euskal Abertzaletasunaren Agiritegia
- Donostiako edo Gipuzkoako Aurrezki-Kutxa Munizipalaren Argazki Artxibategia

LIBURUAN ERABILITAKO LABURDURAK

- FET y de las JONS: Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista
- EAJ/PNV: Eusko Alderdi Jeltzalea/Partido Nacionalista Vasco
- EAE/ANV: Eusko Abertzale Ekintza/Acción Nacionalista Vasca
- EAB: Emakume Abertzale Batza
- PSOE: Partido Socialista Obrero Español
- PCE: Partido Comunista Español
- CNT: Confederación Nacional de Trabajadores
- CEDA: Confederación Española de Derechas Autónomas

